

ПОЛИТЕИА

Научни часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања

ИЗ САДРЖАЈА

МОЋ КАО ЕНЕРГИЈА – ТЕОРИЈА Б. РАСЕЛА

САВРЕМЕНО ПОЛИТИЧКО УБЈЕЂИВАЊЕ

ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА У БиХ

НЕООСМАНИЗАМ И ЗАПАДНИ БАЛКАН

пишу: Дарко Танасковић, Мирољуб Јевтић, Ахмет Давутоглу,
Срђа Трифковић, Хајрудин Сомун, Џевад Галијашевић и други

**Факултет политичких наука
Универзитета у Бањој Луци**

ПОЛИТЕИА, научни часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања

ISSN 2232-9641
UDK 32(05) "POLITEIA"

Година I, број 2, Бања Лука, децембар 2011.

Оснивач и издавач: Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци

Главни уредник: Никола Поплашен

Одговорни уредник: Ненад Кецмановић

Извршни уредник: Слободан Наградић

Уредник електронског издања: Александар Врањеш

Редакција: Брацо Ковачевић, Александар Богданић, Александар Савановић, Ђорђе Вуковић, Весна Шућур-Јањетовић, Дарко Танасковић (Београд, Србија), Срђа Трифковић (Чикаго, САД), Џевад Галијашевић (Мошевац, Федерација БиХ), Дарија Завришек (Љубљана, Словенија), Роналд Л. Хачет (Кервил, САД)

Графички уредник: Александар Врањеш

Лектор и коректор: Нина Кујача

Превод на енглески: Немања Наградић

За издавача: Ненад Кецмановић, декан

Тираж: 300 примјерака

Штампа: COMESGRAFIKA

За штампарију: Звонко Савић

Часопис излази два пута годишње

Рјешењем Министарства просвјете и културе Републике Српске бр: 07.030-053-85-7/11, од 23. 5. 2011. године, часопис "Политеиа" Бања Лука уписана је у Регистар јавних гласила под редним бројем 617.

ISSN 2232-9641

UDK 32(05) „POLITEIA“

ПОЛИТЕИА

Научни часопис за друштвена питања

Број 2

Факултет политичких наука

Бања Лука, 2011.

С А Д Р Ж А Ј

ТЕМА БРОЈА: НЕООСМАНИЗАМ И ЗАПАДНИ БАЛКАН

Зашто неоосманизам? Уз тему броја	13
Дарко Танасковић, Срби пред изазовима неоосманизма	19
Мирољуб Јевтић, Неоосманизам versus панисламизам	31
Милош Б. Марковић, Преко прошлости у будућност: повратак Турске на простор бивше Југославије	47
Хајрудин Сомун, Како побуне на Средњем истоку релативизирају теорије о „нео-османизму“	73
Srdja Trifkovic, Turkey as a regional power: neo-ottomanism in action	83
Александар Савановић, Неоосманизам кроз призму теорије сукоба цивилизација	97
Душко Глодић, Турска као фактор регионалне сарадње са државама обухваћеним процесом стабилизације и придруживања	109
Џевад Галијашевић, Неоосманизам: Турска између јуче и сутра ...	123
Жељко Вујадиновић, Неоосманизам, (ре)исламизација и Балкан - дијалектичке напетости	139
Слободан Наградић, Како се повијест наругала историји или – зашто се није обистинило и како данас разумијевати Вишњићево поетско предсказање „друмови ће пожељет турака, ал турака нигде бити неће“	151
Милош Б. Марковић, Стратешка дубина Ахмета Давутоглуа	183
Ахмет Давутоглу, Стратегијска дубина – међународни положај Турске	189

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

- Елена Пономарева**, Ловушки и дилеммы Мирного соглашения или Какое будущее ждет Боснию и Герцеговину? 219
- Вукашин Павловић**, Моћ као енергија – интенционална теорија моћи Бертранда Расела 235
- Милосав Милосављевић**, Карактеристични облици девијација сеоског становништва 251
- Синиша Атлагић**, Савремена политичка персуазија – ново рухо „старе“ пропаганде 275
- Далибор Љубоја**, Политички контекст социјалног капитала у БиХ 291
- Чедомир Д. Антић**, Краљевина Србија и модернизација Косова, Метохије и Македоније после 1912. године 311
- Миодраг Ромић и Гојко Павловић**, Неки аспекти одговорности држава за акције приватних војних кампања 319
- Владе Симовић**, Културно-историјски контекст постдејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе 333

ПРЕВОДИ

- Валериј Николајевич Расторгуев**, Не би само Срби хтјели постати грађанима Русије, већ и Руси 353

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

- Милош Шолаја**, Колективни идентитети – quo vadis / Ивер Б. Нојман, *Употребе другог – „Исток“ у формирању европског идентитета* / 362
- Ђорђе Вуковић**, Кобни олтар корпоративизма / Џон Ралстон Сол, *Несвета цивилизација* / 367

Ирина Ковачевић, Глобализација и екологија одрживог развоја
/ Лариса Коломејцева-Јовановић, *Принципи одрживог развоја у
решавању глобалних еколошких проблема* / 371

Немања Стефановић, Симплификовано о савременој Турској
/ Зоран Милошевић, *Турска и неоосманизам* / 377

Милутин Црнчанин, Књига истине и отрежњења / *Сачувати
мир у Босни – митови, изазови, шансе* / 385

Слободан Наградић, Филозофско контекстуисање (пост)хашке
истине / Зоран Арсовић, *Оно што након Хага остаје* / 394

IN MEMORIAM

Часлав Д. Копривица, Мисао и част као судбина (Михаило
Ђурић: 1925-2011.) 400

Упутство ауторима и рецензентима 405

Списак рецензената 409

C O N T E N S

TOPIC OF THE ISSUE: NEOOSMANISM AND WEST BALKANS

Why neosmanism? In addition to the issue	13
Darko Tanasković , Serbs facing the challenges of neosmanism	19
Miroljub Jevtić , Neo-Ottomanism versus Pan-Islamism	31
Miloš B. Marković , Through past towards future: the return of Turkey to the area of former Yugoslavia	47
Hajrudin Somun , How Middle East revolutions relativize theories on „neosmanism“	73
Срђа Трифковић , Турска као регионална сила: неосманизам у акцији	83
Aleksandar Savanović , Neosmanism seen through the prism of the civilization conflict theory	97
Duško Glodić , Turkey as a factor of regional cooperation with states within the process of stabilisation and association	109
Dževad Galijašević , Neosmanism: Turkey between yesterday and tomorrow	123
Željko Vujadinović , Neosmanism, (re)Islamisation and the Balkans –dialectical tensions –	139
Slobodan Nagradic , Turks, Serbs and neosmanism: start points and realizations	151
Miloš B. Marković , The strategic depth of Ahmet Davutoglou	183
Ahmet Davutoglou , Strategic depth – the international position of Turkey	189

ARTICLES AND DISCOURSES

Elena Ponomaryeva , Traps and dilemmas of Peace accord or what future is in front of BiH?	219
Vukašin Pavlović , power as an energy – the intentional theory of power by Bertrand Russell	235
Milosav Milosavljević , Characteristic forms of deviation in rural population	251

Siniša Atlagić , Contemporary political persuasion – a new clothes to the old propaganda	275
Dalibor Ljuboja , Political context of the social capital in BiH	291
Čedomir M. Antić , Kingdom of Serbia and modernization of Kosovo, Metohija and Macedonia after 1912.	311
Miodrag Romić and Gojko Pavlović , Some aspects of the responsibility of state for actions in private war campaigns	319
Vlade Simović , Cultural-historical context of post-dayton BiH as an (im)possible state	333

TRANSLATIONS

Valeriy Nikolaevich Rostorgueff , Not only Serbs would like to have Russian citizenship, but also Russians	353
---	-----

REVIEWS AND CRITICS

Miloš Šolaja , Collective identities – quo vadis /Iber B Neumann, <i>The usage of other – „East“ in formin European identity/</i>	362
Đorđe Vuković , The fatal altar of corporativism /John Ralston Saul, <i>The Unconscious Civilization/</i>	367
Irina Kovačević , Globalization and ecology of sustainable development /Larissa, Kolomeytseva – Jovanović, <i>The principles of sus-tainable development in solving global ecological problems/</i>	371
Nemanja Stefanović , Simplifiedly on contemporary Turkey /Zoran Milošević, <i>Turkey and neosmanism/</i>	377
Milutin Crnčanin , The Book of Truth and „sobering“ / <i>Saving Peace in Bosnia – Myths, Challenges, Opportunities/</i>	385
Slobodan Nagradić , Psiholosophical contextnalization of (post)Hague truth / <i>Zoran Arsović, What remains after the Hague /</i>	394

IN MEMORIAM

Časlav D. Koprivica , Thought and honour as destiny (Mihailo Đurić: 1925 – 2011.)	400
Instructions for authors and reviews	405
List of reviewrs	409

Тема броја

**НЕООСМАНИЗАМ
И ЗАПАДНИ БАЛКАН**

Уводник

ЗАШТО НЕООСМАНИЗАМ?

- уз тему броја -

Више је разлога и мотива који су определијелили или којим се руководила редакција „ПОЛИТЕИЕ“ да за тему већ другог (2.) броја свог часописа актуелизује и одреди феномен НЕООСМАНИЗМА. Резултати тог одређења и настојања да се оно имплементира управо су пред читаоцима.

Први и основни разлог за избор баш поменуте теме за елаборацију и презентацију на страницама овог младог научног гласила у Републици Српској је научни, хеуристички, гносеолошки дакле. О неоосманизму, ма шта он био и значео, у нашој јавности се недовољно зна. Кад кажемо „у нашој јавности“ мислимо, прије свега, на јавност у Републици Српској, али и у Босни и Херцеговини, затим у Србији и у свим другим гео-политичким ентитетима у којима се говори и пише српски(м) језик(ом). А мало се зна због тога што актуелизовани феномен још није довољно истражен – додуше, не само код нас, него и шире, укључујући многе старије, развијеније, богатије и боље организоване културно-научне дестинације и институције - о њему је мало писано у нашој научној и стручној периоди, недјељној и дневној штампи и сл. Не само метафорички казано, него и буквално – на прсте једне руке се могу набројати књиге, студије, расправе и чланци, и њихови аутори, ма из које области истраживања и сазнања (политикологија, међународни односи, социологија, посебно социологије религије и политике, дипломатика, историографија, гео-политика и др.) или, пак, публицистике долазили, који су промишљали или бар описали неку од димензија и/или слојева феномена неоосманизма. Први радови на српском језику, дакле у Србији, Републици Српској и Босни и Херцеговини, који, из ма којег угла и нивоа, освјетљавају појам неоосманизма и његове импликације на ма који сегмент и/или слој збиље на нашим, западнобалканским – како се то данас популарно, „еуропски“, каже – просторима, једва да су настали прије 2009. године, а објављени су годину послје, 2010. На жалост, и за њих зна тек мали број читаоца, пробрана, научна и стручна, читалачка публика, што је свакако мање од једног промила овдашње јавности. Да није било и да нема једног Д. Танасковића, С. Трифковића, М. Јевтића, З. Милошевића, М. Марковића, В. Лалића и још понеког публици-

сте, шира јавност у српским земљама не би имала готово никаквих информација и спознаја, не само о неоосманизму, него ни о процесима, односима и збивањима у савременој Турској.

Пуно боља ситуација *vis-a-vis* релевантних савремених елаборација појма и праксе неоосманизма, није ни у Федерацији БиХ, упркос томе што тај дио, односно ентитет, постдејтонске БиХ има, у односу на Републику Српску, битно другачије релације са ововременом Турском - као и рецепцију ње саме и било које друге турске државе - чији садржаји, значења и импликације сежу у далеку, најмање петовјековну, прошлост и произлазе из једне специфичне традиције, културно-духовног исходишта и амбијента, религијске детерминације и блискости, те подударности неких ововремених и бошњачких и турских гео-политичких аспирација, али и због тога што, потенцијално, располаже широм кадровском базом и већим могућностима избора аутора кад је посриједи познавање османске, кемалистичке и савремене Турске, ако не по другим параметрима и ресурсима, односно из других разлога, побуда и адута, онда макар због тога што се у оба политичка и духовна субјекта ради о истој вјери и потреби тумачења њених догми и образаца практиковања, а чега ипак нема без учених људи, посвећених не само исламској вјери - која никако није и не може бити само нека лична, интимна или приватна ствар, самоспознаја, медитација, екстаза, догма и чин појединца, нити пак њена рецепција и свођење, редуковање на садржај и образац *ibadet*-а који инклинира ка или се идентификује са било каквим фанатизмом, биготизмом, зилотизмом или неким другим „нестандардним“, екстремним начином исповиједања вјере ма којег припадника исламске религије, муслимана, тј. човјека-појединца, али и породице, братства, групе, секте или школе, каквих (п)огледа о њој још има на овдашњим меридијанима, у идеолошким и квазинаучним „радионицама“ и „кухињама“, у псеудосекуларним, антитеистичким и антиклерикалним котеријама, него је она и јавно исповиједање, манифестовање свијести, погледа на свијет, система вриједности, филозофије, идеологије, политике, права, економије (нпр. банкарства) ислама, практиковање, тј. живљење по императивима норми из куранске објаве у сфери нпр. образовања, односа у породици, културе, друштва, социјалне политике итд. – него и другим регијама, димензијама и модусима социјалног битка, *inclusive* и потребу јавног дјеловања, односно сензибилизације јавности о процесима, односима и догађајима у једној држави која се покушава инаугурисати матичном („мајка Турска“) и с њом успоставити, ако то није плеоназам, својеврсне специјалне и паралелне везе, па и више од тога: историјски континуитет, а у којој се исламска религија показала неуништивом, жи(ла)вом и дјелатном, упркос вишедеценијског оспоравања,

маргинализовања, укључујући и повремено и парцијално репресивно третирање неких њених конститутивних елемената и форми егзистенције и еманације, као што је данашња, посткемалистичка Република Турска са својим неоосманизмом и посвемашњом ренесансом ислама као њеном новом легитимационом потком.

Кад ствари са проучавањем неоосманизма, односно актуелних повијесних кретања и стања у савременој Турској, тако стоје, тј. кад их нема довољно, кад су инсуфицијентна и неадекватно медијски-информативно презентована, јасно је да је и наша укупна спознаја тог феномена ограничена, мутна и плитка истовремено. Из таквог стања ствари слиједи јасан и неум(п)итан императив – спознати неоосманизам. Због тога и апел за научно проучавање и промишљање тог феномена. Редакција „Политеиа“ се одазвала том зову и нада се да прилозима у овом броју даје свој допринос изучавању неоосманизма, самоосвјешћивању тог појма и реалитета којег он супсумира. Увјерени смо да ће сваки читалац, кад ишчита и посљедњи прилог у овом темату, несумњиво више знати о неоосманизму, да ће боље разумјети каква је ријеч (појам) и о чему се ради кад се помене категорија неоосманизам.

Други крупан разлог, и повод истовремено, за актуелизовање неоосманизма јесте његова друштвена релеванција. У првом реду политичка, конкретније: спољнополитичка, па и гео-политичка, а затим и културно-духовна – уз пуну самосвијест о томе да је поменута синтаagma одвећ непрецизна и да би ју тек требало промислити и довести до појмовне јасноће – те економска и војно-безбједносна. Сваки од ових конституенаса, значења и сфера манифестовања неоосманизма је довољно оправдање (ако и ово није плеоназам) за отварање јавног дијалога о њему данас и овдје. Ако је неоосманизам данас битна инспирација и главна покретачка енергија, *raison d'être* спољне политике данашње Турске, чија је једна од трију „фракција“ или праваца дјеловања и Балкан, онда је јасно да се покрај тога ни у Републици Српској или Србији не може проћи као „поред турског гробља“, тј. окретањем главе на другу страну или, попут лијене домаћице, гурањем проблема под тепих. С тим се ваља суочити! А можда још и више због тога што неоосманизам подразумијева или мбар има амбиције за уплитање у редизајнирање идентитета неких балканских народа, међу њима и српског, посебно у културно-духовној сфери, али и преиспитивање карактера и историјских учинака скоро петовјековне османске окупације српског народа и његових држава. На политичке изазове и питања која ће се колико већ сутра поставити, одговоре ваља имати још данас. Да нам будућност не би била прошлост, јер данас, захваљујући неким реверзибилним историјским силницама, се све више показује да није прошло(ст) све што је

било. Или, ако није, односно неће бити тако, да не насједамо на концепт моралне панике, не измишљамо утваре и не ширимо предрасуде спрам оних који, као Хегелов свјетски Дух, само слиједе своје интересе, не базирајући се на било које и чије жртве.

До текстова о неоосманизму које објављујемо у овом броју „Политеије“, редакција је дошла на два начина, односно из два извора. Једну групу текстова чине прилози (Д. Танасковић, С. Трифковић, А. Савановић, Д. Глодић, Ж. Вујадиновић и други) који су, заправо, ауторизована излагања, мање или више проширена, допуњена новим спознајама и увидима или, можда, скраћена, односно приподобљена текстуалној форми живота, на „округлом столу“ о теми „Неоосманизам и Република Српска“, који је средином септембра 2010. године, као први научни скуп те врсте и проседеа у Републици Српској, одржан у Бањој Луци, у организацији Центра за националну стратегију (ЦЕНС), Београд-Бања Лука (чији оснивач и први директор је био, на жалост, сада покојни проф. др Светозар Стојановић, којем и на овај начин одајемо дужни пијетет, омаж и захвалност за све оно што је урадио у оквиру Центра). Љубазношћу челних људи те асоцијације да их уступи „Политеији“ за публикавање, они ће преко страница овог часописа први пут угледани свјетло дана и (пр)освијетлити своје читаоце. Неки учесници тог скупа у Бањој Луци нису стигли или из неких других разлога нису ауторизовали своја излагања, па ће, на жалост, наши читаоци остати ускраћени за могућност да се упознају и са њиховим прилозима промишљању неоосманизма. Нарочито нам је жао што, из објективних разлога, нисмо у прилици да објавимо текст др Ђуре Ковачевића, који је након смрти проф. С. Стојановића преузео предсједниковање ЦЕНС-ом и копредсједавао поменутом „округлом столу“ у Бањој Луци. Прије и него што је текст свог излагања добио за ауторизовање, све нас је изненадила и ожалостила вијест о његовој изненадној смрти. И њему хвала за труд уложен у рад ЦЕНС-а, а нарочито за припрему и реализацију поменуте јавне дебате о неоосманизму.

Другу групу текстова чине радови (М. Јевтић, Х. Сомун, Џ. Галијашевић, М. Марковић, А. Давутоглу – први превод неког његовог текста на српски језик - и др.) који су специјално написани, преведени и приређени за овај број „Политеије“. Разумије се, Редакција је жељела и више од овдје оствареног. Она је имала не само амбицију него и конкретне потезе с циљем презентовања на страницама „Политеије“ што шире лепезе теоријских приступа, погледа, увида и спознаја о неоосманизму. Зарад идеала и опортуности научног разногласја, мулти и интердисциплинарног опсервирања актуелизоване теме и потребе што дубље и акрибичнијег пропитивања феномена неоосманизма, посебно

његових импликација на подручју западног Балкана, те реперкусија на политичку конфигурацију и друштвено-историјске меандре у Босни и Херцеговини, с мотивацијом и из разлогâ о којима смо већ „реферисали“ у претходним пасажима, редакција се обратила једном броју теоретичара и истраживача (филозофа, правника, гео-политиколога, социолога, теолога, историчара, публициста и др.) из „муслиманског духовно-повијесног круга“, тј. бошњачким ауторима из Федерације БиХ, понајвише из Сарајева. На жалост, као што се види по текстовима који слиједе, одзив је био скроман. У бројчаном смислу ријечи, наравно. Осим двојице аутора из тог, овлаш скицираног и симплифицираног историјског, традицијског, духовног, културног, политичког и идеолошког координатног система, те садржаја и вриједности које стоје у његовој позадини, у темељима или на рубовима, свеједно, остали (а позвано их је око 15-так) истраживачи, мислиоци и писци (као да) још зазиру од међуентитетске или прекограничне научне, културне, истраживачке и списатељске сарадње. При томе, скоро сви се жалимо како (нам) недостаје дијалога о битним темама и изазовима епохе, повијести, полиса, коегзистенције и сл. Али, та пријетворност, то кетманство је одвећ људско да би било другачије.

Редакција „Политеие“ нема илузију да је публикованим текстовима све речено о неоосманизму и да су сва питања о њему затворена. Напротив! Нама се чини да смо овим тематом тек отворили дебату о једном комплексном, вишеслојном, мултидимензионалном и полисемном друштвеном, политичком, културном појму и пракси, процесу и поретку ствари и појава, коју он наговјештава, инаугурише, отјелотворује, легализује, покрива и оправдава. О њему тек треба зборити, али држећи се начела и императива садржаног у упутству староримског историчара Тацита датог својим млађим колегама: *sine ira et studio*. Ово треба разумјети као отворен позив за нове прилоге о неоосманизму или некој његовој регији и импликацији свима онима који себе препознају као позване да о томе изнесу и своје мишљење или макар мњење. „Политеиа“ ће и у наредним бројевима радо публиковати било које релевантно промишљање о неоосманизму, а посебно оно које је писано *bona fide*.

Слободан Наградић,
извршни уредник

Дарко Танасковић*

Оригинални научни рад
UDK 327:323.1(=163.41)

СРБИ ПРЕД ИЗАЗОВИМА НЕООСМАНИЗМА

Darko Tanasković

Serbs in front of the challenges of neoosmanism

Summary: this work treats ideological nature and the essence of neoosmanism, as a constant to the foreign policy of today's Turkey. It points to its basic strategic rationalization, which is a purpose to all particular activities in foreign policy. Having in mind that Balkans are one of the Turkey's priorities, and that Serbian national corpse is on the way of realizing neoosmanic goals, it stresses the necessity of making an adequate Serbian strategic start point in order to productively face this challenge.

Key words: Turkey, Balkans, Serbs, neoosmanism, state-national strategy, foreign-policy tactics.

Сажетак: У раду се разматра идеолошка природа и суштина неоосманизма, константе спољне политике данашње Турске. Указује се на њену темељну стратегијску осмишљеност, у чијој су функцији сви конкретни поступци на спољнополитичком плану. С обзиром на то да је Балкан један од турских приоритета, а српски национални корпус се налази на путу остваривања неоосманистичких циљева, неопходно је изграђивање адекватног српског стратегијског полазишта ради продуктивног суочавања с овим изазовом.

Кључне речи: Турска, Балкан, Срби, неоосманизам, државно-национална стратегија, спољнополитичка тактика.

Упадљиво самоуверена, амбициозна и активна спољна политика коју Турска води током последњих година, односно од доласка на власт исламистичке Партије правде и развоја (АКП), довела је ову државу у средиште светске јавне пажње и учинила предметом живих политичких расправа. Спољна политика званичне Анкаре све чешће се доводи у везу с идеологојом *неоосманизма*, при чему су о адекватности овог појма/термина, као одређења турске политике, мишљења подељена. Прем-

* Аутор је оријентални филолог, исламолог, политиколог и бивши дипломата СРЈ и СЦГ, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду и Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци

да се о неоосманизму све више говори и пише као о тачној дијагнози идеолошке природе укупног државно-националног наступања савремене Турске, још увек се могу чути и гласови који одричу оправданост таквог дефинисања њеног појавно превасходно прагматичног постављања у међународним односима. Поред тога што, у неким случајевима, произлази из кохерентних теоријских поставки, оспоравање неоосманизма великим је делом обојено различито мотивисаном „политичком коректношћу“ и исходишно не припада пределима непристрасне научне мисли. Појмовно-терминолошку расправу о неоосманизму оставићемо овом приликом по страни и поћи од констатације да он као појава неоспорно постоји, што и јесте најважније, док је питање њеног најпримеренијег именовања, иако важно, ипак од другостепеног значаја. Изнађе ли се неки погоднији термин, неће бити тешко увести га у научну употребу уместо *неоосманизма*, али се довођењем у питање валидности термина неоосманизам никако не може поништити постојање појаве која се њима означава, а управо таквом заменом теза служе се поједини апологети актуалне спољне политике Турске. Као најбитније својство те политике, неоосманизам дакле постоји и меродаван је на свим линијама деловања Турске у међународним односима, укључујући и њено наступање према и на Балкану, а у том оквиру и према српском националном корпусу, и то у свим државама у којима он данас живи. До посебно наглашеног израза долази у односима Турске са Србијом и с Босном и Херцеговином, при чему нарочито озбиљне импликације потенцијално може имати за положај Републике Српске. Неопходно је, стога, рационално сагледати природу неоосманизма, протумачити смисао и крајње циљеве њиме инспирисаног односа Турске према Републици Српској, како би се у сучељавању с овим утицајним регионалним и глобалним чиниоцем могла изградити властита спољнополитичка доктрина одговарајуће носивости. Корисно је, у том контексту, подсетити на вредносно-идеолошку суштину и на главне карактеристике неоосманизма.

Пре свега, неоосманизам је дубинска идеолошка константа, не само турске спољне политике, већ и укупног прегнућа турске нације, тако да Турска, снажна и утицајна држава, у реализовању неоосманистичког концепта и дугорочног пројекта активира све своје потенцијале. А ти потенцијали никако нису мали. Штавише, могло би се рећи да је неоосманизам и више од идеологије. Он је стожер турског менталитета, схваћеног као „скуп начина и садржина мишљења и осећања који обележава неки одређени колектив у неко одређено доба“, а манифестује се у поступцима, при чему, кад је о односу између менталитета и идеологије реч, ваља уважити закључак неких аналитичара, да је „ментали-

тет кожа, а идеологија одећа“, али одећа која може постати кожа (П. Динцелбахер, *Историја европског менталитета*, Београд, 2009, 17,19).

Легитимитет за свој активни и експанзионистички наступ неоосманизам црпе из чињенице да је Турска наследница Османског царства чије културно и политичко наслеђе треба у савременим условима да обнови. Наглашавамо: у савременим условима, делујући модерним политичким, економским, ако затреба, војним и свим другим расположивим средствима, а користећи се погодностима које јој дата регионална и шира међународна конјунктура пружа. Истицање савремених услова и модерних средстава којима се неоосманизам данас актуализује потребно је ради његовог потпунијег разумевања, али и ради отклањања примедбе која се, неретко с висине, упућује сваком разматрању спољне политике Турске као текуће фазе у реализовању трансисторијског неоосманистичког идеала, а састоји се у подсмешљивом одрицању историчности наводним предвиђањима да би се у XXI веку могло ревивалистички успешно радити на обнови Османског царства. Нико разуман и не претпоставља такав немогући сценарио, већ искључиво обнављање сфере доминантног утицаја савремене Турске, сфере која би требало да се поклапа с областима које су у трима Турској суседним регионима, Блиском истоку, Кавказу и Балкану, краће или дуже време биле у саставу Османског царства. Пред нама је, дакле, један прагматичан савремени пројекат, идејно и емоционално укорењен у менталитетно тле империјалне османске носталгије која је код Турака просечно веома изражена и снажна.

Посматран као идејни концепт и вредносни систем, неоосманизам је заправо особен идеолошки амалгам исламизма, (турског) национализма, с протезањем ка пантуркизму, и османске (империјалне) носталгије. Реч је о идеологијама које начелно и логички, са становишта порекла, природе и циљева, нису компатибилне, али је једна од специфичности неоосманизма управо у томе што оне у том самосвојном „коктели“ до неке границе неслућено успешно функционишу. „Турско-исламска синтеза“, уобличена у време Тургута Озала, покушај је рационализације изнутра противречне идеолошке формуле неоосманизма.

Операционализација неоосманизма као праксе на унутрашњем и спољном политичком плану одликује се неколиким главним карактеристикама, од којих су три посебно занимљиве, како уопште тако и с аспекта односа према Босни и Херцеговини, а онда природно и према Републици Српској. Прва је већ помињани изразити *прагматизам*. Иако се легитимацијски ослања на османску прошлост и прожет је јаком нити империјалне носталгије, неоосманизам турске спољне политике

крајње је прагматичан, реализује се тактички флексибилно и с изванредним осећањем за тренутак, што никада не треба губити из вида.

Друга карактеристика деловања са неоосманистичких позиција, како у домену унутрашње тако и спољне политике, јесте доследно кетманско самоидентификовање, један нарочити вид мимикријске појавности, неухватљива претворност и притворност. Суштина оваквог понашања у јавности и настојања да се произведе утисак супротан стварним намерама и метама којима се стреми састоји се у отклањању сумње оних противника који би, док покрет још увек није довољно ојачао, могли да га осујете. Мотиве за прибегавање оваквом систематском прикривању сопствене идеолошке и политичке платформе није тешко разумети. Неоосманисти су код куће све време били суочени с моћним, задуго и супериорним непријатељем, званичним кемализмом, оличеном у снажном државном апарату и, надасве, моћном армијом, правом „државом у држави“ и главним заштитником и браниоцем секуларистичког уставног поретка. На међународном плану, пак, имајући у виду савезништва и партнерства на која се рачунало, као и на имиџ будуће исламистичке власти, посебно у очима Запада, није никако било препоручљиво наступати с анахроним неоосманистичком реториком, особито у време глобалног компликовања односа између Запада и Ислама и избијања проблема интернационалног исламистичког тероризма у први план међународне пажње. Вероватно проценивши, или осетивши, да је Турска довољно добила на снази и да може отвореније истицати своје интересе, високи и највиши турски званичници у новије време одважније прибегавају неоосманистичкој реторици, у чему је повремено готово неочекивано изричит и јасан министар иностраних послова Ахмет Давутоглу. Без обзира на то и упркос недвосмисленим властитим изјавама у јавности, Давутоглу и други турски функционери и даље одлучно одричу постојање неоосманизма!

Повезана с првим двема, а посебно с другом, трећа операционална карактеристика неоосманизма јесте систематско примењивање двоструких стандарда. Прибегавање двоструким аршинима у односу према појавама и ситуацијама у међународним односима није, наравно, ништа ново. Целокупна историја човечанства о томе издашно сведочи. Чак је и један Тома Аквински теолошки образложио да је превара у „праведном рату“ дозвољена. Ипак, у искуству бившег југословенског простора током последњих двадесетак година примењивање двоструких стандарда се толико згуснуло и усталило, а све етичке дилеме при томе отпале, да се пракса двоструких аршина може сматрати и једином ненарушивом константом у прилазу „међународне заједнице“ проблематици југословенске кризе. Турско понашање се у овом погледу исказује као парадигма

гматично, што привремено може донети неке користи Анкари, али јој трајно умањује жељени капацитет регионалног лидера. Наиме, Балкан је исувише сложен и изнутра противречан регион да би се политиком двоструких стандарда могли остварити трајни учинци, као што је, на пример, одржива стабилност, ако се том политиком одређени регионални субјекти стално стављају у неповољан релативни положај

Три наведене карактеристике неоосманистичког метода у спољној (и укупној) политици до пуног изражаја долазе и у односу према нашем простору, а конкретно Босни и Херцеговини, Републици Српској и Србији, односно према српском националном корпусу у целини. Исто важи и за турско постављање у другим двама приоритетним „суседним“ регионима, на Блиском истоку на ширем кавкаском подручју, али ћемо се ми, из разумљивих разлога, у даљем разматрању усредсредити на, условно речено, „српско питање“. Јер, као што за Србе постоји „турско питање“, тако се у координатама турске геополитичке мисли, заинтересоване за прилике на Балкану, говори и пише о „српском питању“. Кад је реч о спремности унутар српског националног корпуса за одговарајуће суочавање с изазовом неоосманизма, иако код Срба у целини претеже свест о постојању ове појаве, односно склоност да се турска политика подвргне критичкој анализи, стање духа у Србији и у Републици Српској ипак није идентично. Српском делу грађанства, интелектуалцима и политичкој класи у Републици Српској готово без изузетка није потребно доказивати да неоосманизам постоји, тако да се ово широко подељено уверење може узети као стабилно полазиште у анализи његових друштвених импликација, од политичких до културних. У Србији је у овом погледу, очекивано, разногласје веће, па још увек има подоста оних, нарочито међу интелектуалцима, медијским посленицима, а донекле и политичарима, који нису спремни да прихвате реалност да Турска, деценијама представљана и доживљавана као искључиво секуларна и демократска држава, свим силама ради на спровођењу неоосманистичког пројекта обнављања своје некадашње моћи у новом, измењеном кључу. Таквима треба објаснити да Турска и даље уставно јесте секуларна држава, да је она то остала и после референдума о уставним променама из 2010, којима је умањена моћ војних кругова, да је животни стил у Истанбулу и Анкари у много чему близак ономе у европским градовима (што се силно популарним телевизијским серијама срачунато додатно козметички дотерује), да Турска, најзад, вероватно никад неће постати Саудијска Арабија или Иран, али и да се никако не сме превидети чињеница да већ десет година законодавну и извршну власт у тој великој земљи врши једна исламистичка партија и да њеног лидера Ердогана и у домаћим и у страним медијима све чешће називају

„султаном“. Неоосманисти свакако нису освојили власт зато да не спроведу, већ да покушају спровести свој политички и културни програм и они то промишљено и доследно чине, уважавајући законе и институције секуларне државе, али и полако их одоздо натапајући (и потапајући) плимом исламских вредности.

Једнодушност у погледу изоштреног критичког односа према Турској и њеној улози на Балкану, каква се уочава у Републици Српској, има, међутим и наличје које не погодује афирмисању пуне објективности у процењивању конкретних потеза турске дипломатије и одмеравању најсврхисходнијег реаговања на њих. Мислим да је сазрео тренутак да се од идеолошког и емотивног одбацивања неоосманизма, као неприхватљиве и опасне идеолошке и политичке платформе, искорачи у простор неоптерећеног, рационалног и проактивног разматрања последица неоосманистичке политике и њене рецепције у БиХ, као и ближе и даљем окружењу, по стратегијске државно-националне интересе и с њима саображене политичке циљеве Републике Српске, као и српског националног корпуса у целини. Има се утисак да је процес овакве, свакако нимало лаке рационализације покренут и да је у наредном периоду од превасходног значаја да се удруживањем свих компетенција одговорно ради на изграђивању става према неоосманизму, који би морао бити рационалан, поуздано чињенично и знанствено заснован и, што је нарочито битно, истовремено тактички гибак и стратегијски чврсто усидрен, бар у оној мери у којој неоосманизам то извесно јесте. У одношењу према сваком конкретном поступку Турске мора бити будна свест о томе да је он неизбежно усклађен с дугорочном стратегијском пројекцијом неоосманистичке вертикале, да никако није случајан и усмерен на искључиво тренутни или краткорочни учинак. Неадекватно разумевање суштине турске политике и, на основу тога, погрешно постављање према њеним потезима највећим делом произлази из немогућности да се размишљањем у категоријама ефемерног и углавном изнуђено тактичког, а без упоришта и контролног механизма у власти тој стратегији, покушава парирати политици руковођеној и у сваком моменту детерминисаној постулатима из хоризонта стабилне стратегијске визије. То је као кад би се шахиста почетник, који једва уме да помера фигуре, упустио у партију с велемајстором. Њему је напосто немогуће да предвиди да ће један привидно неважни потез пионом у завршници довести до губитка краљице или мата.

У наредном одсечку текста настојаћемо да илустративно укажемо на неке елементе из поменутог хоризонта стратегијске геополитичке визије света чији се моћни уплив на све догађаје у БиХ и на Балкану неретко у њиховој анализи испушта из вида. Притиснути нуждом да се

на непосредне изазове брзо реагује склони смо да ван поља пажње потиснемо њихову ширу и дубљу геополитичку, па и цивилизацијску позадину. Пођимо од једне старе макроподеле света, од глобалне дихотомије коју ретко ко хоће да помене, јер се сматра историјски и концептуално превазиђеном, али која опстаје и у свести најлибералнијих умова и из дубине управља „стратегијама мишљења“ и уобличава погледе на свет. Реч је о оној подели на Запад и Исток која је успостављена разграничењем између Западног и Источног римског царства (286. односно 395. године по Христу), а која је „цементирана“ великим хришћанским расколом из 1054. године. У једном, на Западу прилично раширеном виђењу ове дихотомије, линија поделе између Запада и Истока поклапа се с међом која раздваја делове Европе у којима доминира западно хришћанство (римокатолицизам и протестантизам) од оних у којима преваладавају православље и ислам. У својој познатој књизи *Судар цивилизација*, Семјуел Хантингтон свакако није случајно из једне историографске студије пренео карту на којој је ова линија повучена у складу са геополитичком и цивилизацијском констелацијом из XV века (S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, 1996, 159). Погледа ли се пажљивије, уочава се да гранична линија пресеца Румунију и данашњу Србију, остављајући Војводину на западу, док је Босна, као провинција Османског царства, наравно на источној страни. Ова цивилизацијска граница се током историје померала зависно од односа снага и територијалних губитака/добитака великих држава, да би се, у поимању нормалности које претеже на Западу, после пропасти Османског царства, на нашим просторима психолошки учврстила на Дрини. Политички и војно, овај се психолошки доживљај са западне стране доследно настојао поткрепити уверљивим аргументима и територијално стабилизovati, уз спремност на освајачки и колонизаторски *Drang nach Osten*, увек кад би се за то указала прилика. Као својевремено чврста федерална држава, Југославија је нарушавала дуалистичку представу о европском Западу и Истоку, али је ипак морала бити толерисана, а извесно време и подржавана, услед гвоздене логике биполарне равнотеже моћи и страха током Хладног рата. Крајем осамдесетих година прошлог века све се променило, па је изнова актуализовано деловање у складу са старом менталном конфигурацијом Запад-Исток, у којој земље западно од Дрине логично припадају западној хемисфери. Појавила се бојазан да би некаква Југославија у којој би доминирао српски/православни чинилац, иако за то објективно није било претпоставки, трајно нарушила манихејску цивилизацијску равнотежу. Учињено је све да било каква могућа Југославија нестане, али се збило и нешто непредвиђено. Република Српска је, као српска државна творевина, прешла Дрину и то многим смета, али се, као и у случају бивше Југос-

лавије, под притиском односа снага и ситуације на терену, морала прихватити како би био заустављен рат. Стални притисак на њу је, стога, разумљив, као и проналажење различитих метода да се осујети њено изграђивање као аутономног и заокруженог државног организма.

Са становишта теме којом се овом приликом бавимо, важно је истаћи да планери и реализатори неоосманистичке политике Турске, будући да је њихова доктрина најшире геополитички постављена, озбиљно узимају у обзир историјску, интересну и цивилизацијску димензију макро-поделе Запад-Исток. Не заборављају да је Османско царство, чије зоне утицаја у савременим условима желе да обнове, више векова било активни, прво надмоћни, а затим равноправни актер у подели европских интересних сфера. У поглављу посвећеном балканској политици Турске, аутор свеобухватног и разрађеног програмског документа савременог (и свевременог) неоосманизма *Стратегијска дубина*, Ахмет Давутоглу испољава суверено владање категоријама класичне геополитике, укључујући и далекосежни значај концепта западно-источне цивилизацијске дијалектике на нивоу, како он то каже, системских сила. Веома је индикативан начин на који турски министар осмишљава простор конвергенције и продуктивног преклапања америчких и турских рачуница на Балкану, чиме је могуће објаснити објективно садејство Вашингтона и Анкаре током рата у БиХ и сукоба на КиМ, укључујући и агресију НАТО-пакта на Југославију, односно Србију, а и неке важне елементе у њиховом послератном позиционирању, све до данас. Иако је неоосманизам бременит унутрашњим противречностима које законито долазе до изражаја приликом заостравања односа у комплексним регионима, као што су Балкан, Блиски исток и Кавказ, где регионални актери заузимају дијаметрално опречне позиције, што отежава проналажење формуле уравнотеженог приступа према свима, на Балкану још увек постоји висок степен подударарања интереса САД (и неких њихових блиских западних савезника) и Турске. На Блиском истоку је, истовремено, ово партнерство на неупоредиво већим искушењима. У Америци је у једном тренутку чак завладала озбиљна забринутост да „Запад губи Турску“, па је Обамина администрација уложила велики напор да приступ партнерству с овом земљом усагласи с новим околностима и уважи њено знатно самосталније маневрисање, под условом гарантованог придржавања кључних безбедносних аранжмана и извршавања најважнијих савезничких обавеза. На Балкану засад таквих раскорака нема, тако да се понавља на први поглед парадоксална историјска ситуација да турско неоосманистичко посезање, у смислу јачања утицаја, за територијама на југу и југоистоку Балкана и западно од Дрине делу (пост)хришћанског Запада више одговара од српског државотворног потврђива-

ња, посебно с оне стране замишљене линије сакросантне поделе евроазијског континента на Запад и Исток. Најтеже је народу који се у оваквим надгорњавањима Давутоглуових „системских сила“, као „сламка међу вихорове“, стално налази између чекића и наковња.

Иако то није лако, на конвергенцију турских и америчких интереса на Балкану треба гледати крајње рационално. Ни она не мора вечно трајати. С обзиром на реалну светску моћ САД, као и на начин на који се званични Вашингтон од почетка деведесетих година негативно одредио према српском националном интересу и предводио све санкције и друге казнене мере тзв. „међународне заједнице“ према Србима, склони смо да кажемо како је Турска заправо само пион, послушник САД и извршилац њених налога на Балкану. Кад је, рецимо, било јасно да је Бутмирски процес пропао и пре него што је започео, у празан простор је својим дипломатским иницијативама спремно ускочила Турска, па је речено да је то учинила на амерички позив, односно по налогу из Вашингтона. Неке координације је свакако морало бити, али је важно знати да би Турска тако поступила, у овој и у свакој другој ситуацији која би јој се учинила погодном, и без икаквог подстицаја, а камоли поруцбине или налога из Вашингтона. Турска је данас до високе мере самостални субјект међународних односа који пред очима има првенствено сопствени интерес, а тек онда све остало, укључујући и партнерске односе са САД. То увек треба имати на уму и не потцењивати способност Турске да у функцији остваривања властитих стратегијских пројекција самостално артикулише свој растући спољнополитички активизам. То је један од предуслова да се проникне у далекосежни и дугорочни смисао конкретних потеза турске дипломатије. На Турску начелно треба гледати као на самостални фактор у међународним односима и према њој деловати у складу с том претпоставком. Својевремено, средином и у другој половини деведесетих година, док је потписник ових редова био на дужности југословенског амбасадора у Анкари, у неким ситуацијама није било јасно ко је чији талац, Турска амерички или Америка турски. С друге стране, неспорно је да ће Турска, као веома рационална и прагматична држава, увек кад за то постоје услови своје државно-националне интересе настојати да реализује у сагласности с интересима других центара моћи у свету, а на Балкану у првом реду са САД. Тим путем она постепено жели да се издигне до статуса једне од најутицајнијих актера у свету будућности, „државе светионика“ (Хантингтонов термин), тј. средишње државе која има снажан утицај на своју цивилизацијску зону (вид. В. Авијуцки, *Континенталне геополитике*, Београд, 2009, 25). Давутоглу је у обраћању турским дипломатама на редовној годишњој конференцији 2011. године најавио да ће Турска

2023, односно на стогодишњицу рођења Републике, бити једна од десет водећих земаља света.

Други битан моменат стратегијског реда о којем се стално мора водити рачуна јесте да су ослонац и упориште турске амбициозне политике према нашем региону муслиманске заједнице на Балкану, „заоставштина Османског царства“, како се изражава А. Давутоглу. Турски професор и министар у *Стратегијској дубини* не оставља у том погледу нимало простора за недоумице, већ јасно каже да су Албанци и Бошњаци, као национални и етноконфесионални корпуси вишеструко повезани с Турском, коју доживљавају као духовну и културну матицу, у суштини залог турског утицаја у региону и да Турска зато мора учинити све што је у њеној моћи да се ова два народа што повољније позиционирају и политички конституишу. Једино је то истински и трајно битно, а све остало је ствар променљиве и пролазна конјунктура, укључујући и билатералне односе с немуслиманским балканским државама. Односи са Србијом, Грчком, Хрватском...све је то у домену конјунтурног прилагођавања и тактизирања зарад што успешнијег постизања главног циља – јачања положаја Албанаца и Бошњака. Ово никако не значи да Турска неће бити озбиљна и ангажована у сарадњи с поменутиим и осталим непоменутиим балканским државама, али не зато што су јој оне нарочито битне као такве и саме по себи, већ зато што су у регионалним размерима довољно утицајне да се без њиховог суделовања ни неоосманистички концепт Балкана не може ваљано спровести у живот. Ово можда и у највећој мери вреди за Србију, тако да Турска односим с њом приступа крајње озбиљно и одговорно, из чега би, међутим, било погрешно и штетно изводити закључак да Србија икада може бити истински привилеговани балкански партнер наследници Османског царства у заједничком пројекту Балкана као подједнако безбедног и удобног дома за све његове станаре.

На више од пет стотина страница *Стратегијске дубине* детаљно је изложен неоосманистички концепт спољне политике, уз факторску анализу и спецификовање пожељног одношења Турске према свим релевантним чиниоцима у међународним односима, укључујући у пуној мери и оне балканске. Индикативно је да у целој књизи не налазимо ни две странице посвећене разматрању будућих односа Турске према Грчкој и Србији. Јасно је да се с њима *a priori* рачуна као с државама против којих се, а не са којима се на стратегијском нивоу концептуализације, осмишљава и спроводи политика. Стратегијски схваћено „против“ никако не подразумева сталну и непосредну конфронтацију и сукоб, тако да је могућа и вишегодишња конструктивна и обострано корисна сарадња с оваквим „стратегијским опонентима“, уколико то околности

наметну и оцени се да је такав приступ у функцији дугорочних интереса Турске. Постављање званичне Анкаре, рецимо, према ситуацији у Рашкој области/Санцаку парадигматично је за дијалектику између стратегијског и тактичког нивоа турске политике на Балкану. Турска је савршено свесна чињенице да од свих спољних фактора има далеко највећи утицај на балканске муслиманске заједнице. Без обзира на сву повремену драматичност испољавања и неспорну локалну етаблираност радикалног (претежно вахабитског и салафитског) ислама на Балкану у постконфликтном периоду, једино Турска има капацитета и инструмената да битно утиче на будућност балканског ислама. У вези с разним аспектима стања у Рашкој области/Санцаку, где новопазарски муфтија Муамер Зукорлић већ више година делује с нескривено исламистичких и панбошњачких позиција, а држава не проналази начина да то деловање успешно неутралише легитимним правним средствима и осмишљавањем ефикасне политике усмерене на развој ове национално и професионално мешовите области, Турска дејствује кроз све расположиве канале. Она се поиграва муслиманским/бошњачким духовним и политичким лидерима, дајући подршку час једнима час другима, а истовремено са званичним Београдом настоји да изгради односе поверења, наглашавајући да посредује искључиво као секуларна држава и балкански сусед („без заједничке границе“, како воле да кажу турски званичници) коме је на срцу једино смиривање свих тензија и успостављање трајне стабилности зарад просперитета региона и убрзавања процеса евроинтеграције. Не треба имати илузија. Турска ће на Балкану увек подржати оне муслимане за које процени да у датом тренутку могу највише допринети реализовању њених стратегијских циљева. У одмеравању сарадње с њом ваља зато размишљати и на турски начин, заступајући и унапређујући сопствене дугорочне интересе. Како уважавање стратегијске процене утиче на селективан однос Анкаре према локалним муслиманским заједницама одлично илуструје једна појединост везана за ток збивања на КиМ.

Као што је познато, на Космету је пре интензивирања кризе и избијања оружаних сукоба живела значајна и у систем државе Србије складно интегрисана заједница етничких Турака (вероватно око 20 000, премда су се статистички подаци разликовали у зависности од тога ко их је саопштавао). Косовскометохијски Турци су већином били против албанизације Покрајине и нису подржавали сепаратистички пројекат проглашавања независности и отцепљења од Србије. У више наврата су покушавали да убеду турске званичнике да за њих на Косову под албанском контролом нема перспективе, па су, видевши да наилазе на зид неразумевања, у једном тренутку чак замолили да им се, кад већ не пос-

тоји спремност да се њихов став прихвати, омогући да се иселе некуд у Анадолију. Иако је један од приоритета турске националне политике подршка свим сународницима у дијаспори, па и пантуркистичка солидарност са нетурским туркофоним народима у Азији, Анкара је, следећи стратегијски интерес, жртвовала Турке на Косову и снажно подржала албански сепаратизам. Проценила је да Албанци имају веће изгледе да остваре свој план, а на неоосманистичкој линији обнављања њеног утицаја у региону унапреде и турску позицију на Балкану. Рачунала је, а и косовским Турцима обећала, да ће се, кад Косово једном постане независно, лако постарати да им албанске власти гарантују сва права. Био је то рачун без крчмара, па положај преосталих припадника турске мањине у Покрајини никако није завидан, а ко је могао, иселио се, највише у Турску. Тактика је за Турску увек у функцији стратегије, а не тренутна импровизација и сналажење „у ходу“, што је одлика озбиљних нација и држава.

У односу према Турској мора се овладати способношћу размишљања, анализирања, закључивања и деловања у стратегијским координатама. Без тога се њена политика не може правилно разумети и протумачити, што је предуслов да јој се да адекватан одговор. Неоосманизам је идеолошки концепт који у арени међународних односа краткорочно, а можда и средњорочно, има реалне шансе за релативни успех, нарочито на Балкану. Истовремено, с обзиром на знатне унутрашње противречности међу својим конститутивним елементима, како буде напредовао и постајао амбициознији, законито ће се суочавати са све већим изазовима и препрекама, поготово ако се ситуација у регионима турских приоритета, а и глобално, буде компликавала и заоштравала. Неоосманизам је, једноставно, немогуће коначно и идеално преточити у успешну спољнополитичку праксу. Ма колико Турска изгледала моћно и у залету, а неким и неодољиво привлачно, постоји маневарски простор да се рационалним постављањем и разборитим предвиђањем у односима и сарадњи са њом и Срби изборе за максималну могућу меру остваривања сопственог државно-националног интереса. Предуслови су да тај интерес стратегијски дефинишу, успоставе неопходну сагласност о неколиким његовим темељним одредницама, остваре потребну меру акционог јединства, схвате суштину неоосманизма и буду спремни на разумне компромисе, али не и по цену угрожавања народне будућности. Укратко, да се понашају као Турци!

Мирољуб Јевтић*
ФПН, Београд
jevticmiroljub@yahoo.com

Оригинални научни рад
УДК 327.39:28(560)

НЕООСМАНИЗАМ VERSUS ПАНИСЛАМИЗАМ

Миroljub Jevtić

Neo-Ottomanism versus Pan-Islamism

Abstract. Neo-Ottomanism is a phenomenon that becomes more and more interesting for the Politology of religion. Because of fact that Neo-Ottomanism is just a part of Pan-Islamism. And Pan-religious movements are important subject of the study of this science. Pan-Islamism tends to unite all Muslims into a single Islamic state, and Neo-Ottomanism is only one link in the chain of Pan-Islamism. Neo-Ottomanism tends to regain its influence over Muslims who were part of the Ottoman state. That's why Neo-Ottomanism only facilitates pan-Islamic goals.

Key words: Neo-Ottomanism, Pan-Islamism, Politics, Politology of religion, Unification, Conflict

Анстракт. Неоосманизам је појава која постаје све занимљивија за политикологију религије. Зато што је неоосманизам само део панисламизма. А религијски панпокрети су важан предмет изучавања ове науке. Панисламизам тежи да уједини све муслимане у јединствену исламску државу, а неоосманизам је само једна карика у ланцу панисламизама. Неоосманизам би да поврати свој утицај на муслимане који су били у саставу имеперије. Тако остваривање циљева неоосманизам само олакшава панисламске циљеве.

Кључне речи: неоосманизам, панисламизам, политика, политикологија религије, уједнињење, конфлики

Појам неоосманизам све више почиње да зокупља српску, балканску и светску политику и политичку науку¹. Овде ће тај појам бити анализиран са тачке гледишта политикологије религије, једне од најмлађих

* Редовни професор политикологије религије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

¹ Omer Taspinar, *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Endowment for International Peace, Carnegie Middle East Center, br.10/2008, Вашингтон, Москва, Пекинг, Бејрут, Брисел, Доступно и на <http://www.carnegieendowment.org/2008/10/07/turkey-s-middle-east-policies-between-neo-ottomanism-and-kemalism/>-39k (13.12.2011.); I am not a neo-Ottoman, Davutoğlu says, *Today's Zaman*. 25 november 2009 Доступно <http://www.todayzaman.com/news-193944-i-am-not-a-neo-ottomandavutoglu-says.html> (13.12.2011.)

политиколошких дисциплина². Појам неоосманизам само је један од појмова којим се описивала политика османског царства, модерне Турске и Турака. Ти термини су поред неоосманизама, османизам, пантурцизам и пантуранизам. Поменути термини везани су за две водеће идеологије које обележавају данашњу Турску: кемалистички национализам и његовог претходника османизам.

Стога је потребно тачно одредити сваки од ових појмова да би смо могли да сагледамо што је могуће више појавних облика неоосманизма. Тачности ради чини нам се да треба поћи хронолошки и сваки од појмова одредити у складу са његовом старошћу. Најстарији је појам османизам. Он се односи да целокупну политику државе коју је формирао Осман (1288-1326.). То је била политика несусталог ширења земље ислама (*dağ al islam*) на рачун немуслиманских територија, све док не освоји оружаним путем читав познати свет³. У том царству је појам нације потпуно потиснут у корист припадности исламу. Османлије су наступали искључиво као муслимани. Већ из самог назива се види да је то појам који је у основи неоосманизма, централне теме нашег рада и томе ћемо се вратити касније.

За разлику од појма османизам појам пантуранизам и пантурцизам су касније настали и већ се из самих имена види да се овде оперише неверским категоријама. Појам пантуранизам се односи на идеологију чија је суштина да се оствари што тешње политичко јединство између народа пореклом са Турана.⁴ Порекло из туранске долине воде веома разнородни народи: Турци, сви туркофонски народи бившег СССР, али и Финци, Мађари и прото-Бугари⁵. Ова идеја је у једном тренутку поред туркофонских народа успела да нађе одјека и у одређеним круговима у Бугарској и Мађарској. На пантуранским скуповима који су у циљу остваривања идеје организовани присуствовали су и неки припадници ових народа. На пример на скупу, одржаном пре Првог светског рата у Цариграду, присуствовали су и неки Бугари и Мађари.⁶ Како су у историји османски Турци били тлачитељи Мађара и Бугара, јасно је да ова

² Miroљub Jevtic, Political Science and Religion, *Политикологија религије*, бр.1/2007. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/srpski/godina1-broj1/Political_science_and_religion.pdf

³ Халил Иналдик, *Османско царство*, Београд, 1974, више о томе

⁴ Туранска долина је низија смештена између Каспијског језера, иранске и акмолинске висоравни и извора реке Сир Дарја и Иртиш. То је подручје које сада припада Азербејџану, Казахстану, Узбекистану, Туркменистану и Киргизији. Више о томе у <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/609486/Turan-Plain> (2.12.2012.)

⁵ Зареванд, *Турција и пантуранизам*, стр.35, Париз, 1930.

⁶ Исто, стр .36; Погледати и Stoddard, T. Lothrop. "Pan-Turanism". *The American Political Science Review*. Vol. 11, No. 1. (1917): стр. 12-23.

идеологија није имала наде на успех. Зато се с временом свела на пантурцизам .

То је други за нас важан појам. Он се, за разлику од пантуранизма, свео на идеју обједињавања народа који говоре један из групе турских језика⁷. Та је идеја рођена међу кримским Татарима у царској Русији, са циљем да спрече православни словенски утицај. Међутим, и ова идеја је имала слабост јер је један, додуше, мали део турски говорећих народа припадао другачијим вероисповестима него што је била већина туркофонских народа. Такви су нпр. Гагаузи, народ који живи у данашњој Румунији, Молдавији, Украјини итд.⁸. Гагаузи су као православни хришћани били изложени жестоком погрому током читаве историје и зато су апсолутно били против сваког јединства са осталим Туркофонима муслиманске вере. Али су зато сви остали муслимани нетурског порекла, насељени близу туркофона радо прихватили идеју пантурцизма. Тако да је врло брзо то постала идеологија свих муслимана наслоњених на османско царство. Они су инсистирали на јединству око турског језика и исламске вере.

Тако долазимо до последњег појма који чини тему нашег рада, до неоосманизма. Основно питање које се може поставити јесте: шта је неоосманизам?

Ако се сетимо горе наведеног одређења османизма онда се под неоосманизмом може подразумевати систем идеја и на њима заснован политички пројекат чији је циљ што је могуће чвршће обједињавање свих народа и територија које су некада чиниле Османско царство. Та идеја може бити привлачна муслиманским поданицима те државе, али не и немуслиманским. Зато њено помињање изазива веома велике контроверзе и бојазни код бивших хришћанских поданика државе и одбрањашке реакције од стране садашње турске администрације.

Како се ради о веома великом простору, значајном у сваком погледу, ова идеологија и на њој заснована пракса изазивају велику позорност научне и политичке заједнице.

У овом тексту ће се неоосманизам анализирати у односу према другом великом политичко-религијском појму који се назива панисламизам. Зато је потребно дефинисати и тај појам. Панисламизам је идеја која подразумева потребу да се сви муслимани који су данас политички подељени у више држава, често у међусобном сукобу, уједине у име

⁷ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/440700/Pan-Turkism> (Доступно 4.12.2011)

⁸ Губогло. М. Н, Етническаја принадељност Гагаузов, *Совестскаја етнографија*, бр. 3/1967.

припадности истој религији-исламу. Ислам проповеда да сви муслимани морају бити уједињени у једну државу са једним владаром и да буду потчињени једном закону - шеријату.

Како је османска држава по дефиницији била исламска, о чему нам је говорио напред поменути Халил Иналцик, логично је да је османизам само једна варијанта панисламизма. То је уствари остваривање панисламске идеје под жезлом династије Османовића.

Неоосманизам би требало да буде остваривање ове идеологије у савременим условима. Сматра се да је појам неоосманизам настао код Грка после турске инвазије Кипра 1974⁹. Истовремено се сматра да су шири захвати неоосманизма почели за време мандата покојног турског председника Тургута Озала (1983-1993.). Неоосманизам је веома важан појам јер по дефиницији укључује османску традицију а она је како, смо рекли, исламска. За разлику од тога званична политика садашње Турске је наставак секуларне политике Кемала Ататурка утемељивача модерне Турске. Ататурк је начинио радикалан прекид са исламском прошлошћу и од теократске империје створио секуларну државу. Од њега до данас сви турски управљачи се позивају на ту секуларну традицију. Како је она у сукобу са исламом, то свако повезивање садашње Турске са османизмом, значи и оним у форми неоосманизма, подразумева одбацивање или барем отклон од политике Кемала Ататурка на коју се управљачи Турске званично позивају и у коју се формално куну.

То онда значи да је свако позивање на неоосманизам враћање на панисламизам који је био основ османске политике за све време постојања државе. А нарочито у време опадања крајем 19. века и владавине султана Абдул Хамида (1876-1909.). То истовремено значи да се Турска полако одриче политике Кемала Ататурка и враћа исламским коренима. А то у крајњој инстанци може да доведе до нестајања Турске и уклапања у јединствену исламску политичку заједницу, која би према исламском учењу требало да се оствари. Нормално, чак и да се то деси, то би била далека и нама несагледива будућност, али са тачке гледишта ислама сасвим очекивана последица.

Зато ћемо ми у овом раду покушати да покажемо да ли се садашња политика Турске заиста окреће неоосманизаму и шта то значи са тачке гледишта панисламизма и ислама уопште.

⁹ Kemal H. Karpat *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, BRILL, 2002, p. 524.

То ћемо проанализирати кроз два аспекта: спољнополитички и кроз питање нације и односа савремене Турске према националном питању.

Ако се прво окренемо спољнополитичком питању, онда је јасно да је Кемал Ататурк од свога учвршћивања на власти начинио радикалан прекид са османском прошлошћу и окренуо своју земљу европском систему вредности. Он је секуларизовао правни поредак и оријентисао се према Европи. Ататуркови наследници су чинили још више од њега јер су Турску укључили у европске војне и политичке интеграције и своју политику усмерили у том правцу. Тако је Турска нпр. склопила Пакт балканског споразума са Југославијом, Грчком и Румунијом¹⁰

То је посебно дошло до изражаја после Другог светског рата када је Анкара приступила НАТО пакту и окренула се интеграцијама са групом земаља које су касније створиле ЕУ¹¹.

То је био велики отклон од политике османског царства које је од свог настанка било у константном покушају покоривања Европе и онда познатог света у име ислама за шта се као средство користио свети рат дихад¹². Посебно значајан отклон од панисламске политике османског царства јесте однос према Израелу. За све муслимане Јерусалим, је треће свето место. Град из кога је муслимански веровесник Мухамед на своје крилатом коњу Бураку одлетео у небо где је видео рај, пакао, осетио Алаха¹³. У част тога пута који се у исламској терминологији назива мирац, у Јерусалиму је подигнута цамија Ал Акса, због које је Ал Кудс (исламски назив за Јерусалим) стекао статус трећег светог места ислама. За сваког муслимана Јерусалим је нешто најсветије за шта вреди жртвовати живот. Јер би та жртва обезбедила рајско блаженство.

Значи за муслимане је питање статуса Јерусалима питање живота, смрти, највише части или највишег понижења. Ислам подразумева да сви муслимани морају живети у јединственој држави и да сва света места морају бити у њој. Зато су од освајања Јерусалима 638. године¹⁴, муслимани чинили све да Ал Кудс задрже под својом контролом. У средњем веку су се око Јерусалима водили крвави ратови јер су хришћани хтели да овај и за њих свети град врате под хришћанску контролу. После пораза крсташа град је остао под муслиманском влашћу све до краја

¹⁰ http://www.rastko.rs/istorija/diplomatija/pbs_s.html (Доступно 10.12.2011.)

¹¹ <http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm> (Доступно 10.12.2011.)

¹² Миролуб Јевтић, *Идеја исламске трансформације света, Политичка ревија*, бр. 4/-2008

¹³ Филип Хити, *Историја Арана*, „Веселин Маслеша“, Срајево, 1983, стр.118

¹⁴ Филип Хити, исто стр.150

Првог светског рата када је узет од Османског царства и постао део британског мандата у Палестини. Други светски рат и холокауст над Јеврејима утицали су да се створи држава Израел која је као основни циљ имала да врати Јерусалим у своје окриље. Зато је света дужност свих муслимана била да онемогуће такву акцију. Зато се баш на примеру Јерусалима види сва суштина спољнополитичког заокрета који је извршила Ататуркова Турска. Она која је све до краја Првог светског рата, гарантовала исламски суверенитет у Јерусалиму је после Другог светског рата постала главни савезник Израела на Блиском истоку. А циљ Израела од оснивања 1948. године био је да Јерусалим стави под своју контролу. То се и десило после јунског рата 1967. године. За све то време Турска је била верни савезник Тел Авива са којим је развила веома снажне војне везе.

Тако је нпр. 1996. године склопљен војни споразум Турске и Израела. Он је обезбеђивао заједничку војну обуку, испоруке оружја турској војсци од стране Израела у вредности од преко 2 милијарде долара и посебне привилегије израелској авијацији да прелеће турску територију¹⁵. То је суштински кршење суверенитета због кога се објављује рат. Израелу је то било неопходно јер је његова територија мала и авионичим узелете одмах крше нечији ваздушни простор, а Турској је потребно оржје.

Значи, без обзира на то шта се у главама Турака од краја Другог светског рата дешавало, њихова отаџбина је била активни саучесник у антиисламској политици Израела. Управо тако - антиисламској политици Израела. Јер, без обзира шта Израелци мисле о томе, шта се око Јерусалима дешава, за муслимане је то антиисламска политика и они то тако доживљавају. Исто као што Израелци и Јевреји покушај Арапа да под свој суверенитет врате Ал Кудс доживљавају као неправедну и антијеврејску политику. Зато је решење конфликта на Блиском истоку равно решавању квадратуре круга.

Сад да се вратимо другом проблему којим покушавамо да објаснимо политику кемалистичке Турске и отклон од османизма и ислама, а то је национално питање. По питању нације Мустафа Кемала Ататурк је као водећу идеологију своје државе изабрао секуларни национализам, нормално Турски¹⁶. Самим тим је учинио највећи удар на исламско биће своје земље. Јер, ислам догматски не само да не признаје и не поз-

¹⁵ Joel Hilliker, The Israel-Turkey Alliance Is a Trap, <http://www.thetrumpet.com/?q=5899.0.112.0> (доступно 10.12.2011.)

¹⁶ John Rex, *Secular Substitutes for Religion in the Modern World*, *Политикологија религије* бр.1/2007. година 1

наје нацију у модерном смислу те речи, него је сматра својим највећим непријатељем. Како то дефинише "Препород", службени орган Исламске заједнице (ИЗ) некадашње СФРЈ, најбоље показује следећи навод: „... онога момента када се међу муслиманима почела *распиривати* национална свијест и када је она сустигла или чак престигла ону вјерску свијест која је све муслимане сматрала својом браћом, тог момента муслимански колостас је почео слабити. Див кога није могао скршити ниједан спољни непријатељ свом силином се окренуо против себе самог. Данас су од њега остала само парчад већа или мања, здравија или сасвим трула.“¹⁷ Сама реч *распиривати* јасно показује шта ИЗ мисли о нацији. За ислам она је штетна јер убија верско у име етничког јединства. А како ИЗ резонује, тако резонује и сваки верни муслиман.

Због свега тога у османској царевини није ни постојала национална политика. То је била вишеверска држава која у обзир није узимала етничку или националну припадност поданика. Сви они су били подељени у верске групе-милете. И само су тако третирани. Сви муслимани су чинили један милет, без обзира кога су етничког порекла. Сви православни други, сви римокатолици трећи, сви Јевреји четврти и тако редом. Муслимани су себе узимали као заједницу верника-уму, која има само један циљ: да следи Мухамедове, односно Алахове упуте, онако како их је пренео Мухамед божји посланик. И то је остала чињеница све до пада османске царевине после Првог светског рата.

Пишући о томе Текин Алп (1883-1961.), Јеврејин који је прешао на ислам а онда прихватио турску националистичку идеологију, вели: „До пре три године османски Турци сматрали су сами себе просто као муслимане и никад нису сматрали своју нацију као нацију са посебним пос-тојањем. Анадолски сељаци су сматрали реч Турчин као синоним са Кизилбаши, то јест као појам који означава, не нацију, већ човека који носи црвени фес, тј. црвеноглави“¹⁸. Из прегледа библиографије у бри-танској библиотеци у Лондону се види да су две књиге које говоре о пантурцизму, које је писао Текин Алп, једна на немачком а друга на енглеском, објављене 1915. и 1917. године. Тако да се лако може утврдити да се ово „До пре три године...“ смешта негде око балканских и или око Првог светског рата. А то значи да су османски муслимани све до краја империје себе сматрали искључиво као муслимане. Појам Турчин, како нам Текин Алп говори, био им је познат и они су га употреб-

¹⁷ *Препород*, 1. VIII 1991, стр. 13, Сарајево; Шта о нацији мисли оснивач Исламске Републике Иран, Хомеини, видети у: *Principes politiques philosophiques, sociaux et religieux de l'ayatollah Khomeiny*, Париз, 1979; Kutb S., *Les jalons sur la route de l'islam*, Бејрут, Дамаск, 1980.

¹⁸ Tekin Alp, *The Turkish and Pan/Turkish ideal*, Liberty press, стр.7, недатирано

љавали. Али је он имао значење које није имало никакву везу са нацијом. *Из тога јасно видимо колико су они који говоре турски као матерењи и које ми називамо Турцима уствари били далеко од нашег уверења да су они себе саме Турцима сматрали. Они то нису били иако су могли бити јер им то ништа није значило. За њих је ислам био све.*

Када имамо те чињенице у виду постаје нам јасно колико је снажно, по најтананијим осећањима свога народа, ударио Ататурк, када им је рекао „за вас је важније да сте Турци него муслимани“. Али ни он није могао да се одрекне османске прошлости јер је под појмом Турчин и око тога појма и идеје хтео да уједини све муслимане царевине, ако су и они хтели да ту идеју прихвате. И то му је нарочито успело када се ради о муслиманима Балкана и Кавказа. Маса муслимана нетурског порекла је прихватила тада ту сасвим друкчију Турску од оне коју су гледали као звезду водиљу. И зато што су муслимани, пристајали су да сад буду и етнички Турци. Видело се то по степену привржености политици коју је Ататурк водио и по жељи да се у Турску уселе и прихвате да су, не само муслимани, него и Турци. У то име су се одрекли језика и порекла. Тако се маса босанских, рашких, црногорских, бугарских, албанских, грчких, чеченских, ингушких дагестанских, муслимана... сливала у Турску и слива се и данас прихватајући ту државу као своју.

Зато је први наследник Кемала Ататурка на месту председника и ватрени заступник идеја турског национализма Исмет Инени рекао¹⁹ „Нема Турске без Босне“.

Али упркос томе била је то политика отклона од ислама. Онолико колико је могла да буде. Имајући у виду речи Текина Ала, био је то невероватан успех. Одвојити Турску од исламске односно османске прошлости било је, како је горе речено, равно решавању квадратуре круга. Ататурк је у томе успео. Разлог за то је био лако лако разумљив. Веома религиозна популација Турске није могла да замисли ништа што би могло да се деси противно божјој вољи. Како је Ататурк успео да спаси отаџбину и да је модернизује дајући јој све јачу и јачу позицију, то је религиозан народ уверавало да је то ипак уз божју вољу и да тако треба да буде. Сетимо се, султани који су били и халифи – поглавари исламског сунитског света, су упркос позивању на ислам, пред крај империје, довели царство до пропасти. Зато је њихов исламски карактер био под знаком питања. Јер верни муслиман верује да нико ко заиста следи Бога не може изгубити његову подршку.

¹⁹ <http://www.turkishnews.com/DiscoverTurkey/who/inonu> (Доступно 10.12.2111.)

Све је то ипак морало да има свој крај. Инсистирање на национализму уз задржавање ислама како националне религије није могло да траје вечито. Док су и остале муслиманске земље бирале неке друге идеологије, а ислам слабио било је могуће да се слична ситуација одржава и у Турској. Али када је ислам почео да расте свуда у околини, нарочито у арапским земљама после пораза у јунском рату 1967. г., иранске исламске револуције посебно, то је почело да даје свој одраз и у Турској. Религиозне масе су почеле да полако и постепено врше притисак на постојећи друштвени поредак и систем друштвених вредности у смислу захтева за враћањем традиционалних исламских вредности. А оне се не могу одвојити од политике и теократских тенденција. У исто време више од пола века секуларне идеологије није могло да не створи секуларизовану масу, која се одвојила од ислама и обичног народа. Та два пола су почела полако да се поларизују. Ова секуларизована маса која је давала интелектуалну елиту и војну врхушку је дуго времена имала политичку већину за контролу државе. Али религиозне и традиционалне породице су рађале више деце и полако постајале већина у друштву. Самим тим почеле су да се увлаче у све поре друштва, економску, интелектуалну, политичку, па и војну елиту, до тада стубове секуларизма. Тако се у оквиру секуларног партијског поретка почињу формирати номинално секуларне партије које показују више слуха за исламску прошлост. Таква је била „Отаџбинска партија“ покојног председника Турске, Тургутта Озала (1983-1993.).

Ове снаге су изнутра, у оквиру секуларних структура, стварале претпоставке да се прихвати, као легитиман, и исламски поглед на свет, кога је Ататурк прогнао силом. Као резултат тога створена је снажна политичка партија чија је идеологија била исламистичка, Партија благостања, позната као Рефах партија. Шта је ислам за Турску, најбоље показује чињеница да је та партија упркос дугој секуларној историји успела да освоји власт 1996. године под вођством лидера Неџметина Ербакана.²⁰ Оптужена да шири исламску идеологију која подрива секуларни систем, партија је под притиском војске изгубила власт 1997., а 1998. је забрањена. Та партија је била исламистичка и залагала се за враћање исламског система вредности и исламског политичког поретка. Тако да је забрана услед снаге секуларне армије била логична последица.

Судбина ове партије послужила је као велико искуство за њено чланство. Истакнути члан Рефах партије Реџеп Тајип Ердоган форми-

²⁰ Michael Karadjis *Behind the Turkish Military's Soft Coup*, Green Left Weekly, 294, Sunday 19. October 1997, Преузето са <http://www.hartfordhwp.com/archives/51/294.html>

рао је 2001. године нову политичку партију „Партију правде и развоја-АКП“.²¹ Да би се разумела неоосманска политика нове партије, потребно је указати да је у њеном формирању важну улогу играло једно крило исламистичке „Партије врлине“ са њеним истакнутим представником Абдулахом Гулом²², који је сада председник Турске Републике, и крило Отаџбинске партије Тургута Озала.²³

Од тада па надаље ова партија је имала буран развој. Она се идеолошки представља као конзервативна партија која прави отклон од исламизма и тежи да буде схваћена као партија десно од центра. Дакле, као партија која као европске народне партије прихвата секуларизам. Мало ко од њених турских противника верује да је то тако и стално указују на политичку прошлост и Ердогана и Гула која је била везана за несумњиве исламистичке захтеве.²⁴ Само годину дана је требало АКП да освоји власт двотрећинском већином. То се није десило за претходних 11 година.²⁵ Од тада ова партија држи власт у Турској. И спроводи политику која се, када се ради о међународним односима, дефинише као неоосманизам.

Наш основни задатак биће да покажемо да ли је та политика заиста неоосманска и какав је њен однос према панисламизму. Ако погледамо како се понаша савремена Турска под владом АКП, у чије име спољну политику води агилни министар Ахмет Давутоглу, видећемо следеће чињенице. Неоосманска политика била би дакле покушај да се обнови утицај савремене Турске на подручјима која су некад била саставни делови империје. Ако погледамо балкански простор видећемо да је од почетка избијања кризе на просторима бивше Југославије Турска играла веома активну улогу, било као самосталан фактор било као део ширих међународних подухвата²⁶. Као самосталан фактор то се видело кроз сарадњу са свим значајним локалним политичарима муслиманске вероисповести: Алијом Изтебеговићем, Сулејманом Угљанином, Ибрахимом Руговом, Салијем Беришом. Турска је ту одлучно стала на страну муслиманских политичких захтева. Сетимо се само признања неза-

²¹ <http://eng.akparti.org.tr/english/index.html> (Доступно 12.13.2011.)

²² Fatma Sundal, What has Happened in AKP Years in Turkey: the Condition of Islamism, Turkish Islam Synthesis and Islamist Violence, *Политикологија религије*, бр.1/2008, година 2. Доступно и на http://www.politicsandreligion-journal.com/images/pdf_files/engleski/volume2_no1/01_fatma_sundal.pdf (12.12.2011.)

²³ исто

²⁴ исто

²⁵ исто

²⁶ Gregory R. Copley, The Road to Peace in the Balkans is Paved with Bad Intentions, *Политикологија религије*, бр. 2/2007., г. 1. Доступно и на http://www.politicsandreligion-journal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no2/Gregory_R_Copley.pdf (12.12.2011.)

висности Косова²⁷ и сада покушајем да игра пресудну улогу у уједињавању исламских заједница у Србији²⁸. Када се ради о случају Грчке такође, кипарски пример је најбољи показатељ²⁹. Ако погледамо мултилатералне покушаје уређивања кризе на Балкану опет видимо да је Турска активна у свим акцијама које покреће шира међународна заједница³⁰ или као активни члан ОИК - Организација исламске конференције³¹.

Али балканска политика Турске није неки посебан доказ да се ту ради о обнови старих веза насталих у доба османске империје. Није доказ јер је Турска стално то чинила и то је сасвим нормално и разумљиво. Много је значајнији доказ ситуација на Блиском истоку. Турска је овде потпуно променила политику. Од привилегованог савезника Израела претворила се у његовог крупног критичара што је ескалирало отвореним непријатељством после ликвидације турских миротвораца од стране израелске војске када су се упутили у Газу да дају помоћ Палестинцима³². Палестинци и Арапи су тиме добили једног веома важног савезника, а Израелци стекли озбиљног противника, чије противљење израелској политици добија и облике непријатељства. Осим Палестине утицај Турске на збивања у Сирији, Ираку, Либији показује пораст утицаја те земље на политику региона.

Ако покушамо да анализирамо те догађаје и политику постаје јасно да Турска ојачава утицај на регион где је некада била суверен. Односно контролор *dar al islama* (земље ислама). Нормално нису то покушаји да се те земље уједине под турском заставом и врате под османски суверенитет, већ се утицај остварује на други начин. Зато се Турска оштро противи именовању те политике појмом неоосманизам³³. Давутоглу је о томе рекао: „мери у којој ми не користимо тај концепт (неоосманизам, М. Ј.) он се користи против нас било због неразумевања било због недостатка добре воље“³⁴. Османизам упућује на насилна освајања поменутих територија, јер су све земље које су сада под знаком питања

²⁷ <http://www.kosovothanksyou.com> (0Доступно 12.12.2011)

²⁸ http://islamskazajednica.org/index.php?option=com_ezine&task=read&page=4&category=19&article=5961 Доступно 12.12.2011.

²⁹ Brewin, Christopher *European Union and Cyprus*. Eothen Press, 2000, Хантингдон

³⁰ Doga Ulas Eralp, Kosovo and Turkey: What Lies Ahead?, Доступно на <http://www.-set-av.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=52483&q=kosovo-and-turkey-what-lies-ahead> (12.12.2011)

³¹ Исто

³² <http://www.worldbulletin.net/?ArticleID=59257&aType=haber> (Доступно 11.12.2011.

³³ Batur Nur, Yeni Osmanlılar sözü iyi niyetli değil, *Sabah* Istanbul 14.12.2009. Овде преузето са http://en.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Davuto%C4%9Flu. Доступно 11.12.2011.)

³⁴ Исто

као мета неоосманизма, освојене силом у току историје. Логично је онда да се Турска боји да је неко не оптужи да жели на исти начин да поново загосподари овим просторима па одбацује назив неоосманизам и одбија да се сложи да води неоосманску политику.

Са друге стране ако је тачно да Турска не води неоосманску политику, онда је исто тако тачно да свака помоћ муслиманима, а не Турцима, представља оно што се назива међусобна исламска солидарност, а то је једна од форми панисламизма. Без исламске солидарности нема ни панисламизма. Поговоту ако та исламска солидарност иде на уштрб немуслимана. Уз све покушаје да се остане вредносно неутралан и да се најдобронамерније разуме политика Турске, није могуће пренебергнути да су акти помоћи балканским муслиманима противни интересима балканских хришћана. Које треба објашњавати да је признање независности КиМ противно српским националним интересима? Које треба доказивати да је гушење Републике Српске и њено утапање у јединству БиХ противно интересу Срба? Које треба објашњавати да је стајање на страну Палестинаца, колико год они били у праву, противно интересима Израелаца и Јевреја. *Са друге стране, то је противно интересима кемалистичке политике. Јер су сви поменути покрети које Турска помаже исламски устројени и теже теократским идеалима, а то је директан напад на вредности за које се Турска формално залаже.*

Са друге стране чак и кад то није усмерено, а и не мора да буде, ка политичком уједињавању муслимана, то јесте корак ка томе. Без обзира шта Турска оваквом политиком жели да постигне, ова политика ипак доприноси остваривању класичних панисламских циљева. Шта се дешава са исламом у земљама које су захваљујући и Турској стекле независност? Узмимо нпр. КиМ. Та покрајина деценијама је представљана као регион у коме су исламске политичке аспирације биле потиснуте у име националног јединства, сада показује процват ислама. Свуда се дижу нове џамије, деца све више иду у верске школе, девојке се све више облаче по верским прописима³⁵. Расте стално исламски изглед средине. Исто се дешава у свим регионима које смо споменули. И то је све сасвим легално и дозвољено, јер како остваривати слободу религије ако не тако. Али са друге стране пораст утицаја ислама на свакодневни живот омогућава јачање и оног дела исламског покрета који има директне политичке циљеве³⁶. Све више јачају радикалне групе, чији је циљ тран-

³⁵ Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011

³⁶ Драган Новаковић, *Исламска заједница у функцији остваривања албанских националних интереса*, *Политикологија религије* бр.1/2007. година 1. Доступно и на <http://->

сформисање КиМ и осталих региона у питању у исламске државе и јасно се истиче да им је циљ и остваривање панисламских циљева, тј. стварање јединствене светске исламске државе. На то упозоравају функционери непризнате владе Космета. Тако је министар Фатмир Реџеџи рекао: „верски екстремизам је у порасту све више и више. На темељу једног извештаја примећена су кретања Вахабита, организације са исламским идејама, која ће почети да се шире све више и више“³⁷. Или, рецимо, албански аутор Рефки Морина, који цитира једног Албанца саговорника који му каже: „Опасност од те секте (вахабита, прим. М.Ј.) је у томе што се она нада да ће једног дана створити светски халифат..., они мисле да свуда где живи и један муслиман треба створити калифат. Онога дана када Косово добије независност они ће уништити ислам овде“³⁸.

Поготову ако се зна да је то пројекат веома утицајних и од стране свих муслимана, значи и муслимана Турске, поштованих исламских институција. Сада давне 1992. године од 1-5. 02., на састанку Врховног светског савета за џамије у Меки, у Саудијској Арабији, донете су следеће одлуке:

а. Да БиХ буде призната као независна држава у границама које је имала у СФРЈ;

б. Да се помогне Албанцима на КиМ да формирају самосталну политичку заједницу;

в. Да се призна политичка аутономија Рашкој области

г. Да се у Македонији изврши подела суверенитета између Македонаца и муслимана³⁹.

Ту одлуку једне на изглед невладине организације преузела је међудржавна организација ОИК и кренула у њену реализацију. Како видимо три су циља реализована остаје да се реализује четврти, који се тиче Рашке области. Посебно је важно да је ОИК ове циљеве реализовала уз помоћ западних земаља које су се преко територија бивше СФРЈ настојале да намире муслимане за губитке у Палестини и другде. И како знамо сада се ради на остваривању четвртог циља - аутономије Раш-

www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/srpski/godina1_broj1/Islamska_zajednica_u_funkciji_ostvarivanja_albanskih_nacionalnih_interesa.pdf (12.12-2011.)

³⁷ *Express*, 27.1.2007. Приштина, стр.8

³⁸ Refki Morina, *Kosovo: les fractures de la communauté islamique*. Овде наведено према: http://fr.altermedia.info/general/kosovo-les-fractures-de-la-communaute-slamique_7437.html (Доступно 11.12.2011.)

³⁹ *Препород*, Исламске информативне новине, Сарајево, 15. 2. 1992, стр. 10

ке области. Са једне стране формирано је друштво пријатеља Санцака које предводи бивши амбасадор САД у Београду, Камерон Мантер⁴⁰, а са друге стране Турска води главну улогу у помирењу исламских заједница. При томе се тражи да та заједница буде интегрални део ИЗ БиХ. Све то није спорно јер је и СПЦ јединствена, али то дефинитивно иде уз прилог свима онима који маштају о циљу о коме нам је говорио Рефки Морина.

За сам крај текста ваља истаћи следеће. Званична Турска негира да ради на остваривању неоосманских циљева. Са друге стране, политика подршке муслиманима бивше немуслиманске поданике подсећа на историју у којој је османска војска силом покорила и пет пекова, противно вољи покорених држала их под својом влашћу. При томе се за оджавање своје власти служила најсуровијим методама сетимо се само Ђеле куле. Али, ако у настојањима садашњих турских политичара нема неоосманских накана, онда сигурно има онога што је претпоставка за остваривање панисламских циљева. А то је за балканске хришћане много важније од неоосманизма. Ради се о пројекту који је јаван и који је, како смо видели, на делу. Зато је сваког ко се балканском политиком и односима занима проучавање панисламизма важније него неоосманизам. Поготову што је неоосманизам, какав год био, само део панисламских настојања.

Литература

1. Brewin, Christopher *European Union and Cyprus*. Eothen Press, 2000, Хантингдон
2. Gregory R. Copley, The Road to Peace in the Balkans is Paved with Bad Intentions, *Политикологија религије*, бр-2./2007. година 1.
3. Губогло. М. Н, Етническаја принадељност Гагаузов, *Совестскаја етнографија*, бр. 3/1967.
4. *Express*, 27. 1. 2007. Приштина
5. Драган Новаковић, Исламска заједница у функцији остваривања албанских националних интереса, *Политикологија религије* бр.1/2007. г. 1.
6. Зареванд, *Турција и пантуранизам*, стр.35, Париз, 1930.
7. I am not a neo-Ottoman, Davutoğlu says, *Today's Zaman*. 25 November 2009.

⁴⁰ <http://sandzak.nl/profiles/blogs/formirana-lobisticka-grupa>

8. John Rex, Secular Substitutes for Religion in the Modern World, *Политикологија религије* бр.1/2007. година 1. Доступно и на http://www.politic-sandreligionjournal.com/images/pdf/engleski/volume1_no1/Secular%20substitutes%20for%20religion%20in%20the%20modern%20world.pdf (12. 12. 2011.)
9. Kemal H. Karpat *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, BRILL, 2002.
10. Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
11. Мирољуб Јевтић, Идеја исламске трансформације света, *Политичка ревија*, бр. 4/2008.
12. Miroljub Jevtic, Political Science and Religion, *Политикологија религије*, бр.1/2007. год. 1.
13. Omer Taspinar, Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism, Carnegie Endowment for International Peace, Carnegie Middle East Center, br. 10/2008, Вашингтон
14. *Препород*, 1 VIII 1991.
15. *Principes politiques philosophiques, sociaux et religieux de l'ayatollah Khomeiny*, Париз, 1979.
16. Stoddard, T. Lothrop. "Pan-Turanism". *The American Political Science Review*. Vol. 11, No. 1. (1917)
17. Tekin Alp, *The Turkish and Pan/Turkish ideal*, Liberty press
18. Fatma Sundal, What has Happened in AKP Years in Turkey: the Condition of Islamism, Turkish Islam Synthesis and Islamist Violence, *Политикологија религије*, бр.1/2008. година 2.
19. Филип Хити, *Историја Арана*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1983.
20. Халил Иналцик, *Османско царство*, Београд, 1974.

Интернет сајтови

1. <http://www.carnegieendowment.org/2008/10/07/turkey-s-middle-east-policies-between-neo-ottomanism-and-kemalism/39k>
2. <http://www.todayszaman.com/news-193944-i-am-not-a-neo-ottoman-davutoglu-says.html>
3. http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/srpski/godinal_broj1/Political_science_and_religion.pdf
4. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/609486/Turan-Plain>
5. http://www.rastko.rs/istorija/diplomatija/pbs_s.html
6. <http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm>
7. <http://www.thetrumpet.com/?q=5899.0.112.0>
8. <http://www.turkishnews.com/DiscoverTurkey/who/inonu>
9. <http://www.hartford-hwp.com/archives/51/294.html>
10. <http://eng.akparti.org.tr/english/index.html>
11. <http://www.kosovothanksyou.com>
12. http://islamskazajednica.org/index.php?option=com_ezine&task=read&page=4&category=19&article=5961
13. <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=52483&q=kosovo-and-turkey-what-lies-ahead>
14. <http://www.worldbulletin.net/?ArticleID=59257&aType=haber>
15. http://en.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Davuto%C4%9Flu

Милош Б. Марковић*

Оригинални научни рад
УДК 323.174: [327::911.3(497.11)]

ПРЕКО ПРОШЛОСТИ У БУДУЋНОСТ: ПОВРАТАК ТУРСКЕ НА ПРОСТОР БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

„Османлија је препреден“. („Osmanlı'da Oyun Çoktur”.)
Турска изрека

Miloš B. Marković

Through past towards future: the return of Turkey to the area of former Yugoslavia

*An ottman is cunning („Osmanlı'da Oyun Çoktur”.)
A Turkish saying*

***Summary:** After multiyear „treating“ Middle East, Turkish Ministry of foreign affairs schedule reached West Balkans. Unlike 90's turkish officials lead by the minister of foreign affairs Ahmet Davutoglou, do not pass Belgrade, and they are trying, regardless to Turkish recognition of Kosovo, to set as closer as possible relations with Belgrade. Dinamic foreign policy of Turkey on the ex-Yugoslavian area, was not, however, gladly accepted among everyone. Although turkish officials in their public appearances deny any imperial aspirations of Turkey, unhappily formed statements that from time to time come up, as well as some published works, like the current Turkish minister of foreign affairs' book „Strategic depth“, guide to thinking and provoke more serious watch of turkish diplomatic activities and complete political-economic angagement of Turkey in this area.*

***Key words:** Turkey, Ahmet Davutoglou, former Yugoslavia, NATO, USA, muslim minorities in Balkans, war in BiH, NATO intervention against FRY, Raška, improving transport infrastructure, the return of Turkey to the West Bakans*

***Сажетак:** Након вишегодишњег „бављења“ Блиским истоком, на дневни ред турског министарства спољних послова дошао је и Западни Балкан. За разлику од деведесетих година, турски званичници предвођени министром спољних послова Ахметом Давутолуом, не заобилазе Београд, и настоје, да без обзира на турско признање независности Космета, успоставе што је могуће тешије односе са Београдом. Динамичну спољну политику Турске, на простору бивше Југославије, ипак, нису сви дочекали са одушевљењем. Иако, турски званичници у својим наступима децидирано негирају било какве империјалне аспирације Турске, несрећно сковане изјаве које се појаве с времена на*

* Магистар политичких наука, без запослења. Живи у Београду.

време, као и нека објављена дела, попут књиге садашњег турског министра спољних послова Ахмета Давутолуа, „Стратегијска дубина“, наводе на размисљање и подстичу озбиљније праћење турских дипломатских активности и свеукупног политичко-економског ангажмана Турске на овим просторима..

Кључне речи: *Турска, Ахмет Давутолу, бивша Југославија, НАТО, САД, муслиманске мањине на Балкану, рат у БиХ, интервенција НАТО-а на СРЈ, Рашка, јачање саобраћајне инфраструктуре, повратак Турске на Западни Балкан*

Увод

Већ само летимичан поглед на прве дане Републике Турске и њену спољну политику, откривају у којој се мери Турска променила. Наиме, иако су ратови вођени крајем XIX и почетком XX века проузроковали снажно изражену фобију од Запада, странаца и немуслимана, оснивач Турске Мустафа Кемал Ататурк (*Mustafa Kemal Atatürk*) је успео да западњаштво (*Batıcılık*) постави као један од два стуба турске спољне политике коју је Турска спроводила све до доласка Тургута Озала на власт. Ова наизглед нелогична комбинација ипак има своје логично објашњење. „Стара“ османска а од 1923. године „нова“ турска елита предвођена Ататурком је сматрала да се новооснована турска република од непријатеља може заштитити само уколико културно и политички постане део његовог света. Паралелно са тим, Ататуркова елита је настојала да посредством образовног система које ће промовисати чисто турски национализам (*Milliyetçilik*) појача већ постојеће неповерење према свему што долази споља. Управо захваљујући овом неповерењу, које ће временом прерасти у праву параноју по којој је Турска окружена са свих страна окружена непријатељима, млада република је успела да обезбеди унутрашњу кохезију и са изузетком Курда успешно изврши стапање разнородних муслиманских заједница у једну недељиву турску нацију. Рат за независност, издаја Арапа и балканских хришћанских народа су постали саставни делови оснивачког мита републике, а разочарење понашањем ових „незахвалних“ поданика Царства је утицало на одлуку Турске да се окрене себи и да се дистанцира од отоманског наслеђа на Балкану и Блиском истоку. “Само Турчин може бити пријатељ Турчину“ (*Türk'ün Türk'ten Başka Dostu Yoktur*) каже позната турска изрека. Пактом Балканског споразума који су 9. фебруара 1934. године у Атини потписале Југославија, Турска, Грчка и Румунија, Анкара је јасно демонстрирала своју политику антиревизионизма (*Statüköculuk*) која је постала други принцип турске спољне политике. Тачно 60 година на-

кон што су постављени ови темељи турске спољне политике, харизматични премијер Тургут Озал је започео промене у унутрашњој и спољној политици и тиме отворио ново поглавље у односима Турске са својим суседима.

Поновно откривање Балкана

Совјетска војна интервенција у Авганистану (1979) и пад шаха Ризе Пахлавија (1979) озбиљно су уздрмали америчке интересе и пореметили равнотежу снага на Блиском истоку у корист СССР-а, али су са друге стране повећали интересовање САД за прилике у Турској. Војни удар од 12. септембра 1980. године, у чијем организовању многи у Турској виде „америчке прсте“, унео је велике промене како у спољну тако и у унутрашњу политику Турске. Наиме, војни удар је уклонио владу која се противила повратку Грчке у војно крило НАТО-а, и тиме обезбедио компактност јужног крила НАТО-а која је била преко потребна након исламске револуције у Ирану и уласка Совјета у Авганистан. Што се унутрашње политике тиче, по први пут, држава не само да није настојала да потисне политички ислам, као што је то радила у претходним деценијама, већ га је напротив подстицала и промовисала. Умерени ислам (*Ilumli İslam*) је био замишљен као турско-амерички „противотров“ на извоз радикалног ислама из Ирана, а афера „Рабита“ је показала да су управо у време највећег позивања на Ататурка и кемализам, турске имаме на служби у западној Европи (у временском раздобљу од 1982 до 1984. године) финансирани Саудијци, тачније саудијска шеријатска фондација Рабита.

За разлику од секуларне елите која је превасходно захваљујући подршци војске, деценијама покушавала да Османско царство избаци из колективног сећања турског народа, а уместо изучавања историје истог, предност давала далекој и у доброј мери на легендама заснованој предисламској историји Турака, нова елита са Озалом на челу је показала живо интересовање за бивше османлијске поседе у којима је видела шансу за освајање нових тржишта и остваривање политичког утицаја. Онога тренутка када је ислам повратио своје место у турској политици, постало је јасно да питање турских и муслиманских мањина на Балкану, Кавказу и Блиском истоку, дакле територијама некадашњег Османског царства, неће бити заобиђено, односно да ће бити актуелизовано чим се за то буде указала прилика. Другим речима, турско-исламска синтеза (*Türk-İslam Sentezi*) је створила политичке предуслове за напуштање антиревизионизма као једног од два принципа турске спољне политике и отворила Турској пут ка Балкану, Блиском истоку и Кавка-

зу. Прилику за повратак на Балкан, Турска није морала дуго да чека. Ратови и бившој Југославији, а пре свега рат у Босни и Херцеговини (БиХ), био је позив Турској да заузме своје место на политичкој карти Балкана, али и прекретница у односима са Београдом.

Међутим, од самог рата у БиХ и већ поменуте турско-исламске синтезе која је утрла пут ка Балкану, на однос и промену турске спољне политике према југословенској кризи, утицала је много више промена политике Вашингтона према истој. Неспособност ЕУ да реши кризу на тлу бивше Југославије и одлука САД да одустану од концепта јединствене Југославије у ма ком облику, били су јасни знаци Анкари да је неопходна ревизија њене дотадашње политике према Београду. „Ослобођени“ Балкан, туркофонске муслиманске државе Централне Азије и узаврели Кавказ дали су САД, а самим тиме и Турској прилику да интервенише и учврсти своје позиције на овим „до јуче“ неприступачним просторима. „У том хегемонском пројекту турској спољној политици је додељена улога подизвођача радова“.¹ Поред испуњавања ових, да их назовемо „савезничких обавеза“, Анкара је у распаду Југославије и формирању нових држава са муслиманским мањинама, видела своју шансу да се после „седам деценија званичне амнезије“ као важан регионални играч врати на Балкан, дакле на исти онај регион који је почетком прошлог века „скренуо драгоцену пажњу и енергију са чисто турског бића Анадолије и на крају издао Турке“.² Турска је признала све државе које су прогласиле независност, а неретке критике на рачун немачке политике према Југославији и хвалоспеви на рачун Србије, попут оног да је „у турском интересу“ да се са „Србима као најмоћнијем, најенергичнијем и најдинамичнијем народу Југославије“ „успоставе што тешњи односи“, који су се могли чути са говорнице турске скупштине, престали су са променом политике према Београду и са вестима о првим жртвама рата у БиХ.³

¹ Видети: İlhan Uzgel, “Türkiye ve Balkanlar: Bölgesel Güç Yanılsamasının Sonu”, у Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (eds.), *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, p. 225.

² Видети: Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд, 1999, стр. 93-94.

³ У расправама које су се водиле у турској скупштини све до рата у Босни и поред видљиве неоосманске црте нема много критика упућених на рачун Срба. Штавише, као главни кривци за хаос означавани су Немачка и Ватикан. Говорећи испред посланичке групе СХП партије посланик Али Динчер (*Ali Dinçer*) је истакао да “Срби као најмоћнији, најенергичнији и најдинамичнији народ Југославије у овом тренутку са правом бране јединство Југославије. Турска мора бринути о православним Србима Османлијама и осталим југословенским Османлијама – Македонцима, Бошњацима, Албанцима и Турцима” изричит је Динчер. Видети: *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 1, Ya-

Слично ситуацији коју смо имали прилику да видимо на Западу, и у турским медијима је покренута жестока кампања и то не само против Милошевићевог режима, већ против српског народа у целини.⁴ Велику улогу у анимирању турске јавности за збивања на Западном Балкану одиграла је у форми културних удружења (*dernek*) добро организована и интегрисана у турско друштво балканска емиграција. Иако је морала да се „потурчи“, вишевековна балканска емиграција је у доброј мери сачувала своју националну свест и своје везе са Балканом. Наиме, нарочито када је реч о албанским дернецима, карактеристичан је широк дијапазон активности од сакупљања финансијске подршке, организовања демонстрација, посета политичарима са КиМ до обезбеђивања смештаја и додатних стипендија студентима албанске националности који се налазе на студијама у Турској. Поред милиона балканаца насељених у Турској, ислам и муслиманске, махом мањинске заједнице на Балкану попут Турака (Бугарска, западна Тракија, Македонија, КиМ), Помака и Торбеша (Бугарска и Македонија), Албанаца (Албанија, КиМ, Македонија, Црна Гора) и наравно Бошњака (БиХ, Србија, Црна Гора, КиМ) су свакако најважнија спона Турске са Балканом.⁵ Као што примећује

sama Yılı:1, 16'ncı Birleşim (17.12.1991), p. 619. и *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19, Cilt: 1, Yasama Yılı:1, 15'inci Birleşim (12.12.1991), p. 577.

⁴ Професор Илхан Узгел истиче да „израз „српски касапин“ који се користи за Слободана Милошевића без сумње има расистичку конотацију“. Видети: İlhan Uzgel, “Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası Olarak NATO'nun Yugoslavya'ya Müdahalesi“, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Vol. 23, No 216., p. 215.

⁵ Краљевина Југославија и Република Турска су 31. јула 1938. године парафирале тзв. *Ad referendum* који је требало да омогући иселјавање Турака у Турску. С обзиром на реакцију коју је споразум изазвао код албанске популације, југословенска влада је одустала од његовог потписивања. Споразум који је Турска постигла са социјалистичком Југославијом 1953. године омогућио је Турцима да емигрирају у Турску, али се овог пута однос Албанаца према истом из корена променио. Албанци који су сумњали да споразумом из 1938. године Југославија не жели само решење „турског“ већ и „албанског питања“ сада су показали велико интересовање за емигрирање у Турску. Поред самих Турака, у Турску се „прошверцовао“ велики број Албанаца који су се изјаснили као Турци, а како су потицали из мешовитих средина и знали турски језик, лажно представљење им није било велики проблем. Према подацима које нам је представила Есра Булут у периоду између 1923-1995 године у Турску је емигрирало 1 643 058 муслимана са Балкана, односно 790 717 из Бугарске, 424 625 из Грчке, 305 158 из Југославије и 122 558 муслимана из Румуније. Рат у БиХ довео је до новог таласа избеглица и том приликом Турска је прихватила између 100 и 200 000 Бошњака. О споразуму из 1938. године видети: Момир Стојковић, (ур.), *Балкански уговорни односи 1876-1996*, Том 2, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 387-388; о броју иселјених муслимана са Балкана: Esra Bulut, “Friends, Balkans, Statesman Lend Us Your Ears: The Transstate and State in Links Between Turkey and the Balkans”, *Ethnopolitics*, Vol. 5, No 3 (september, 2006), p. 311; о најновијем таласу избеглица са простора бивше Југославије: Şule Kut, “Turkish Policy Towards the Balkans”, Alan Makovsky, Sabri Sayarı (ed.), *Tur-*

професор Дарко Танасковић „Не треба никада губити из вида важну чињеницу да је укупни балкански ислам на ово подручје стигао и проширио се у османској варијанти идеолошке, државно-административне, привредне и културне епохалне конкретизације идеалног исламског обрасца. Ничег природнијег до да се воспостави линија тог органског континуитета, поготово из перспективе Македоније, Косова и Санџака, крајева из којих се османска власт повукла тек почетком XX века, остављајући још живе трагове и успомене“.⁶ Да Балкан и муслимани са Балкана нису без значаја за Турску, потврдио је и министар Давутолу речима да „лук који из правца северозапада повезује линију Бихаћ-средња Босна-источна Босна-Санџак-Косово-Албанија-Македонија-Кирцали-западна Тракија са источном Тракијом, са становишта Турске има одлику геополитичке и геокултурне жиле куцавице на Балкану“.⁷ Стога је сасвим логично што је Турска, паралелно са подршком БиХ, велики део своје пажње у време ратова на тлу бивше Југославије посветила управо Македонији и очувању њеног територијалног интегритета. Значај који Македонија има за регионалне државе би се можда најбоље могао упоредити са значајем који Русија и Запад на постсовјетском простору придају Украјини. Данас Македонија представља највеће неексплодирано буре барута на Балкану које се налази на стратешки важном коридору 10 који повезује Београд и Атину и сече „турску геополитичку и геокултурну жилу куцавицу“ на два дела. Македонија свом евентуалном савезнику поред „предавања“ својих унутрашњих и спољних проблема, у руке предаје и кључ Западног Балкана, јер се са њом равнотежа снага у региону драстично мења у корист државе/држава којој се Скопље буде приклонило. Са Македонијом као трном у оку Грчкој, Анкара је деведесетих година нашла себи поузданог савезника у циљу „обуздавања“ Грчке и њене политике подршке Београду. Са становишта македонских националних интереса, подршка муслиманске Турске етнички и верски шареноликој Македонији у директној је вези са њеним опстанком као независне државе, те би се политика Турске и САД према Македонији комотно могла назвати “keeping Macedonia afloat“.⁸ Другим речима, Турска и Македонија су једно другоме били „прави партнер у право време“.⁹

key's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Politics, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2000, p. 83.

⁶ Видети: Дарко Танасковић, *У дијалогу са исламом*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1992, стр. 146.

⁷ Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, p. 317.

⁸ Најбројнија заједница Турака у бившој Југославији налази се управо у Македонији. Према званичним подацима из 1991. године у Македонији живи 98 хиљада Турака,

Чињеница да је недуго након што се распламсао рат у БиХ, питање Босне и помоћи босанским Муслиманима престало да буде само спољнополитичко, већ је било постављено и прихваћено као једно од кључних унутрашњеполитичких питања Турске, утицала је на то да је Турска веома често у свом наступу према Београду била далеко оштрија од самих САД. Пажљивији ће приметити да је од турског залагања или незалагања за босанску ствар зависило много тога у самој Турској - секуларизам пре свега. Наиме, чак и да занемаримо „савезничке обавезе“ према САД, турску експанзионистичку политику и занос који је изазвао распад СССР-а, као и бригу турских политичара за гласове милиона грађана Турске пореклом са ових простора (који су били више него заинтересовани за збивања у бившој Југославији), остајање по страни сукоба значило би препуштање важних политичких поена домаћим исламистима, који би се у том случају, наметнули као једини и ексклузивни заштитници браће по вери у Босни и на Балкану. Другим речима, несумњиво да би ионако „начет“ секуларизам у Турској, додатно био поткопан турском неактивношћу у босанском сукобу. У датом тренутку и околностима, ни Анкара ни Вашингтон нису били спремни да Техерану или некој другој радикалној исламској држави препусте улогу посредника Сарајева са исламским светом.¹⁰ Као што је својевремено изјавио заменик начелника генералштаба генерал Чевик Бир (*Çevik Bir*) „Наш је задатак да убедимо босанску владу да не следи фанатике“.¹¹

Поред бриге да би остајање по страни и препуштање рата у БиХ радикалима утицало лоше по секуларизам, на став Турске је такође утицала и појава тезе да уколико Срби не буду заустављени у БиХ, сам територијални интегритет Турске може бити доведен у питање. Теза о значају БиХ и Балкана за целовитост Турске надживела је сам рат у Босни. Идејно уобличавање оваквих ставова настављено и завршено са књигом Ахмета Давутолуа (*Ahmet Davutoğlu*) „Стратешка дубина: Међународни положај Турске“ (*Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*) из 2001. године. У наведеној књизи професор и садашњи ми-

430 хиљада Албанаца и 5-10 хиљада Торбеша, који без обзира на своје словенско порекло себе сматрају Турцима. Видети: Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik: Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *SBF Dergisi*, Vol. 48, No.1 (1993), p. 116.

⁹ Видети: Şule Kut, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, p. 211.

¹⁰ Видети: Uğur Akıncı, “Promoting „Turkish style Islam“ in Bosnia: US is pleased Sarajevo has broken all links with Iran“, *Turkish Daily News*, Интернет, 16/03/08, <http://www.turkishdailynews.com.tr/archives.php?id=1803>.

¹¹ Видети: Uğur Akıncı, “Gen. Bir: Turkey won't allow Bosnia to follow fanatics”, *Turkish Daily News*, Интернет, 16/03/08, <http://www.turkishdailynews.com.tr/archives.php?id=222>.

нистар спољних послова Давутолу каже да за разлику од хладноратовских прилика, „у новонасталим околностима у региону, одбрана источне Тракије и Истамбула неће почивати на конвенционалним јединицама, већ на активном дипломатско-војном ангажовању у сфери утицаја која ће се формирати далеко од турских граница, на Балкану“.¹² Давутолу такође наводи да у случају прављења паралеле између Балкана и Кавказа „одбрана Истамбула и источне Тракије почиње на Јадрану и Сарајеву, а одбрана источне Анадолије и Ерзрума почиње на северном Кавказу и Грозном“.¹³ Време незаинтересованости Турске за прилике на Балкану је прошло. Августа 1992. године, Турска је Савету безбедности УН поднела свој Акциони план (*Eylem Planı*) који је предвиђао војну интервенцију против босанско-херцеговачких Срба, а Анкара је такође, јасно не на своју руку, узела учешћа у кршењу ембарга на увоз оружја, пружица уточиште појединим одбеглим бошњачким политичарима из Србије, омогућила рад тзв. Санџачкој информативној агенцији у Истамбулу и омогућила заинтересованим држављанима тадашње Савезне републике Југославије (СРЈ) бошњачке националности кратку војну обуку у војним базама турских оружаних снага.¹⁴ И на крају, Турска је уз САД, одиграла кључну улогу у стварању Муслиманско-хрватске федерације.

Косово/а

Ипак, за разлику од БиХ Турска је по питању КиМ и Албанаца била далеко опрезнија. У односу на Македонију, број Турака на КиМ је знатно мањи те је стога и њихов положај био далеко сложенији и тежи. Свега 12 хиљада косметских Турака претежно насељених у Призрену и Мамуши су већ деценијама изложени снажном притиску и отвореној асимилацији од стране Албанаца која је олакшана чињеницом да су оба народа муслиманске вере као и да су мешовити бракови између Турака и Албанаца на КиМ свакодневна појава. „Шта ће ти турски?“ каже Албанац Турчину, „И тебе и мене ће када умремо сахранити хоџа а не кавурски поп“.¹⁵ Професор Баскин Оран, иначе један од највећих стручњака за мањинска питања у Турској, нам је кроз овај пример сликовито открио како се на КиМ ислам користи као параван за остваривање албанских националних интереса. Осим што је продрмао Југославију, устав из 1974. године негативно се одразио и на положај турске мањине на

¹² Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., p. 55.

¹³ Ibidem, p. 56.

¹⁴ Видети: Милан Мијалковски, “Спонзори тероризма: Улога Турске у подривању безбедности СРЈ”, *Војска*, 02. јун 1994, стр. 10.

¹⁵ Видети: Baskın Oran, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler: Bulgaristan, Makedonya, Kosova”, *SFB Dergisi*, Vol. 48, No. 1 (1993), p. 143.

КиМ. Иако је формално правно узео у заштиту и турску мањину, устав је суштински дао сва права Албанцима који су се својски потрудили да асимилију тамошњи турски живаљ. Наиме, школе на турском језику које су отворане, временом су због албанског притиска остале без ученика, те је за косметске Турке „слање деце у српске школе био једини начин да се очува национални идентитет“.¹⁶ Поред слања деце у српске школе, косметски Турци су узели учешћа у државној управи и за разлику од већине Албанаца сасвим солидно владали српским језиком. Та пракса се наставила чак и у време Милошевића који је, то морамо признати, имао веома јасну рачуницу. Учесће Турака у државној администрацији Милошевићу је било неопходно за разбијање стереотипа који су били распрострањени о Србима свету, а нарочито за онемогућавање Албанаца да у исламском свету, а и шире, сукоб са Србима прикажу као борбу хришћана са муслиманима. Управо ће овај позитиван однос косметских Турака према српској држави, бити главни разлог за реваншизам албанске популације након повлачења српских снага безбедности са КиМ. Питање односа према држави временом је прерасло у питање језика. Наиме, док су старији Турци течно говорили албански, млађе генерације Турака које су одрастале током деведесетих нису владале овим језиком. Они се данас, у намери да нађу запослење уписују на убрзане курсеве албанског језика, а свакодневно спочитавање „дојучерашњег“ службовања у српским институцијама се претворило у средство притиска које је турске званичнике принудило да реагују. Делегација Турске демократске уније (*Türk Demokrat Birliği*) боравила је јула 2000. године у посети Анкари током које је покушала да интернационализује проблем турске мањине на КиМ.¹⁷ Тадашњи министар спољних послова Исмаил Џем (*İsmail Cem*) је у писму које је написао цивилном администратору Бернару Кушнеру затражио да турски језик поново добије статус службеног језика и упозорио да би Турска у случају да њене примедбе не буду узете у разматрање, могла да ускрати даљу подршку Приштини. Сличан став изнет је и премијеру КиМ Агиму Чекуу приликом његове посете Турској, марта 2007. године, када му је потпредседник Уније привредних комора и берзи Турске Фаик Јавуз (*Faik Yavuz*) напоменуо да је очување стечених права као и представљање Турака у државним институцијама КиМ од великог значаја за Турску.¹⁸ Упозорења Турске су делимично уродила плодом. Крајем јула 2000. године Бернар Кушнер је посетио Анкару, а већ 15. септембра исте године Кушнер

¹⁶ Видети: Şule Kut, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, op. cit., p. 231.

¹⁷ Од 2001. године ова партија носи назив Турска демократска партија Косова (*Kosova Demokratik Türk Partisi*).

¹⁸ Видети: “Kosova Geçici Özyönetimi Başbakanı Agim Çeku TOBB’u Ziyaret Etti”, Интернет, 28/07/10, http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=1248.

је у писму упућеном председнику Турске демократске партије Косова признао турски језик за службени језик као и права гарантована (за Турке ионако лошим) уставом из 1974. Због учешћа у интервенцији и с обзиром да је чланица НАТО-а, Турској је омогућено да оствари своје војно присуство на КиМ у немачком сектору, тј. у реону Призрена. Турска је овим потезом, пружила какав такав осећај сигурности локалним Турцима.¹⁹

Са друге стране, дисперзија албанске популације на неколико држава на Балкану је подсетила Турску на свој проблем са Курдима, те је у делу интелектуалних и политичких, пре свега лево оријентисаних кругова, веома рано успостављена и прихваћена паралела између курдске РКК и албанске УЏК.²⁰ У годинама које су уследиле након завршетка рата у БиХ, чинило се да ће Турска наставити да инсистира на територијалном интегритету СРЈ, нарочито након што је Дејтонским споразумом прихваћено постојање српског ентитета у БиХ – Републике Српске.²¹ За Турску тог времена, било је од велике важности да се пронађе нека врста компромисног решења између Београда и Приштине које неће угрозити најважнију тековину турских дипломатских иницијатива током рата - територијални интегритет БиХ, и решење које ће одржати изван турски утицај на политику косметских Албанаца. Такође, жељено решење није смело да буде претерано повољно ни за Албанце јер би се у том случају Курди у Турској могли позивати на исто и постављати сличне захтеве. Посета тадашњег министра спољних послова Турске Исмаила Џема Београду фебруара 1998. године током које је властима у Београду представио свој план „1974 плус“, био је последња прилика да се нађе неко компромисно решење. Као што запажа Илхан Узгел „предлагање овога (широких овлашћења покрајини која се са истим практично изједначава у својим правима и обавезама са федералним јединицама – прим.аут.) од државе као што је Турска, дакле државе која се сама налази у деликатној ситуацији је храбар потез“.²²

¹⁹ Турска је одмах након завршетка сукоба послала контингент од хиљаду војника и 100 припадника полиције који су инкорпорирани у КФОР односно у тзв. Привремену цивилну администрацију. Додатно, Турска је током посете министра Исмаила Џема КиМ у јулу 1999. године отворила две канцеларије за везу које су служиле као центри за дистрибуцију хуманитарне помоћи.

²⁰ Видети: İlhan Uzgel, “Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası Olarak NATO’nun Yugoslavya’ya Müdahalesi”, op.cit., p. 216.

²¹ Видети: Mustafa Türkeş, “Türkiye’nin Balkan Politikasında Devamlılık ve Değişim”, *Avrasya Dosyası*, Vol. 14, No. 1, 2008, pp. 264-268.

²² Видети: İlhan Uzgel, “Kosova Sorunu ve Türkiye”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Vol. 22, No. 210-212, p. 37.

Међутим, као и у случају БиХ, Турска се после овог својеврсног „опирања“ испољеног у предлагању плана „1974 плус“ на крају приклонила Вашингтону и са 10 F-16 авиона, ратним бродом и једним миноловцем укључила у операцију против СРЈ.²³ Нешто раније остварена посета представника УЏК Шаипа Мује шесторици рањених припадника УЏК на лечењу у једној од истамбулских болница, као што је одлично приметила Силвија Ганглоф „пала је у време када су САД признале УЏК као страну у разговорима“.²⁴ Иако дипломатски односи нису прекинути, одлука Турске да се прикључи војној операцији против Србије је изазвала разочарење у Београду. Тадашњи амбасадор СРЈ у Турској, професор Дарко Танасковић је у интервјуу за *Turkish Daily News* изнео став Београда по питању турског учешћа у војној интервенцији. „Став Турске веома важан за нас. Ми понављамо, да је Турска земља која нас најбоље може разумети, с обзиром на чињеницу да је сама суочена са сличним проблемом у својој земљи и да покушава да сачува сопствени територијални интегритет“, нагласио је амбасадор Танасковић.²⁵ Београд је наставио да преко амбасаде у Анкари протестује због учешћа турских авиона у борбеним мисијама и отварања турске територије за НАТО авионе као и због односа званичне Анкаре према албанским политичарима са КиМ, док је Турска преко министра спољних послова Исмаила Џема и турског министарства спољних послова наставила да негира учешће турских авиона у борбеним мисијама.²⁶ Супротно саопштењу за јавност које је поводом НАТО интервенције издало турско министарство спољних послова у коме се турско учешће у истој правда немогућношћу постизања мирољубивог решења са некооперативним Београдом, жељом да се спречи нова хуманитарна катастрофа и солида-

²³ Током операције НАТО-а Турска је послала додатних 8 авиона Ф-16.

²⁴ Видети: Sylvie Gangloff, “Turkish policy towards the conflict in Kosovo: The pre-eminence of national political interests”, *Balkanologie*, Vol. 8, No 1, June 2004, p. 112.

²⁵ Видети: “Amb. Tanaskovic: We doubt the West wants to preserve Yugoslavia’s integrity”, *Turkish Daily News*, Интернет, 19/03/09, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-511469>.

²⁶ Мада је Турска још раније и поред формалне подршке територијалном интегритету СРЈ, толерисала рад разних проблематичних „институција“ попут „представништва“ КиМ отвореног децембра 1996. године у Истамбулу, овде се првенствено мисли на посету самопрокламованог премијера КиМ Бујара Букошија Анкари, кога је у Анкари примио министар без портфеља Ајдин Тумен (*Aydin Tümen*). Турско министарство спољних послова је потврдило да се састанак одржао, али је нагласило да Турска нема намеру да мења своју политику залагања за очување територијалног интегритета СРЈ. Видети: Sibel Utku, “Yugoslavia protests over enhanced Turkish role in NATO strikes”, *Turkish Daily News*, Интернет, 19/03/09, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-512409>.

рношћу са осталим чланицама северноатланске војне алијансе,²⁷ дугогодишњи главни саветник за спољну политику премијера Ердоана и садашњи министар спољних послова Давутолу је далеко отвореније објаснио стварне циљеве НАТО интервенције. По речима Давутолуа, „заустављање хуманитарне трагедије није једини разлог интервенције НАТО-а на Косову“. Напротив, примарни циљ НАТО-а у операцији коју је покренуо против Београда био је „зауздавање војне моћи Србије, затим њено стављање под контролу, и коначно њено увлачење у систем“.²⁸ Другим речима, намера је била ликвидирање последњих џепова отпора “у НАТО-центристичној Европи“ и онемогућавање Русије да се преко Србије, свог традиционалног савезника на Балкану, поново појави као значајан фактор на подручју Балкана. Сличног мишљења је и председник истамбулског Центра за студије економије и спољне политике (*Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi - EDAM*) Синан Улген (*Sinan Ülgen*) који алудирајући на све запаженију улогу турске спољне политике на западном Балкану напомиње да „је присуство треће стране од користи Србији као сигнал који ће Москви ставити до знања да Москва није једина алтернатива Бриселу“.²⁹

Можемо дакле резимирати да су остваривање утицаја на политичке процесе на КиМ (како преко мањинских Турака тако и преко Албанаца) и очување националног идентитета и културне самобитности турске заједнице на КиМ, најважнији циљеви турских дипломатских иницијатива у односима са Приштином. Није зато случајно, то што се према званичним подацима турског министарства образовања, на турским универзитетима налази готово 5 пута више студената са КиМ који се школују о трошку Турске у односу на број студената из БиХ, као и то да се КиМ налази на престижном петом месту по броју страних студената који се налазе на студијама у Турској.³⁰ Несумњиво да ће се већина

²⁷ Видети: “Press Release Regarding the NATO Air Operations Against the Federal Republic of Yugoslavia (24 Mart 1999)”, Интернет, 20/03/09, <http://www.mfa.gov.tr/press-release-regarding-the-nato-air-operations-against-the-federal-republic-of-yugoslavia-br-march-24-1999.en.mfa>.

²⁸ Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., p. 299.

²⁹ Видети: Toby Vogel, “Realpolitik Turkish-style”, *Internationale Politik* (Global Edition), 5 (2010), p. 37.

³⁰ По подацима турског министарства образовања међу првих 5 држава по броју студената на државним јаслама се налазе Киргизија (707), Туркменија (659), Азербејџан (652), Казахстан (538) и КиМ (506). БиХ је са својих свега 90 студената, на списку далеко иза КиМ. Видети: “Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Gelecek Ülkemizde Yüksek Öğrenim Gören Devlet Burslusu Öğrencilerin, Öğrenim Düzeylerine Göre Dağılımı (18/12/2009)”, Интернет, 27/01/10, <http://yeogm.meb.gov.tr/istatistik/aogrenci.html>.

ових студената школованих широм Турске, вратити на КиМ и да ће контакти успостављени током боравка у Турској бити од непроцењивог значаја за односе Турске и КиМ. Велики подстрек напред наведеном турском ангажману на КиМ свакако је подршка коју Турска ужива од стране САД.

„Ново“ рухо Турске дипломатије

Турско признање КиМ симболично може да се узме као назнака повратка Турске на Балкан, док посета министра спољних послова Ахмета Давутолуа, барем формално, представља нову страницу у односима са Београдом.³¹ Супротно пракси из деведесетих година прошлог века када су турски државници редовно заобилазили Београд, данас „исти“ предвођени министром Давутолуом у складу са новом спољно-политичком доктрином „стратешке дубине“, а слично већ виђеном деловању на Блиском истоку, и на Западном Балкану успостављају комуникацију са свим релевантним политичким чиниоцима. Анкара без икаквих јавно испољених предрасуда данас несметано комуницира са Београдом, Приштином, Сарајевом, Подгорицом, Новим Пазаром, али не и Бањом Луком. Конкретно када је реч о Србији, заобилазећи разлике које постоје у вези са турским признањем КиМ, Београд и Анкара су учесталашћу сусрета министара спољних послова, председника и премијера свакако успели да побољшају односе, али и да обезбеде легитимитет турској спољној политици на Западном Балкану. Другим речима, успостављајући присније односе са Београдом, Анкара покушава да се наметне као важан регионални играч и на тај начин избегне остајање на маргинама дешавања. Управо нас на то упозорава сам министар Давутолу. “У намери да избегне нову балканску катастрофу Турска мора да води активну политику у проблемима који се тичу муслиманских заједница у региону, баштиника Османског царства, као и да користећи ин-

³¹ Стереотипи и негативна представа о Србима као „лошим момцима“ су се сачували до данашњих дана. Смрт бившег председника Србије и СРЈ, Слободана Милошевића, била је прилика да се успавано и генерално лоше обавештено турско јавно мњење подсети на ратове у бившој Југославији и припреми за признање КиМ. Наслови попут „Балкански касапин је умро“ (*Dünya*), „Балкански касапин је умро у ћелији не сачекавши пресуду“ (*Zaman*), „Српски касапин је такође умро“ (*Milli Gazete*), „Касапин човечанства је умро у ћелији“ (*Türkiye*), „Касапиново камено срце је стало“ (*Sabah*), „Убицин свршетак“ (*Vatan*), „Председник убица: Слободан Милошевић“ (*Türkiye*), „Српски касапин умро у својој ћелији“ (*Yeni Şafak*), „Српског касапина је убило срце“ (*Sabah*), „Портрет Милошевић: Балкански касапин“ (*Milliyet*) неодолјиво су подсетили на медијску слику у Турској током деведесетих.

тересе самих држава у региону и интересе спољних фактора избегне да се нађе сама испред балканског блока“.³²

Некако је тешко не приметити да су се најновије турске дипломатске активности на простору бивше Југославије тј. инсистирање на убрзаном пријему БиХ у НАТО-а и успостављању тесних односа са Београдом, временски подударили са заводљивим турским уступком Русији оличеним у давању дозволе да руски „јужни поток“ прође кроз турске територијалне воде, великим променама у Украјини и Киргизији у корист Русије и млаким реакцијама из Вашингтона на исте. Такође је приметно да се Русија након помпезног повратка на Балкан који је „озваничен“ куповином НИС-а, пројектом Јужни ток, учесталим медијским наступима руског амбасадора и нарочито посетом председника Русије Дмитрија Медведева Београду, практично повукла са сцене остављајући простор за деловање другима. Турској у овом случају. Да се нешто дешава видело се још током посете актуелног министра спољних послова Турске Уједињеним нацијама септембра 2009. године, када се у једночасовном разговору са америчким државним секретаром Хилари Клинтон као једна од тема, барем за ширу јавност, сасвим неочекивано појавила БиХ. Том приликом, Турска и САД су веома лако нашле заједнички језик. Анкара је истакла да је још увек рано за гашење канцеларије високог представника за БиХ, док су САД нагласиле неопходност спровођења уставних реформи у БиХ у што је могуће краћем року, и похвалиле улогу Турске у процесима у БиХ.³³ Скорији пријем БиХ и Србије у НАТО, Турској поред неспорно још већег утицаја на ове државе обезбеђује и „правну основу“ за добијање улоге главног заштитника муслимана на Балкану.³⁴ Сетимо се да су по Давутолуу „два важна краткорочна и средњорочна циља турске спољне политике на Балкану осигуравање територијалног интегритета Босне и Албаније, као и добијање међународно-правних гаранција за заштиту националних мањина у ре-

³² Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., p. 123.

³³ Теме које су доминирале током састанка биле су успостављање дипломатских односа са Јерменијом и отварање турске границе са истом, ирански нуклеарни програм, борба против тероризма, Кипар и Босна. Такође је веома интересантан податак то што је о „босанском аспекту“ састанка писао једино дневни лист *Zaman*, лист близак Фетулаху Гулену и владајућој АКП партији. Видети: “Davutoğlu-Clinton Görüşmesinin Tüm Detayları“, *Zaman*, Интернет, 29/09/09, <http://www.zaman.com.tr /haber.do?haberno=-897435 &title=davutoglu-clinton-gorusmesin-in-tum-detaylari>.

³⁴ Турска у Већу за имплементацију мира у БиХ представља Организацију исламске конференције и као таква подржава чланство БиХ у НАТО, ЕУ и инсистира на успостављању „једне функционалности власти у БиХ“. Видети: Ахмет Давутолу, “Турска стоји иза БиХ сада и заувјек“, *Дневни Аваз*, 17.10.2009.

гиону под окриљем НАТО“.³⁵ Дакле, евидентно је да ће значајан аспект квалитативно другачијих односа са Београдом бити прихватање турске посредничке улоге у амортизовању и проналажењу решења за преостале проблеме на простору Западног Балкана. Најјасније примере те политике смо имали прилике да видимо у Рашкој, где је посредовањем Турске дошло до помирења између два водећа бошњачка политичара – Расима Љајића и Сулејмана Угљанина, али и у покушајима Турске да се премости раскол у овдашњим исламским заједницама.³⁶ У намери да стабилизује регион и да га потом усмери у правом смеру, јасно је ка атланским интеграцијама, Турска је иницирала одржавање тројних састанака са министрима спољних послова Србије и БиХ, као што је након парламентарних избора 2008. године посредством своје амбасаде помогла блоку окупљеном око Демократске странке да обезбеди већину у Скупштини и формира владу.

Архитекта турске спољне политике Ахмет Давутолу очигледно ништа не препушта случају и наставља да турски утицај шири на један софистициранији начин у односу на свог „учитеља“, покојног турског премијера и председника Тургута Озала. За разлику од Озала, „нова“ турска елита не заобилази Београд. „Турска је одлучна да се на Балкану, после једног века, опет промени печат“. Овога пута „припрема се модерно дизајнирани, допадљиви мехур“.³⁷ Иако нема заједничку границу са Србијом, по речима министра Давутолуа Турска Србију сматра својим суседом и жели да са њом као таквом успостави што хармоничније односе тј. да се реши баласта који су их у претходном периоду оптерећивали. У складу са тим, у односима са Београдом, турска пажња је фокусирана на ствари које повезују две државе, те стога Турска у први план истиче вишевековни заједнички живот, пријатељство, културну блискост, односно једну другачију перцепцију нама заједничке османлијске прошлости. Проблеми се остављају по страни тј. да буду решени у нека боља времена. Како каже и сам министар Давутолу „у неким стварима,

³⁵ Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., p. 123.

³⁶ Приликом посете Новом Пазару, министар Давутолу је одвојено разговарао са Адемом Зилкићем и Муамером Зукорлићем, а у циљу незамерања ни једном од њих, цума намаз је клањао у две џамије. Видети: Fikret Bila, "Davutoğlu'nun 100 Yıl Sonraki Ziyareti", *Milliyet*, Интернет, 26/07/09, <http://www.milliyet.com.tr /Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1121542 &AuthorID=61&Date=26.07.2009&ver=78>.

³⁷ Видети: Дарко Танасковић, *Неоосманизам: Доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 104.

чак и најбољи пријатељи могу да имају различита мишљења³⁸. Министар Давутолу међутим, не жели да турско министарство спољних послова буде једини канал преко кога ће се „глас Турске“ чути на простору Западног Балкана. Београд је недавно дао зелено светло за отварање представништва Турске агенције за сарадњу и обнову (*Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı*) која је већ дуго година активна на простору БиХ, Македоније, КиМ и Албаније. Примарна функција наведене агенције је да државама односно различитим привредним и културним институцијама у региону обезбеди неопходну финансијску и стручну помоћ, подупре програме у области економије, трговине, технологије, културе и образовања, и да уз садејство турских грађевинских фирми помогне обнављање споменика из периода Османског царства. Са друге стране, несумњиво да отварање једног оваквог представништва не значи ништа друго до јавно манифестовање интересовања Турске за прилике у Србији.

Након што је Блиски исток и званично постао тема број 1 турске спољне политике и након што је Турска државна телевизија (*TRT*) отварањем посебног канала са 24-часовним програмом на арапском језику дала свој допринос напорима турске дипломатије, чини се да је отварање канала посвећеног приликама на Балкану или простору бивше Југославије сада постало само питање времена. Неке потезе по том питању *TRT* је већ предузела. Канал *TRT Avaz* је недавно на иницијативу генералног директора *TRT*-а Ибрахима Шахина (*İbrahim Şahin*), постојећим програмима на турском, азербејџанском, киргиском, казашком, турменском и узбечком језику додала програме на бошњачком и албанском језику. По речима координатора канала *TRT Avaz* Аднана Сурера (*Adnan Süreer*), овај канал који је покренут прошле године је од свог првог дана рада постао „глас Балкана, Кавказа и Централне Азије“³⁹. Новине које у спољну политику уводи министар Давутолу и све већи значај који турско министарство спољних послова посвећује Западном Балкану уверавају да ће у догледно време постојећа програмска шема већ поменутог канала бити допуњена са садржајима и на српском језику. С обзиром да су сумње на Балкану по питању стварних турских намера и данас поприлично присутне, турски званичници се труде да своје саговорнике разубере да се ради о неоосманизму и настоје да Турску представе као мо-

³⁸ Видети: “Balkan Tension Must be Prevented, Says FM“, *Hurriyet Daily News*, Интернет, 25/07/09, www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=balkan-tension-must-be-prevented-says-fm-2009-07-24.

³⁹ Видети: “TRT Avaz, Arnavutça ve Boşnakça Yayına Başladı“, *Zaman*, Интернет, 17/08/10, <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=1016653&title=trt-avaz-arnavutca-ve-bosnakca-yayina-basladi>.

дерну, прозападну и секуларну државу. Велики део посла обавио је туризам, а у помоћ су исто као и на Блиском истоку прискочиле турске сапунице.⁴⁰ Док се муслиманском Блиском истоку продају серије које Турску приказују као превасходно либералну муслиманску земљу која се брине за своју браћу по вери у Палестини, у Србији се преко малих екрана у време највеће турске дипломатске офанзиве у региону са сапуницом „1001 ноћ“ (*Bin Bir Gece*) сервира слика једне у потпуности вестернизоване Турска, уз упадљиво одсуство забраћених жена, призора крцатих џамија у време молитве петком (*Cuma*) и верника који у немогућности да напусте своја радна места распростиру тепихе за молитву у ходницима великих метро станица и испред својих дућана.

С обзиром на сличности у турском приступу проблемима, чини се да праћење прилика на Блиском истоку и турске дипломатије на истом, (уз наравно уважавање специфичности дотичног региона), омогућава да се много јасније схвате и приметне неке правилности у турској спољној политици. На тај начин, поједини потези Турске на Балкану постају много разумљивији. Укидајући визне режиме са Сиријом, Јорданом и Либаном, Турска је започела формирање тзв. „османског шенгена“, а само дан након гласања у Савету безбедности УН о новим санкцијама Ирану, турски пандам „ЕУ“ на Блиском истоку је добио јасне контуре

⁴⁰ Од 2006. године па све до данас Турска је арапском Блиском истоку продала ТВ серије у вредности од 30 милиона долара. Много више од економске добити, турске серије су за веома кратко време створиле повољну слику о Турској и тиме у значајној мери допринеле успеху турске спољне политике на Блиском истоку. Иако промовишу традиционалне вредности и турску верзију ислама, према истраживању *KA Research Ltd* 63% саудијских жена сматра да је популарна турска серија „Сребро“ („*Gümüş*“) утрла пут личним слободама и независности жена. Популарност турских сапуница среди Арапа, навела је власнике ланаца тржних центара у Турској да у циљу привлачења арапских туриста, поред запошљавања радника са знањем арапског језика ангажују и глумце из турских сапуница. Истраживање које је спровела „*KA Research Limited*“ показало је да 74% жена у Саудијској Арабији редовно или повремено прати турске сапунице. Због негативног контекста у коме су приказани агенти израелске обавештајне службе Мосад, поједине епизоде популарне турске серије „Долина вукова“ („*Kurtlar Vadisi*“) су изазвале жестоку реакцију Тел Авива. Слично овоме серија „Раздвојеност“ („*Ayrılık*“), која се емитује на 1. каналу турске државне телевизије од септембра 2009. године, такође је изазвала оштру реакцију израелског министарства спољних послова и израелских медија. Ова серија која се бави судбинама људи у Палестини и која је за кратко време постала популарна у блискоисточним и земљама северне Африке, на 2. каналу израелске телевизије је „дочекана на нож“ и окарактерисана као „провокација усмерена на изазивање непријатељства према Израелу и Јеврејима“. Видети: Taha Akyol, „Araplarda Türk Etkisi“, *Milliyet*, Интернет, 21/11/09, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1164622&AuthorID=62&Date=21.11.2009&ver=76>. и Özgül Öztürk, „Alışveriş Merkezleri Arap Turisti Dizi Yıldızlarıyla Yakalayacak“, *Referans Gazetesi*, Интернет, 30/11/09, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=128836&KTG_KOD=520.

најавом стварања јединственог економског простора. Важан предуслов за успех таквог једног пројекта који све више заокупља пажњу турског министарства спољних послова је јачање регионалне саобраћајне инфраструктуре на чему Анкара инсистира не само на Блиском истоку већ и на простору Западног Балкана. Као што смо имали прилике да видимо и на Блиском истоку, Турска је на Западном Балкану најпре иницирала укидање визних режима са Албанијом, Македонијом, Србијом, Црном Гором, КиМ, БиХ, да би потом заједно са САД показала интерес за јачање саобраћајне инфраструктуре у Србији (Рашка, КиМ), БиХ и Албанији, и њихово повезивање у једну саобраћајну целину. Пошто су претходно постале власник Авиолинија БиХ, Турске авиолиније (*Türk Hava Yolları*) су се заинтересовале за куповину ЈАТ-а, а у досадашњим разговорима са српским званичницима добар део пажње је био посвећен управо побољшавању регионалне саобраћајне инфраструктуре. Најављена је изградња аутопута који ће преко Рашке повезати Србију са Црном Гором, али и изградња аеродрома у Новом Пазару. У БиХ, Турска је поред учешћа у пројектима око тамошње железнице, по речима турског министра промета и трговине Бинали Јлдирима (*Binalı Yıldırım*) заинтересована за изградњу аутопута на коридору 5 Ц који треба да повеже Нови Пазар са Гораждем.⁴¹ Интерес за улагање у домаћу привреду и осавремењивање саобраћајне инфраструктуре, Турска је означила као један од приоритета и у односима са Приштином. Што се КиМ тиче, по речима министра за саобраћај и комуникације КиМ, Фатмира Лимаја, аутопут „Морина-Приштина-Мердаре“ (аутопут 7) дужине 117 км градиће америчко-турски конзорцијум „Bechtel-Enka“, дакле исти конзорцијум који је у претходном периоду у Албанији саградио аутопут „Решен-Калимаш“ дужине 65 км, као и аутопут „Драч-Кукеш-Морина“ који повезује Албанију са КиМ.⁴² Слично овоме, турски „Лимак Холдинг“ ће по речима члана његовог управног одбора, Ебру Оздемира (*Ebru Özdemir*), модернизовати аеродром у Приштини по угледу на аеродром

⁴¹ Видети: Тарик Лазовић, “Желимо учествовати у изградњи аутопута“, *Дневни Аваз*, Интернет, 28/11/09, <http://www.dnevniavaz.ba/dogadjaji/intervju/zelimo-ucestvovati-u-izgradnji-autoputa>.

⁴² Сматра се да ће цео пројекат коштати 1 милијарду долара, а у пројекту ће се поред већ поменутог конзорцијума појавити и друге фирме попут Макуол-а (Турска), Alpin, Porr, Strabag-а (Аустрија), Pizarotti (Италија), као и Терна-е (Грчка). Интересантно је да је власник турског грађевинског гиганта Enka-е познати турски бизнисмен пореклом из Македоније – Шарик Тара. Видети: “Enka, Kosova’da Otoyoł Yapacak“, *Milliyet*, Интернет, 01/02/10, <http://www.milliyet.com.tr/enka-kosova-da-otoyol-yapacak/ekonomi/-haberdetayarsiv/01.02.2010/1188206/default.htm> и “Bechtel-Enka Kosova’da Otoyoł İnşa Edecek“, *Milliyet*, Интернет, 01/02/10, http://www.milliyet.com.tr/bechtel-enka-kosova-da-otoyol-insa-edecek/ekonomi/sondakika_arsiv/01.02.2010/1187956/default.htm.

“Сабиха Гокчен” (*Sabiha Gökçen Havalimanı*) у Истамбулу, и тиме повећати његове капацитете на 5 милиона путника.⁴³

Ако изумемо интересовање за саобраћајну инфраструктуру, улагања у привреду региона Западног Балкана су за сада слабија страна турског ангажовања. Досадашња релативно скромна улагања у привреду БиХ (отварање пословница Зират банке, куповина Босанских авиолинија од стране Турских авиолинија, улагања у прехранбену индустрију), Србије (долазак неколико турских грађевинских фирми) и осталих држава региона, нису међутим довољна да би Турска постала економски стожер овог подручја. Турска ће свакако морати да се више позабави са овим питањем и то у мери у којој јој то њена економија буде дозвољавала. Када је КиМ у питању, Турска путем улагања у тамошњу привреду жели да „употпуни“ и оснажи своје признање. 2005. године приватизовану фабрику гума „Балкан“ (сада “*Newko Balkan LL.G Fabrikası*”) у Сувој Реци купио је турски “Озерлер Холдинг” (“*Özerler Holding*”) и свечано отворио 15. септембра 2006. године у присуству тадашњег турског министра индустрије и трговине Алија Џошкунa (*Ali Coşkun*) као и министра правде Џемила Чичека (*Cemil Çiçek*).⁴⁴ Што се банака тиче, турска ТЕБ банка (*Türk Ekonomi Bankası*) је прва турска банка (50% у турском власништву) која је отварањем 2 пословнице у Приштини и Призрену “признала” КиМ, а поред ње, на КиМ је присутна и БКТ банка, која је 60% у власништву турске Чалик групе.⁴⁵ Успостављена је и сарадња турске Агенције за банкарство и надзор (*Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu*) са Централном банком КиМ. Ове две институције су 12. маја 2008. године потписале “Споразум о сарадњи и размени информација”, што је уједно и први документ који је Централна банка КиМ потписала са неком страном институцијом те врсте након проглашења независности. Почетком јула 2008. године, основана је и Трговинска комора КиМ и Турске, која је у сарадњи са турском амбасадом у Приштини међу најважније пројекте укључила модернизацију приштинског аеродрома, изградњу аутопутева 6 (Приштина-Ђенерал Јанковић) и 7, изградњу хидроелектране Жур и 18 мањих хидроелектрана, изград-

⁴³ Видети: “Sabiha Gökçen’i Kosova’da İnşa Edecek“, *Milliyet*, Интернет, 01/02/10, <http://www.milliyet.com.tr/sabiha-gokcen-i-kosova-da-insa-edecek/ekonomi/haberdetayarsiv/01.02.2010/1167498/default.htm>.

⁴⁴ Видети: “Melt Lastığı ile Yola Çıktı Dünyanın Zirvesine Oynuyor“, *Referans Gazetesi*, Интернет, 01/02/10, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=49161&KTG_KOD=162&ForAr_siv=1.

⁴⁵ ТЕВ банка данас има своје пословнице у Приштини, Призрену, Ораховцу, Урошевцу, Ѓњилану, Малишеву, Ђаковици, Пећи, Косовској Митровици и Вучитрну. Видети: 01/02/10, <http://www.nethaber.com/Ekonomi/58787/Kosovayi-ilk-taniyan-banka-TEV-oldu>.

њу нове термоелектране, приватизацију ПТТ-а и Електордистрибуције КиМ (КЕК).⁴⁶

Закључак

Као и некад, и данас стратешки важна Турска, незамењив је савезник, пре свега САД и Британије, како на Балкану, тако и у региону Црног мора, Кавказа и Блиског истока. Јака, мање или више секуларна, прозападна Турска је са становишта војне и економске моћи једини респектабилан савезник Вашингтона у региону Балкана, једина брана Русији и у случају свог мало вероватног уласка у ЕУ, непроцењив инсајдер односно амерички тројански коњ у Европи. Честа размимоилажења са Израелом која смо имали прилике да видимо у неколико последњих година, одбијање да отвори своју територију за напад на Ирак 2003. године, проблематично држање по питању иранског нуклеарног програма, кокетирање са Русијом, све слабије интересовање за ЕУ и тапкање у месту у односима са истом, навели су немали број аналитичара са Запада да исхитрено објаве крај „меденог месеца“ Турске са Западом. „Домаћи“ противници владајуће Партије правде и развоја (*Adalet ve Kalkınma Partisi - AKP*) међу којима предњаче поједини турски секуларисти и левичари, на само помињање ставова Грејема Фулера (*Graham Fuller*) и њему сличних стручњака за Турску и Блиски исток о „независној спољној политици Турске“ у односу са САД, скептично одмахују главом у знак неслагања. Наиме, проблеми који су се појавили у односима са САД након одбијања турске скупштине да дозволи пролаз америчким трупама 1. марта 2003. године су у великој мери били проузроковани неразумевањем председника Буша и његове администрације за прилике у Турској и на Блиском истоку. Другим речима, долазак АКП партије на власт новембра 2002. године; партије која је још у другој половини деведесетих година успоставила добре односе са политичким круговима у Вашингтону, временски је пао у време првог председничког мандата Џорџа Буша Млађег. Други председнички мандат Буша поприлично је оптеретио још раније начете односе, али није и довео у питање ст-

⁴⁶ Трговинска комора КиМ и Турске је новембра 2008. године учествовала на Сајму грађевинарства у Малатији (*Malatya Yapı ve İnşaat Fuarı Organizasyonu*), Сајму пољопривреде и прехрамбене индустрије “Пут свиле” у Трабзону (*İpek Yolu Tarım ve Gıda Fuarı*), Семинару образовања Турске уније и берзи и трговинских комора (*TOBB Eğitim Semineri*), сајму Независног удружења привредника и индустријалаца (*MÜSIAD*), Међународном пословном форуму (*MÜSIAD Fuarı ve Uluslararası İş Forumu*) као и на *TÜSKON*-овом „Спољнотрговинском повезивању Турске са Централном и Источном Европом“ (*Türkiye – Orta ve Doğu Avrupa Dış Ticaret Köprüsü*). Чланови ове трговинске коморе су турско-албанске фирме са КиМ. Видети: КТТО Tanıtım Kataloğu: Kosova'da Yapılması Planlanan Altyapı ve Enerji Projeleri, *Kosova Türkiye Ticaret Odası*, Priştine, 2009, pp. 13-16.

ратешки карактер савезништва са САД. Суштински, догађаји који су уследили након одбијања турског парламента да дозволи прелаз америчких трупа преко турске територије (2003), показују да је турска елита само на речима антиамерички оријентисана и да је тај њен повремено испољавани антиамериканизам више ствар задовољавања истински антиамеричког турског јавног мњења него што је одраз ставова самих политичара.⁴⁷ Избор Барака Обаме за новог председника САД је то најбоље показао.

Што се Западног Балкана тиче, у идентичност интереса и политика Анкаре и Вашингтона не може се сумњати. Слично као и у време рата у БиХ, Турска и САД су се по питању КиМ нашле на истој страни и задатку. И поред недоумица и жеље да избегне своје учешће у рату за КиМ, Турска се на крају приклонила, учествовала у нападима, након окончања сукоба послала своје војнике на КиМ, и на крају међу првима признала КиМ. Након признања, Турска се поприлично ангажовала на признавању КиМ преко Организације исламске конференције, инвестирала на КиМ и укључила у јачање саобраћајне инфраструктуре између КиМ и Албаније. Захваљујући „Великом студентском пројекту“ („*Büyük Öğrenci Projesi*”) који је још почетком деведесетих година иницирао Тургут Озал, Турска је постала образовно стециште за неколико стотина албанских студената финансираних из буџета и неколико хиљада истих који се школују о свом трошку. Школујући будуће дипломате КиМ, политичаре, офицере и отварајући турске лицеје у БиХ, Албанији и Македонији, Турска ствара основу за још јаче присуство у региону у годинама које су пред нама.⁴⁸ Сам Давутолу који је током своје професорске

⁴⁷ Имиц САД у Турској се у односу на 2000. годину драстично погоршао. За разлику од испитивања које је 2000. године спровео Стејт департмент, по коме је 52% Турака имало позитивно мишљење о САД, резултати института PEW из 2002. године говоре о паду на поверења у САД на 30%. Резултати PEW института из 2007. године пак показују да свега 9 % Турака има позитивно мишљење о САД, што је Турску избацило на прво место у анти-американизму у поређењу са свих 47 земаља у којима је ово испитивање вршено. Видети: “Global Unease with Major World Powers: 47-Nation Pew Global Attitudes Survey”, Pew Research Center, Washington, 2007 и Brian J. Grim, “Turkey and Its (Many) Discontents”, Интернет, 09/09/09, <http://pewresearch.org/pu-bs/623/-turkey>.

⁴⁸ Посета министра Давутолуа Албанији, октобра месеца 2009. године, скренула је још једном пажњу на турско образовно присуство на простору Западног Балкана. Приликом посете Давутолу је са својим албанским колегом Илиром Метом посетио „Образовни центар Тургут Озал“ (*Turgut Özal Eğitim Kompleksi*) који је само једна од образовних институција које су турски привредници отворили у Албанији и у којој албански политичари попут самог Илира Мете радо уписују своју децу. Наиме, у 7 лицеја, 4 основне школе, 4 вртића и једном универзитету које су основали турски предузетници уписано је 3 854 албанске деце. Током исте посете турски министар је поводом празника Мајке Терезе Албанији „поклонио“ безвизни режим, потврдио да је постигнут

каријере у Малезији (у годинама рата у БиХ) проглашен за почасног амбасадора БиХ признаје да „без утицаја на збивања на Балкану, Кавказу и Блиском истоку, Турска као анадолијска земља на тако осетљивом геополитичком простору не може сачувати своју територијалну целовитост нити се може отворити према свету“.⁴⁹ Међутим, не деле сви у Турској мишљење турског министра спољних послова. Угледни новинар дневног листа *Milliyet*, Семих Идиз, упозорио је да Турска не сме да сметне с ума да њено присуство на одређеним подручјима оживљава сећања на период вишевековног ропства. „Лекције о ослобођењу од Турака још увек налазе међу првим лекцијама из историје које се уче у школама на Балкану и Блиском истоку“ пише Идиз у својој колумни.⁵⁰ Поред сећања на векове проведене под отоманском влашћу, свакако не мање значајан проблем да се турска спољна политика представи у новом руху јесте њена непринципијалност тј. политика двоструких стандарда коју Анкара спроводи како на Балкану тако и у другим регионима. Принципијално инсистирање на територијалном интегритету Грузије у случају Аџарије, Абхазије и Јужне Осетије, Азербејџана у вези са Нагорно Карабахом, Ирака у случају ирачког Курдистана, БиХ и Македоније, а са друге стране крајње проблематично подржавање независности суседног КиМ и признавање Турске Републике Северног Кипра која је настала као производ турске инвазије на острво 1974. године, чине прихватање турског лидерства у региону тешко остварљивим. Да Идизове сумње нису без основа потврђују реакције званичне Бања Луке и дела београдских опозиционих кругова на турску улогу у политичким процесима у БиХ и Србији. Наиме, форсирано турско ангажовање довело је неке врсте зближавања актера незадовољних турском политиком у региону и шире. У немогућности да утиче на Београд, премијер Републике Српске Милорад Додик је ослонац и подршку потражио у Израелу који је због жестоке реакције Турске проузроковане израелским нападом на турски брод са хуманитарном помоћи заострио односе са Анкаром. Слично томе, недавна посета Нетанјахуа Атине, која је уједно и прва посета једног израелског премијера Атине, подстакла

договор по питању школовања младих албанских дипломата у Турској, и најавио већу сарадњу између универзитета. Видети: Celil Sağır, “Türk Okulların Sayısı Artmalı”, *Zaman*, Интернет, 19/10/09, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=905045&title=turk-okullarinin-sayisi-artmali>.

⁴⁹ Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., p. 119.

⁵⁰ Видети: Semih İdiz, “Davutoğlu Sözlerini Daha Dikkatli Seçmeli”, *Milliyet*, Интернет, 12/09/09, http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&Date=12.09.2009&ArticleID=1136338&AuthorID=76&b=Davutoglu_sozlerini_daha_dikkatli_secmeli&a=Semih_İdiz.

је турске медије да пишу о стратешком партнерству између Грчке и Израела, преусмеравању израелских туриста у Грчку и организовању заједничких војних вежби у Средоземном и Егејском мору. Упозорења која се додуше ретко могу чути из саме Турске и она која све чешће долазе са појединих балканских адреса, носе јасну поруку. Наиме, иста упућују Турску, али и друге актере на подручју Западног Балкана на опрез, јер су нам управо трагична искуства из ратова у бившој Југославији показала да цена превелике бриге за мањине може бити превисока. Другим речима, показала су у којој мери је танка линија између оправдане и сасвим природне бриге за положај националних или верских мањина на Западном Балкану и њихове злоупотребе у (спољно)политичке сврхе.

Литература

1. Акıncı, Uğur, “Promoting „Turkish style Islam“ in Bosnia: US is pleased Sarajevo has broken all links with Iran “, *Turkish Daily News*, Интернет, 16/03/08, <http://www.turkishdailynews.com.tr/archives.php?id=1803>.
2. Акıncı, Uğur, “Gen. Bir: Turkey won’t allow Bosnia to follow fanatics”, *Turkish Daily News*, Интернет, 16/03/08, <http://www.turkishdailynews.com.tr/archives.php?id=222>.
3. “Amb. Tanaskovic: We doubt the West wants to preserve Yugoslavia’s integrity”, *Turkish Daily News*, Интернет, 19/03/09, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.asp?id=-511469>.
4. Aydın, Mustafa и Erhan, Çağrı (eds.), *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
5. “Balkan Tension Must be Prevented, Says FM“, *Hurriyet Daily News*, Интернет, 25/07/09, www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=balkan-tension-must-be-prevented-says-fm-2009-07-24.
6. “Bechtel-Enka Kosova’da Otoyol İnşa Edecek“, *Milliyet*, Интернет, 01/02/10, <http://www.milliyet.com.tr/bechtel-enka-kosova-da-otoyol-insa-edecek/ekonomi/sondakikaarsiv/01.02.2010/1187956/default.htm>.
7. Bila, Fikret, “Davutoğlu’nun 100 Yıl Sonraki Ziyareti“, *Milliyet*, Интернет, 26/07/09, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1121542&AuthorID=61&Date=26.07.2009&ver=78>.

8. Bulut, Esra, "Friends, Balkans, Statesman Lend Us Your Ears: The Trans-state and State in Links Between Turkey and the Balkans", *Ethnopolitics*, Cilt 5, Sayı 3 (Eylül, 2006)
9. Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.
10. Давутоглу, Ахмет, "Турска стоји иза БиХ сада и заувјек", *Дневни Аваз*, 17.10.2009.
11. "Davutoğlu-Clinton Görüşmesinin Tüm Detayları", *Zaman*, Интернет, 29/09/09, [http://www.zaman.com.tr /haber.do?haberno=897435 &title=davuto glu-clinton-gorusmesinin-tum-detaylari](http://www.zaman.com.tr /haber.do?haberno=897435 &title=davuto%20glu-clinton-gorusmesinin-tum-detaylari).
12. "Enka, Kosova'da Otoyol Yaracak", *Milliyet*, Интернет, 01/02/10, http://www.milliyet.com.tr/enka-kosova-da-otoyol-yaracak/ekonomi-/haberdet_ayarsiv/01.02.2010/1188_206/default.htm.
13. Gangloff, Sylvie, "Turkish policy towards the conflict in Kosovo: The pre-eminence of national political interests", *Balkanologie*, Vol. 8, No 1, (June 2004)
14. İdiz, Semih, "Davutoğlu Sözlerini Daha Dikkatli Seçmeli", *Milliyet*, Интернет, 12/09/09, [http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=-YazarDetay&Date=12.09.2009&ArticleID=1136338&AuthorID=76 &b=Davutoglu sozlerini daha dikkatli secmeli&a=Semih İdiz](http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=-YazarDetay&Date=12.09.2009&ArticleID=1136338&AuthorID=76 &b=Davutoglu%20sozlerini%20daha%20dikkatli%20secmeli&a=Semih%20Idiz).
15. "Kosova Geçici Özyönetimi Başbakanı Agim Çeku TOBB'u Ziyaret Etti", Интернет, 28/07/10, http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?-haberid=1248.
16. *KTTO Tanıtım Kataloğu: Kosova'da Yapılması Planlanan Altyapı ve Enerji Projeleri*, Kosova Türkiye Ticaret Odası, Priştine, May 2009.
17. Kut, Şule, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
18. Лалић, Војислав, *Турска без Атаатурка – потресци на Босфору*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.
19. Makovsky, Alan и Sayarı, Sabri, (ed.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Politics*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2000.
20. Марковић, Милош Б., "Турска спољна политика на почетку XXI века", *Међународна политика*, (октобар-децембар, 2009)

21. “Melt Lastığı ile Yola Çıktı Dünyanın Zirvesine Oynuyor“, *Referans Gazetesi*, Интернет, 01/02/10, http://www.referansgazetesi.com/-haber.aspx?HBR_KOD=49161&KTG_KOD=162 &ForArsiv=1.
22. Мијалковски, Милан, “Спонзори тероризма: Улога Турске у подривању безбедности СРЈ”, *Војска*, 02. 06. 1994.
23. Oran, Baskın, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik: Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme“, *SBF Dergisi*, Vol. 48, No.1 (1993)
24. Oran, Baskın, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler: Bulgaristan, Makedonya, Kosova“, *SBF Dergisi*, Vol. 48, No. 1 (1993)
25. Oran, Baskın, (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Том I (1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
26. Oran, Baskın, (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Том II (1980-2001), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
27. “Sabiha Gökçen’i Kosova’da İnşa Edecek“, *Milliyet*, Интернет, 01/02/10, <http://www.milliyet.com.tr/sabiha-gokcen-i-kosova-da-insa-edecek/ekonomi/haberdetayarsiv/01.02.2010/1167498/default.htm>.
28. Sağır, Celil, “Türkiye’den Arnavutluk’a Bayram Hediyesi“, *Zaman*, Интернет, 19/10/09, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=-905044&title=turkiyeden-arnavutluk-bayram-hediyesi>.
29. Sağır, Celil, “Türk Okullarının Sayısı Artmalı“, *Zaman*, Интернет, 19/10/09, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=905045&title=turk-okullarinin-sayisi-artmali>.
30. Стојковић, Момир, (ур.), *Балкански уговорни односи 1876-1996*, Том 2, Службени лист СРЈ, Београд, 1998.
31. Танасковић, Дарко, *Ислам и ми*, Партенон, Београд, 2002.
32. Танасковић, Дарко, *Неоосманизам: Доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Београд, 2010.
33. Танасковић, Дарко, *У дијалогу са исламом*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1992.
34. Тодорова, Марија, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд, 1999.

35. “TRT Avaz, Arnavutça ve Boşnakça Yayına Başladı”, *Zaman*, Интернет, 17/08/10, <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=1016653&-title=trt-avaz-arna-vutca-ve-bosnakca-yayina-basladi>.
36. “Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Gelerek Ülkemizde Yüksek Öğrenim Gören Devlet Burslusu Öğrencilerin, Öğrenim Düzeylerine Göre Dağılımı (18/12/2009)”, Интернет, 27/01/10, <http://yeogm.meb.gov.tr/istatistik/aogrenci.html>.
37. Türkeş, Mustafa, “Türkiye’nin Balkan Politikasında Devamlılık ve Değişim”, *Avrasya Dosyası*, Vol. 14, No. 1, 2008.
38. Utku, Sibel, “Yugoslavia protests over enhanced Turkish role in NATO strikes”, *Turkish Daily News*, Интернет, 19/03/09, <http://arama.hurriyet.com.tr/sivnews.aspx?id=-512409>.
39. Uzgel, İlhan, “Kosova Sorunu ve Türkiye”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Vol. 22, No. 210-212.
40. Uzgel, İlhan, “Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası Olarak NATO’nun Yugoslavya’ya Müdahalesi“, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Vol. 23, No. 216.
41. Vogel, Toby, “Realpolitik Turkish-style”, *Internationale Politik* (Global Edition), 5 (2010)

KAKO POBUNE NA SREDNJEM ISTOKU RELATIVIZIRAJU TEORIJE O „NEO-OSMANIZMU“

Masovne pobune po Srednjem istoku protiv autoritarnih režima ove 2011. godine dovode u pitanje gotovo sve što je arapski svijet doživljavao u proteklom vijeku, pa se već po tome mogu nazivati revolucionarnim kretanjima, iako ne i revolucionarnom promjenom političkih sistema u smislu osnovnih vrijednosti evropske renesansne demokratije. U svjetlosti - ali i „tami“ takvih kretanja kao što je bilo u Libiji ili kao što biva u Siriji – gube stara ili dobijaju nova značenja teorije o nasilnoj ili mirnoj tranziciji vlasti i spoljnoj intervenciji, kao što je „hard power“ ili „soft power“. Takav je slučaj i sa takozvanim neosmanizmom, koji je bar privremeno potisnut u stranu, a kojim se samo godinu dana prije ustanaka Arapa protiv svojih diktatora mahalo kao imperijalnom opasnošću koja prijete Balkanu i regionu od nove Turske pod vođstvom Stranke pravde i razvoja (AKP). Neosmanizam je bio postao glavna odrednica pomoću koje su svi oni koji su, u samoj Turskoj a još više izvan zemlje, izražavali nepovjerenje i sumnju prema novoj turskoj vanjskoj politici. Nepovjerenje u javno izraženu namjeru te nove Turske da će, kao i u unutrašnjoj politici, i u odnose prema bližim ili daljim susjedima, a posebno onim koji su bili u sastavu nekadašnjeg Osmanskog carstva, uposliti osmanlijsko nasljeđe, a sumnje da će se to nasljeđe ispoljavati prvenstveno u religioznoj islamskoj sferi i na kraju izroditi u ambiciju stvaranja neke nove, maltene, neosmanske imperije.

Zavisno od geopolitičkih interesa bližih ili daljih regionalnih faktora, uz novu tursku politiku se dodavao neosmanistički pridjev iz različitih uglova. Na Zapadu, a posebno u konzervativnijim američkim krugovima, tako se izražavalo nezadovoljstvo što se Turska otima kontroli NATO alijanse, kojoj je decenijama služila kao jedno od najvažnijih strateških uporišta. Prvi znak „neposlušnosti“ jednog člana porodice bilo je odbijanje Turske da dozvoli korištenje vojnih baza na jugu zemlje pri invaziji Iraka 2003. godine. U Evropi se taj termin počeo više upotrebljavati poslije odbijanja Turske da joj se, umjesto članstva u Evropskoj uniji, velikodušno nudi „partnerski odnos“. Od tri područja na kojima se ta nova turska politika aktivizma, otvaranja i

* Професор оријенталне филологије, публициста и бивши амбасадор БиХ.

preusmjeravanja očitovala, na Srednjem istoku malo ko je pominjao neoosmanizam, izuzev Izraela, koji je masakrom civila u Gazi početkom 2009. okrenuo protiv sebe ne samo Tursku, nego i dobar dio zapadnog javnog mnjenja. I sam pomen Osmanlija od propasti njihovog carstva pa sve do početka ovog vijeka nije bio omiljen kod Arapa, a posebno kod religioznijih masa i islamističkih pokreta ni moderna, kemalistička Turska nije bila omiljena zbog ukidanja hilafeta koje je obavio Ataturk. Kad se, međutim, radi o samom pojmu neoosmanizam, njegova pojava na Zapadu pratila je uzajamno ekonomsko i kulturno otvaranje između Turske i dobrog dijela arapskog svijeta, pa nije stigao ni da se odomaći kod njih prije izbijanja pobuna protiv autoritarnih vladara. Na Kavkazu i u Centralnoj Aziji, među narodima turskog kulturnog kruga koji nisu bili u sastavu Osmanskog carstva, nego persijskog i ruskog, a kasnije i komunističkog sistema, a koji su stekli nezavisnost u posljednjih dvadesetak godina, nije bilo ni potrebe da se odnosi s Turskom obilježavaju nekakvim neoosmanizmom, a i kad bi bilo, on bi imao drukčiju konotaciju. U tim područjima prije se može govoriti o panturkizmu kojim se tumačila intenzivna prisutnost turske politike, ekonomije i kulture poslije sloma Sovjetskog Saveza.

Panturkizam kao najširi izraz turskog nacionalizma manje ili više svojstven je svim Turcima kao pogled u sebe i na svijet oko sebe otkako su se doselili iz velike i ustalili u Maloj Aziji, pa ga ja vidim jasnije nego bilo koju drugu, pa i neoosmanističku, trajnu identitetsku komponentu i današnje moderne Turske. Pripadnost „turkizmu“ je u Turaka više nego pripadnosti bilo kojoj ideologiji, pa i islamu. A izvođenje na sud nobelovca Orhana Pamuka zbog njegove navodne uvrede „turkizma“ pokazalo je koliko je na tu komponentu turskog identiteta osjetljiva i aktuelna turska vlast.

Ne bih, ipak, želio da tako brzo upadnem u klopku debate o neoosmanizmu, o kojem se na Balkanu, a posebno u Srbiji i Bosni i Hercegovini, čini mi se, raspravlja intenzivnije nego igdje izvan Turske. Ne bih, u stvari, uopšte želio da ulazim u širu raspravu o tom fenomenu, pošto sam već bio u nju involviran kao jedan od aktera TV debata, pisanja u magazinima i izlaganja na simpozijima od Sarajeva do Washingtona. S druge strane „debatnog stola“ imao sam profesora Darka Tanaskovića, uvaženog kolegu iz orijentalistike – u kojoj je on dostigao akademske vrhunce, a ja ostao da pabirčim ostatke – i iz diplomatije, u kojoj smo jedno vrijeme imali delikatnu dužnost – on da tumači politiku zemlje koja je učestvovala u agresiji na moju domovinu, a ja da branim tu domovinu kao žrtvu te agresije. Smatram da smo do sada ostali u domenu „istinskog dijaloškog sučeljavanja“, kako kaže sam profesor Tanasković, a i kolegijalnog odnosa koji smo imali priliku da ispoljimo i za vrijeme nedavnog kratkog susreta u Banjaluci. Rekao mi je da izlazi drugo izdanje njegove studije „Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan“, slu-

čajno ili ne izdatu 2010. upravo u tom lijepom bosanskom gradu. Bio je ljubazan da mi odmah pošalje to novo prošireno izdanje studije, na što ga je ponukalo upravo sve ono što se ove protekle godine počelo odvijati u arapskom svijetu, za što je rekao da je godinama predviđao da će se dogoditi.

Uvjeren sam da imamo zajedničke poglede na sva ta zbivanja na Srednjem istoku, a što se tiče neoosmanizma, ostajem pri stavovima iz naše ranije debate, pa ne bih ni ulazio u nova sučeljavanja stavova. Želio bih samo da poredam neke činjenice koje su iskrsele u ovih godinu dana djelovanja Turske u tom regionu, koje mi daju za pravo da i dalje ostanem u taboru onih posmatrača koji u kreiranju, ispoljavanju i ostvarivanju turske vanjske politike vide prije svega nastojanje da se od Turske načini moćan politički i ekonomski faktor u konfiguraciji multipolarnog svijeta. Svijeta koji se ne samo nazire, nego s pojavom Kine i Indije već ugrožava red stvari u svijetu na koji smo navikli, i u kojem će Turska, bar na širem regionu Srednjeg istoka, moći da se nosi s tim novim polovima globalnog ustrojstva. I sam profesor Tanasković kaže da je „nesumnjivi pragmatizam turske spoljne politike naveo neke Turskoj naklonjene analitičare na Zapadu da ga (neoosmanizam) proglase i njenom suštinom“.¹ Pridružio bih se takvim analitičarima, smatrajući da je pragmatizam polazna i izlazna motorna snaga turske vanjske politike, ali moja „naklonjenost“ ne bi išla dotle da ne vidim kako su u taj mehanizam upregnuti i oni istorijski, civilizacijski, kulturni i ideološki (čitati: islamski) faktori koji mogu doprinijeti realizaciji pragmatičnih nacionalnih – zbog našeg balkanskog poimanja nacionalnog bolje je reći državnih – ciljeva. Negdje se prednost daje jednom, negdje drugom faktoru, negdje se oni prepliću, a negdje i sukobljavaju, ali nigdje ne dostižu tačku s koje se, ni u sadašnjim ili nekim budućim prilikama, može govoriti o ambicijama za obnovu nekog novog imperijalnog carstva. U tom smislu vodeći turski analitičar, ali i kritičar neoosmanizma Omer Taspinar kaže: „Turska, u ovoj neoosmanskoj paradigmi, ne vodi neku neoimperijalističku politiku s ciljem obnove Osmanskog carstva. Umjesto imperijalne nostalgije, neoosmanizam je suštinski projiciranje turske ‘soft power’ - mosta između Istoka i Zapada, jedne muslimanske nacije, jedne sekularne države, jednog demokratskog političkog sistema, i jedne kapitalističke ekonomske snage.“ On tome dodaje zaključak, koji koristi i profesor Tanasković: „Kao francuski Gaullism, neoosmanizam teži turskom ‘grandeur’ i uticaju u vanjskoj politici.“²

¹ Darko Tanasković: „Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan“, 2. izdanje, 2011, st. 11

² Omer Taspinar: „Turkey’s Middle East Policies - Between Neo-Ottomanism and Kemalism“, Carnegie Papers, 2008, 10.

Dio tog degolističkog „grandeur“-a bilo je formiranje „Frankofonije“ (Francophonie), zajednice bivših francuskih kolonija, koja još djeluje propagirajući francuski jezik i kulturu, ali i sve ono što se podrazumijeva pod „soft power“, tim famoznim novim pojmom teorije i prakse međunarodnih odnosa. Neko će reći da je presmjelo dovesti u vezu Frankofoniju, kao zvaničnu međunarodnu asocijaciju koja ima svoju parlamentarnu skupštinu i samite šefova država, sa neoosmanizmom. Uvažavajući sve razlike koje su postojale između kolonijalnih evropskih imperija i Osmanskog carstva, ja bih tu dodao i Komenvlet (Commonwealth), britansku zajednicu pedesetak naroda i država koje su nekad sačinjavale Britansko carstvo. Komenvelt ima od Frankofonije još širu lepezu ciljeva koje promoviše među svojim članicama, od demokratije, ljudskih prava i vladavine zakona, do multikulturalizma i mira u svijetu. Ne vjerujem da iko smatra da se ta „mekana snaga“ može jednog dana ponovo pretvoriti u „hard power“, što bi bila „žestoka sila“, odnosno stvaranje nekog novog francuskog ili britanskog kolonijalnog carstva. S Turskom i neoosmanizmom je druga priča, pa ne znam kakve bi tek bile reakcije ako se, kao što već decenijama postoje redovna Komenvelt sportska takmičenja, jednog dana pojave i Osmanlijske igre.

Imam, međutim, jednu mnogo svježiju potvrdu teze kako se različite ideološke oblande koriste da bi se ostvarili realni, recimo pragmatični interesi jedne zemlje da zaštiti vlastiti sistem istovremeno jačajući ulogu u svom okruženju. Bio sam sredinom septembra u Teheranu na konferenciji nekoliko stotina predstavnika političkih partija, organizacija i pokreta, kao i vjerskih zajednica uglavnom šiitskog pravca islama, koji su okupljeni da bi pružili podršku vođstvu Iranske islamske republike koje u pobunama na Srednjem istoku vidi „islamsko buđenje“, a ne neko „arapsko proljeće“. Izlaganje iranskog vrhovnog vođe ajatolaha Hameneija počinjalo je i završavalo se kur'an-skim ajetima, ali je veoma jasnim političkim jezikom označilo pravce kojima bi muslimani Srednjeg istoka trebalo da pokrete protiv svojih tirana dovedu do stvaranja jednog novog političkog i društvenog poretka, po uzoru na iransku islamsku revoluciju izvedenu 1979. godine. Kao da se ne radi o vjerskom velikodostojniku pod crnim turbanom koji ukazuje na izravnu vezu s Poslanikom Muhamedom, nego o profesionalnom političaru, ajatolah Hamenei je uputio savjet Arapima: „Ne bi smjeli dozvoliti modele koji vam se mogu nametnuti, kao što je sekularizam, zapadni liberalizam, radikalni nacionalizam ili ljevičarski marksizam“. ³Nije bilo teško prepoznati Tursku pod sekularizmom kao prvim od nepoželjnih modela, pošto je upravo tih dana premijer Erdogan, posjećujući Tripoli i Kairo, ubjeđivao Libijce i Egipćane da sekularizam nije inkompatibilan s islamom i da je upravo to sistem koji bi naj-

³ Zvanični dokumenti Prve međunarodne konferencije o islamskom buđenju, Teheran, 17. septembra 2011.

više odgovarao njihovom novom poretku koji stvaraju nakon obaranja autoritarnih vladara. Kao što se i očekivalo, Hamenei je za sve nevolje svijeta okrivio „arogantne sile“, a prije svih drugih Sjedinjene Države, kojima je istih tih septembarskih dana Turska javila da se slaže sa instaliranjem NATO radarskog sistema na svojoj teritoriji, za koji Iranci vjeruju da je protiv njih uperen.

Iranci, dakle, savjetuju Arapima kako da vode svoje pobune, ali prvenstveno imaju na umu zemlje gdje tih pobuna nema, ili „još nema“, ili su u žestokom toku, ali ih iz Teherana vide kao „strane zavjere“. Prva je Turska, druga Saudijska Arabija, treća Sirija. Trougao u kome se od sloma Osmanskog carstva odvija regionalno rivalstvo uz neposredno ili posredno prisustvo stranih sila. Na prostoru na kome je kao proamerička monarhija imao važnu ulogu još dok se taj dio Srednjeg istoka nazivao „plodnim polumjesecom“, Iran obnavlja uticaj pod zastavom islamske revolucije. Utvrdio se u Iraku zaslugom američke invazije, a Sirija mu je bila prodor daljeg upliva, prema Libanu, Izraelu i Egiptu. Na tom putu mu se ispriječila Turska, kojoj je Sirija posljednjih nekoliko godina velikodušno otvorila vrata prema arapskom svijetu. Iranu to nije smetalo dok se Ankara nije odrekla režima Bešara Al-Asada, dovodeći u pitanje njegovo dalje prisustvo u toj zemlji, a oslobađajući prostor za prodor Saudijske Arabije. Ako bi trebalo da biraju, Iranci bi u Siriji vjerovatno radije vidjeli Turke nego Saudijce, koji su im glavni oponenti u Persijskom zalivu. A da bude onaj trougao još kompliciraniji, i Iran i Turska nastoje da obezbijede što bolje pozicije u Egiptu bez Mubareka.

Iako se ne može zanemariti upliv ideološko-religioznog faktora u tim zbivanjima, posebno sektaškog sunitsko-šiitskog sukoba i političkog prodora konzervativnog Muslimanskog bratstva, u prvom planu ostaju državni interesi svih tih vodećih regionalnih aktera. Vraćajući se Turskoj kao glavnom fokusu, posebno je karakterističan razvoj njenih odnosa sa Sirijom koja je na neki način „odabrana“ kao prvi pokusni pravac nove turske vanjske politike svođenja problema sa susjedima na nultu tačku, otvaranja prema arapskom svijetu i realizacije „strateške dubine“, doktrine šefa diplomatije Ahmeta Davutoglu o novoj ulozi Turske u regionu i svijetu. Turska je sa Sirijom prije desetak godina stigla do ivice rata. Tada je Al-Asadov režim pružio utočište liderima terorističke kurdske PKK organizacije, da bi taj isti režim koju godinu kasnije objeručke prihvatio ponudu turske vlade AKP da dvije zemlje izmire sve prethodne nesporazume i počnu novu fazu prijateljskih odnosa i saradnje. Potpisivanje desetina međudržavnih sporazuma pratili su konvoji turskih roba koje su stizale u Siriju, a preko nje i u Liban. Međudržavne posjete na najvišem nivou, s druge strane, pratilo je otvaranje i na drugim poljima. Arapima se predstavljala jedna nova Turska, potpuno drukčija od one koju su pamtili kao osvajačku i izrabljivačku imperiju. Nepovjerenju prema

kemalističkoj Turskoj kod arapskih masa posebno su doprinosili Muslimansko bratstvo i druge islamističke grupacije nezadovoljne što je Ataturk ukinuo arapsko pismo, ali još mnogo više što je, zajedno sa sultanatom, poslao u istoriju i hilafet, instituciju nasljednog vrhovnog vjerskog autoriteta koja je postojala od početaka islama.

Pri tom prodoru Turske u arapski svijet posebnu ulogu odigrale su masovne komunikacije i televizija. Kao što će se to dogoditi i na Balkanu, TV serijali u kojima se nemilice toči alkohol i prikazuju spletke u bogatim familijama postali su jedan od važnih izvoznih artikala, sigurno ne bez znanja novih turskih vlasti koje su smatrane islamističkim. Nije sunitskoj turskoj vladi smetalo ni to što je sirijski režim pripadao alevitima, ogranku šiizma, pa još i antireligioznom baasitičkom nacionalističkom pokretu, što bi i s pozicije neoosmanizma trebalo da bude prepreka. Na baasističkim mapama Srednjeg istoka turska provincija Hatay još je u sastavu velike arapske nacije. Tek s izbijanjem demonstracija protiv režima i njihovim brutalnim gušenjem tokom 2011. godine, i poslije neuspjelih pokušaja da privoli Al-Asada na suštinske reforme, Turska okreće leđa Siriji i zavodi prema njenom režimu sankcije strožije i od onih koje su proglasile SAD i druge zapadne zemlje. Pred kraj 2011. našla se ponovo na ivici rata s tom zemljom. Na sličan način razvijali su se odnosi Ankare s Libijom, iako je ta zemlja, u poređenju sa Sirijom, imala gotovo neznatan značaj za sigurnost i regionalne interese Turske. Tu se već pojavljuje ekonomska podloga neoosmanizma koju ja vidim i nastupu nove Turske na Balkanu. Tek kad je krenula evakuacija stranaca iz Libije zbog paralizacije zemlje zahvaćene ustankom protiv Muamera Gadafija, šira javnost je mogla saznati da je na libijskim projektima bilo angažirano dvije stotine firmi sa preko 25.000 radnika.

Ako ne u vladajućim elitama, Turska je u arapskim masama stekla velike simpatije spektakularnim „antiizraelskim“ potezima, poput nastupa premijera Erdogana prema predsjedniku Šimonu Peresu u Davosu, i akcijama poput slanja flotile humanitarne pomoći radi razbijanja blokade Gaze. Ona je tako izgubila ulogu posrednika između Izraela i Sirije, koje je bila dovela gotovo do pregovaračkog stola oko povlačenja s Golana, ali je dobila nove poene kod Arapa, koji su spoznali da postoji neko ko može prkositi Izraelu više nego ijedan arapski lider. Iako nije do kraja uzdrman savez Izraela s Turskom, ipak je sa obaranjem Hosnija Mubareka ozbiljno poremećen jedan od njegova dva glavna regionalna stuba sigurnosti. Pritiješnjena neizvjesnošću daljih zbivanja u Egiptu i Siriji, vlada Benjamnina Natanyahua šalje više signala pomirenja prema Ankari nego što ih otuda prima. Ne zaustavlja se, međutim, talas antiturske propagande izraelskih medija i proizraelskog konzervativnog američkog lobija, pa se, moguće kao pokušaj sisanja nepovjerenja u Tursku kod novih političkih snaga koje izlaze na scenu, ne zaboravlja

ni neoosmanizam. Tako se u jednom nedavnom dijalogu o Turskoj na Glasu Amerike moglo čuti kako je „Erdoganova tura po 'arapskom proljeću' povećala zabrinutost u nekim krugovima da Turska želi da uspostavi s Egiptom savez koji bi bio neprijateljski prema Izraelu što je, u mnogo više generalnom smislu, indikativno za ono što neki nazivaju neoosmanizmom“. Micheal Rubin iz American Enterprise Instituta smatra, kao i više drugih konzervativnih američkih eksperata, da Turska „teži vođstvu islamskog svijeta“, dok Jan Lesser, direktor američkog ogranka German Marshal Funda i Transatlantic Centra (GMF) u Brüsselsu kaže: „Neupitno je da je više tradicionalan i nešto više religiozan pristup dio današnjeg pogleda Turske na svijet“, ali on „ne vidi islamizam kao jedini pokretački faktor u turskoj politici.“ On misli da drugi faktori „okreću Tursku od Zapada“, a prije svega je to cilj te zemlje da „maksimalno poveća svoj regionalni uticaj kroz realizaciju politike 'nula' problema sa susjedima“.⁴

Ovaj dijalog je karakterističan i za odnos SAD prema Erdoganovoj Turskoj i njenoj vanjskoj politici koju sprovodi Ahmet Davutoglu. Iako ima mišljenja da se Turska u arapskim pobunama pojavljuje kao američki konkurent, i da ne djeluje svuda u skladu sa NATO alijansom, ne vide se znaci ozbiljnijeg poremećaja u tim odnosima, izuzev u segmentu tursko-izraelske zategnutosti. Kažu da su tokom 2011. predsjednik Barack Obama i premijer Erdogan imali trinaest dugih telefonskih konsultacija o zbivanjima na Srednjem istoku. Turskoj je savezništvo sa SAD i članstvo u NATO i dalje na vrhu prioriteta vanjske politike. Analitičar u londonskom Al-Hajatu Mustafa Zein piše: „Turska ne izvlači svoju reputaciju iz svog bivšeg carstva, uprkos teoriji Ahmeta Davutoglua i pokušaja da oživi neoosmanizam...niti iz sekularizma i demokratije do dolaska na vlast AKP...Turska stiče svoju reputaciju iz činjenice što je druga vojna sila NATO i da je ispružena ruka Amerikana i Evropljana na Srednjem istoku.“⁵

Već znamo za mišljenja da iza turske politike na Balkanu posljednjih nekoliko godina stoje SAD, koje su okupirane drugim područjima. Poznati srbijanski historičar Milorad Ekmečić kaže kako „Amerika gura Tursku na Balkan, Kavkaz, Centralnu Aziju, a odvraća je od Izraela i Bliskog istoka.“⁶ Ako je to tako, ne bih rekao da je Obama, čak i da je to želio, odvraćao Erdogana da ne ide u Egipt i Siriju. Kad već nije išao u Izrael, bolje je što je izbjegao i Gazu. U tom smislu ima jedno karakteristično mišljenje iz Armenije, koja nije baš naklonjena Turskoj, iako je bila jedna od glavnih meta Davutogluove doktrine „nula problema sa susjedima“. „Znatan broj analitičara vje-

⁴ Dijalog o Turskoj na Glasu Amerike, reporter Cecily Hillary, VOA, 14. sept. 2011.

⁵ Mustafa Zein, „Nato's Arm, the Neo-Ottomans“, Darul-Hayat, 13. avgust 2011.

⁶ Intervju s Miloradom Ekmečićem, Večernje novosti, Beograd, 28. avgusta 2011.

ruje“, kaže Ruben Melkonyan, „da SAD stoje iza turske neoosmanističke politike iz koje uzimaju ono što im može koristiti kao supersili. SAD idu preko partnera koji je prihvatljiv i koji je dio regiona. Šalju poruku svijetu da je Turska najbolji moderator i model... Erdogan je fleksibilan, uspijeva da ostane partner SAD, ali i predstavnik interesa islamskog svijeta. Interesi svih faktora nalaze se u Turskoj.“⁷ Ovdje bi spadao i komentar Ukrajinke Zhanne Igoshyne, predavačice na Institutu za međunarodne odnose na univerzitetu u Odesi: „Turski model islamskog društva dugo je bio posmatran kao nešto na što bi arapske snage u tranziciji mogle da se ugledaju. Sukob Ankare i Rijada, čiji interesi se ukrštaju na mnogim poljima, takođe može biti od koristi Zapadu.“⁸

Nema baš puno neoosmanizma, ili ga ima uzgred, pošto se u raljama dramatičnih i neizvjesnih zbivanja na Srednjem istoku potiru mnoge stare teorije, ili dobijaju novo značenje. Turski model sekularne države, koju vode islamisti, može biti model za Arape prije nego „islamsko buđenje“ Irana. Tamo, međutim, na demokratskim izborima već pobjeđuju političke snage koje svoje uporište nalaze u religiji, ali koje su, iako mu kao izrazu šiitskog islama ne vjeruju, mnogo bliže praksi iranske islamske revolucije i uvođenja šeriata kao vrhovnog zakona, nego zastupnicima politike koja se uslovno naziva neoosmanističkom.

Tako nama na Balkanu ostaje da, neko više nego manje, a neko nika-ko, u turskoj politici prema regionu vidi neoosmanizam kao izraz te politike. Ostajem među onima koji smatraju da je pragmatizam glavna odrednica politike Turske na Balkanu i da joj je ekonomija, a ne ideologija, motorna snaga. Sve drugo, pa i osmansko nasljeđe, kultura i vjera, u službi je ekonomije. Pri tome se sjetim kako je premijer Erdogan, negdje u aprilu 2010, u Sarajevu održao predavanje u kome je gotovo isključivo govorio o ekonomiji i nepovoljnim uslovima za turske investicije u Bosni i Hercegovini, a da nijednom riječju nije spomenuo islam. Takođe se sjetim, ma koliko se to nekima u Bosni ne sviđa, da su i turski predsjednik Abdulah Gul i premijer Erdogan više puta isticali kako je Srbija glavni faktor stabilnosti na Balkanu, kako su tamo planirane mnogo veće turske investicije nego u Bosni i kako je Beograd rado prihvatio tursko posredovanje u sukobu islamskih vjerskih zajednica u Srbiji.

Nevolja je Turske što je, više nego igdje oko nje, baš na Balkanu jedni gledaju kao bivšu okupatorsku silu, pa još ine vjere, a drugi u njoj vide „tur-

⁷ Ruben Melkonyan, Noyan Tapan, 18. april 2011.

⁸ Zhana Igoshyna, Insitutte of Social Sciences I. I. Mechnikov, Odessa National Universitz, 26. septembra 2011.

sku majku“ i što su takvi sentiment i na tragičan naĉin oživljeni u ratovima 1990-ih godina. Blago Slovencima, oni nemaju brige oko osmanizma i neo-osmanizma, a njihov, u svijetu rado slušan, filozof Slavoj Źižek misli kako bi budućnost Evrope trebalo da bude kao Osmansko, ili kako to kažu na Zapadu, Otomansko carstvo. „Iz ove perspektive“, kaŹe, „imam simpatije za Austro-ugarsko i Otomansko carstvo, jer su bila uspješna u smislu da su u 19. vijeku bila demokratska i multikulturalna.“⁹

⁹ Slavoj Źižek, Intervju za list Radikal, 20. oktobra 2011.

TURKEY AS A REGIONAL POWER: NEO-OTTOMANISM IN ACTION

Over the past decade Prime Minister Rejep Tayyip Erdoğan's government and his AKP (Justice and Development Party) have been successful in undermining Mustafa Kemal's legacy and the character of the state founded upon that legacy. What remained, until the 2010 referendum on constitutional amendments, was an increasingly empty shell of constitutional secularism. That shell was nevertheless an obstacle to the formal grounding of the new legitimacy in Islam at home and neo-Ottomanism abroad. Erdoğan and his team were determined to remove such vestiges, however, and on September 12, 2010, they succeeded. On that day Turkey's voters approved, by a large margin, a 26-article package which ended the role of the Army as the guardian of secularism. In 2011 Erdoğan was duly reelected with a substantial majority for a third term.

Davutoglu's Strategic Depth – What has become known as Turkey's neo-Ottoman strategy became prominent with the appointment of Ahmet Davutoglu as foreign minister in 2009. As Erdogan's long-term foreign policy advisor, he advocated diversifying Turkey's geopolitical options by creating Turkish zones of influence in the Balkans, the Caucasus, Central Asia, and the Middle East. On the day of his appointment Davutoglu asserted that Turkey's influence in "its region" will continue to grow: Turkey had an "order-instituting role" in the Middle East, the Balkans and the Caucasus, he declared, quite apart from its links with the West.

In Davutoglu's own words, Turkish foreign policy has evolved from being "crisis-oriented" to being based on "vision": "Turkey is no longer a country which only reacts to crises, but notices the crises before their emergence and intervenes in the crises effectively, and gives shape to the order of its surrounding region." He asserted that Turkey had a "responsibility to help stability towards the countries and peoples of the regions which once had

* Историчар, политиколог (аналитичар међународних односа, гео-политичар итд.), уредник међународне рубрике часописа „Сronic“, професор по позиву Факултета политичких наука у Бањој Луци.

links with Turkey” — thus referring to the Ottoman era, in a manner unimaginable only a decade ago: “Beyond representing the 70 million people of Turkey, we have a historic debt to those lands where there are Turks or which was related to our land in the past. We have to repay this debt in the best way.”

This strategy was based on the assumption that growing Turkish clout in the old Ottoman lands — a region in which the EU has vital energy and political interests — could prompt President Sarkozy and Chancellor Merkel to drop their objections to Turkey’s EU membership. If on the other hand the EU closes its door to enlargement — as now seems imminent — then Turkey’s huge autonomous sphere of influence in the old Ottoman domain would be developed into a major and potentially hostile counter-bloc to the West.

Prime Minister Erdogan is no longer as eager as before to minimize or deny his Islamic roots, but his old assurances to the contrary — long belied by his actions — are still being recycled in Washington and treated as reality. This reflects the propensity of the Obama administration, just like its predecessors, to cherish illusions about the nature and ambitions of America’s regional “allies,” such as Saudi Arabia and Pakistan. The implicit assumption in the U.S. foreign policy community — that Turkey would remain “pro-Western,” come what may — should have been reassessed years ago. Since the AKP came to power the Army has been neutered, confirming the old warning of the Turkish top brass that “democratization” would mean Islamization. To the dismay of its Westernized secular elite, Turkey has reasserted its Ottoman and Muslim legacy with a vengeance.

We are witnessing the end of a process that could be predicted with precision. Nine years ago I wrote in *Chronicles* (April 2003) that the Bush Administration was mistaken to pretend that Turkey was “a truly indispensable nation” — as a senior U.S. Administration official, Paul Wolfowitz, called it at the time:

In his pitch to the West Mr. Erdoğan is unsurprisingly eager to minimize his party’s Islamic connections by stressing his “secular” and “conservative” credentials. His assurances were keenly accepted in Washington... The escalating crisis of Turkey’s political system over the past decade reflected a deeper malaise, the loss of confidence of the old Kemalist elite. The implicit assumption in Washington—that Turkey would remain “secular” and “pro-Western,” come what may—should have been reassessed after the Army intervened to remove the previous pro-Islamic government in 1997. Since then many voices have warned that “democratization” would mean Islamization, and that America needed alternative scenarios and regional strategies.

Nine years later this assessment has been proven right. Erdoğan and his team claim that the marginalization of the Army heralds the country's democratization. Practicing the Islamic art of *taqiyya* in its purest form, foreign minister Davutoğlu claims that the AKP reversal of Kemalism was all about advancing civil rights and Western-style liberties, that it reflects “the Turkish nation's will to live in a freer and more democratic environment in compliance with European Union standards.” It is “an important turning point for democracy in Turkey,” he says, and “a result of the Turkish nation's interest in the reform process carried out in light of universal and European norms.” President Abdullah Gül claims that Turkey can now have a “great and unbelievably positive effect” on the Middle East. Ahmet Davutoglu adds, “If the world is on fire, Turkey is the firefighter... assuming the leading role for stability in the Middle East.”

Secularists' Demise – The terminal loss of confidence of the old Kemalist elite was swift and now seems irreversible. The fruits of AKP rule invoke the memory of the late Necmettin Erbakan, who announced many years ago that “Turkey is going to change its regime towards fundamentalism—the debate is whether it is going to be with blood or without.” The change of the Turkish state and society, of its ethos and institutional culture, is profound. The secularist elites see it happening, “but they are gripped by panic, paralyzed, unable to act, living just for today,” Claire Berlinski, an American-born writer and journalist who has lived in Istanbul for years, told me on my last visit to Turkey in January 2011. She compared the atmosphere in the city to the last days of the Weimar Republic in Berlin: the writing is on the wall.

The lack of support from Washington has been a factor in demoralizing the Kemalist establishment, but more important perhaps was the manner in which Erdoğan and the AKP had succeeded in obtaining the compliance of the secularist elite in the crucial early years of their mandate. Turkey's activist foreign policy had seduced them with the vision of an autonomous sphere of Turkish influence in the old Ottoman domains in the Middle East, the Caucasus, and the Balkans. It has enabled the Islamists to co-opt into the project many senior civil servants, diplomats and generals who are not sympathetic to the ideological assumptions of the neo-Ottoman paradigm, but who were ready and willing to support its “quantitative” aspects. They subscribed to the ostensibly traditional, nationalist components of Davutoğlu's neo-Ottoman concept of “strategic depth,” without realizing that it was a Faustian pact.

For the sake of Turkey's status as a first-rate regional power—pleasing to their Kemalist-nationalist sensibilities—the secularist elite were prepared to close their eyes to the fact that Islam is the all-encompassing denominator of the project. Back in the fragile early days of 2002-2003 the AKP leader-

ship wisely grasped the need for the secularist nationalists to be given a slot in the national consensus on Turkey's multi-layered identity. Those days are now over.

Many inherited Weimar officials, Wilhelmstrasse diplomats and top officers of the Reichswehr were likewise not supportive of the Nazis when Hitler came to power. During the crucial early years of the Third Reich (January 1933-January 1938), they were likewise willing to offer their services to his *de facto* revolutionary project in the name of promoting traditional German national interests and objectives. In early 1938 they were inevitably swept away in a fresh wave of *Gleichschaltung*, heralded by the removal of General von Blomberg and foreign minister Konstantin von Neurath.

In 2010-2011 Turkey's Islamists were finally able to do the same to the Kemalist civil service and army cadres. Their replacements, steeped in Islamism and neo-Ottomanism, are being groomed at the lower levels of the hierarchy. Their dilemma, for many decades before Erdogan, had been to resist the lure of irredentism abroad, and at home to turn Islam into a matter of personal choice separate from the state and distinct from the society. It could not be done.

The Army Humiliated - The arrest in early 2011 of over a hundred active-duty military officers as part of an investigation into an alleged plot to topple the government was the final chapter in the demise of the Turkish army as a relevant political factor. The arrests brought to 196 the number of active and retired officers who were accused of involvement in the so-called Sledgehammer Plot dating back to 2003. In February 2011, prosecutors requested that 163 of the accused remain under arrest – most of them active duty senior ranks – on a dubious legal pretext. The suspects include the former commanders of the Turkish navy and air force.

This was a massive purge in preparation for the largest show trial ever in the non-Communist world. The charges, too, were worthy of Moscow 1937. The Sledgehammer plot, the government alleged, was to have included bombings of historic mosques in Istanbul, an attack on a museum, and the provocation of military tensions with neighboring Greece including aerial attacks on Greek islands. Such acts of terrorism and outright military aggression were supposedly designed to plunge Turkey into utter chaos and provide an opportunity for the military to step in and remove the AKP-controlled government from power.

The Sledgehammer was connected to the reported Ergenekon conspiracy, supposedly the Mother of All Plots, the mega-conspiracy in which the "Deep State" – a shadowy coalition of senior military officers, the intelligence services, the judiciary, and organized crime – planned terrorist attacks to

foment unrest leading to a military takeover. The claims about these supposed conspirators defy logic. Arch-secular nationalists, the prosecutors said, had been in bed with the Maoist PKK, the extreme-left Revolutionary People's Liberation Party, the Islamist Hizbullah and Milli Görüş, the ultra-nationalist Turkish Revenge Brigades, the Turkish Workers' and Peasants' Liberation Army, and the Marxist-Leninist Communist Party.

Details of the “Sledgehammer” emerged after an anonymous source delivered a suitcase full of supposedly secret military documents to a newspaper reporter in January 2010. Prime Minister Erdogan and other AKP leaders have openly lent credibility to the charges. There were countless inconsistencies in the accusations, however. To take one example, dozens of entities – hospitals, NGOs, companies, and even military units – were referred to by names or acronyms which they acquired many years after 2003, in some cases as late as August 2009. The military has strenuously denied the allegations, claiming that the documents were forged, and insisting that the scenarios were part of a hypothetical war game that took place at a military training seminar. “The Turkish Armed Forces, which have especially avoided any actions that could be seen as interfering with the ongoing judicial process, have explained through repeated statements, in no uncertain terms, what the seminars were, how they were carried out, what they involved and who participated under what orders,” the April 6, 2011, General Staff statement said.

The Sledgehammer case was not a “case” at all; it was a successful attempt by the AKP regime to neutralize Turkey's once-powerful military once and for all. The government's specific objective was to discredit the officer corps and thus facilitate the abolition of the Army's traditional role as the guardian of the country's secular political system. According to Dani Rodrik of Harvard University – whose father-in-law, retired four-star general Cetin Dogan, is one of the defendants – we were witnessing machinations in the guise of the judicial process aimed at achieving political advantage instead of justice. The result is that “Turkey's relevance as a democratic beacon for the Middle East” has been undermined.

Turkey's legal system has always been viewed as something opaque, arbitrary, and capricious—another weapon to be used by the powerful against their enemies, not a source of justice for ordinary people. Its continued misuse is an issue which is a matter of legitimate concern, if we are to take seriously President Obama's rhetoric about Turkey as the essential bridge between the East and the West..

Turkish Services to the *Ummah* – The fact that Turkey is no longer a Western “ally” is still strenuously denied in Washington; but we were remin-

ded of the real state of affairs on March 9, 2010, when Saudi King Abdullah presented Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan with the Wahhabist kingdom's most prestigious prize for his "services to Islam." Erdogan earned the King Faisal Prize for having "rendered outstanding service to Islam by defending the causes of the Islamic nation."

Turkey under Erdogan's neo-Islamist AKP has rendered a host of other services to "the Islamic nation." In August 2008 Ankara welcomed Mahmoud Ahmadinejad for a formal state visit, and last year it announced that it would not join any sanctions aimed at preventing Iran from acquiring nuclear weapons. In the same spirit the AKP government repeatedly hosted Sudan's President Omer Hassan al-Bashir, who is accused by the International Criminal Court (ICC) of genocide against non-Muslims. Turkey is currently favoring the replacement of Bashar al-Assad in Syria, ostensibly in the name of democracy, but fully cognizant that the beneficiary of the regime change would be the Muslim Brotherhood.

Simultaneous pressure to conform to Islam at home has gathered pace over the past seven years, and is now relentless. Turkish businessmen will tell you privately that sipping a glass of *raki* in public may hurt their chances of landing government contracts; but it helps if their wives and daughters wear the *hijab*.

Changing Gears on Europe – Ankara's continuing bid to join the European Union is running parallel with its openly neo-Ottoman policy of re-establishing an autonomous sphere of influence in the Balkans and in the former Soviet Central Asian republics. Turkey's EU candidacy is still on the agenda, but the character of the issue has evolved since Erdogan came to power in 2002.

When the government in Ankara started the process by signing an Association agreement with the EEC (as it was then) in 1963, its goal was to make Turkey more "European." This had been the objective of subsequent attempts at Euro-integration by other neo-Kemalist governments prior to Erdogan's victory, notably those of Turgut Ozal and Tansu Ciller in the 1990s. The secularists hoped to present Turkey's "European vocation" as an attractive domestic alternative to the growing influence of political Islam, and at the same time to use the threat of Islamism as a means of obtaining political and economic concessions and specific timetables from Brussels. Erdogan and his personal friend and political ally Abdullah Gul, Turkey's president, still want the membership, but their motives are vastly different. Far from seeking to make Turkey more European, they want to make Europe more Turkish — many German cities are well on the way — and more Islamic, thus reversing the setback of 1683 without firing a shot.

Nevertheless, the Western media and politicians remain infatuated with the twin myth of Turkey's "Islamic democracy." Sensing a mix of Western weakness and wishful thinking, Prime Minister Erdogan asserted a year ago that the tables have been turned: in the decades ahead, Europe will need Turkey more than Turkey needs Europe. "European labor markets and social-security systems are comatose," he declared, and "European societies are near geriatric," in contrast to Turkey which is "bursting with the vigor that the EU so badly needs":

Our European friends should realize that Turkey-EU relations are fast approaching a turning point... Turkey is a regional player, an international actor with an expanding range of soft power and a resilient, sizable economy. And yet, the fact that it can withstand being rebuffed should not become reason for Turkey's exclusion. Sometimes I wonder if Turkey's power is an impediment to its accession to the Union. If so, one has to question Europe's strategic calculations ... We are no more a country that would wait at the EU's door like a docile supplicant. Some claim that Turkey has no real alternative to Europe ... However, the opposite is just as valid. Europe has no real alternative to Turkey. Especially in a global order where the balance of power is shifting, the EU needs Turkey to become an ever stronger, richer, more inclusive, and more secure Union. I hope it will not be too late before our European friends discover this fact.

Too late for what exactly? – one may ask. Erdogan's implied threat is that Turkey would turn against "Europe" if it is not admitted into the EU, which is in itself an eloquent argument against admission. No responsible family would unlock the door to an uninvited guest with a long criminal record who threatens unpleasantness if he is not admitted. Fortunately, leading EU countries seem to realize that "Europe" with Turkey in its ranks would be weaker, poorer, and infinitely less safe.

Hostility to Israel – The cooling of traditionally strong relations between Turkey and Israel started with Erdogan's sudden and harsh burst of anti-Israeli rhetoric at Davos three years ago, followed by barring Israel from annual military exercises on Turkey's soil. At the same time, to Israel's dismay, Turkey's strident apologia of Hamas became more vehement than anything coming out of Cairo or Amman. (Talking of terrorists, Erdogan has stated, repeatedly, "I do not want to see the word 'Islam' or 'Islamist' in connection with the word 'terrorism'!") The tension reached its peak with the "Gaza Freedom Flotilla" incident in May 2010,

Turkey's "special relationship" with Israel is over, even at the level of symbolic gestures. As the Israeli daily *Maariv* reported on August 15, 2010,

“Relations between Israel and Turkey continue to deteriorate: Israel’s ambassador to Ankara, Gabi Levi, was the only one not to be invited to the traditional meal that precedes the Ramadan fast, which took place over the weekend in the presence of Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan and senior officials of his Justice and Development Party. All of the other ambassadors were invited.”

Israel’s defense and security community is in agreement that Turkey was moving toward becoming a radical and nuclear Islamic state. Officials and leading analysts assert that Erdogan was rapidly dismantling the secular Turkish state and turning Turkey into another Iran – a radical Muslim state soon to be armed with nuclear weapons. “There could be a deep strategic change,” Amos Gilad, a senior Defense Ministry official, says. The Israelis are particularly concerned by Erdogan’s success in intimidating the once-powerful Turkish military. They point out that Turkey has launched plans to build at least two nuclear reactors and produce enriched uranium. Israeli analysts add that under Erdogan Turkey could acquire weapons technology under the cover of a civilian nuclear program. “If there is not a change in personality, then Turkey will become Iran No. 2,” former National Security Council director Uzi Dayan says.

The Neo-Ottoman Strategy in the Balkans – Modern Turkey’s Balkan strategy conforms to the old paradigm of the *Green Corridor*. This is a geopolitical concept with two meanings. It denotes the Islamists’ *goal* of creating a contiguous chain of Muslim-dominated polities from Istanbul in the south-east to northwestern Bosnia, a mere 120 miles from Austria. It also denotes the *process* of increasing ethno-religious assertiveness among the Muslim communities along that route. That process entails four key elements: (1) Expanding the area of those communities’ demographic dominance; (2) Establishing and/or expanding various entities under Muslim political control with actual or potential claim to sovereign statehood; (3) Enhancing the dominant community’s Islamic character and identity within those entities, with the parallel decrease of presence and power of non-Muslim groups; and (4) Prompting Muslim communities’ ambitions for ever bolder designs in the future, even at the risk of conflict with their non-Muslim neighbors. Understanding this neo-Ottoman strategic concept *par excellence* is essential to a comprehensive understanding of the motives, actions, and emerging expectations of different actors in the Yugoslav wars of 1991-1999 and their aftermath.

Political, cultural, religious and demographic trends among Muslim communities in the Balkans strongly suggest that the Green Corridor is taking shape, either deliberately or spontaneously. Nevertheless, many Western academic experts and media commentators (especially in the English-speak-

king world) have shown the tendency to be a priori dismissive of any suggestion that a long-term Islamic geopolitical design exists in the Balkans, let alone that it is being deliberately and systematically pursued. The notion of the Green Corridor was thus criticized as a product of Serbian propaganda with “Islamophobic” overtones, although its most authoritative proponents in recent years have been institutions and experts (British, Italian, American, Israeli etc.) with no ethnic or personal axe to grind in the Balkan imbroglio.

The Bosnian war was still raging when Sir Alfred Sherman, former advisor to Prime Minister Margaret Thatcher and co-founder of the Centre for Policy Studies, warned that the Muslims’ objective was “to create a ‘Green Corridor’ from Bosnia through the Sanjak to Kosovo” that would separate Serbia from Montenegro. Western powers are “in effect fostering this Islamistan,” Sherman warned, and developing “close working relations with Iran, whose rulers are keen to establish a European base for their politico-religious activities.” In addition, “Washington is keen on involving its NATO ally Turkey, which has been moving away from Ataturk’s secularist and Western stance back to a more Ottomanist, pan-Muslim orientation, and is actively helping the Muslim forces.”

Sherman’s 1994 diagnosis proved to be prescient. A decade later it was echoed by Col. Shaul Shay of BESA Center at Bar-Ilan University. He noted that “the Balkans serve as a forefront on European soil for Islamic terror organizations, which exploit this area to promote their activities in Western Europe, and other focal points worldwide.” His conclusions regarding the Green Corridor are disquieting: “[T]he establishment of an independent Islamic territory including Bosnia, Kosovo and Albania... is one of the most prominent achievements of Islam since the siege of Vienna in 1683. Islamic penetration into Europe through the Balkans is one of the main achievements of Islam in the twentieth century.” Shay’s account shows how the Bosnian war provided the historical opportunity for radical Islam to penetrate the Balkans at a time when the Muslim world came to the aid of the Muslims. The Jihadist operational and organizational infrastructures were thus established.

John R. Schindler, professor of strategy at the U.S. Naval War College and former National Security Agency analyst and counterintelligence officer, concurs: in his view the Balkans provide the missing piece in the puzzle of al-Qa’ida’s transformation from an isolated fighting force into a lethal global threat. Radical Islam played a key role in the Yugoslav conflict, Schindler says: like Afghanistan in the 1980s, Bosnia in the 1990s became a training ground for the mujahidin, leading to blowback of epic proportions.

The Green Corridor paradigm reflects Samuel Huntington’s Clash of Civilizations, which used the war in Bosnia and Herzegovina as a paradigm-

matic case of the so called “fault-line wars” between Islam and the rest. During the Bosnian war (1992-1995) Alija Izetbegovic presented a “pluralist” image to the West, but his followers acted in accordance with his primary message. The fruits of their labor – and that of their coreligionists in another half-dozen countries in the region – are visible along a thousand miles’ trail through the middle of today’s Balkans.

The spread of Islam in the Balkans was “by the sword”: it was contingent upon the extent of Ottoman rule and the establishment of political and social institutions based on the teaching of Kuran and the previous seven centuries of Islamic legal and political practice. The line of the attack went from Thrace via Macedonia to Kosovo; through the Sanjak into Bosnia all the way to the Una river, was finally stopped at the Habsburgs’ Military Frontier created in the 16th century. It is noteworthy that the geographic thrust of the Ottoman attack and later colonization of Muslims from other parts of the Empire in the Balkans coincided exactly with the “Green Corridor.” The historical record further indicates that Ottoman efforts at Islamization of the local population were more determined, and far more successful, along the “Transverse” axis (Thrace-Macedonia-Kosovo-Sanjak-Bosnia) than in other conquered Christian lands (e.g. in mainland Greece, central Serbia, northern Bulgaria, or Wallachia).

The Ottoman conquest destroyed the materially and culturally rich Christian civilization of Byzantium and its dynamic and creative Slavic offspring in Serbia and Bulgaria. The conquered populations became second-class citizens (“dhimmis”), whose physical security was predicated upon their abject obedience to the Muslim masters. They were heavily taxed (jizya, or poll tax, and kharaj) and subjected to the practice of devshirme: the annual “blood levy” (introduced in the 1350s) of a fifth of all Christian boys in the conquered lands to be converted to Islam and trained as janissaries. In the collective memory of Balkan Christian nations, five centuries of Turkish conquest and overlordship – with all their consequences, social and political – are carved as an unmitigated disaster. Conversions to Islam, a phenomenon more strongly pronounced along the Green Route than in the central regions of the Empire, contributed to a new stratification of the society under Ottoman rule and a new power balance. People of the same ethno-linguistic community, sharing the same ancestors, thus often evolved into members of two fundamentally opposed social and political groups.

The Christian communities all over the Balkans are in a steep, long-term demographic decline. Fertility rate is below replacement level in every majority-Christian country in the region. The Muslims, by contrast, have the highest birth rates in Europe, with the Albanians topping the chart. On current form it is likely that Muslims will reach a simple majority in the Balkans

within a generation. Turkey's European foothold on the Straits and in Eastern Thrace is populous (over 11 million), overwhelmingly mono-ethnic (Turkish) and mono-religious (Muslim); the Christian remnant is negligible. There is a rekindled sense of kinship among the growing ranks of Turkish islamists with their Balkan co-religionists and with the old Ottoman domains further west. The re-Islamization and assertiveness of Turkey under Erdogan is essential to the revival of Islam and ethnic self-assertiveness all along the Green Corridor.

Without a strong, solidly supportive anchor at its southeastern end, no Muslim revival in former Ottoman lands along the Green Corridor would be possible. Under the AKP Turkey has become revisionist, potentially irredentist, and detrimental to stability in the Balkans. Far from providing a model of pro-Western "moderate Islam," Kosovo, Muslim Bosnia, Sanjak, western Macedonia, and southern Bulgaria are already the breeding ground for thousands of young hard-line Islamists. Their dedication is honed in thousands of newly-built, mostly foreign-financed mosques and Islamic centers. The intent was stated by the head of the Islamic establishment in Sarajevo. "The small jihad is now finished ... The Bosnian state is intact. But now we have to fight a bigger, second jihad," Mustafa Cerić, the Reis-ul-Ulema in Bosnia-Herzegovina, declared over a decade ago. This statement reflects the inherent dynamism of political Islam.

Far from enhancing peace and regional stability, neo-Ottoman policies pursued by Ankara continue to encourage seven distinct but interconnected trends centered on the Green Corridor:

- (a) Pan-Islamic agitation for the completion of an uninterrupted Transverse by linking its as yet unconnected segments.
- (b) Destabilization of Bosnia resulting from constant demands for the erosion of constitutional prerogatives rooted in Dayton, leading to the abolition of the Republika Srpska.
- (c) Growing separatism among Muslims in the Raska region of Serbia, manifest in the demand for the establishment of an "autonomous" Sanjak region.
- (d) Continuing intensification of greater-Albanian aspirations against Macedonia, Montenegro, Greece, and rump-Serbia.
- (e) Further religious radicalization and ethnic redefinition of Muslims in Bulgaria, leading to demands for territorial autonomy in the Rhodope region.
- (f) Ongoing spread of Islamic agitation, mainly foreign-financed, through a growing network of mosques, Islamic centers, NGOs and "charities" all along the Route.

(g) Escalation of Turkey's regional ambitions and Ankara's quiet encouragement of all of the above trends and phenomena.

In all cases the immediate bill will be paid by the people of the Balkans, but long-term costs of the Green Corridor will haunt many Western policy-makers for decades to come.

The Ottoman Legacy - Washington's stubborn denial of Turkey's political, cultural and social reality goes hand in hand with an ongoing attempt in some quarters of the Western academia and mainstream media to rehabilitate the Ottoman Empire, and to present it as a precursor of Europe's contemporary multiethnic, multicultural tolerance and diversity. In reality, four salient features of the Ottoman state were institutionalized discrimination against non-Muslims, total personal insecurity of all its subjects, an unfriendly coexistence of its many races and creeds, and the absence of unifying state ideology. It was a sordid Hobbesian borderland with mosques.

An "Ottoman culture," defined by Constantinople and largely limited to its walls, did eventually emerge through the reluctant mixing of Turkish, Greek, Slavic, Jewish and other Levantine lifestyles and practices, each at its worst. The mix was impermanent, unattractive, and unable to forge identities or to command loyalties.

The Roman Empire could survive a string of cruel, inept or insane emperors because its bureaucratic and military machines were well developed and capable of functioning even when there was confusion at the core. The Ottoman state lacked such mechanisms. Devoid of administrative flair, the Turks used the services of educated Greeks and Jews and awarded them certain privileges. Their safety and long-term status were nevertheless not guaranteed, as witnessed by the hanging of the Greek Orthodox Patriarch on Easter Day 1822.

The Ottoman Empire gave up the ghost right after World War I, but long before that it had little interesting to say, or do, at least measured against the enormous cultural melting pot it had inherited and the splendid opportunities of sitting between the East and West. Not even a prime location at the crossroads of the world could prompt creativity. The degeneracy of the ruling class, blended with Islam's inherent tendency to the closing of the mind, proved insurmountable.

A century later the Turkish Republic is a populous, self-assertive nation-state of over 70 million. Atatürk hoped to impose a strictly secular concept of nationhood, but political Islam has reasserted itself. In any event the Kemalist dream of secularism had never penetrated beyond the military and a narrow stratum of the urban elite.

Conclusion – The near-impossible task facing Turkey’s Westernized intelligentsia before Erdogan had been to break away from the lure of neoimperial irredentism abroad, and at home to reform Islam into a matter of personal choice – in other words, to make Islam separate from the State and distinct from the society. The Kemalist edifice, uneasily perched atop the simmering Islamic volcano, had always been unstable. Today it is an empty shell. Today’s Turkey is a regional power of considerable importance which bases its strategy on the concept of neo-Ottomanism, while denying its existence. Neo-Ottoman Turkey’s interests and aspirations no longer coincide with those of the United States or Europe, and they are diametrically opposed to the interests of the traditionally Orthodox Christian nations in the Balkans.

NEOSMANIZAM KROZ PRIZMU TEORIJE SUKOBA CIVILIZACIJA

Apstract: In this paper we try to interpret neosmanism thought Huntington's concept of „clash of civilisations“. The main specificity of this approach is that in this sense neosmanism project becomes broader and bigger ambitions than it is normally attributed to the alternative models. It is claimed that neosmanistic appearance in the Balkans implies the first step for Turkey's aspirations assuming the role of the dominant state in the "Islamic civilization". This eliminates the existing "anomalies" of Islamic civilization, which, in contrast to others, is characterized by precisely the lack of state leaders.

Key words: Neosmanism, Islamic Civilization, "the dominant state."

Apstrakt: U ovome tekstu pokušavamo neosmanizam interpretirati kroz matricu Huntingtonovog koncepta „sukoba civilizacija“. Osnovna specifičnost ovakvog pristupa je u tome što u ovom smislu neosmanizam postaje projekt šireg obima i veće ambicije nego što mu se inače pripisuje u alternativnim modelima. Naime, tvrdi se da neosmanistički nastup na Balkanu označava prvi korak pretenzije Turske za preuzimanjem uloge dominantne države u okviru „islamske civilizacije“. Time se eliminiše postojeća „anomalija“ islamske civilizacije, koja se, za razliku od drugih, karakteriše upravo odsustvom države lidera.

Ključne riječi: Neosmanizam, islamska civilizacija, „dominantna država“.

U ovom tekstu pokušaćemo smjestiti fenomen neosmanizma u termine i kategorije osporavane, pomalo zaboravljene, ali pitanje je da li i zastarjele, teorije sukoba civilizacija Samuela Huntingtona.¹ To može biti važno podsjećanje s obzirom da se fenomen neosmanizma, kada se uopšte prizna, kao realna činjenica, na našim prostorima po pravilu percipira kao osnovna doktrina praktičnopolitičkog angažovanja Turske usmjerena na dominaci-

* Docent političkih teorija na Fakultetu političkih nauka u Banjoj Luci.

¹ Huntington Samuel, *Sukob civilizacija* [CID, Podgorica 2002].

ju nad Balkanskim i Kavkaskim prostorom.² Pristup zasnovan na teoriji sukoba civilizacija alternativan je ovom modelu i posmatra neoosmanistićki nastup Turske kao krak opšte strategije Turske za preuzimanjem dominantne države u okviru islamske civilizacije i panislamistićku viziju kao njegovu pozadinu. Time Turska popunjava znaćajnu prazninu u islamskoj civilizaciji, jer se, prema doktrini sukoba civilizacija, specifićnost islamske civilizacije u civilizacijskoj matrici ogleđa upravo u nedostatku dominantne države.³ Bez obzira na nesumnjiva epistemološka ogranićenja⁴ prisutna u teoriji sukoba civilizacija, ona je ipak plodonosno oruđe za razumijevanje nekih magistralnih geopolitićkih tokova, i samo u tom smislu je i ovdje primjenjujemo. Osnovna teza koju mi želimo iznijeti u ovom tekstu je da neoosmanizam zapravo nije primarni cilj, već sredstvo za ambiciju većeg obima, naime panislamizam. Premda se principijelno moćemo sloćiti sa dijagnozom da aktuelni „projekat islamske kolonizacije Balkana“ preko „zelenog koridora“ ima za cilj stvaranje „geografski neprekinutog lanca većinskih muslimanskih zajednica ili zajednica pod dominacijom muslimana, koji će se prostirati od Turske na jugoistoku do Cazina na severozapadu“⁵, mišljenja smo da je u pitanju ne primarni cilj, već sredstvo jednog šireg ideološkog koncepta. Ovaj se koncept u Turskoj prije svega vezuje uz period Erbakana, kada se čak govorilo o nekoj vrsti muslimanskog pandana Evropske Unije⁶, ali mi želimo iznijeti hipotezu da bez obzira da li manje ili više projektovano i vođeno, Turski neoosmanizam tendira da preraste u panislamizam, i njegov je prethodni korak.

Kao što znamo, prema osnovnim premisama Huntingtonove doktrine, globalno-politićka situacija u svijetu poslije hladnoratovskog perioda suštiniski se izmjenila u smislu da bipolarnu blokovsku podjelu svijeta zamjenjuje multipolarna civilizacijska podjela. Pojavljuje se svjetski poredak zasnovan ne više na ideologiji, već na simbolićko-kulturološkim osnovama. U vrijeme kada je Huntington pisao svoje djelo nazirale su se najmanje četiri velike civilizacijske grupe: Sinićka; Hindu; Islamska; Zapadna, a potencijalno je bilo moguće govoriti i o Japanskoj, Latinoamerićkoj, Afrićkoj i Pravoslavnoj civilizaciji.⁷ Za osnovnu ideju ovog teksta vaćno je da šema civilizacijske

² Up. npr. kartu *Geografske dubine neoosmanizma* u: Tanasković Darko, *Neoosmanizam, povratak Turske na Balkan* [Slućbeni glasnik, Beograd 2010], str. 47. i naroćito objašljenje na str. 87-90.

³ S.Huntington, *op.cit.*, str. 194-199.

⁴ Up. npr.: Koprivica Časlav, *Uz Huntingtonov „Sukob civilizacija“ – identitet i interes* [Nova Srpska Politićka misao, god. VI (1999), br. 1-2, str. 141-167]

⁵ Trifković Srđa, *Zelena transferzala*, izlaganje na skupu „Republika Srpska i neoosmanizam na Balkanu“, Banjaluka 2010.str.2, up.ftn 2.

⁶ D. Tanasković, *op.cit.*, str.31-33.

⁷ S.Huntington, *op.cit.*, str.28; str.48-49, i dr.

matrice izgleda tako da se pojedine države grupišu oko „vodeće“ države, koja čini jezgro date civilizacije. Politička struktura civilizacijskog objedinjavanja ima izgled “koncentričnih krugova”⁸:

- (i) *najvažnija država* – dominantna država u civilizaciji, [npr. Rusija u pravoslavnom svijetu].
- (ii) *države članice* – takve države koje su potpuno, i geografski i kulturološki, identifikovane sa svojom civilizacijom, [npr. Austrija u zapadnoevropskoj civilizaciji].
- (iii) *usamljene države* – takve države kojima nedostaje kulturno zajedništvo sa drugim državama, [Huntington navodi kao primjer, Japan, ako se japanska civilizacija posmatra kao posebna].
- (iv) *podjeljene države* – takve države u kojima velike grupe pripadaju različitim civilizacijama, [npr., Bosna i Hercegovina].
- (v) *pojčepane države* – takve države koje imaju jednu predominantnu kulturu koja ju smješta u jednu civilizaciju, ali njeno političko vođstvo želi da ju smjesti u drugu civilizaciju. Kao primjer kojim ilustruje ovu vrstu država Huntington navodi upravo Tursku, koja se u kemalističkom razdoblju orijentisala ka integraciji u evropsku civilizaciju, ne samo formalno, u smislu članstva u EU, već i kulturološki.⁹

Za nas su ovdje posebno važne dvije premise sadržane u Huntingtonovom konceptu: da se globalizacija u postblokovskom svijetu ne događa kao planetarno objedinjavanje čovječanstva i pojava univerzalne civilizacije¹⁰, te da su civilizacije međusobno u stanju antagonizma, prije svega zato što su zasnovane na simboličkim sadržajima i zaoštrenim pitanjima identiteta, za koje je bitna pretpostavka antipodan Drugi, koji nije mišljen samo kao puki protivnik, već kao metafizička suprotnost i sam Antihrist.

Civilizacijska paradigma nije analitičko sredstvo važno samo za razumijevanje smislenosti kemalističkih orijentacija Turske, već i kao moguća matrica za razumijevanje ponašanja Zapada, naročito SAD prema islamskom svijetu. Naime, kao što je već rečeno, specifičnost islamske civilizacije u odnosu na druge je u tome što joj nedostaje dominantna država. Premda je u XX vijeku nekoliko država manje-više ozbiljno pretendovalo na taj položaj, od Indonezije, Irana, Iraka, Pakistana, pa do Saudijske Arabije, iz različitih razloga niti jedna nije uspjela da se nametne. U tom smislu islamska civilizacija je nesumnjivo hendikepirana u odnosu na druge. Nisu daleko od zdravog razuma mišljenja koja američke politike prema islamskim državama u posljednje dvije decenije posmatraju kao profilaktičke mjere protiv pojave

⁸ S.Huntington, *op.cit.*, str.151-155.

⁹ S.Huntington, *op.cit.*, str.160-166.

¹⁰ S.Huntington, §3; *op.cit.*,61-85. U najboljem slučaju univerzalizacija vrijednosti događa se samo na nivou elita.

dominantne islamske države. Intervencija u Iraku svakako je najočigledniji akt eliminisanja potencijalnog vođe, ali u praksi su ipak dominirali sofisticiraniji metodi poput onih primjenjenih u saodnošenju sa Iranom i naročito Saudijskom Arabijom. Njihov je zajednički imenitelj isti: zadržati postojeću obezglavljenost islamskog svijeta.

Međutim, usljed iracionalno velikih, i za ekonomiju SAD očigledno više neizdrživih troškova takve strategije, SAD su, čini se, odlučile promijeniti pristup, i umjesto insistiranja na sprječavanju pojave vodeće islamske države¹¹, odlučile, ako ne promovisati, onda bar prihvatiti Tursku za nosioca te uloge. Razlozi za takav izbor su višestruki. Prvo, tu su naravno objektivni kapaciteti Turske, kao države sa preko 70 000 000 stanovnika, i sedamnaeste ekonomije svijeta, koja je pri tome još u usponu. Osim toga Turska je zemlja koja leži na dva kontinenta i geostrateški je jedan od ključnih igrača. Nije manje važno i da je Turska, zahvaljujući važnoj ulozi koju igra u NATO paktu, *de facto* nuklearna sila jer su na njenoj teritoriji smješteni značajni nuklearni potencijali NATO-a. Sve to čini da Turska više ne može biti sažeta u zastarjelu dijagnozu “bolesnika na Bosforu”, pa ni moderniju ulogu “vratara zapadne kapije”, ili “geostrateškog stožera” koji stabilizuje region Crnog mora¹², već očigledno postaje država “geostrateški igrač” koja će imati sve značajniju ulogu u bilo kojoj budućoj konstalaciji planetarnih snaga. No vjerovatno najvažniji razlog koji bi mogao biti naveden u prilog teze da Zapad, naročito SAD, ako već mora prihvatiti pojavu dominantne države u islamu, odabere upravo Tursku, je vrsta islama koja u njoj dominira. Naime, Turska je sunitska država “rumelijskog” islama, i kao takva nesumnjivo prihvatljivija od arapskih islamskih država.

S druge strane Turska je i sama, kako vanjskim tako i unutrašnjim faktorima motivisana da napravi otklon od politike pocjepane države koja sebe locira u EU. Ključni spoljni razlog za takav otklon je sve očiglednija svijest Turske da su joj vrata EU za jedan duži period zatvorena. To nije rezultat samo protivljenja Njemačke i grčko-kiparskog problema, već sveopšteg skepticizma evropljana prema pripadnosti Turske njihovom duhovnom prostoru,

¹¹ Inače, ova nesposobnost nije posljedica samo nespretnosti Bušove administracije, već se mogla i predviđati u pažljivoj naučnoj analizi. Tako Huntington predviđa opadanje moći zapada prema nezapadu na anlizi nekoliko važnih tendencija: teritorije, demografskih pokazatelja, proliferacije vojne i tehnološke moći itd. [S.Huntington, §4 i §5; naročito str.114-120] Važno je primijetiti da civilizacijska paradigma opisuje promjenu koja suštinski konvergira opadanju Zapada: Zapad je mjesto rađanja svih velikih ideologija, ali ne i religija, i nijedna velika religija nije nastala na teritoriji koju danas označavamo zapadnom. Okret od ideološkog diferenciranja ka civilizacijskom, kome je jedna od ključnih odrednica religija, paralelna je sa opadanjem moći Zapada. [*ibid.*, str.57-58]

¹² Bžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla* [CID, Podgorica 2001], str.48.

i mogućnosti da Turci na istinskom nivou pounutre ideju Evrope. Nedavno je jedan od Turskih zvaničnika izjavio upravo to: Turskoj nisu otvorena vrata evropskih integracija ne zbog neispunjavanja standarda, već isključivo zato što je u pitanju muslimanska država. Negativan stav evropljana proizveo je na unutrašnjem planu jedan snažan otklon od kemalističke politike i uspon proislamistačkih snaga, koji je svoju institucionalnu formu dobio u pobjedi AKP partije, te sve većoj tendenciji prebacivanja centara moći iz Ankare u Istanbul. Antizapadna reakcija takođe je tipična za civilizacijsku paradigmu, i Huntington ju sažima u široku formulu “revolt protiv Zapada”. Najnoviji referendum o Ustavu važna je, ali izvjesno je ne i poslednja karika u tom lancu. Ova se tendencija nepogrešivo može pratiti na presudnom slabljenju društvene moći armije, koja je oduvijek bila bastion kemalizma.

Važno je primijetiti da ovaj zaokret konvergira temeljnim pukama teorije sukoba civilizacija, izvrsno razrađenim u Huntingtonovoj knjizi. Posebno se hantingtonovska dijagnoza odnosa pozapadnjačenja i modernizacije¹³ može primijeniti u slučaju Turske, gdje su nove generacije, nakon početnog uspjeha projekta pozapadnjačenja, spremno prihvatile povratak na tradicionalističke matrice, do te mjere da Huntington upotrebljava termin “Islamsko Uskrsnuće”.¹⁴ Nasuprot tome, kemalistička ambicija Turske stoji u suprot-

¹³ U praksi se pokazalo da modernizacija nezapadnih društava u svojim ranim fazama promoviše pozapadnjačenje, ali da u drugoj generaciji ima suprotan efekat i promoviše depoza-padnjačenje. Jer modernizacija povećava ekonomsku, vojnu i političku moć društva i ohrabruje njegove članove da imaju povjerenja u svoju kulturu i postanu kulturno samouvjereni. Kako Huntington kaže, “nekoliko vijekova nezapadni narodi zavidjeli su zapadnim društvima na ekonomskom prosperitetu, tehnološkoj sofistikovanošću, vojnoj moći i političkoj koheziji. Da bi postali bogati i moćni oni su morali da postanu kao zapad. Ipak, danas su ova-kvi kemalistički stavovi iščezli. Svoj razvoj oni pripisuju privrženosti vlastitoj kulturi, a ne uvozu zapadne kulture. Oni tvrde da su uspjeli zato što su drugačiji od Zapada. Azijati na pr. vjeruju da je njihov ekonomski uspjeh proizvod azijske, u osnovi konfučijanske kulture. Nju karakterise poredak, disciplina, porodica, kolektizam, umjerenost, i uopšteno nadmoć države u odnosu na društvo i društva u odnosu na individuu. Ta kultura je po njihovom mišljenju superiorna u odnosu na dekadentnu evropsku kulturu samozadovoljstva, individualizma, inertnosti, nepoštovanju autoriteta i sklonost da se zaboravi prošlost, ignoriše budućnost i usredsredi na maksimalizovanje trenutnih dobitaka. Na sličan način i ‘islamsko uskrsnuće’ otelovljuje prihvatanje modernosti, odbacivanje zapadne kulture, i ponovno predavanje islamu kao vodiču kroz život u modernom svijetu.” [S. Huntington, *op.cit.*, str.80-82; str. 101-111; str.121-129; str.236-239] Osnovni uzrok toga je u činjenici da modernizacija povlači za sobom i atomizovanje individue i alijenaciju, na koje odgovor predstavljaju tradicionalističke forme egzistencije i naročito religija. [Up.: Č. Koprivica, *op.cit.*, str.153]. Turska je tipičan primjer pravila da demokratizacija prije ili kasnije dovodi do toga da na vlast dođu islamističke snage, i, mnogi smatraju da je već uvođenje višestranačja 1946. god., od strane Ataturkovog nasljednika Ismeta Inenija, predstavljalo prvi i uvodni korak u usponu neoosmanizma. [D. Tanasković, *op.cit.*, str. 20-24, i dr.]

¹⁴ S.Huntington, *op.cit.*, str.124-130. O korelaciji između neoosmanizma i islamizacije up.: D.Tanasković, *op.cit.*, str.10-12.

nosti sa opštom matricom tranzicija iz blokovskog u civilizacijski svijet, gdje najvažnije razlike između ljudi i država prestaju biti političke, ekonomske ili ideološke, već teže da budu kulturne. Poznata hantingtonovska formula glasi: društva spojena ideologijom ali podijeljena civilizacijom se raspadaju [SSSR, SFRJ], a društva razdvojena ideologijom ali spojena civilizacijom ponovo se ujedinjuju [Njemačka].¹⁵ Naravno da se ovaj zaokret ne događa bezbolno, i u slučaju Turske sekularističke snage oštro mu se suprotstavljaju, ne prezajući ni od radikalnih koraka. U junu 2010.god. turska policija uhapsila je dvojicu penzionisanih generala pod optužbama da su planirali sekularistički vojni udar sa ciljem obaranja vlade Tayyipa Erdoğan, te ubistva turskih intelektualaca i javnih osoba kako bi isprovocirali oružanu pobunu protiv AKP vlasti, a među poznatim osobama čije su ubistvo planirali navodno je i književnik nobelovac Orhan Pamuk.¹⁶ Ipak, uza sve postojeće prepreke, islamistička (re)orijentacija Turske sve manje se može dovesti u pitanje i pravi problem glasi: vrsta i priroda tog procesa. Nama se čini da civilizacijska paradigma ukazuje na mogućnost da je on u svojim krajnjim implikacijama panislamistički, sa neosmanizmom kao dijelom te strategije.

Neosmanizam je, kao prvi korak u panislamističkom konceptu, naravno prije svega zasnovan na trezvenim realpolitičkim procjenama. Odabir upravo Balkana za jednu od prvih meta motivisan je činjenicom da je tu moguće očekivati najmanji otpor. Naime, Turskoj su mogućnosti ograničene: ona nema mogućnost da ozbiljno ugrozi Izrael, a i nastup na „azijskom Balkanu“¹⁷ susreo se sa rezolutnim odgovorom Rusije.¹⁸ Stoga je Turskoj koja želi da se dokaže muslimanskom svijetu očajnički potreban jedan jasan uspjeh u zaštiti svoje braće po vjeri. To je jako važno prije svega u motivacionom smislu, s obzirom da opšta svijest koja dominira muslimanskim svijetom može biti sažeta u hantingtonovsku dijagnozu: „...islam, različita civilizacija čiji je narod uvjeren u superiornost svoje kulture i koji je opsjednut inferiornošću svoje moći.“¹⁹ U posljednja dva vijeka islamski svijet je doživljavao neprekidne frustrirajuće poraze u sukobu sa Zapadom, i jedan uspjeh takvog ranga kakav je Balkan može odigrati veliku marketinšku ulogu.

No pored toga, izbor da nastup otpočne na Balkanu, motivisan je i drugim, ne manje važnim razlozima. Naime, izvjesno je da balkanski muslimani, usljed svog istorijskog naslijeđa, imaju izrazit afinitet ka Turskoj i njen

¹⁵ S.Huntington, *op.cit.*, str.29.

¹⁶ Kako su prenijele agencije pokrenuta je istraga protiv 102 aktivna i penzionisana oficira, među kojima su i 19 spornih generala i admirala. Većina njih smještena je u Ankari.

¹⁷ Up. o tome: Z.Bžežinski, *op.cit.*, str.117-142.

¹⁸ Ta rezolucija je najočitiije prezentovana u slučaju Gruzije. Up. D.Tanasković, *op.cit.*, str. 60-61.

¹⁹ S.Huntington, *op.cit.*, str.240.

nastup nesumnjivo će biti dočekan raširenih ruku, kako to uostalom odlično ilustruje Davutoğluova potkategorija „istorijske dubine“. Sa druge strane, pokušaj Turske da se nametne arapskim muslimanima bremenit je teškoćama i otporima. Bitan razlog tome leži upravo u kemalističkom razdoblju Turske, koji se kod mnogih muslimana percipira kao prozapadna kolaboracija i izdaja vlastitih izvora. Arapski muslimani ne mogu zaboraviti antiislamske reforme Mustafe Kemala Atatürka, poput ukidanja kalifata, zabrane fesa, prelaska sa arapskog na rimsko pismo, itd. U prvom zalivskom ratu Turska je još uvijek bila aktivan igrač na strani Zapada, a njen angažman je bio toliki da je čak dobio odgovor u raketnom napadu od strane Iraka. Sve to znatno otežava panislamističku ambiciju Turske, pa ona, ukoliko želi da se promoviše kao lider islamskog svijeta, prvo mora da transformiše kako svoju unutrašnju strukturu, tako i orijentaciju, i da to dokaže u očima ostalog muslimanskog svijeta. Stoga se može reći da u panislamističkoj strategiji Turski nastup na Balkanu nije samo geostrateški motivisano teritorijalno pitanje, već i pitanje dokazivanja moralnog kredibiliteta Turske u islamskom svijetu. Upravo s obzirom da se ambicija Turske susreće sa značajnim otporima u arapskom svijetu, i veliki dio arapskih muslimana osporava Turskoj moralno pravo za liderstvom, podrška Turske muslimanima na Balkanu igra veliku ulogu u zadobijanju moralnog kredibiliteta za liderstvo. U tom smislu i nedavna eksplicitna podrška Turske Palestincima, i čak ulazak u nešto što poprilično liči na direktnu oružanu konfrontaciju sa Izraelom, može biti tumačena u kontekstu koji mi u ovom tekstu predlažemo.²⁰ Karakteristično veličanje perioda Otomanskog carstva na našim prostorima, koje je nedavno u Sarajevu prezentovao ministar Davutoğlu, posmatrano iz naše lokalne perspektive izgleda kao pokušaj da se period ropstva nasilno-ideološki preformuliše u progresivni period u kome su srpski dječaci mogli postati paše. Međutim, za Tursku je uzdizanje Otomanskog carstva možda u drugoj funkciji i prije svega vezano za ideju njegove uloge u očuvanju i širenju islama. U svakom slučaju može se konstatovati da su naponi Turske urodili plodom, i njena percepcija je u muslimanskom svijetu doživjela takvu transformaciju da je 9. marta 2010.god. Erdoğan dobio prestižnu nagradu Saudijske Arabije „za služenje islamskoj stvari“,²¹ prilikom čega je nedvosmisleno branio pravo Irana na nuklearni program.²²

Ako dakle možemo prihvatiti tezu po kojoj su neoosmanistički nastupi Turske na Balkanu dio šireg panislamističkog projekta, kao u nekoj mjeri relevantnu, onda to ima i vrlo jasne implikacije na naše prostore. Naime, tada

²⁰ Up: D.Tanasković, *op.cit.*, str. 74-85.

²¹ D.Tanasković, *op.cit.*, str.33.

²² Prema: SAHAR, Bosnian TV Service, na: <http://bosniantv.irib.ir/index.php?> . Up.: D. Tanasković, *op.cit.*, 50-52.

je jasno da je srpskom narodu, a naročito Republici Srpskoj, od strane „Zapada“ ponovo namijenjena uloga vojne krajine, o čemu između ostalog svjedoči i sam geografski izgled RS. Granica Zapadne i Islamske civilizacije bukvalno ide kroz RS.²³ Ova je opasnost naročito potencirana u prethodne dvije godine, kada je po mnogim pokazateljima došlo do suštinske transformacije politike EU prema balkanskom prostoru, gdje se izgleda odustalo od politike proširenja Unije na pravoslavne republike bivše SFRJ. S obzirom da i Turska ostaje izvan, ali je istovremeno već dovoljno moćna da pritisne Uniju, njoj bi obnavljanje neoosmanističke dominacije nad pravoslavnim Balkanom bilo ponuđeno kao kompenzacija. U tom smislu ovaj scenario, uprkos retoričkom prividu, sasvim odgovara neoosmanističkoj poziciji, koja i sama nije sklona evrointegraciji.²⁴

U kontekstu profilaktičkog djelovanja za nas je takođe važno da civilizacijska paradigma vrlo jasno ocrta konture praktične realizacije neoosmanističkog projekta. Od izrazitog je značaja Huntingtonova dijagnoza odnosa Zapada i islama kroz kategoriju „kvazirata“, rata koji je na osnovnom nivou uzrokovan nepremostivim kulturnim i civilizacijskim razlikama, a vođen s nekada manje a nekada više žestine, i različitim sredstvima koja se kreću od otvorenog klasičnog rata, pa do ekonomskih sankcija, kulturne infiltracije i sl.²⁵, što su sve faze koje i na teritoriji BiH sasvim jasno možemo pratiti. U sadašnjem trenutku u prvom planu su prije svega tri tačke²⁶: demografski bum, ekonomski prodor, i na kraju, ali ne i najmanje važno, informatičko-kulturna dominacija. U demografskom smislu, superiorni priraštaj muslimanskih dijelova Balkana, kako kvantitativni [u smislu brojnosti], tako i kvalitativni [u smislu starosne strukture], već je opštepoznata činjenica.²⁷ Demografski ekspanzionizam kao metod teritorijalnog ekspanzionizma već je ozbiljen na primjeru Kosova, a zlokobno se naziru i druga potencijalna žarišta za tu taktiku, naročito u Makedoniji, Crnoj Gori, Sandžaku, i tek u nešto manjoj mjeri u BiH. Prema nekim procjenama, ukoliko se sadašnje demografske ten-

²³ Prema Huntingtonovoj karti razgraničenja civilizacija istočna granica zapadne civilizacije bukvalno je na Vrbasu. Up.: S. Huntington, *op.cit.*, str.177.

²⁴ D. Tanasković, *op.cit.*, str.66-67, i naročito str.85-87.

²⁵ S. Huntington, *op.cit.*, str.239.

²⁶ Up. opis pojma „strateške dubine“ u : D.Tanasković, *op.cit.*, str.37-46.

²⁷ Prirodni priraštaj stanovništva Srbije u 2007. godini zabeležio je negativan rekord i iznosio -4,7. U 2008. godini situacija je slična, i prirodni priraštaj iznosi -4,6 %. Ovi podaci su poražavajući čak i u poređenju sa ratnom 1999. godinom kada je priraštaj iznosio -3,9% ili u poratnoj 2000. -4%. [Prema: Jovićević Rade, *Narod koji nestaje*, preuzeto od: *Nova srpska politička misao*, septembar 2009.] Alarmantno djeluje podatak da se u 2008. godini stanovništvo Srbije smanjilo za 33 628 stanovnika - nestao je jedan omanji grad, a na decenijskom planu broj stanovnika Srbije se početkom 2009. godine, u odnosu na 2000. godinu, smanjio za 193.000 – jedan grad srednje veličine.

dencije nastave, muslimani će već početkom treće decenije XXI vijeka imati većinu na Balkanu.

Ekonomski nastup Turske može se ocijeniti kao još uvijek nedovoljno realizovana mogućnost, i to posebno u BiH prije svega zahvaljujući inertnosti i nesposobnosti sarajevske političke elite. Međutim, pojedini slučajevi jasno ukazuju na kapacitet snažne Turske ekonomije u tom području. Eklatantan primjer su aktivnosti koje Turska, i to preko određenih ministara u srpskoj vladi, sprovodi u Srbiji. Naročito je značajna izgradnja puta koji treba da poveže „Zelenu transferzalu“²⁸, ali i drugi pojedinačni projekti koje postaje sve teže poborjati. Potpisan je, na pr., *Memorandum o razumevanju o realizaciji izgradnje deonica autoputa Beograd-Južni Jadran (Koridor XI)* od Ljiga do Čačka i od Čačka do Požege, kao i *Okvirni sporazum o realizaciji projekta rekonstrukcije državnog puta M8* od Novog Pazara do Aljinovića. Vrijednost ovih projekata procijenjena je na preko 30 miliona dolara. Sporazumi o saradnju u izgradnji autoputeva u Srbiji su, kako se navodi u saopštenju, jedna od konkretnih rezultata posete turske državne delegacije koju predvodi premijer Erdoğan. Tokom nedavne posjete **delegacije Turske, koju je predvodio potpredsednik Industrijske komore Istanbula Fikret Tanriverdi, iskazana je snažna zainteresovanost Turske strane za ulaganja u jug(!) Srbije, i ključni razgovori vođeni su s gradonačelnikom Vranja.** Ministar rada i socijalne politike Srbije *Rasim Ljajić* rekao je da je Srbija izrazito "zainteresovana za turske investicije u Srbiju".²⁹ U okviru oktobarske posete sandžačkim opštinama, ambasador Republike Turske u Srbiji, Suha Umar, boravio je i u Sjenici. Pored već najavljene pomoći u izgradnji puta Novi Pazar – Sjenica – Tutin, čiju će izgradnju zajednički finansirati Turska i Srbija, na sastanku u Sjenici je dogovoreno da se projekti rekonstrukcije gradske vodovodne mreže, koju i dalje većim delom sačinjavaju kancerogene azbestne cevi, i sanacije Pešterskog vodovoda, što pre dostave Ambasadi Turske na razmatranje. Pohvalivši angažovanost predsednika opštine Sjenica u rešavanju aktuelnih problema, ambasador Umar je izrazio zadovoljstvo i susretom sa svim predstavnicima vlasti i opozicije. No, vjerovatno najznačajniji trenutno aktuelni projekat u ovom smislu je najavljena prodaja JAT-a. Ministar *Sulejman Ugljanin* kaže da će „**Turkiš erlajns**“ sa **Vladom Srbije formirati novu aviokompaniju koja će biti naslednik „JAT ervejza**“ i dodaje da će se konkretni detalji znati u sledeća dva meseca. Turci bi trebalo da u novi JAT unesu avione, a uzmu deo letaćkog osoblja i „zdrav“ deo kompanije, dok će državi ostati milionski dugovi. List Press piše da će se nova kompanija zvati „Er Srbija“, kao i da će Turci dati 10 novih aviona, a zadržaće dve Jatove letelice, dok ulaganja u novcu neće biti.

²⁸ S. Trifković, *op.cit.* Up. S.Huntington, *op.cit.*, str.163.

²⁹Prema: B 92; 23. septembar 2010. Izvor: FoNet, Beta, Tanjug.

Nesumnjivo je dakle, da se ekonomski aspekt doktrine "strateške dubine" intenzivira.

Što se tiče plasmana islamističke kulture ovdje je stvar sasvim eksplicitna i poplava serija poput *1001 noći*, planetarni prenos centralne bajramske svečanosti iz Gazi-Husrev-begove džamije u Sarajevu, itd.itd., samo su pojedini primjeri u već bezbrojnoj evidenciji proturskog kulturnog ekspanzionizma.

Kao odgovor na ovakvu vrstu ekspanzionizma Huntington spominje obnavljanje pravoslavnog „balkanskog saveza“ sa osovnom Grča-Bugarska-Srbija suprotstavljenom „albansko-turskom savezu“³⁰. U pitanju je svakako očigledan prednji korak, ali civilizacijska matrica nedvosmisleno ukazuje i na širi blok saveznika. Pojačano paktiranje sa Rusijom, te naročito nedavna posjeta delegacije Republike Srpske Izraelu, koja je bar prema zvaničnim izvještajima kao osnovnu temu imala upravo ekspanzionizam Turske, dobri su koraci i pokazatelji nesumnjivo ispravne dijagnoze od strane srpskih zvaničnika s lijeve strane Drine. A na intelektualnoj i političkoj sceni u RS nedavno se pojavila i druga, možda čak efikasnija vizija odgovora na neoosmanističku ideologiju, a koja je označena konceptom formiranja srpske interesne sfere, u kojoj bi se ekspanzionizmu Turske suprotstavilo formiranje nekoliko velikih ekonomskih grana u vlasništvu države Srbije i RS, te metode intenzivnog kulturnog povezivanja kroz mehanizam *Specijalnih i paralelnih veza*, sve sa ciljem ostvarivanja *de facto* ujedinjenja pod [još uvijek] *de jure* odvojenošću.

Što se tiče Beograda, i kosovski problem i politika artikulisana formulom „Evropa nema alternative“ na civilizacijskoj paradigmi potencijalno dobijaju svoj principijelni značaj i jedno dubinsko zasnivanje. Po pitanju suvereniteta implikacije goreopisane formule su jasne: okretanje od Kosova ka Republici Srpskoj kao primarnom nacionalnom interesu. U civilizacijskoj matrici suverenitet transcendirira formalno-pravne granice i ukotvljuje se u objedinjavanju „svoje“ teritorije. Premda su pravni argumenti Srbije po pitanju Kosova neupitni, oni su prema civilizacijskoj paradigmi od manjeg značaja u odnosu na civilizacijsku stranost albanske većine. Istovremeno, i insistiranje na evropskim integracijama postaje jedina smisljena strategija koja Srbiju locira u njoj pripadajući civilizacijski milje. Nažalost, kako to uostalom ilustruju i gore navedeni primjeri, ova orijentacija nije dovoljno dosljedno i oštro sprovedena. S druge strane, postaje jasna i sva širina diplomatskog promašaja koketiranja zvaničnog Beograda sa Turskom. Ako neoosmanizam posmatramo kao lokalizovan nastup ograničen na balkansko poluostrvo, onda određene vrste kooperacije ostaju otvorene i čak poželjne. Međutim, u civilizacijskoj matrici, upuštanje Srbije u tu priču znači ni manje ni

³⁰ S.Huntington, *op.cit.*, str.140-141. Up.: D.Tanasković, *op.cit.*,str. 99.

više do stavljanje Srbije u situaciju „pocijepane“ države, koja će biti u okviru interesne sfere dominantne države strane civilizacijske grupe. Za Republiku Srpsku to je izrazito pogubno, s obzirom da prema teoriji sukoba civilizacija, podjeljene države kakava je BiH, tendiraju bilo (a) raspadu bilo (b) hegemoniji jedne grupe. Unitaristička politika Harisa Silajdžića i Reisa Cerića ovdje je izraz ambicije da se prva alternativa eliminiše, a bosanski kolač preuzme u cjelini.³¹ Nedavno koketiranje zvaničnog Beograda sa Silajdžićem u *Istanbulu*(!), stoga je krajnje destruktivno i opasno po nacionalne interese kako Srbije, tako i srpskog naroda u cjelini. Na skupu posvećenom ovoj temi, „*Republika Srpska i neoosmanizam na Balkanu*“ u organizaciji Centra za nacionalnu strategiju, održanom u Banjaluci 9. septembra 2010, između ostalog povela se polemika oko moguće neutralnosti termina „neoosmanizam“ u naučnom diskursu, posebno u svjetlu eventualnih pozitivnih efekata ekonomskog nastupa Turske za tranzicijski opterećene privrede balkanskih država.³² Ako naš pristup može biti u nekom smislu relevantan, onda je jasno da termin neoosmanizma striktno posmatrano ne može biti neutralan termin, i da su njegove implikacije po RS nesumnjivo ugrožavajuće.

³¹ U uvodnom poglavlju *Sukoba civilizacija* [str.19] Huntington piše: „U Sarajevu se 18. aprila 1994. Okupilo dve hiljade ljudi mašući zastavama Saudijska Arabije i Turske. Mašući tim zastavama, umesto zastavama UN, NATO, ili Amerike, ove Sarajlije su se identifikovale sa svojim sunarodnicima muslimanima i saopštile svijetu ko su njihovi pravi i ne-tako-pravi prijatelji.“

³² D. Tanasković, *op.cit.*, str. 103., i naročito: str. 108.

ТУРСКА КАО ФАКТОР РЕГИОНАЛНЕ САРАДЊЕ СА ДРЖАВАМА ОБУХВАЋЕНИМ ПРОЦЕСОМ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ И ПРИДРУЖИВАЊА

Duško Glodić

Turkey as a player in regional cooperation with the countries involved in the stabilisation and association process

***Abstract:** This article explores the role of Turkey as a regional cooperation player in the framework of the European integration process. The regional cooperation with candidate and potential candidate countries is one of obligations of the Western Balkans States, stemming from stabilisation and association agreements, and the cooperation is a political criterion to be fulfilled in order to accede to the European Union. Turkey is an important military, political and economic partner to the European Union, and, being inspired by the neo-ottomanism doctrine, it has played a significant role in the Western Balkans region. However, responsible political leaders of these countries should identify their own State and national interests and pursue bilateral cooperation according to the principles of equality and reciprocity.*

***Key words:** Regional Cooperation, Stabilisation and Association Process, European Integration, Neo-ottomanism.*

***Анстракт:** У раду је представљен значај Турске као фактора регионалне сарадње у процесу европских интеграција. Регионална сарадња са државама кандидатима и потенцијалним кандидатима за чланство представља обавезу држава Западног Балкана из споразума о стабилизацији и придруживању и један је од политичких услова за приступање Европској унији. Турска је битан војни, политички и економски партнер Европске уније и, инспирирана доктрином неоосманизма, игра све значајнију улогу на подручју Западног Балкана. Ипак, одговорно политичко руководство би требало да препозна државне и националне интересе у односима са Турском и да билатералне односе граде по принципу равноправности и обостраних интереса. 10*

***Кључне ријечи:** регионална сарадња, Процес стабилизације и придруживања, европске интеграције, неоосманизам.*

* Дирекција за европске интеграције Савјета министара БиХ.

1. Увод

Пратеће обиљежје процеса интегрисања одређене државе у Европску унију јесте постављање различитих приступних услова. То условљавање је одређено у форми критерија које држава која тежи чланству у овој организацији треба да испуни. Са становишта остварених резултата условљавања у државама које су раније приступиле Унији, већина писаца оцјењује овај инструмент као веома дјелотворан.

Услови интегрисања у Европску унију су принципијелно одређени тзв. Копенхагеншким критеријима из 1993. године према којима је држава кандидат обавезна да, ради стицања пуноправног чланства у Европској унији, постигне одговарајући ниво демократије и успостави слободно тржиште које је конкурентно на нивоу унутрашњег тржишта, као и да успјешно имплементира *acquis* Уније.¹

Посебан сегмент политичког условљавања јесте успостављање регионалне сарадње и добросусједских односа. Овај услов се посебно издиференцирао у оквиру Процеса стабилизације и придруживања као посебно дизајниране политике Европске уније према државама Западног Балкана и њиховим сусједима из Југоисточне Европе. Овај рад има за циљ да регионалну сарадњу сагледа из угла односа Турске, као држава кандидата за чланство у Унији, према балканским државама које такође имају аспирације за чланство у европској организацији. С тога ћемо, на првом мјесту, укратко представити политичко условљавање у контексту приближавања Европској унији, затим ћемо размотрити мјесто и значај регионалне сарадње као посебне обавезе проистекле из Процеса стабилизације и приступања, да би смо дали завршни осврт на дјеловање Турске као фактора ове сарадње.

2. Политичко условљавање у процесу европских интеграција

Европска унија, проистекла из Европских заједница, током друге половине 20. вијека афирмисала се као специфичан ентитет који обухвата више држава чланица и у оквиру којег се успоставила јединствена политичка, правна и економска структура те који располаже сопственим правним системом и политичком моћи. Европска унија као израз воље држава чланица *да поставе темеље за још ближу заједницу наро-*

¹ Christophe Hillion, 'The Copenhagen Criteria and their Progeny', in: Christophe Hillion (ed.), *EU Enlargement: A Legal Approach*, Hart Publishing, Oxford and Portland Oregon, 2004, p. 2.

да *Европе*, како то утврђује преамбула Уговора о функционисању Европске уније, располаже сопственим институционалним оквиром који јој омогућава функционисање на основу оснивачких уговора.² Међутим, пројекат европске изградње није статичког карактера. Ријеч је о динамичном феномену који се истовремено продубљује повезујући све ближе чланице Уније и проширује укључујући нове државе чланице. Овај интеграцијски процес је у већинском јавном мњењу оцијењен као позитиван тренд те све већи број држава европског континента настоји да се нађе у окриљу Уније сматрајући да тиме остварује значајне економске, политичке и безбједносне предности.³ Ипак, пошто је ријеч о посебном клубу држава, учлањење није једноставан процес. Оно је фазно одређено и почива на испуњавању низа услова политичке, друштвене, економске и правне природе.

Политички услови који се могу сумирати у захтјевима за изградњу демократског и плуралног политичког система у коме се гарантују права и слободе човјека и грађанина представљају оквир за усклађивање на унутрашњем плану. Политичко условљавање се, ипак, не ограничава само на унутрашњи политички живот, већ добија и одређени израз у домену међународних односа, а посебно на регионалном плану.⁴

Постављање политичких услова и критерија које треба да задовоље државе које теже ка чланству у Европској унији замишљено је као комплементарно обавези задовољавања стандарда економске и правне природе, као природна допуна испуњавања различитих техничких стандарда које администрација и привредни и друштвени чиниоци одређене земље морају да постигну. Политичка условљеност је своју посебну димензију и значај добила у вези са тзв. источним проширењем Европске уније из 2004. и 2007. године којим су биле обухваћене земље бившег Источног лагера. Битан сегмент њиховог приступања је била, поред економске транзиције и трансформације, и прелазак са монопартијског ауторитарног система реалсоцијалистичке провенијенције ка систему

² О историјском развоју европских интеграција шире види код: Бранко М. Ракић, *За Европу је потребно време: о преурањеном покушају успостављања европске политичке интеграције*, Правни факултет у Београду, Београд, 2009, стр. 7-22; Maurice Vaïsse, *Les relations internationales depuis 1945*, 10e édition, Armand Colin, Paris, 2005, pp. 34-38.

³ Тренутно су кандидати за чланство у Европској унији: Хрватска, Турска, Исланд, Македонија и Црна Гора. Потенцијални кандидати су Србија, Босна и Херцеговина и Албанија. Улазак Хрватске у Унију је приједлогом приступног споразума предвиђен за 1.7.2013. године.

⁴ О условљавању у контексту приступања Европској унији види шире код: Heather Grabbe, 'European Union Conditionality and the *acquis communautaire*,' in: *International Political Science Review*, Vol 23, No. 3, 2002.

плуралне грађанске демократије. Демократизација унутрашњих односа морала је да прати и увођење западњачког либералног духа и у међународне односе.⁵

У садашњем развоју Европске уније, упркос економској кризи и потреби за структуралним привредним прилагођавањима појединих чланица, посебно захтијеван подухват представља укључивање држава Западног Балкана⁶ и Републике Турске у пуноправно чланство ове организације. Још важеће обећање Европског савјета из 2000. године према коме: „Европски савјет потврђује да његов циљ остаје што је могуће потпуније интегрисање земаља регије у политички и економски систем Европе ... Све земље у питању су потенцијални кандидати за чланство у Европској унији“⁷ представља чаробну политичку мантру која је у центру европске политике према регији, а и окосница унутрашње и спољне политике ових држава.

Дјеловање Европске уније као цјелине и њених чланица се одвија унутар тзв. регионалног приступа који свој зачетак налази у *Rayamont Process for Stability and Good Neighbourliness* који је покренут 1996. године, а посебан редизајн је примењен 1997. када је успостављен регионални приступ као оквирна политика односа са државама из Југоисточне Европе, прије свега Западног Балкана. Овај регионални приступ је дефинисао неколико стубова дјеловања: финансијску помоћ (тренутно је актуелан инструмент за предприсупну помоћ – ИРА за коју је у периоду 2007 – 2013. планирано 11,5 милијарди евра⁸), једностране трговинске повластице и закључивање споразума о оснаженој сарадњи и успостављању придруживања који су реализовани у форми споразума о стабилизацији и придруживању. Сваки од ових стубова се огледа у мање или више конкретної погодности за државе регије, али уживање ових погодности је стриктно повезано са испуњавањем постављених услова.⁹ Завршна декларација Загребачког самита из 2000. је, између осталог, утврдила да се морају чинити напори са циљем успостављања

⁵ О Процесу стабилизације и придруживања више види на: http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/index_en.htm, 12.11.2011.

⁶ Западни Балкан је термин којим се означава дио југо-источне Европе и обухвата Србију, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Хрватску, Македонију и Албанију.

⁷ Santa Maria de Feira European Council 19 and 20 June 2000, Conclusion of the Presidency, pp. 10 - 11, available at: http://www.europarl.eu.int/summits/fei1_en.htm, 13.03.2005.

⁸ Règlement (CE) N° 1085/2006 du Conseil du 17 juillet 2006 établissant un instrument d'aide de préadhésion (IAP), *Journal Officiel de l'Union Européenne*, L 210/82.

⁹ Arolda Elbanasi, 'EU enlargement in the Western Balkans: strategies of borrowing and inventing,' in: *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 10, No. 3, December 2008, p. 296.

политике добросусједских односа.¹⁰ Иако није једноставно остваривање појединих услова, основни постулат на коме почива оправдање политичког условљавања је заснован на калкулацији евентуалних користи које одређена страна остварује уколико испоштује услове које јој поставља друга страна. Показало се да стављање у изглед одређених користи јасно доводи до прихватања постављених услова и њихове имплементације. У ситуацији када се ови услови не чине нарочито компатибилним са дефинисаним националним или државним интересима, владајући кругови истицањем претпостављених користи настоје да изврше легитимизацију прихватања ових услова пред бирачким тијелом.¹¹

Међутим, политичке и економске прилике, а у одређеној мјери недоумице цивилизацијске и културалне природе, бацају сјену на ентузијазам за даље ширење Уније. С тога европска политика и бриселска технократија настоје да пронађу адекватан одговор за ублажавање феномена познатог као *fatigue d'élargissement*. Политика условљавања је постала саставни елемент политике проширења и основно оруђе њеног остваривања. Политички притисак, често волунтаристички мотивисан, на доносиоце одлука да своја одређења и званичне ставове држава којима руководе профилишу у одређеном правцу, користи се као инструмент укључивања у европску политичку матрицу. Вриједним помена нам се чини приказ политике условљавања коју Anastakis сумарно представља на сљедећи начин:

„ЕУ (а) додаје, иако потребне, политичке услове и критерије слабијим или слабОВОЉНИЈИМ партнерима и истиче „путовање“ више од исхода приступања, што утиче на кредибилност стратегије, (б) мијеша заједно нормативне, функционалне и реалполитичке захтјеве у избору својих услова, што утиче на јасноћу њених намјера, (ц) проводи, у појединим случајевима, ригорозну оцјену усклађености, а у другим случајевима, прилагођеније и прагматичније оцјењивање зарад очувања мира и избјегавања безбједносних ризика, што утиче на конзистентност процеса.“¹² Овај опис веома илустративно приказује контрадикторност и контроверзност европске политике условљавања.

¹⁰ Final declaration of Zagreb Summit 24 November 2000, p. 1, available at: http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/sum_11_00/statement.htm, 13.03.2005.

¹¹ Tine Freyburg, Solveig Richter, 'National identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans,' in: *Journal of European Public Policy*, Vol. 17, No. 2, March 2010, p. 265.

¹² Othon Anastakis, 'The EU's political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach,' in: *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 8, No. 4, December 2008, p. 366.

Принцип политичког условљавања максималне резултате даје када се у изглед стављају добробити чланства у Европској унији које је потребно заслужити. Ипак, вођена искуством из претходних процеса проширења, Европска унија услове поставља строжије и уводи снажније механизме и модалитете за надзор њихове имплементације.¹³

Подршка политичких елита процесу европског интегрисања, било да је она суштинска или декларативна, постала је додатни моменат који ојачава *circulus vitiosus* политичког условљавања. С друге стране, проширење на земље Западног Балкана је много неизвјесније како у погледу обима захтјева и обавеза које се постављају пред државе чланице, тако и у погледу нејасне динамике и редосљеда одвијања цијелог процеса.¹⁴ Након што је договорено приступање Републике Хрватске за 1. јул 2013. године, показује да је напуштен приступ пријема држава *en masse* као што је то био случај у великом петом проширењу. Мада је евентуална реализације неког новог пријема након уласка Хрватске и Исланда у Унију, крајње неизвјесна и непредвидива, ипак моментум политичког условљавања зарад чланства у Унији, остаје изражен на реал-политичком плану.

3. Регионална сарадња као обавеза из Процеса стабилизације и придруживању

Регионална сарадња показује већи степен посвећености различитих међународних актера рјешавању отворених политичких питања у регији. Такође, ова сарадња подразумијева не једино и самостално дјеловање држава из регије, већ и значајну инволвираност и иностраних субјеката у лику моћнијих држава и појединих регионалних и међународних организација (Уједињене нације, НАТО, Европска унија, Савјет Европе, ОБСЕ, ОЕЦД). Значајно средство за промовисање и инсистирање на регионалној сарадњи је и успостављање одређених институционалних оквира за њено остваривање. То је у првом реду свесрдна европска подршка Пакту за стабилност, на чијим темељима је успостављен функционалнији и оперативнији Савјет за регионалну сарадњу 2008. године.¹⁵ Ради усаглашеног међународног приступа неопходна је и коор-

¹³ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council / Enlargement Strategy and Main Challenges 2010 – 2011*, COM (2011) 666 final, Brussels, 12.10.2011, pp. 7 – 9.

¹⁴ Arolda Elbanasi, 'EU enlargement in the Western Balkans: strategies of borrowing and inventing,' in: *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 10, No. 3, December 2008, p. 305.

¹⁵ Statute of the Regional Co-operation Council (RCC), http://www.rcc.int/docs_archive/19# 12.11.2011.

динација њиховог дјеловања која се остварује кроз разне форуме и регионалне иницијативе. Ипак, поједини аутори указују на тренд тзв. замора од сарадње који захвата не једино нестабилна политичка вођства држава регије, већ и значајне међународне чиниоце.¹⁶ Недостатак финансијских средстава за одређене иностране субјекте да дјелују на подручју регије, свакако ће отворити простор за повећани ангажман и оснажено присуство неких регионалних актера попут Републике Турске која има јасне циљеве и опипљиве интересе за активно присуство у регији.

Формално правни оквир међународноправне природе који служи за обавезивање на остваривање регионалне сарадње, као посебног вида политичког условљавања, уређен је споразумима о стабилизацији и придруживању које су са Унијом и њеним државама чланицама склопиле све државе Западног Балкана.¹⁷ Ови споразуми чине један од битних елемената на којима се заснива Процес стабилизације и придруживања. Један од више циљева придруживања на основу споразума о стабилизацији и придруживању је јачање регионалне сарадње у свим областима обухваћеним овим споразумом.¹⁸

Као примјер нормативног уређења обавезе регионалне сарадње навешћемо примјер Споразума о стабилизацији и придруживању који је

¹⁶ Arolda Elbanasi, 'EU enlargement in the Western Balkans: strategies of borrowing and inventing,' in: *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 10, No. 3, December 2008, p. 298.

¹⁷ О општим карактеристикама споразума о стабилизацији и придруживању шире види код: Dominique Hanf, Pablo Dengler, *Accords d'associations*, Research Papers in Law, College of Europe/Collège d'Europe, 1/2004; David Phinnemore, 'Stabilisation and Association Agreements: Europe Agreements for the Western Balkans,' *European Foreign Affairs Review*, No. 8/2003; Denys Simon, *Le système juridique communautaire* (3rd edition), Presses Universitaire de France, Paris, 2001, p. 348; Paul Craig & Gráinne de Búrca, *EU Law: Text, Cases and Materials*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 435.

¹⁸ Члан 1, став 2, Споразума о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, с једне стране, и Босне и Херцеговине, с друге стране, („Службени гласник БиХ – Међународни уговори“ број 10/08) предвиђа следеће циљеве придруживања: (а) подржавање напора Босне и Херцеговине у јачању демократије и владавине права; (б) допринос политичкој, економској и институционалној стабилности у Босни и Херцеговини те стабилизацији у региону; (с) пружање прикладног оквира за политички дијалог који омогућава развој блиских политичких односа између страна; (д) подржавање напора Босне и Херцеговине у развијању економске и међународне сарадње, између осталог, и усклађивањем њеног законодавства са законодавством Заједнице; (е) подржавање настојања Босне и Херцеговине да доврши прелаз у функционалну тржишну привреду; (ф) промовисање складних економских односа те постепено развијање области слободне трговине између Заједнице и Босне и Херцеговине; (г) јачање регионалне сарадње у свим областима обухваћеним овим споразумом. Сличну формулацију садрже и остали споразуми ове природе који су потписани са државама Западног Балкана.

закључила БиХ са Унијом и њеним државама чланицама. Члан 5. у поглављу које се односи на опште принципе споразума (који у тумачењу овог међународног уговора имају значај *essentialia negotii*) јасно утврђује: „*Међународни и регионални мир и стабилност и развој добросусједских односа и поштовање људских и мањинских права од суштинског су значаја за Процес стабилизације и придруживања.*“ Овом одредбом је регионална сарадња одређена као циљ којем стране треба да теже и као суштински елемент споразума од чијега поштовања ће зависити провођење цјелокупног уговора. Конкретне одредбе о регионалној сарадњи су дате у члановима 14. до 17. Тако члан 14. одређује да ће БиХ активно промовисати регионалну сарадњу и да ће Унија финансијски подржавати конкретне програме сарадње који имају прекограничну димензију. Члан 15. установљава обавезу сарадње са другим државама које су потписале споразуме о стабилизацији и придруживању, док члан 16. предвиђа сарадњу са осталим државама које су обухваћене Процесом стабилизације и придруживања. Ове двије одредбе, дакле, обавезују потписнице споразума о стабилизацији и придруживању да међусобно сарађују и закључују одговарајуће билатералне споразуме. За тему нашег рада посебно је значајно навести члан 17.¹⁹ који стимулише обавезу регионалне сарадње са државама кандидатима за чланство у Европској унији, а које нису обухваћене Процесом стабилизације и придруживања. Дакле, на овај начин је установљена обавеза сарадње са државама које не улазе у круг земаља Западног Балкана, али имају кандидатски статус за чланство у Европској унији. Према садашњем стању ствари то су Исланд и Турска. Интенција ових одредаба је била да се промовише међусобна политичка и економска сарадња свих држава које теже чланству у Европској унији које треба да успоставе добросусједске односе прије него што евентуално постану чланице ове организације. Дакле, државе Западног Балкана су се обавезале да унапређују сарадњу са Турском у свим сегментима који су обухваћени процесом интегрисања у Европску унију. Сарадња са Турском постаје неопходан услов политичке природе, поред тога што је и међународноправна обавеза. Њено остваривање се са великом пажњом вреднује кроз систем годишњег извјештавања о напретку држава према чланству у Европској унији.

¹⁹ Члан 17, став 1. Споразума о стабилизацији и придруживању гласи: Босна и Херцеговина треба да јача сарадњу и закључи уговор о регионалној сарадњи са сваком другом државом кандидатом за приступање Европској унији која није обухваћена Процесом стабилизације и придруживања, у било којој области сарадње коју обухвата овај споразум. Циљ таквог уговора требало би да буде постепено усклађивање билатералних односа између Босне и Херцеговине и те државе са релевантним сегментом односа између Заједнице и њених држава чланица и те државе.

4. Улога Турске у остваривању регионалне сарадње са државама Западног Балкана

Република Турска је примјер државе која има најистрајније аспирације за чланство у европској породици народа. Релације између Турске и њених европских партнера, на првом мјесту Европске уније, директно су предодређене квалитетом Турске као члана НАТО-а почев од 1951. године. Геополитички значај уласка Турске у НАТО детерминисан је њеним положајем у односу на некадашњи Совјетски савез јер је представљала предстражу према источном лагеру захваљујући изласку на Црно море. Такав сплет околности је од Турске направио веома важног америчког савезника те је уживала велику америчку подршку као партнер од посебног значаја, па је њен статус у погледу чланства у Европској унији, иако веома постепено, до данас еволуирао до статуса кандидата. Отварање приступних преговора са Турском јасно је показало одређене званичног Брисела да се покаже да Унија не представља клуб хришћанских држава и да се неутралише теза сукоба цивилизација као детерминанте међународних односа данашњице. Ипак, питање турског учлањења у Унију је оптерећено многим изазовима и отвореним питањима, као и све израженијим противљењима у појединим државама чланицама.²⁰

Први значајан корак приближавања према Европској унији, односно тадашњим Европским заједницама, Турска је учинила 1963. године потписивањем Споразума о придруживању са Европским заједницама (Анкарски споразум). Овај споразум као и остали споразуми о придруживању, попут споразума о стабилизацији и придруживању који су закључени са државама Западног Балкана, има за циљ да постепено успостави придруживање између страна у трговинском смислу и да понуди одговарајући оквир за свеобухватну сарадњу двију страна ради усклађивања правног система Турске са *acquis*-ем Европске уније. Наредни значајан корак је услиједио 1987. године када је Турска поднијела захтјев за пријем у чланство тадашњих Европских заједница, да би јој кандидатски статус био додијељен 1999. године, а приступни преговори са Унијом су отворени 2005. године. Дакле, из овог се види да је између појединих фаза постојао значајан временски размак који се не биљежи у погледу ниједне друге државе која је приступила Унији.²¹

²⁰ Yves Lacoste, *Géopolitique – la longue histoire d'aujourd'hui*, Larousse, Paris, 2006, pp. 96-97.

²¹ European Commission, *Turkey 2011 Progress Report*, SEC(2011) 1201final, Brussels, 12.10.2011, pp. 44 - 45.

Привредни и трговински односи између Уније и Турске се одвијају у оквиру царинске уније успостављене 1995. године. Економска размјена је значајна и динамична. Више од половине турске трговинске размјене се одвија са државама Уније, и трговински биланс је скоро уједначен са мањим дефицитом на страни Турске (нешто мање од 8 милијарди евра). Из свега се види да су у датим институционалним и уговорним оквирима заживјели доста квалитетни облици економске сарадње.²²

Ипак, евентуално приступање Турске Европској унији је досад најконтраверзније питање проширења. Тежина ове проблематике није видљива само кроз сам карактер евентуалног турског чланства и способности Турске да испуни постављене приступне услове и критерије. Проблематика је такође изражена и у контексту спремности Уније да интегрише Турску и да њено чланство прихвати и са вриједносног и цивилизацијског аспекта. Поред овога, јасно се наглашава и демографски изазов који би представљало интегрисање Турске која тренутно има преко 72,5 милион становника са релативно високом стопом природног прираштаја. Ипак, Турска је досад са Унијом остварила значајан степен повезаности успостављањем царинске уније, трговинских односа и других аспеката путем Споразума о придруживању. Као евентуална алтернатива пуноправном чланству помиње се могућност успостављања неког вида привилегованог партнерства чије контуре нису још јасно представљене. Ако би се, пак, привилеговано партнерство показало као неприхватљив концепт за турску страну, вјероватно је да ће Унија примијенити политику постепеног и дуготрајног интегрисања Турске.²³ У посљедњим годинама се, међутим, може уочити одређено слабљење турских аспирација према Европској унији, али се не биљежи одустајања од инструмената сарадње са Унијом и осталим европским државама које су обухваћене политиком проширења.

Што се тиче турског дјеловања на подручју Западног Балкана, Извјештај о напретку Турске за 2011. годину веома позитивно оцјењује турски политички ангажман у региону и сарадњу остварену са државама Западног Балкана. Посебно се помиње то да је Турска интензивирала контакте са државама из регије те да подржава њихов европски пут. Извјештај нарочито поздравља тројни самит шефова држава Турске, Србије и БиХ који се десио у Београду 26. априла 2011. године. Нарочито је поздрављен турски војни ангажман у саставу европске мисије *Althea*

²² Више види на: http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation-/index_en.htm, 15.12.2011.

²³ Cemal Karakas, 'Gradual Integration: A New Path to the European Union,' in: *Intereconomics*, July/August 2007, pp. 200-202.

у БиХ, као и учешће у *EULEX* мисији на Косову.²⁴ Наведени дио сам за себе говори о благонаклоности према интензивнијем турском политичком, па и војном ангажману на подручју ових држава.

Без обзира на неизвјесно стање у погледу стицања чланства у Унији, Турска је постала и кроз призму процеса европског интегрисања незаобилазан и потребан партнер у регионалној сарадњи за земље Западног Балкана које теже чланству у Унији, а које су путем горе појашњених одредаба споразума о стабилизацији и придруживању преузеле обавезу да регионалну сарадњу, као један од кључних елемената придруживања, реализују и кроз односе са Турском. Другим ријечима, сарадња са Турском нема једино значај политичког геста и израза економске нужности, већ је и предмет правне обавезе међународног карактера коју државе уговорнице споразума о стабилизацији и придруживању преузимају. Надаље, сарадња са Турском, као и са било којом земљом из регије, озбиљно се разматра приликом оцјењивања напретка држава на европском путу. На тај начин, посвећеност стицању чланства у Европској унији, који су било декларативно, било искрено, изразиле политичке елите држава региона, на неки начин имплицира изградњу свеобухватних и добросусједских односа мирољубиве сарадње са Турском како на билатералном, тако и на регионалном плану.

Међутим, турску спољну политику у посљедњих неколико година карактерише јачање позиционирања турске као регионалног фактора. Овај правац дипломатског и политичког дјеловања означава се као неоосманизам. Иако није једноставно да се понуди нека свеобухватна дефиниција, под неоосманизмом се подразумејева *„комплексна макроидеолошка платформа према којој данашња Турска, као његова легитимна цивилизацијска наследница, треба да реafirмише целокупно духовно, културно и политичко наслеђе Османског царства како би у прерасподели светске моћи и утицаја, која је у току, обезбедила и делотворно играла улогу једног од глобално значајних међународних чинилаца.“*²⁵ Обавеза држава Западног Балкана, међу којима и Србије и Босне и Херцеговине, као и њихова политичка посвећеност вриједностима регионалне сарадње свакако иду на руку новој турској спољнополитичкој оријентацији. Чињеница да ће прихватање Турске као активног и пожељног партнера бити позитивно оцијењено од стране бриселских кругова европске политичке моћи, делује као значајан мотивацијски фактор за балканске “проевропске” политичке снаге.

²⁴ European Commission, *Turkey 2011 Progress Report*, SEC(2011) 1201final, Brussels, 12. 10.2011, pp. 44 – 45.

²⁵ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, ЈП Службени гласник и Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010, стр. 8.

Без обзира на постојање повољних и прихватљивих видова сарадње у домену економије, културе, па и политике са Турском, која је освједочена војна сила и растућа економска снага, постоје одређени моменти који са оправдањем изазивају подозривост и резерву према дјеловању партнера из Анадолије. Најбоља илустрација ових не тако позитивних аспеката турског присуства на просторима бивше османске империје су изјаве турског шефа дипломатије Давутоглуа и његово интервенисање у поједине унутрашње ствари земаља регије. Састанци на самиту и посјете привредних делегација само су облици јавног манифестовања оснаженог турског присуства на Балкану, посебно на простору бивше југословенске федерације. Важно је поменути да у овим активностима Турска више има улогу америчког савезника, него ли једног од актера ширег форума европске политичке сцене.²⁶

5. Закључак

У раду смо представили значај развијања регионалне сарадње са државама кандидатима и потенцијалним кандидатима за чланство у Европској унији и појаснили њен карактер као посебног политичког услова из Процеса стабилизације и придруживања. Показали смо на који начин је Турска развила своје аспирације према чланству у Европској унији и представили њихов међународноправни и политички оквир. Коначно смо сагледали значај и природу сарадње коју Турска остварује са земљама Западног Балкана и појаснили утемељење обавезе сарадње у споразумима о стабилизацији и придруживању које су балканске државе закључиле са Унијом. Констатовали смо да стратешки документи Европске комисије позитивно оцјењују ангажман и улогу Турске у земљама Западног Балкана. Такође смо оснажено турско присуство ставили у контекст неоосманизма и појаснили одређене резерве које поједини народи на Балкану имају према овој спољнополитичкој доктрини.

Претпостављамо да ће се Турска у будућности позиционирати као све активнији партнер у државама Западног Балкана. Доносиоци одлука ће се суочити са изазовом да мудро процијене који квалитет и какву врсту односа желе да успоставе са Турском. Чини се да постоји довољан ниво свијести код српских политичара у Босни и Херцеговини, као и код политичара у Србији, да концепт неоосманизма не смије представљати адекватан оквир за изградњу и профилисање односа са Турском. С друге стране, реално сагледавање нас упућује на то да се улога Турске,

²⁶ Ненад Кеџмановић, Будућност Републике Српске у маказима Сједињених држава и Европске уније, у: *Нова српска политичка мисао*, Vol. XVIII (2010), No. 3/4, стр. 53 – 54.

која је у одређеним сегментима неизбјежна, може сматрати прихватљивом под условом да се буде одвијала у оквирима партнерског дјеловања и равноправног односа. Ова сарадња не треба да буде искључиво мотивисана потребом да се задовоље критерије бриселске администрације, већ да се остварује ради легитимних интереса економске и политичке природе који постоје на објема странама.

NEOOSMANIZAM: TURSKA IZMEĐU JUČE I SUTRA

„Jednog dana, moje ponizno tijelo će se, sigurno, pretvoriti u prah. Ali republika će ostati da živi. Uvijek.“

- Kemal Mustafa-paša Atatürk -

Dževad Galijašević

Neosmanism: Turkey between yesterday and tomorrow

Summary: Geostrategic integrity of the Balkans and the Danube region and the strategic ambitions of powerful countries that were inherited from previous centuries define the start points of European streams in XX century. German “drang nach osten”, Russian spread to south and an ambition of primate in struggle for the Turkish heredity, Turkish strivings to bring its Empire out of death with reforms, and remain right-sided to Sava-Danube river basin, preserving it as its natural border, and the strivings of Balkan peoples for liberation, shaped geopolitical, strategic and state-legal traits of the phenomenon called “Eastern question”.

The conquests from south east towards north and northwest and vice versa pointed that geostrategic traits of Balkans were not separation and geographic in-connectivity, but connection and permeation, which open strategic ways to domination over the Eurasian knot and warm seas of Mediterranean and Middle East. The fact that Balkans aren't the only connection between Europe and Asia does not lessen their geostrategic and geopolitical importance. On the contrary. This question, that was an eastern one for powerful countries, and one of a life importance for the people of southeast Europe, goes back into deep past. It was formed and a geo-strategic position of a whole area that it related to by conflicted interest of people, religions and whole civilizations that faced each others there. However, if looking for a more narrow historical sense of the term Eastern question, we will find it in a collision of Europe and Islamic world, which was brought by Turkish penetration into Europe. During the rise of the Ottoman Empire, it was a matter of survival of European countries that were struck by Ottoman conquest, and after the decline of the Ottoman power it turned into a struggle for Turkish heredity. Today, the struggle

* Политиколог, публициста, експерт за питања безбједности и тероризма; аутор више књига и стручних радова. Живи у Мошеву, Федерација БиХ.

form Ottoman heredity strongly includes Turkey as well. Turkish angagement in a struggle for its own historical heredity has got a unique name: "Neoosmanism"!

Key words: *Mediterranean, Balkans, Turkey, Ottoman Empire, neoosmanism, Middle East, Islam.*

Apstrakt: *Geostrateška cjelovitost Balkana i Podunavlja i strateška stremljenja velikih sila naslijeđena iz prethodnih vijekova odredili su polazne tačke evropskih kretanja XIX vijeka. Njemački Prodor na Istok, rusko širenje na Jug i težnja za primatom u borbi za tursko nasljeđe, nastojanje Turske da reformama svoju imperiju vrati iz mrtvih i ostane na desnoj strani savsko-dunavskog sliva, čuvajući ga kao svoju prirodnu granicu, te težnje balkanskih naroda za oslobođenjem, uobličili su geopolitička, strateška i državno-pravna obilježja fenomena nazvanog „Istočno pitanje“.*

Osvajački pohodi sa jugoistoka na sjever i sjeverozapad i obratno, ukazali su da geostrateške osobine Balkana nisu razdvajanje i geografska nepremostivost, već spajanje i prožimanje koje otvara strateške puteve za dominaciju nad evroazijskim čvorom i toplim morima Sredozemlja i Bliskog istoka. Činjenica da Balkan nije jedina veza između Europe i Azije ne umanjuje njegovu geo-stratešku i geo-političku važnost. Naprotiv. Ovo pitanje, koje je za velike sile bilo istočno, a za narode jugoistoka Europe životno, seže duboku u prošlost. Formirali su ga i trasirali geostrateški položaj čitavog prostora koga se Istočno pitanje ticalo i sukobi interesa naroda, religija i čitavih civilizacija koje su se tu sučeljavale. Ako se, međutim, traži uži istorijski smisao samog pojma Istočno pitanje, naći ćemo ga u sudaru Evrope sa islamskim svijetom, koji je sa sobom donijelo prodiranje Turske u Evropu. U vrijeme uspona Osmanlijskog carstva bilo je to pitanje opstanka evropskih sila koje su bile na udaru turskih osvajanja, a potom, opadanjem moći Osmanske imperije, Istočno pitanje je prerاسlo u borbu za tursko nasljeđe.

Danas je u tu borbu za osmansko-osmanlijsko nasljeđe snažno uključena i Turska. Turski angažman u borbi za vlastito istorijsko nasljeđe, dobio je jedinstveno ime: „NEOOSMANIZAM“!

Ključne riječi: *Sredozemlje, Balkan, Turska, Osmansko carstvo, neoosmanizam, Bliski istok, islam*

Svaka država je, u principu, sredstvo ispoljavanja njene političke ideje – čak i kada sebe definiše kroz religiju i vjerski identitet, ona teži zaštititi vlastite organizacije kroz koju se institucionalno utjelovljuje njena ideja.

Šta je organizaciono, a sljedstveno tome i idejno, bila suština Osmanskog carstva, nije teško odgovoriti. Nikoga se ne dotiče posebno, kad sa velike vremenske distance sudite o istorijskim činjenicama. Ali ako zakoračite u nove društvene odnose i već formulisane vjerske i etničke interese – ako dir-

nete u mitove, tada imate obavezu da svoje stajalište stručno i temeljito objasnite ako ne želite biti dio postojećeg konflikta, na „etnički“ i „kulturno“ „logičnoj“ strani shvatanja.

U toj premisi leži moje uvjerenje da moramo dati odgovor na pitanje: „Šta je za nas osmanizam“ da bismo definisali pojam „neo-osmanizma“.

Osmanizam „Osmanlijskog carstva“ !

Politički sistem, društveno uređenje, kritička teorija društva, politička filozofija vladanja šovinistička doktrina beskrupuloznog islamiziranja i turčenja (stav porobljenih naroda) ili, reformski pokret od sredine devetnaestog vijeka do balkanskih ratova – napor da se tursko društvo evropeizira i stvaranje uslova za pojavu Kemal Mustafe Paše poznatog kao Kemal Ata-Turk (u što nas uvjerava Turska historiografija)?!

Osmanizam (s-h.) ili Osmanlilik, Osmanlicilik (tur.), te Ottomanism (eng.), predstavlja termin koji se u turskoj historiografiji koristi za označavanje ideologije i političkog programa osmanskih modernističkih reformatora koji su u periodu od početka Tanzimata 1839. do balkanskih ratova 1912-1913. promovisali osmanski patriotizam među različitim vjersko-etničkim grupama Carevine. Primjer nosilaca takve ideologije je društvo Mlade Osmanlije (osnovano 1865.), koje se borilo za uvođenje ustavnog uređenja u Carevinu, jednakost svih podanika Carevine bez obzira na vjersku i etničku pripadnost i privrženost Osmanskoj državi kao domovini (vatan) svih njenih stanovnika. Cilj ovog društva bio je u krajnjoj liniji "stvaranje jedinstvene osmanske nacionalnosti tako da svi sultanovi podanici imaju ista prava i dužnosti bez obzira na razlike u rasi, vjeri i naciji"¹

O ovoj političkoj ideologiji i politici detaljno se govori u posebnoj odrednici nove turske Islamske enciklopedije². Na sasvim turski način i u duhu turskog interesa. Prema tome, ako je vjerovati Turcima, osmanizam je termin koji se odnosio na unutrašnje preuređenje Osmanskog carstva slijedeći ideje evropskog modernizma.

Turci, svakako, žele da i mi na njihovu istoriju gledamo „njihovim očima“ pa da jedan pokret, koji nama samima nije značio ništa, posmatramo kao važan izraz reformskog duha, te da cijelu istoriju osmanskog vladanja negiramo prihvatajući njihovu definiciju.

¹ Josep von Hammer, *Historija Turskog/Osmanskog Carstva*, vol. 3. Zagreb, 1979., str. 408-409

² 2.TDV *Islam Ansiklopedisi*, Istanbul, 2007, vol. 33, „Osmanlicilik“, str. 485-487.

Naravno, o posljedicama te vlasti i tog perioda Turci mogu raspravljati sa pozicije vlastitog interesa, ali moraju prihvatiti da postoje mišljenja i stavovi porobljenih naroda i njihov ugao gledanja na Osmanski period.

Sa svojim organizacionim i upravnim sistemom, Osmansko carstvo predstavljalo je jednu od glavnih političkih sila koje su u dugom vremenskom periodu oblikovale istoriju jugoistočne Evrope. Od XIV pa sve do početka XX vijeka Osmansko carstvo predstavljalo je najveću vojnu silu i političku organizaciju u ovom regionu.

Često se kaže da je Osmansko carstvo bilo turska država. Istini za volju, osnivači osmanske države i dinastije jesu bili turskog porijekla, ali se osmanska država širila s novim osvajanjima i vremenom obuhvatala mnoge narode koji su govorili različitim jezicima i imali različite vjere. Štaviše, samu vladajuću klasu u Osmanskom carstvu su tokom većeg dijela njegove istorije činili ljudi iz različitih etničkih grupa. Od „klasičnog doba“ Mehmeda II i Sulejmana, pa do jačanja nacionalizma u XIX vijeku čak su i sami pripadnici vladajuće klase pod „Turcima“ podrazumijevali proste i nepismene seljake iz Male Azije s kojima nisu htjeli da imaju ništa. Zato predstavnici osmanske vlasti i učeni ljudi svoju državu nikad i nisu zvali turskom, nego devlet-i aliye, visoka porta, ili devlet-i ali-Osman, država Osmanove loze. Kao i u većini drugih srednjovjekovnih i ranih novovjekovnih država, lojalnost dinastiji bila je mnogo važnija od pripadnosti etničkoj grupi.

Ponekad su sultani, tokom „klasičnog doba“, imali neograničenu vlast i kontrolisali sve što se dešava širom osvojenih oblasti. Međutim, carevinu koja se prostirala na tri kontinenta nije bilo lako nadgledati, naročito s onako ograničenim tehničkim sredstvima kakva su postojala u kasnom srednjem vijeku i na početku novog doba. Čak je i sistem timara, zahvaljujući kojem su sultani kontrolisali najznačajniji dio vojske, zapravo bio samo sredstvo kakvo se koristilo u svim razvijenijim poljoprivrednim društvima s nešto većom teritorijom i stanovništvom - sredstvo, dakle, kojim se na lokalnom nivou postizalo ono što se, s obzirom na nizak stepen razvoja novčane privrede, nezvijen saobraćajni sistem i nerazvijen sistem komunikacija, nije moglo postići na nivou čitave zemlje, a što je zahtijevalo efikasne mjere kojima bi se očuvali red, mir i obezbjedio prenos svakog proizvedenog viška u ruke same vladajuće elite. Kasnije sultan postaje i vjerski vođa, ali, jednostavno rečeno, „despotska“ vlast osmanskih sultana samo teorijski je zavisila od Boga, a praktično od okolnosti kakve, u to doba, vladaju među državama i među ljudima.

Razlika između društava i stanovništva jugoistočne Europe, s jedne, i osmanskih osvajača s druge strane, okosnica je mnogih naših nacionalnih verzija istorije. Tokom osvajanja i duge osmanske vladavine sukoba je bilo mnogo, a na predstavi, o tom vremenu, i sudbini vlastitog naroda nastali su mnogi mitovi i uvjerenja sa kojima je i danas nemoguće polemisati.

Najveći dio jugoistočne Europe Osmanlije su osvojili u 14. i 15. vijeku, neki su dijelovi ili zauzeti poslije (na primjer Slavonija, Banat, Kipar, Kreta), ili nikad nisu ni potpali pod osmansku vlast (Krf, Slovenija, dijelovi Dalmacije i Hrvatske). Za narode u ovoj regiji osmanska vladavina predstavlja izuzetno važnu istorijsku činjenicu, koja je odredila njihove živote u neposrednom i dugoročnom smislu.

Istoričari su o tome imali vrlo često različita, ponekad i suprotstavljena mišljenja. Većina istoričara o tom je procesu pisala sa stanovišta nacije, iako su narodi kasnoga srednjeg vijeka rijetko doživljavali svijet na etnički način. Za jedne su osmanska osvajanja katastrofa, bilo za njihov narod, bilo za cijelu evropsku civilizaciju, a za druge, predstavljala su simbol mira koji je osmanska vladavina uspostavila. Naravno, cijeli je taj proces osvajanja bio daleko kompleksniji i u njemu je vrlo teško jasno razdvojiti etničke, vjerske i kulturne grupe i prepoznati sve njihove interese.

Ipak, sa sigurnošću se može reći da Osmanska država predstavlja:³

- vjersku i nasljednu monarhiju kojoj je na čelu sultan kao vrhovni politički i vjerski autoritet;
- voć države bazira se na vojnoj sili kojom upravlja (takođe) sultan;
- ekonomski i privredni odnosi zasnovani su na specifičnom „timarsko-spahijskom“ feudalnom sistemu;
- u carstvu vlada potpuna i permanentna diskriminacija nemuslimana i žena.

Jednostavno, riječ je o totalitarnom, teokratskom, militarom i diskriminatorskom carstvu, na tri kontinenta, sa osmanizmom kao definicijom i izrazom feudalne organizacije i ideje vladanja.

Osmanizam je ideja Osmanskog carstva i ona je na ovom dijelu Europe funkcionisala pet vijekova. Iako se feudalna Europa nije puno razlikovala, ipak u periodu Osmanske vladavine, i pored velike volje, teško je pronaći

³ Shaw, „Ottoman View of the Balkans, p. 69-70; Sugar, Southeastern under Ottoman Rule, str. 37-38; Rycout, Present Slate of the Ottoman Empire, str. 172173; O timarskom sistemu vidi Tomasevich, Peasants, Politics and Economic Change, str. 2X-33; Sugar, Southeastern Europe under Ottoman Rule, str. 98-99, 212.

bilo šta pozitivno. Naše (a time mislim na sve Južne Slovence i druge balkanske narode) istorijsko iskustvo sa Turcima je teško, bolno i nema nijednu pozitivnu dimenziju. Ta vladavina je naša zajednička tragedija, koja ostavlja posljedice i nakon što je doživjela težak poraz baš na Balkanu. I ne samo na Balkanu i Podunavlju, nego i poraz u Prvom svjetskom ratu. Tek ti porazi doveli su konačno do stvaranja kritične mase potrebne za revolucionarne promjene, koje je predvodio vojskovođa i (kasnije) državnik, Kemal paša Ata-Turk.

Revolucija i Turska Republika!

Turski general Mustafa Kemal (1881-1938.), Kemal-paša od (1917.) , Kemal-paša Atatürk (od 1930.) osnovao je Nacionalni pokret za nezavisnost Turske (od 1919.-1923.). Sultan Mehmed VI poslao je vojsku protiv Nacionalnog pokreta, ali je ona poražena. U raspravama o reformama koje je poduzeo Kemal-paša zanemaruje se činjenica da je Turska bila poražena u Prvom svjetskom ratu i da je 1920. godine došlo do iskrcavanja Grčke vojske na zapadnoj obali Male Azije, kod luke Izmir (Smyrne) a da su Englezi i Francuzi zauzeli Dardanele. Od početka 1921. godine turska vojska je bilježila poraze, ali je sredinom te godine došlo do velike pobjede turske vojske na rijeci Sakaraya, a zatim i do oslobađanja Izmira (9.9.1922.). Nakon velikog pokolja nad Grcima, preko milion Grka je zauvijek napustilo Malu Aziju.

Na Velikoj Nacionalnoj skupštini u Ankari (1.11.1922.) odlučeno je da se ukine ured Sultana i 17.11.1922. godine zadnji sultan je napustio Istanbul. Taj događaj označava kraj Osmanlijskog carstva. Nacionalna skupština Turske (13.10.1923.) proglašava Republiku Tursku, određuje Ankaru za glavni grad, a Kemal-pašu za predsjednika države.

Već 1924. godine dolazi do ukidanja Kalifata koji je u osmanlijskom periodu bio glavni izvor vjerske moći – dolazi do zabrane posebnih vjerskih škola i zabrane nošenja fesa. Zabranjuje se mnogoženstvo i uvodi latinica, kao službeno pismo umjesto arapskog pisma. Žene stiču pravo glasa i utvrđuje se ravnopravnost muškarca i žene u obavljanju javnih dužnosti i funkcija. Umjesto tradicionalnog, nameće se gregorijanski kalendar, uspostavlja jedinstven sistem javnog obrazovanja, ukidaju šerijatski sudovi i uspostavlja se novi pravni poredak zasnovan na švajcarskom zakonodavstvu. Nasljednik Kemal-paše Atatürk, Ismet Ineni proglašava zakone o reformi zemlje u sferi posjeda, te uvodi višepartijski sistem.

Tumačeći ovaj period, Semjuel Hantington konstatuje: „*Nizom pažljivo proračunatih reformi dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog vijeka Mustafa Kemal Atatürk je pokušao da svoj narod oslobodi njegove otomanske i*

muslimanske prošlosti. Osnovni principi ili „šest strela“ kemalizma bili su: populizam, republikanizam, nacionalizam, sekularizam, državni suverenitet i reformizam. Odbacujući ideju multinacionalnog carstva, Kemal je ciljao na homogenu nacionalnu državu izbacujući i ubijajući Jermene i Grke u tom procesu...“⁴

Od 1952. godine Turska je pristupila NATO savezu, a u aprilu 1987. godine, zatražila je i formalno prijem u članstvo Evropske unije. Da se zemlja veličine Turske, s tolikim stanovništvom i 16. svjetskim relativnim BDP-om nalazi u Srednjoj Europi, uz jednu ili dvije reforme po svoj bi prilici već bila u EU. Turska je sa 75 milijuna stanovnika druga najmnogoljudnija u Europi, po površini je najveća, a od 2002. do 2007. bila je među prvima u svijetu po rastu BDP-a. Nakon decenija reformi i čekanja na članstvo u EU, Turska kreće u diplomatsku ofanzivu kako bi na Balkanu, Bliskom istoku i Kavkazu ojačala politički uticaj. Čovjek čiji je zadatak reafirmacija tih područja, turski ministar vanjskih poslova Ahmet Davutoglu, prilično je aktivan u tumačenju odnosa Turske prema Evropskoj uniji, osmanskom nasljeđu, viziji Balkana, te odnosima sa BiH, Srbijom, Makedonijom, Hrvatskom...

„Ne samo na Balkanu, nego i na Bliskom istoku, na Kavkazu i u središnjoj Aziji. Želimo poticati mir i napredak u tim područjima. Jer, kad oko nas izbijaju krize, osjeća ih i Turska. Za rata u BiH Turska je primila mnoštvo izbjeglica; sjetimo se i rata na Kosovu te krize u Makedoniji, a slično je i s krizama na Kavkazu i Bliskom istoku. Imamo viziju sigurnosti i stabilnosti za sve u regiji. Drugo, Turska ima izvrstan politički dijalog sa zemljama u regiji, posebno sa susjedima – Bugarskom, Grčkom, ali i s Hrvatskom, BiH, Srbijom, Slovenijom, koje susjedima smatramo zbog snažnih veza iz prošlosti. Imamo projekte koji bi uključivali zemlje Balkana, jer je ekonomska suradnja najbolji put u stabilnost i mir. Slično radimo i na Bliskom istoku, u Siriji i Iraku, a za Balkan je posebno bitno to što radimo na kulturnoj, religijskoj i etničkoj raznolikosti i suživotu. Naši su gradovi u prošlosti bili kulturno puno raznolikiji nego danas. Pogledajte samo BiH prije 20 godina, nakon rata došlo je do pročišćavanja gradova. Neki su gradovi čisto srpski, neki hrvatski ili bošnjački, što nije dobro. Prije 200 godina su i Solun, Skoplje i Istanbul bili etnički raznoliki. Smatramo da je budućnost u raznolikosti i to je naša vizija za Balkan.“ (Ahmet Davutoglu u izjavi za medije u regionu)⁵

Na pitanje „Koja je razlika između Otomanskog Carstva i otomanskog naslijeđa“, Davutoglu odgovara:

⁴ Semjuel Hantington, Sukob civilizacija (preoblikovanje svetskog poretka), drugo dopunjeno izdanje, str. 160, pasus treći.

⁵ Svijet na rubu, Turska više ne želi Europsku uniju (intervju sa Davutoglu A.), “Večernji list”, Zagreb, 12. 6. 2011.

„Povijest se ne može mijenjati. Što se dogodilo, dogodilo se. Ne samo na Balkanu, poput Srbije, nego i drugdje, na Bliskom istoku, sve do Katara, rastući uticaj Turske neki nazivaju neootomanizmom. Nikada, ni ja, ni turski predsjednik, ni turski premijer, nismo zagovarali neootomanizam. O tome među nama, dapače, nikada nije bilo ni riječi, niti je itko takvo što spominjao. Smatramo da su sve zemlje jednake i da nijedna nema pravo dominirati nad drugom, bez obzira na veličinu. No, to ne znači da mi ne branimo otomansku povijest. Kao povjesničar, često navodim da se u 16., 17. i 18. stoljeću svjetska politika vodila s Balkana. Otomanska država bila je i balkanska država. Mehmed-Paša Sokolović bio je Balkanac. Mehmed Ali Paša bio je iz Albanije. U mom rodnom gradu, Konyi, u potpuno turskom kraju, nema otomanskih džamija, nego sve potiču od Seldžuka. Ako pak odete u Sarajevo, Skoplje, Solun, vidjet ćete 10 puta više otomanskih građevina nego u Konyi ili u Kajseriju. Otomani nisu koristili izraz “Turci”, nego su bili uključeni svi balkanski krajevi. S različitih gledišta to se može kritizirati, ali se ne može zanijekati. Prije četiri ili pet stoljeća u balkanskim gradovima bila je prisutna široka lepeza etničkih pripadnosti. Ljudi nisu anđeli, pa ni povijest nije savršena. Balkanski narodi, dakle, ako vide svoju budućnost u suradnji, zajedno mogu opet biti vrlo uticajni u svjetskoj politici.“

Neosmanizam ili turske ambicije i naše frustracije?!

Mnogi se analitičari boje da će promjene nedemokratskog ustava, koji je 1980. donijela vojna hunta, biti slično nedemokratske, ovog puta inspirisane nacionalističkim i islamskim, umjesto sekularnim vrijednostima. Oxfordski profesor Kerem Oktem piše da bi, zajedno s prelaskom s parlamentarnog na predsjednički sistem, koji Erdogan priželjkuje (ali ga zbog sastava parlamenta ne može lako progurati), treći mandat mogao dovesti do jačanja AKP-ove hegemonije, te uspostave “suverene demokratije” ruskog tipa i jačanja islamske orijentacije i smanjenja građanskih sloboda.

Ohrabren trećom uzastopnom pobjedom, AKP se nekoliko sedmica nakon izbora obračunao s vojskom, iznudivši ostavke komandanta Generalštaba, te šefova kopnene vojske, avijacije i mornarice. Jedinici koji nije podnio ostavku je zapovjednik žandarmerije Necdet Ozel, koji je imenovan glavnim vojnim komandantom.

Turska vojska pola je vijeka gospodarila politikom, organizovala je vojne udare, svrgnula četiri vlade, zabranjivala je stranke, pri čemu je zadnji pokušaj bio onaj zabrane AKP-a prije tri godine zbog “ugrožavanja secularnog uređenja zemlje”, a vladajuća se stranka jedva izvukla odlukom Ustavnog suda u omjeru šest naprema pet. Vojska je 2007. godine pokušala blokirati i imenovanje Abdulaha Gula predsjednikom, pa se ove ostavke drže po-

četkom uspostave kontrole civilne vlasti nad vojskom. No neki analitičari upozoravaju da će za preuzimanje sistema starog 85 godina i sa prilično opreznim stavom i interesima velikih sila - biti potrebno puno više od nekoliko ostavki. Steven A. Cook iz američkog Odbora za međunarodne odnose napominje kako bi u tom cilju trebalo izmijeniti i ustav, zakone i vojne pravilnike prema kojima vojska ima obavezu intervenisati u politički sistem u slučaju „prijetnje sekularizmu“, te izvršiti vojni udar.

Bez obzira na domet ove pobjede nad vojskom, AKP polako, ali sigurno, već deceniju, provodi svoju temeljnu politiku kojoj je cilj priznavanje islamske kulture Turske i njezina integracija u političke strukture. Iako još nije uspjela stvoriti nove institucije temeljene na tim principima, turski se sekularisti konstantno osjećaju napadnutim, simboličkim ukidanjem zabrane nošenja muslimanske marame na univerzitetima. Taj lagani zaokret, tursko-američki sociolog, Cihan Tugal naziva „pasivnom revolucijom“, postepenom infiltracijom i širenjem socijalne mreže turskih islamista s margina prema centrima struktura moći.

U prvom mandatu AKP se koncentrisao na razvoj privrede, učinivši od Turske ekonomski najjaču islamsku državu i 16. ekonomiju svijeta. U Erdoganovom mandatu BDP po glavi stanovnika povećao se s 3910 na 10.000 dolara, a s ekonomskim rastom od 8.9 posto ona je iznad europskog prosjeka i svake pojedine članice. U drugom mandatu AKP je započeo istrage protiv „duboke države“, a sada i obračun s vojskom, istovremeno razvivši princip koji će i u studijama balkanskih naučnika dobiti jedinstveni naziv: „NEOOS-MANIZAM“ a njegova suština predstavljaće temelj nove unutrašnje i vanjske politike. Ovu doktrinu ugledni teoretičari i islamolozi sa naših prostora (prof. dr Darko Tanasković iz Beograda i prof. dr Srđa Trifković iz Čikaga) okarakterisaće kao: „kompleksnu makroideološku platformu prema kojoj današnja Turska, kao njegova legitimna civilizacijska naslednica, treba da reafirmiše celokupno duhovno, kulturno i političko nasleđe Osmanskog carstva kako bi u preraspodeli svetske moći i uticaja, koja je u toku, obezbedila i delotvorno igrala ulogu jednog od globalno značajnih međunarodnih činilaca“.

Kako piše dr Nora Fisher Onar, sa Sveučilišta Oxford, princip otomanizma zauzeo je mjesto kemalizmu koji je posljednjih godina u uzmicanju, a temelji se na ideji da povijesni afiniteti i geografska uvjetovanost mogu doprinijeti ekonomskim i diplomatskim odnosima. Ministar vanjskih poslova Ahmet Davutoglu tu je politiku opisao kao „nula problema sa susjedima“, privilegovanje odnosa koji su u interesu Turske, a ne nametnuti od strane vanjskih faktora. To znači da su učešće u NATO-u i članstvo u EU još uvijek važni, ali više ne toliko da bi se napustio cjelokupni identitet Turske kao muslimanske bliskoistočne zemlje. Ta se granica vidjela i u odbijanju Turske da

učestvuje u napadu na Libiju, kao i zauzimanju za stanovništvo palestinskih područja po cijenu ugrožavanja odnosa s tradicionalnim saveznikom Izraelom.

Iako AKP tvrdi da je proevropska orijentacija još uvijek njezina osnovna politika, ova nova paradigma ipak je rezultirala zahlađenjem prema Europskoj uniji, za što svakako nije zaslužna samo turska vladajuća stranka. Štoviše, ono je rezultat višedecenijskog europskog odbijanja Turske, uvijek sa novim opravdanjima, u pozadini kojih konstantno lebdi ksenofobija desnih europskih vlada, a rezultat čega je ogroman pad podrške turskog naroda ulasku u EU. Prema podacima Eurobarometra, 2004. pristupanje EU je podržavalo 62 posto turskog stanovništva, a prošle, 2010. godine samo 42 posto.

Kako navodi dr Firat Cengiz, profesorica prava s holandskog univerziteta Tilburg, izborni manifest AKP-a se u posljednjoj izornoj kampanji na samo dvije od ukupno 160 stranica bavio pristupanjem EU, pri čemu je podjednako prostora posvećeno deklarativnoj podršci ulasku i kritici Unijinog odbijanja da se zatvore neka poglavlja. Cengiz piše da su se i opozicione stranke podjednako škrto u svojim programima bavile Unijom, što sugeriše da članstvo u EU više nije prioritet nijedne turske političke stranke. Čak je turski ambasador u EU, Selim Kunalalp, u intervjuu "EU observeru" sredinom juna izjavio da "u odsustvu bilo kakve jasne perspektive pristupanja, Turska nema razloga da svoju legislativu mijenja u smjeru uskih standarda Europske unije".

Istovremeno i dr Omer Tašpinar, profesor nacionalne bezbjednosne strategije na Ratnom koledžu u SAD-u i direktor Turskog programa na Brookings institutu, ističe: "Neoosmanizam prihvata veliku, geostratešku viziju Turske kao efektnog i angažovanog regionalnog faktora koji pokušava da riješi regionalne i globalne probleme. Pošto koncept neoosmanizma može pobuditi imperijalnu agendu, jedno se mora razjasniti: Turska u ovoj neoosmanskoj paradigmi ne slijedi neoimperijalističku politiku koja ima za cilj oživljavanje Osmanskog carstva. Umjesto imperijalne nostalgije, neoosmanizam je u suštini projektovanje turske 'meke moći' (soft power) - most između Istoka i Zapada, muslimanska nacija, sekularna država, demokratski politički sistem i kapitalistička ekonomska moć. Kao francuski gaullizam, ona traži tursku veličinu (grandeur) i uticaj u vanjskoj politici."⁶

⁶ Turska srednjoistočna politika između neoosmanizma i kemalizma, Carnegie Papers, 10. septembar 2008. str. 29).

U drugom tekstu objavljenom u Today's Zaman 22. 9. 2008. pod naslovom „Neoosmanizam i kemalistička vanjska politika“ dr Tašpinar ukazuje na tri glavna elementa neoosmanizma, a to su:

1. Volja da se suoči s turskim muslimanskim i osmanskim nasljeđem kod kuće i u inostranstvu. To nije poziv za uspostavljanje islamske države u Turskoj niti turskog imperija na Bliskom istoku i na Balkanu. To je zalaganje za manje militantnu verziju turskog sekularizma i "meki" (soft) turski utjecaj na bivšim osmanskim teritorijama. Neoosmanizam otvara vrata za manje etnički koncept turkizma omogućavajući multietničku i kosmopolitsku prirodu države.

2. Osjećaj veličine i samopouzdanja u vanjskoj politici. Turska se vidi kao regionalna sila koja proteže svoj utjecaj na geografski prostor ranije Bizantije i osmanske države.

3. Prihvatanja i Zapada i islamskog svijeta. Otvorenost prema Istoku i prema Zapadu.

Vidljivo je da dr Tašpinar neoosmanizam dovodi u vezu s "mekom moći" (soft power). U teoriju međunarodnih odnosa ovaj termin uveo je Joseph Nye (Soft Power: The Means to Success in World Politics, 2004.) da označi "sposobnost nekog političkog tijela, koje ne mora nužno biti država, da utječe na djelovanje ostalih činilaca putem direktnog ili indirektnog, često kulturnog i ideološkog utjecaja i ohrabrenja". (Jeffrey Haynes, An Introduction to International Relations and Religion, Harlow: Pearson-Longman, 2007. str. 40). "Meka moć" je suprotnost "tvrdoj moći" (hard power) koja uključuje prinudne mjere kao što su oružane snage i ekonomska prinuda.

Upravo na toj tački utvrđuje se pogrešno imenovanje nove turske politike.

Turska politika na Balkanu nedvosmisleno je štetna: ona se pokazuje nesposobnom da shvati složenost odnosa u Bosni i Hercegovini i svojim političkim djelovanjem u Vijeću za implementaciju mira nastupa sa izrazito antisrpskih pozicija. Ta politika podržava proustašku politiku hrvatske vlade, podržava politiku secesije Kosova i kriminaliziranu „NATO“ političku tvorevinu tzv. Republiku Kosovo. Javno saraduje sa vladom u Srbiji a istovremeno duhovno odvaja Rašku oblast od Srbije i nameće lokalnog hodžu iz Novog Pazara kao partnera u pregovorima o ustavnom položaju Islama u Srbiji te organizaciji institucija i zajednica islamske religije u Srbiji. I u Makedoniji komunicira sa Albancima, nekritički podržava svoju manjinu u Bugarskoj i izaziva objektivne frustracije naroda koji su dugo bili pod turskom vlašću. Taj pokušaj da se prvo duhovno a zatim i teritorijalno integrišu „islamska os-

trva“ u Jugoistočnoj Evropi predstavlja projekat imenovan kao zelena transverzala.

Ali dok god ovu imperijalnu i štetnu tursku politiku nazivamo *netačnim imenima* iz kojih izvire samo teška istorijska iskustva i strahovi, a ne na naučnim argumentima bazirane definicije – (*neoosmanizam je takvo netačno i pogrešno ime*) sami sebi odričemo pravo ozbiljne kritike i isključujemo sebe iz dijaloga. To nije samo terminološko nego i teorijsko pitanje. Nije samo riječ o tome da se pod jednim pojmom, izrazom, podrazumijevaju sasvim različiti sadržaji, motivi i odnosi, već o nemogućnosti da se jasno definišu određene društvene pojave, a kritika tih pojava bez ikakvog razloga, učini nevjerođostojnom .

I danas, pod Eroganom, Turska je SEKULARNA REPUBLIKA – više sekularna od Bosne i Hercegovine, Hrvatske ili Njemačke. Ni na koji način, religija nije važna u javnom životu mada je prisutnija danas više nego juče. Obrazovanje isključivo pripada državi, religije tu nema ni u tragovima. I dalje je tu latinica – čak i na nivou simbolike, nema povratka fesa niti islamskog kalendara. Turska, naravno, ima ambicije da se pita i na Balkanu i u vlastitom okruženju – ona želi biti regionalna sila, ali takve ambicije ima i beznačajna Hrvatska – to želi i malena Slovenija, ni Tadićeva Srbija nije bez takvih ambicija.

Turska ne posjeduje nezavisnu vojnu silu, dio je NATO saveza i na svom tlu ima desetine hiljada američkih vojnika. Nema vlastitu vojnu industriju: javnost ne zna za postojanje autentičnih turskih aviona, brodova, tenkova ili pušaka. Ne prijeti nikome i ne koristi pritisak ili prijetnju kao instrument svoje vanjske politike.

Istovremeno, Turska je trajno podijeljena zemlja: kemalisti i islamisti su nepomirljivi – suniti predstavljaju ogromnu većinu ali gotovo 15 miliona Turaka su aleviti, dakle umjereni pripadnici šiitske verzije Islama. Uz sukob evropskog i azijskog mentaliteta i kultura – tu je i sukob sa Kurdima - Turska ima i previše problema za rješavanje.

Porast broja islamskih militantnih grupa i eskalacija terorizma na Balkanu nema nikakve veze sa Turskom. Ima veze sa Saudijskom Arabijom, kao što će imati puno veze sa novim političkim strukturama vlasti u islamskom svijetu Azije i Afrike. Turska je žrtva terorizma – ne samo od strane Kurdistanske radničke partije nego i El Kaide.

Pogled iz Sarajeva prema Turskoj potpuno je drugačiji od pogleda iz Beograda; pogled iz Rijada, Damaska ili Teherana, i njihovo viđenje Turske

politike je priča za sebe. Način na koji islamski svijet gleda na Tursku suprotstavljen je našem pogledu.

Ako ove činjenice analizirate u kontekstu izjave glavnog pomoćnika Vrhovnog vođe Irana, general-potpukovnika Jahja Rahim–Safavija, koji je uputio oštru poruku Turskoj: „Turska mora radikalno promijeniti svoju politiku prema promociji muslimanskog sekularizma u arapskom svijetu, prema odbrambenom štitu NATO-a i prema Siriji ili će se suočiti sa problemima u odnosu prema svom i susjednim narodima. Poziv turskog premijera Arapima da usvoje turski sistem je neočekivan i nezamisliv“⁷, to dodatno pokazuje koliko je važan turski sekularizam, jer Islamska zajednica nema tradiciju razlikovanja političkog i vjerskog, nego smatra da se islamska načela trebaju oživotvoriti i u političkom životu. Ono što je u hrišćanstvu teologija to je za Islam pravo – dakle funkcionalni izraz same vjere. Politički islam zato jeste veliki izazov za sekularni život Europske unije. Izazov je tim veći jer broj muslimanskog stanovništva unutar Europske unije stalno raste, pa islamska vjerska zajednica danas predstavlja važan faktor društvenog života u većini europskih zemalja uprkos tome što politički poredak Euvropske unije jasno odvaja religiju od politike i gradi sekularnu demokratiju utemeljenu na načelu građanstva i poštivanju ljudskih prava. Ključno je pitanje: može li se islam uklopiti u ovaj politički okvir?! Može li se na neki način „europeizirati“? Istina: Turska više nije ona ista zemlja na kakvu je Zapad navikao, jer više ne moli za priključenje Europskoj uniji.

Za razliku od naših prostora, gdje je bogohulno tragati za alternativom kad je u pitanju ulazak u Europsku uniju, muslimanska Turska maksimalno iskorištava svoj geostrateški položaj, a evropsko oklijevanje da je primi u svoj blok okreće u vlastitu korist. Kako piše u izvještaju Evropskog vijeća za vanjske odnose, Turska danas više nije na periferiji Zapada nego zemlja koja je u samom središtu zbivanja. Ona vodi ekonomsku i bezbjednosnu politiku u više pravaca: ne zaboravlja ni SAD ni Evropu, ali se okrenula i arapskom svijetu. Veze s Rusijom su na najvišem nivou, a turski privrednici raširili su se širom Afrike, štaviše, stigli su i do Latinske Amerike. Također, turska se privreda uspješno izvukla iz ruku globalne krize uz odličan privredni rast od devet posto u 2010. godini, uz vrlo dobre prognoze za budućnost. BDP po stanovniku je u posljednjoj deceniji sa 6000 narastao na 14.243 dolara. Privreda je šesta prema veličini u Europi, a na svjetskom nivou zauzima 16. mjesto. Od 2002. godine i dolaska na vlast, umjereno islamistička Stranka pravde i razvoja premijera Tayyipa Erdogana izaziva vojsku i birokratski sistem,

⁷ Novinska agencija Mehr 8.10.2011. godine, intervju sa glavnim pomoćnikom Vrhovnog vođe Irana

a istodobno približava zemlju evropskim demokratskim vrijednostima. Turska je drugačija – ne liči više ni na sebe iz ranijeg perioda i sve više ispoljava različite pristupe i u odnosu na evropske zemlje. Ona ne pita za „svoj“ stav ni Brisel ni Vašington – a to nije nužno ni potpuno negativno.

Čak i Erdoganovi protivnici podržavaju viziju njegove vlade o snažnoj Turskoj koju svijet poštuje. Promjene ustava o kojima se toliko govori uglavnom se odnose na sudstvo i vojsku, i dalje jake oslonce sekularne Turske. U toj je zemlji vojska dugo smatrana glavnim čuvarom sekularnog poretka i glavnim tamponom između države i islama, ali je znatno oslabila zbog slučaja planiranja državnog udara. Erdoganova vlada glavni je rival tog tampona kroz religioznu i konzervativnu politiku. Erdoganova stranka tvrdi da će ustavne promjene ojačati demokratizaciju Turske i vladavinu naroda, te zemlji donijeti ustav u skladu s kojim će s europskim normama Turska nastaviti svoj dugačak put u evropske integracije. Uprkos tom dugačkom putu punom prepreka, mnogo građana i dalje podržava tursko članstvo u Europskoj uniji.

Ahmed Davutoglu, ministar vanjskih poslova Turske, autor knjige o “strateškoj dubini“, u kojoj je mnogo govora o “multidimenzionalnoj politici“, jasno i potpuno, slijedi drugačiji pravac od svojih prethodnika, koji su uglavnom bili djeca činovnika iz Ankare i zapadne Turske, kemalistički odgojeni i potpuno koncentrisani na NATO, Europu i SAD. I Davutoglu, i predsjednik Turske Abdullah Gül, potiču iz centralne Anadolije, obojica su pripadnici nove elite koja nije iskompleksirana zbog pripadnosti Islamu. Davutoglu je maturirao na jednoj njemačkoj školi u inostranstvu, perfektno govori arapski i bio je profesor na jednom islamskom univerzitetu u Maleziji. Po njemu je isključiva orijentisanost ka Zapadu nezdrava za zemlju kao što je Turska. Da bi ozdravila, Ankara mora da uspostavi dobre odnose sa svojim komšijama i ne smije se bojati kontakta sa državama i organizacijama koje su na crnim listama Zapada. Pri tome se Turska često poziva na svoju osmansku zaostavštinu: respektabilna regionalna sila na Bliskom istoku gdje je nekad bilo Osmansko carstvo.

Domaća štampa Davutoglua označava kao “turskog Kissingera“. Erdogan i Gül ga nazivaju “hodžom“. Sve jasnije, turska vanjska politika nosi njegov pečat: na njegovu inicijativu uspostavljeni su pregovori između Sirije i Izraela koji su prekinuti 2000. godine. Turci kažu da su u ratu u Gazi više postigli nego bliskoistočni veterani. Čak i to da Hamas pristane na izraelske uslove pri prekidu vatre je zasluga Ankare. Prekid Erdoganove diskusije u Davosu sa izraelskim predsjednikom Peresom učvrstilo je njegov glas kao prijatelja Palestinaca.

Kada je u Libanu u maju 2008. godine došlo do uličnih borbi između Hezbollaha i pripadnika prozapadne vlade, Erdogan je lično vodio pregovore o primirju. Na Kavkazu, gdje je često dolazilo do sukoba interesa Turske i Rusije, Ankara se nalazi na kursu deeskalacije: nakon rata u Gruziji turska vlada je posredovala u razgovorima između predstavnika Tbilisija i Moskve. S posebnom “mapom puta” Turska želi da uspostavi diplomatske odnose sa Armenijom završavajući na taj način eru dugogodišnjeg neprijateljstva. Na Afričkom rogu je turska mornarica preuzela komandu nad tzv. “Task Force 151” koja je zadužena za borbu protiv somalijskih gusara. Istovremeno je i šiitski vođa iz Iraka, Muktada el-Sadr, koji se u javnosti nije pojavio od 2007. godine, zvanično posjetio Ankaru. Davutoglu je po njega poslao svoj privatni avion. Ako se u obzir uzme višedecenijska nezainteresovanost Ankare za svoje južne i istočne komšije, onda se radi o radikalnom zaokretu.

Turskim kritičarima koji u svakom približavanju arapskom svijetu vide napad na zaostavštinu Kemala Atatürka, odgovara Hakki Akil, turski ambasador u Abu Dabiju. Po njemu je Turska primijenila politiku “blagog pritiska” proširujući svoju sferu uticaja od Balkana do Hindukuša, i time omogućavajući protok ruske, kaspijske i iranske nafte i gasa do Zapada, gradeći stanove i aerodrome u sjevernom Iraku. Novi politički kurs Ankare morao bi se svidjeti Europi: politička stabilnost, siguran energetska koridor i pouzdan partner na jugoistoku – to je sve u “fundamentalnom interesu EU”, kako je njegov šef Davutoglu izjavio nedavno u Briselu. U stvarnosti svi akteri znaju da Turska u dogledno vrijeme nema izgleda da postane punopravni član evropskog kluba – i da ga vjerovatno nikada neće ni imati. Naravno da u Briselu ovo niko ne želi javno priznati. Predsjednik EU komisije Barroso redovno ponavlja da se “EU drži pregovora o pristupu Turske”. Ali napretka u tim pregovorima nema. Turska je napravila “samo minimalni napredak”, kako se kaže u jednom internom izvještaju. Već odavno su se neke EU zemlje oprostile od zamisli da će Turska ikada biti u njihovim redovima. U Bavarskoj se članovi vladajuće socio-kršćanske stranke na predizbornim skupovima jasno zauzimaju za parolu “Ne Turskoj”. Za vrijeme boravka francuskog predsjednika Sarkozyja u Berlinu, kako on tako i njegov domaćin Angela Merkel, jasno su dali do znanja da članstvo Turske u EU nije poželjno. Po riječima njemačkog EU političara Elmara Broka, danas je Turska važnija za Evropu “nego je to bila za vrijeme Hladnog rata”. I time je Europa u dilemi: što se Turska zbog EU frustracija više angažuje oko svojih istočnih komšija – time je vrednija za Zapad. Po njemu, Evropa “mora sve učiniti da zadrži Tursku”. Kršćanski demokrate Brok i drugi EU parlamentarci zalažu se za status Turske kakav ga danas ima Norveška: saradnja u unutrašnjoj trgovini, bezvizni režim putovanja, saradnja policije ili zajednički naučni programi – Turska je svugdje dobro došla. Ali da ne postane članica EU.

Neozbiljno bi bilo rusko prisustvo na Balkanu ili modernu rusku politiku odrediti kao reinkarnaciju Sovjetskog Saveza, Varšavskog bloka i socijalizma, a Evropsku uniju oglasiti *neofašističkom tvorevinom* u kojoj ključnu ulogu i korist imaju Nijemci i njihova država – mada ne bi bilo teško naći određene argumente i za ove teze.

Jasno je da ova, nova turska politika, koja opravdano izaziva „osjećaj istorijske nelagode“, nema fobiju od integrisanja u drugačiji kulturni i civilizacijski milje u kome bi predstavljala manjinu u svakom pogledu i da je spremna biti dio nečeg puno većeg i značajnijeg, a ostati manjina – te da su fobije i predrasude ipak ostale na evropskoj strani.

Жељко Вујадиновић*

Оригинални научни рад
УДК: 329.3.:297(497)

НЕООСМАНИЗАМ, РЕИСЛАМИЗАЦИЈА И БАЛКАН – дијалектичке напетости –

Željko Vujadinović

Neoosmanism, (re)Islamisation and the Balkans – dialectical tensions –

Abstract: The emergence of the Republic of Turkey as a great power has been followed by attempts to restore the mission of the former Ottoman Empire (neoosmanism). Component parts of that process are the (re)Islamization of society and renunciation of the secular Kemalistic traditions, which is – along with the unresolved Kurdish issue – incompatible with the projected position of the leader of South East Europe. Besides the primary support of the USA, mainly in autonomous creating of Turkish foreign policy, Russia appears to be its most important economy partner.

Key words: Neoosmanism, (re)Islamization, the Balkans, the Republic of Turkey

Апстракт: Израстање Републике Турске у велику силу праћено је покушајима обнове мисије некадашњег Османског царства (неоосманизам). Саставни дио тог процеса је (ре)исламизација друштва и напуштање секуларних кемалистичких традиција, што је – уз неријешено курдско питање – неспојиво са замишљеном позицијом лидера Југоисточне Европе. Поред подршке САД, у првом реду, у аутономном креирању турске спољне политике Русија се јавља као њен најзначајнији економски партнер.

Кључне ријечи: неоосманизам, (ре)исламизација, Балкан, Република Турска

Стварање неке врсте економске, политичке и војне уније састављене од земаља (или већине њих) које су некада припадале Османском царству а чији би центар била Република Турска, представљало би

* Историчар, Филозофски факултет у Бањој Луци.

суштину идеје неосманизма (Дарко Танасковић, *Неосманизам. Повратак Турске на Балкан*, Београд, 2011). Она није нова и не може се искључиво везати за АКР (Партију правде и развоја), тренутно владајућу у Турској, иако је у њено вријеме постала препознатљива идеологија турске спољне политике, а актуелни министар спољних послова Ахмет Давутоглу њен најистакнутији протагониста.¹ Још је 1992. тадашњи турски предсједник Тургут Озал наредни, 21. вијек предвиђао као „турски вијек“. У складу са тим прорицањем је и Озалов иступ да су „све земље које су некад припадале Османском царству интересна сфера Турске“. Не тако давно, за актуелног премијера Рецепа Тајипа Ердогана „без мира у Хакарију (турски Курдистан) не може бити ни мира у Босни“.

Уз подршку САД Турска настоји да израсте у велику силу, а стварање велике силе – по правилу – праћено је кризама и сукобима (Милорад Екмечић, *Појам „Велике силе“ и умеће дипломатије*, у: *Огледи из историје*, Београд 1999; Pol Kenedi, *Uspon i pad velikih sila*, Beograd–Podgorica, 2003). Турска посједује претпоставке да прва од исламских земаља стекне статус велике силе, што може постићи само ако је присутна и у Европи. Покушајима решавања сложених проблема на Кавказу, Турска намјерава да преузме улогу коју су посљедњих стотинак година имале Русија и Британија. Намјера да се буде арбитар није обиљежје само турске балканске политике. Она постаје главни чинилац окупљања исламског свијета у будућим покушајима дестабилизовања Русије и Кине, крајњем циљу америчке евроазијске политике. Али, слабљењем Русије, јагма за сибирским богатствима претпостављено би водила свјетском сукобу (Александар дел Вал, *Исламизам и Сједињене Државе: алијанса против Европе*, Београд 1998). Могућност вјерских немира, сукоб са „унутрашњим исламом“, могао би бити примарни чинилац политичке нестабилности Русије (Милорад Екмечић, *Срби су за Америку народ који у себи носи опасни вирус*, Печат, децембар 2010, интервју).

Значај евроазијског простора истакнут је у управо објављеној новој америчкој војној доктрини (<http://www.dw-world.de>, прилог: *Кина на мети америчких војних стратегија*). Уједињени муслимански простор Средње Азије, религиозно фанатизован, представљао би респекта-

¹Већ чувени Давутоглуов говор у Сарајеву октобра 2009, у којем је образложио нека основна начела савремене турске спољне политике, изазвао је бројне реакције, иако идеје изнесене у њему нису нове. В. Жељко Вујадиновић, *Будућност региона у свијету промјена у Европи и Турској*, НСПМ, Посебно издање: Петнаест година Дејтонског споразума и будућност Републике Српске, Београд 2011, 90–94. Идеје изнесене у Давутоглуовој књизи *Стратешка дубина* (2001) представљају важна начела савремене турске спољне и уопште државне политике.

билну снагу. Америчко искоришћавање исламистичких покрета у борби против комунизма видљиво је било још приликом совјетске интервенције у Авганистану. Европска Турска била би и претпостављено јака гаранција да ће руски утицај на Балкану бити минималан. Као најјачи одјек недавне посјете потпредседника САД Џозефа Бајдена Турској истакнут је амерички интерес да Турска на Балкану буде у предности над Русијом (*Dnevni avaz*, 5. децембар 2011, преноси извјештавање турских медија). Али, околности нису тако једноставне. Последњих година видљив је развој економских односа Турске и Русије. Руска Федерација први је спољнотрговински партнер Републике Турске. Њихова размјена 2009. износила је 35 милијарди долара. Двије земље потписале су августа 2009. споразум о изградњи гасовода *Јужни ток* (за који је предвиђено да пролази кроз Србију, а један његов крак и кроз Републику Српску).

Тако се поставља комплементарно питање: да ли Европа сматра да би Русија и(ли) Турска могле да буду њен саставни дио? У случају Русије, као да се мало шта промијенило од Наполеоновог става од прије два вијека да су источне границе Пољске истовремено и источне границе Европе. И данашња Европа као да је покривена традиционалном америчком русофобијом. Најбоље функционише као војни савез – скоро да није било отпора успостављању америчког ракетног штита према Русији. Активности око успостављања америчког ракетног штита у неким земљама Источне Европе додатно су заоштриле америчко-руске односе. У обраћању грађанима Русије 23. новембра 2011. руски председник Дмитриј Медведев најавио је руски одговор (<http://www.Itv.ru/news/polit/191766>). С друге стране, нису ишчезли заговорници идеје „Европа са Русијом“. Николај Бухарин је још 1915. пропагирао централизацију цијеле Европе, са Русијом. Та потреба проистиче из чињенице да социјална револуција „разбија национално-државне границе“. Крајем Првог свјетског рата Григориј Зиновјев је предвиђао блиску повезаност сибирских рудника гвоздене руде и европских челичана. А генерал де Гол је замишљао Европу “од Атлантика до Урала“. Тренутне околности, посебно због енергетске зависности, ту визију намећу више као европску него као руску потребу (Милорад Екмечић, *Будућност гледамо кроз таму*, НИИ, 7. и 14. јануар 2010, интервју).

Прихватањем Турске у ЕУ, границе Уније биле би проширене до Сирије и Ирана (*Epus online*, мај/jun 2005, 26. мај 2005; www.emins.org). И поред америчке подршке чланству Турске, Европа (засад) не дозвољава ту могућност (Жељко Вујадиновић, *Будућност региона у свјетлу промјена у Европи и Турској*, НСПМ, Посебно издање: Петнаест година Дејтонског споразума и будућност Републике Српске, Београд

2011). Евидентно је да се турска политика постепено дистанцира од Запада и окреће радикалнијим исламским владама и покретима, иако се декларативна приврженост „западним демократским вриједностима“ често истиче. У Вашингтону дуго толерисане као реторика за домаћу употребу, исламистичке идеје премијера Ердогана постепено су прерастале у масовно расположење и званичну оријентацију државе.

Наравно, турски званичници у јавним наступима инсистирају на изграђивању европских вриједности у Турској. Актуелна турска влада радила је на демократизацији земље и прилагођавању закона европским традицијама. На референдуму 12. септембра 2010. измијењен је Устав, који је донијела војна хунта 1982. Укинута је члан 301 којим се брани част турске нације и на основу кога је суђено неким турским интелектуалцима, укључујући и нобеловца Орхана Памука, због његовог инсистирања да се отворено говори о страдањима Јермена у Првом свјетском рату и Курда. Начелно, укинута је супремација војних над цивилним судовима. С друге стране, отворена је могућност суђења члановима војне хунте која је дошла на власт 1980, посебно њеном шефу, генералу Кенану Еврену, за кога се говори да је представљао турску варијанту чилеанског генерала Пиночеа. Недавно, према најави државног тужиоца Горусена, Еврен (предсједник Турске 1980–1989) би могао са тадашњим најближим сарадницима бити осуђен на доживотни затвор. Происламистичка влада негира да тиме покушава да онемогући критике секулариста њој упућене. Управо ових дана објављено је да је државни тужилац затражио хапшење бившег војног шефа, генерала Илкера Басбурга, због сумње да је турска војска 2009. финансирала веб сајтове који су намјеравали да дискредитују исламистичку владу премијера Ердогана. Тиме је, у ствари, кулминирао процес обрачуна исламистичких владајућих елемената против истакнутих војних официра (војска је означена као главни чувар кемалистичких секуларних достигнућа).

Распад СССР и опадање стратешке важности Турске као чувара границе „слободног свијета“, редефинисање односа САД и Турске, посебно након 11. септембра 2001 (при чему су САД настојале да на чело Турске доведу умјерено исламску владу, лојалну западним вриједностима) а посебно економски процват у посљедњој деценији 20. вијека, дали су Турској самопоуздање да дјелује независно. Можда најјачи импулс за неоосманистичку офанзиву јесу дипломатски увијени али довољно јасни сигнали двију кључних чланица ЕУ, Француске и Немачке, да су врата Уније за Турску затворена. Усвајање резолуције у Француском парламенту о геноциду над Јерменима током Првог свјетског рата изазвало је реакцију Турске до нивоа дипломатског сукоба. Резолуцију у којој је погром османске Турске над Јерменима 1915–

1917. окарактерисан као „геноцид“ Европски парламент усвојио је још 1987. (*Резолуција о политичком решењу јерменског питања*. Док. А-2 33/87). Усвајање резолуција о геноциду над Јерменима у САД и Шведској довело је до дипломатског скандала повлачењем амбасадора из Вашингтона и Стокхолма. Није мање била оштра изјава премијера Ердогана да би као одговор на ове резолуције из Турске могло бити протјерано сто хиљада јерменских радника. С друге стране, Ердоган је одао јавно признање Србији због усвајања Декларације о Сребреници, „упутивши тако балканске муслимане, а посебно Бошњаке, да је такав став најмудрији, без обзира на то што је уједно и најлицемернији“. На тај начин Ердоган је изразио „саму срж капитализма, у којем је све тржишна роба или средство да се освајају нова и нова тржишта“ (Vuk Bačanović, *Ličnost u fokusu: R. T. Erdogan*, Dani, 07. април 2010).

Актуелна спољна политика Турске укључује принципе „нула проблема, ритмичку дипломатију и вишедимензионалност“. Политика „нула проблема“ претпоставља непостојање отворених питања у односима са сусједима. Од 10. до 15. октобра 2009. министар спољних послова Ахмет Давутоглу потписао је споразуме о турско-јерменским односима, међусобном укидању виза између Турске и Сирије и око 40 споразума различитог карактера са Ираком. Већ 16. октобра, боравећи у Сарајеву, означио је дух тог града као „дух заједничке историје“. Балкан је описао као „геополитичку тампон-зону, геокултурну интеракцију и геоекономску интеракцију“, чија историјска судбина може бити двојака – да буде у центру свјетске историје или да буде жртва свјетског надметања и територија друге силе. То су, истовремено, карактеристике Ирака и Авганистана, којима се мора „правилно управљати“ да не би били узрок регионалних криза. Циљ турске спољне политике је реинтеграција Балкана, Кавказа и Средњег истока, успостављање мира у тим областима да Турска не би „платила цијену“. Заједно са Турском, то су центри будуће свјетске политике. Балкан није европска периферија већ центар „Афро-Евро-Азије“. Представу о периферији побија једино османско доба, посебно 16. вијек, када је Балкан био центар свјетске политике. Да није било османске империје, Мехмед-паша Соколовић остао би „српски сељак“, а Београд и Солун провинцијална сеоска насеља. Сарајево је „прототип“ османске цивилизације и балканског успона. Балкански етнички сукоби послје 19. вијека наступили су због одсуства културне и економске интеракције и политичких ауторитета. Зато је дошло вријеме успостављања новог Балкана кроз обнављање „регионалног власништва, мултикултуралне коегзистенције и успостављање нове економске зоне.“ Насупрот Сарајеву, које је примјер „духа коегзистенције и заједничког живљења, организатори масакра у

Сребреници и источној Босни 90-их година 20. вијека нису толерисали културне разлике“. Потребно је обновити „успјешну причу“ (Давутоглу) османског Балкана. Услов његове стабилности је стабилна Босна и Херцеговина која је „мали Балкан.“ Организатори и учесници конференције у Сарајеву били су свјесни да муслимани и немуслимански генерално имају различите представе о османској прошлости, па је превазилажење стигматизације Другог први наредни задатак (Esad Hećimović, *Šta Turska hoće na Balkanu*, Dani, 27. Октобар 2009).

Одавно се говори да балкански народи нису у стању да створе стабилна друштва и да развијају односе добросусједске коегзистенције (Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999; Bogoljub Šijaković, *A Critique of Balkanistic Discourse*, Toronto 2004). Бивше Османско царство сматра се бољим рјешењем од ратоборних балканских национализама. Сукоби су настали са повлачењем Турака. Премијер Ердоган је аудиторијуму Бошњачког института у Сарајеву 5–6. април 2010. представио савремену Турску као „капију са Истока која се отвара ка Балкану и балканској регији“, нагласивши да је „просперитет Балкана од виталног значаја за наше односе“. Као агилни промотор „Алијансе цивилизација“ утврдио је да се она манифестује управо у Сарајеву: „џамије, цркве, синагоге. Хантингтон овдје пада на испиту, јер управо је Сарајево доказ да нема сукоба цивилизација“. И поједини теоретичари сматрају да је Хантингтонова теорија о сукобу цивилизација (која је, у основи, изворно Тојнбијева) превазиђена и као супституција раније приче о сукобу великих сила (Милорад Екмечић, *Сукоб цивилизација или стварање светског система великих сила?* Зборник: Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану, Београд 1998), јер су „размјере Империје много пространије. Цјелокупно човјечанство мора доћи под њену владавину“ (Antonio Negri-Michael Hardt, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York: Penguin Press, 2004). И држава је подређена интересима капитала, па је реална само „алијанса капиталиста“ (Vuk Wačanović, *Ličnost u fokusu: R. T. Erdogan*, Dani, 07. април 2010). Истичу се позитивни аспекти османског наслеђа, геополитичка важност и способност савремене Турске да обезбиједи мир и просперитет у сусједним регијама. Уз активно учешће у раду Организације исламске конференције и Уједињених нација, Турска промовише „конзервативну демократију“ као модел трансформације арапских друштава. Политика неоосманизма и инсистирање на поштовању исламских правила аргумент су за расправу о турском западњаштву и исламским вриједностима. Сматра се да већина женских чланова владајуће АКР носи мараме (што је једно од спорних питања унутар странке). Идеолошки коријени АКР могу се наћи у Исламистичкој странци

благостања (RP), Странци врлине (FP), па и Озаловој Отацбинској странци (ANAVATAN). Али, АКР наступа и реформистички, претпостављајући конзервативизам исламизму. Балканска турска политика покушава да буде симбиоза скоро неспојивог – исламизма и западних врједности.

Изгледа да је "одсањан сан" Турске као секуларне државе. Актуелни премијер Турске Реџеп Тајип Ердоган својевремено је осуђен на краћу затворску казну због јавног рецитовања пјесме: „Дамије су наше касарне, кубета су наши шлемови, минарети бајонети, вјерници војници ...“ Реосманизација (неоосманизам) неодвојива је од процеса напуштања кемалистичког лаицизма, што се манифестује у одустајању од идеје једнопартијске републике, засноване на темељима европске културе. Водећи турски историчар Халил Иналџик сматра да је исламизам неоодвојиви дио турске стварности (Милорад Екмечић, *Европа није чоколада већ војни блок*, Вечерње новости, 28. август 2010, интервју). Доминантна сунитска оријентација предодређује Турску као обновитеља калифата. Неоосманизам је уско повезан са исламским схватањем државе, која се види у унитарној форми. Ислам је снага која треба да уједини све етничке групе и помири њихову политичку анимозност. Исламизам је услов израстања Турске у велику силу. Парадокс је да ће на том путу имати као главног противника САД, које је сада подстичу да оствари позицију лидера на Балкану, Кавказу и у централној Азији, истовремено је одвраћајући од Израела и Блиског истока. САД, тренутно, Турску као будућу велику силу виде као свог савезника. У том процесу, за САД би већи проблем од исламског фундаментализма представљао развој исламског национализма и покушај стварања друштава на свјетовној основи. Муслимански банкари либералнији су капиталисти од њихових противника у муслиманским националним покретима (каква је нпр. БААС партија). Америчка подозривост произлази из њихове склоности социјалистичким експериментима. Исламистички капиталисти баве се трговином и финансијама више него индустријском модернизацијом, што је исплативије за западне корпорације (Александар дел Вал, *Исламизам и Сједињене Државе: алијанса против Европе*, Београд 1998).

Данашња реисламизација турске културе повезана је са покушајима идеолошког редефинисања карактера Османског царства. Истиче се да је дух вјерске и етничке толеранције (а не сукоба) био основни искуствени садржај његовог вишевијековног постојања. Чак и озбиљни турски историчари (нпр. Halil Inalcik, *Türkler ve Balkanlar*, Зборник: „Balkanlar“, Istanbul 1993; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemide Balkanlar (1391–1918)*, исти зборник; Kemal Karpat, *The Ottoman Past and Today's*

Turkey, Brill, 2000) у новије вријеме заступају тезу како је једини период стабилности и мирног суживота на Балкану био рах ottomana. Слична гледишта заступају и поједини истакнути европски османисти (нпр. Hans Georg Majer, *The Functioning of a Multi-ethnic and Multi-religious State: The Ottoman Empire*, Зборник: Ислам, Балкан и велике силе, Београд 1997). Као примјер наводи се да је, посебно у 16. вијеку, знатан број високих достојанственика Турског царства био српског поријекла. Срби и Хрвати развијали су свијест о етничкој сродности тек када их је Турско царство груписало у вјерске заједнице. С друге стране, наглашава се да данас у Турској живи прилично велик број становника (чак и до девет милиона, што је свакако претјерано) далеког српског поријекла који су углавном сачували свијест о том српском поријеклу и српски језик и да постоје све претпоставке за успјешну економску сарадњу (Драгослав Милосављевић, председник Друштва српско-турског пријатељства Инат, 19. мај 2009, <http://www.srpskenovinecg.com/dija-spora/303-srbi-u-turskoj>).

Ваљало би ипак знати да је турским освајањима прекинут дотадашњи европски пут развоја балканских народа. Најизразитије се огледао у другачијем карактеру османског феудализма у односу на западноевропски. У османском феудализму претпостављен је државни карактер земљишног власништва, који је битно успоравао развој слободног тржишта. Свака новина, као и прихватање европских тековина, сматрана је светогрђем. Ту је и појава османског града, као и другачији амбијент развоја вјерских односа. Вјерске подјеле постале су одлучујући чинилац стварања каснијих националних идентитета, док су вјерске супротности биле изражене у времену кризе османске државе. Почетком Првог српског устанка, 1805, објављен је први свети рат православним Србима (о некој врсти светог рата, истина – необјављеног, против истих православних Срба, може се говорити и за рат у БиХ 1992–1995). Панисламизам има своје почетке у Босни, током Велике источне кризе (1875–1878).

Филозофија данашњих граница Турске (дефинисана после Првог свјетског рата као *misak-ı milli*, тј. турски природни национални простор) постепено је разводњавана јачањем исламизма и исламског интегризма, као и великим бројем имиграната досељених са извантурских подручја, посебно са Кавказа након пораза од Русије (1876–1878) и са Балкана након Берлинског конгреса (1878) и након изгубљених балканских ратова (1912–1913) и Првог свјетског рата (1914–1918). Имигранте различитог поријекла и језика повезивала је припадност

сунитском исламу и, посредно, лојалност османској династији. Потискивана свијест о ранијој домовини ипак је остала.

Активна политика према Балкану само је наставак некадашње, прекинуте распадом Османског царства. Заснива се на привредној снази Турске, што је предсједник Озал као доктрину истакао још почетком 90-их година 20. вијека. Посљедњих година Турска спада међу три водећа инвеститора у Албанији и на Косову и Метохији, а улагања у више великих сектора проширена су и на остале балканске земље. Турска трговина са балканским земљама шестоструко је порасла од 2000. до 2008. Са Бугарском и Грчком 2010. потписани су споразуми у вези са испоруком гаса из каспијског басена. Министар Давутоглу појављивао се и као медијатор у односима супротстављених исламских заједница у Србији (*Нови период за муслимане у Србији*, <http://www.b92.net>). У ауторском чланку истакао је да је „стартна премиса да (балкански) регион припада локалним народима... Све етничке, језичке и идеолошке групе су интегрални дијелови региона ...“ Балкански народи су једна породица, чије евентуалне несугласице би требало рјешавати у породичном кругу. Тако је „трилатерални механизам“ између Турске, БиХ и Србије „историјски корак“. Регионална реинтеграција, политичка, културна, економска, интелектуална интеракција узимају у обзир европске интеграције. Будућност Балкана, „микрокосмоса ЕУ“, утицаће и на будућност Европе. Као једина чланица Г-20 са Балкана, Турска би могла заступати интересе свих балканских земаља у тој групи. (Ahmet Davutoglu, *Umjesto podjela moramo podstaći širu integraciju*, Dnevni avaz, 31. август 2011).

Привредне прате културни утицаји. Турска је финансијер школа и универзитета у Босни и Херцеговини, Албанији и на Косову и Метохији, у којима је (као и у Румунији) отворила културне центре; ревизијом уџбеника историје у Албанији, на Косову и Метохији и Федерацији БиХ наглашен је османски период; подстакнута је обнова споменика из османског периода; емитовање турских „сапуница“ увелико је превазишло балканске оквире. Османско наслеђе и културне везе поспјешују економску сарадњу. У томе се види интерес заједничког приступа Европској унији (које није извјесно у скорој будућности), у којој би глас Турске, због добрих односа са свим балканским земљама, био веома цијењен (Анализа Gergelyja Nagyja коју је објавио transconflict.com.) Тројни сусрет министара Давутоглуа, Јеремића и Алкалаја у Истанбулу октобра 2009 (касније их је било још неколико) турски медији пренијели су на првим страницама и у ударним информативним емисијама. Фотографија руковања министара Јеремића и Алкалаја коментарисана је као први дипломатски сусрет представника

двију земаља од 1992 (што није тачно) и као успостављање пуних дипломатских односа, наравно – захваљујући иницијативи Турске.

Као да се не увиђа да Република Турска не може да обнови мисију Османског царства без изразите реисламизације сопственог друштва. С друге стране, Турска не би могла заузети мјесто лидера југоисточне Европе ако није модерна, секуларна држава. А она то не може бити прије него што ријеши курдско питање.

Помињање Балкана као једне регије на трагу је глобализацијских процеса. Глобализацију свијета под вођством великих корпорација, чија се сједишта углавном налазе у САД, ометају старе националне државе и дефинисање њиховог духовног простора. Организовање Балкана у једну регију под покровитељством Турске у геостратешком смислу је повратак у 1699, у вријеме послје Бечког рата. Не треба заборавити на још актуелна размишљања о обнови хабзбуршке Средње Европе. Управо се на Балкану тражи граница сусрета католичке Средње Европе и исламског „зеленог појаса“, усмјерених према Русији. Та граничност осуђује српску културу на „вјечни провинцијализам“. Недавна изјава вицепремијера Србије Ивице Дачића да Запад не искључује подјелу Балкана на европску и америчко-турску интересну сферу, чија би се граница подударала са некадашњом хабзбуршком и османском, изазвала је чуђење и обиље коментара (разумљиво, најчешће произвољних) (Dragan Risojević, *Granica ide posred BiH*, Press RS, 21. Децембар 2011).

Претпоставка да су Србија и Срби историјски савезник Русије детерминанта је негативног односа Запада према њима. Доживљавањем превасходно исламске БиХ као потенцијалне опасности, данашњи геополитички амбијент подсећа на некадашњи у процесу рјешавања Источног питања. То рјешавање одвијало се договорима и узајамним уступцима Запада и Русије. Руски уступци често су били везани за српске интересе ... (Милорад Екмечић, *Предговор* књизи: Васиљ Поповић, *Источно питање*, Београд 1996). Тако се долази до још једног угла посматрања ових збивања: колико је реторика интегрисања земаља западног Балкана (а тиме и БиХ) условљена односима САД према ЕУ али и према Русији? САД до данас нису нашле модел потпуних будућих односа са Русијом. Ти односи варирају. Страх да би Русија могла да понови историјску мисију присуства на Балкану није ишчезао из америчких стратешких планова. Русија се на Балкану доказивала као велика сила као што је на Балкану и губила тај статус.

Према томе, још је отворено питање да ли Турска на Балкану жели *стабилност* или *доминацију*? У зависности од стајне тачке, одговори се дијаметрално разликују прихватањем једне или друге опције. Да ли у

пракси може да функционише „амалгам ... од ислама, капитализма и либералне демократије“? Да ли је Балкан Турској потребан само као транзит, веза са Западом? (в. интервју проф. Соли Озела, Политика, 9. јануар 2011). Да ли се иза лијепих ријечи турских политичара крије једноставна намјера реинтеграције османске баштине? Отворено је и питање да ли ће Европа дефинисати јединствену политику према балканским земљама, којима за пријем у ЕУ стално испоставља нове услове. Кад су у питању балканске земље са значајном исламском популацијом (Албанија, БиХ, област Косова и Метохије), суштинска је дилема да ли ће их Европа пригрлити или на неки начин препустити Турској, која би онда заиста постала веома значајан чинилац и пандан концепту ЕУ. Не би то била само сатисфакција за неулазак у ЕУ, као што ни аустроугарска окупација БиХ 1878. није била само сатисфакција за претходни губитак неких италијанских покрајина.

Литература

Balkanlar, OBIV, EREN, Istanbul 1993;

Вал, Александар дел: *Исламизам и Сједињене Државе: алијанса против Европе*, Службени лист, Београд 1998;

Вујадиновић, Жељко: *Будућност региона у свјетлу промјена у Европи и Турској*, НСПМ, Посебно издање: Петнаест година Дејтонског споразума и будућност Републике Српске, Београд 2011;

Гасратян, М. А – Орешкова, С. Ф – Петросян, Ю. А: *Очерки историји Турсији*, Академија наук СССР–Институт востоковеденија, Москва 1983;

Екмечић, Милорад: *Огледи из историје*, Службени лист, Београд 1999;

Екмечић, Милорад: *Дијалог прошлости и садашњости*, Службени лист, Београд 2002;

Ислам, Балкан и велике силе (XIV–XX век): Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 11–13. децембра 1996, Историјски институт САНУ, Београд 1997;

Islam in the Balkans, Islamic studies: Special Issue, Volume 36, Numbers 2, 3, Islamic Research Institute, Islamabad 1997;

Kenedi, Pol: *Uspon i pad velikih sila*, Službeni list–CID, Beograd 2003;

Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану: Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 10–12. децембра 1997, Историјски институт САНУ–Православна реч, Београд 1998;

Танасковић, Дарко: *Неоосманизам. Доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Београд 2011;

Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd 1999;

Штампа: *Политика*, Београд; *Dnevni avaz*, Sarajevo; *Вечерње новости*, Београд; *Печат*, Београд; *НИН*, Београд; *Blic*, Beograd; *Dani*, Sarajevo.

Слободан Наградих*

Претходно саопштење
УДК 327:316.472.4

**КАКО СЕ ПОВИЈЕСТ НАРУГАЛА ИСТОРИЈИ ИЛИ –
ЗАШТО СЕ НИЈЕ ОБИСТИНИЛО И КАКО ДАНАС
РАЗУМИЈЕВАТИ ВИШЊИЋЕВО ПОЕТСКО
ПРЕДСКАЗАЊЕ „ДРУМОВИ ЋЕ ПОЖЕЉЕТ
ТУРАКА, АЛ ТУРАКА НИГДЕ БИТИ НЕЋЕ“**

Турци, Срби и неоосманизам: исходишта и озбиљења

Slobodan Nagradic

Turks, Serbs and neosmanism: start points and realizations

Summary: Policy of the modern Turkish state in the last decade, inner, and even more foreign, in the international arena, is inspired and defined with principles and parameters which can be called neosmanism. That ideological orientation and political practice has its start point in the principles and practice of Otman Empire political activities, which leading turkish politicians, summoned around Justice and development Party, lead by current Turkish prime minister Rejep Tayip Erdogan, today strive not only to rehabilitate, but also to implemetn the postulates of its rule and values that are imanent to Islam. In an international arena, where one of the directions and goals of their activities is also Balkans, meaning also Serbian people and their countries (Serbia, BiH and others), neootman Turkish policy acquires reputation and sense with the doctrine, which its author, Turkish minister of the foreign affairs Ahmet Davutoglou, called strategic depth. So, Serbs are facing a challenge of confronting neootmanism as a policy which will result in new geopolitical redesign of Balkan, Asia Minor, Middle Eastern, Middle Asian, and Caucasian congigurations of power and influence, thus it is important what historical reply to this challenge will they provide. The author pleads that a reply and attitude of Serb people and its countries towards neootmanism should base on principles and values of real-politics.

* Социолог и политиколог, стручни сарадник на Факултету политичких наука у Бањој Луци.

Key words: *neootmanism, kemalism, modern Turkey, Islam, panislamicism, strategic depth, real-politics, Kurdi question, international relationships, security, European integrations, NATO, West Balkans, Serbs, Serbia, BiH, economics, national identity and interest, spirituality.*

Сажетак: *Политика коју води савремена турска држава у посљедњој деценији, како на унутрашњем плану, тако, још и више, на спољњем, на међународној сцени, инспирисана је и одређена принципима, параметрима које можемо дефинисати као неоосманизам. Та идеолошка оријентација и политичка пракса има своје исходиште у начелима и пракси политичког дјеловања у вријеме Османског царства, коју водећи турски политичари данас, окупљени у и око Партије правде и развоја, коју предводи актуелни премијер Турске Реџеп Тајип Ердоган, настоје не само да рехабилитују него и имплементирају постулате његове власти и вриједности, које су иманентне исламу. На међународном плану, а један од праваца и циљева дјеловања јесте и Балкан, дакле и српски народ и његове државе (Србија, БиХ и др.), неоосманитичка турска политика се легитимише и освјешћује доктрином коју је њен аутор, турски министар иностраних послова, Ахмет Давутоглу, назвао стратегијска дубина. Срби се, дакле, налазе пред изазовом суочавања са неоосманизмом као политиком која ће посљедичити новим гео-политичким редизајнирањима балканске, малоазијске, блиско-источне, средњоазијске и кавкаске конфигурације моћи и утицаја, па је битно питање какав ће историјски одговор они дати на тај изазов. Аутор пледира да се одговор и однос српског народа и његових држава спрам неоосманизма темељи на начелима и вриједностима реал-политике.*

Кључне ријечи: *неоосманизам, кемализам, савремена Турска, ислам, панисламизам, стратегијска дубина, реал-политика, курдско питање, међународни односи, безбједност, европске интеграције, НАТО, западни Балкан, Срби, Србија, БиХ, економија, национални идентитет и интерес, духовност.*

I

Већ скоро цијелу деценију, која се поклапа са првом деценијом (н)овог, 21. вијека, односно трећег миленијума, у савременој Републици Турској, која још увијек званично и формално-правно, тј. на уставу заснованом политичком систему, баштини принципе и основна секуларистичка исходишта и постулате државног уређења и политике у вријеме дјеловања (мандата) оснивача модерне турске државе и њеног првог предсједника Мустафе Кемал-паше Ататурка, одвијају се соци-

јални и политички процеси, односно на дјелу су политички односи или, најједноставније казано, води се политика, нарочито на међународном плану, тј, спољња политика, чији се садржаји и суштина све чешће и са све више аргумената и убједљивости, од стране све већег броја аутор(итет)а, збирним именом назива – неоосманизам. Наравно, има и оних који (још) не прихватају овај термин, који је за њих споран, из више разлога и критеријума и за то, такође, подастиру аргументе који подупиру, оправдавају тезе које они износе и бране. И међу браниоцима и међу оспораваоцима валидности појма неоосманизам за праксу, збиљу и живот који тај појам, термин супсумира, има аутора различите провенијенције, из различитих области живота и дјеловања, науке, струке и истраживања. Симплификовано посматрано и имајући пред очима само ту „шарену“ и широку лепезу мишљења и оцјена о неоосманизму могло би се закључити да је он суштински споран појам. Шта-више, да је неадекватан и непрецизан; да он својом семантичким ригоризмом и редукционизмом (односи се на фрагмент збиље, на тек једну димензију политике) не може покрити друштвени и политички реалитет на који се односи и који изражава, јер, наводно, социјални процеси и политички односи и збивања у савременој турској држави данас су далеко комплекснија, живља, разуђенија и значењски богатија него што асоцира категорија неоосманизам или што се надаје, „слиједи“ из ње. Стојимо на становишту да појам неоосманизам може бити (о)спора(ва)н – то је „неотуђиво“ демократско право сваког ко промишља ову или било коју другу категорију или оно на што се она односи - а није и не може бити оспорен. Бар не данас и овдје, при оваквом стању ствари у Републици Турској *vis-a-vis* политике коју она креира и проводи, или која се у њој и изван ње преферира и имплементира. Јер, ма колико га доводили у питање, боље ријечи или појма, категорије од неоосманизма за оно на шта се односи нема(мо). Уосталом, он је и настао далеко раније, 80-тих година прошлог вијека, мада је његова шира експлоатација и употреба у политичком и научном дискурсу посебно актуелизована тек посљедње деценије прошлог и прве деценије овог, 21. вијека. Разумије се, не случајно. Појам неоосманизам није само „*terminus-technicus*“, тј. стручни израз, термин (из) научног дискурса, него сама суштина једног подручја свијета живота, једне сфере, димензије и садржаја збиље, што политика несумњиво јесте. А неоосманизам је израз политике коју води турска држава, рефлекс и сукус њеног садржаја, турбуленција и меандара, њених заноса и визија, остварења и тешкоћа, промашаја и оспоравања. Он (неоосманизам) је њена (турске политике) иманенција, заједнички садржилац свих оних конкретних, појединачних, секторских, ресорских политика, политичких потеза и мјера које се (про)воде с образложењем и

оправдањем остварења општих, глобалних, магистралних, стратегијских циљева неоосманистичке политике, неоосманизма као система вриједности, доктрине и идеологије. Неоосманизам је извориште и уточиште, улазиште и излазиште, феноменологија и онтологија савремене турске политике, истовремено.

Да је неоосманизам битна одредница и садржај, мотивација и *telos* турске политике и система вриједности у тој држави у посљедњој деценији, више не споре ни они који ту политику креирају, обзнањују и проводе, њени главни актери, сама власт, дакле. А власт у Републици Турској, од парламентарних избора одржаних 2002. године, има и врши Партија правде и развоја, чији лидер је Реџеп Тајип Ердоган, актуелни турски премијер, најзначајнији њен савремени политичар и главни инспиратор и „покровитељ“ неоосманизма. Додуше, та власт не виче на сав глас и не телали сваки дан да је то што и како она ради неоосманизам, она сама га тако ријетко именује, али се и не буни одвећ жустро и увјерљиво против таквог номиновања и дефинисања мотивације за властите поступке и срчике идеологије, а још мање за потезе и мјере с циљем њеног отјеловљења и имплементације. На истом фону су и други актери креирања и обликовања јавног мњења у тој држави: од медија информисања, новинара и публициста, до научних установа и кругова, међу којима се истичу политиколози, историчари, социолози, гео-стратеги и др. Именовање савремених процеса и односа у турској политици, њихове етиологије, инспирације и актуелних значења, као и рефлексије у тумачењима у самој Турској, неоосманизмом, присутно је у посљедњих неколико година у многим државама, како оним које се непосредно граниче са Турском, односно налазе се у њеном сусједству, нпр. у Русији¹, тако и у државама које имају д(р)угу генезу односа и интереса са њом, као што су САД, Велика Британија, Француска². Исти квалификатив тог појма у турској политици се може идентификовати, једноставно због тога што је у јавном оптицају, и у државама тзв. западног Балкана, а прије свега у Србији и Босни и Херцеговини, дакле на српском језичком подручју³, мада се неоосманизам итекако

¹ О томе шире видјети у: Зоран Милошевић, *Турска и неоосманизам*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2010. Овај аутор претјерује у свом позивању на руске изворе и ауторе у толикој мјери да све друге ставља у други план, укључујући и еминентне српске научнике и писце или оне ауторе чији радови су преведени на српски језик.

² Погледати: Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд-Бања Лука, 1. издање 2010, 2. издање 2011.

³ То признаје и нпр. Хајрудин Сомун у свом полемичком тексту, како о књизи Дарка Танасковића, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, тако и о њиховом заједничком наступу поводом ње у истој телевизијској емисији, што је апсурдно, нонсенс

тиче и Бугарске, Албаније, Македоније и Црне Горе, а потенцијално ће се, у будућности, вјероватно тицати и више⁴.

Актуелизовање феномена неоосманизма, макар једне његове димензије или конститутивног елемента, подразумејува и потражује какав-такав одговор на круцијално питање, које је и својеврсни *potestas clavium* неоосманске власти, а које гласи: који су то основни, иновативни и разликовни, али, истовремено, и довољно препознатљиви садржаји и елементи неоосманистичке политике или политике (руко)вођене, инспирисане и легитимисане неоосманизмом, у односу на формално-правно постојећу, етаблисану, традиционалну државну политику Републике Турске, чије се битне инсигније детектују и, у историјској науци, праву, међународним односима и политикологији, дефинишу као кемализам, односно турским условима и историјским могућностима прилагођен грађански, западни садржај и модел државног уређења и облик, тип политичког система (демократије)? За експликацију одговора на ово, композиционо и реторички посматрано, можда и компликовано, али суштински једноставно питање, требало би далеко више простора, цијела једна научна расправа, али пошто то није главна тема овог нашег чланка, онда ћемо на самоформулисано питање дати кратак, али, надамо се, не и симплификован и неутемељен одговор. Наравно, тих садржаја и елемената је увијек више - иако су многи од њих још и данас, посебно тзв. обичном оку, тј. лаицима и свима другима који социјалне процесе и политичке односе тек предмнијевају, без да их дубоко промишљају и до краја разумију, апокрифни, нетранспарентни, више имплицитни, латентни, него што су непосредни и конкретни, манифестни – него што се то на први поглед чини, односно што се о њима у јавности говори и што је, у крајњој инстанци, потребно да би се уочила, описала и спознала разлика између двају поредака (ма чега, па тако и политичких система, принципа на којима је утемељена и почива власт, као и начина њеног вршења, што ће рећи режима), система вриједности, тј. између старог које је познато, макар, у духу Хегелове спекулативне филозофије, и не било спознато, и новог које тек надлази и чији се ликови не разазнају довољно.

Због тога ћемо и ми овдје указати и овлаш скицирати само два елемента, који у онтолошком смислу, бар за нас, имају статус и јесу

готово. Видјети: *Зашто је Турска (била) антисрпска*, „Дани“, бр. 681, Сарајево, 10. септембар 2010.

⁴ Срђа Трифковић, српско-амерички историчар и геополитиколог, који је о феномену неоосманизма написао више текстова, различите хеуристичке и експланаторне вриједности, једном од њих дао је одвећ сигнификативан наслов „Неоосманизам, балканска реалност 21. века“. Његов став *a-pro-ros* будућности неоосманизма сасвим је аподиктичан. Ми смо до наше оцјене дошли независно од њега.

чињенице, а чињеница је оно што је неупитно и што се не доводи у сумњу. Консеквентно, кад се то екстраполира у тему о неоосманизму, то значи да (по)стоје, у реду, (међу иним) ствари(ма), у поретку, најмање двије чињенице из којих је развидно да је у политици савремене турске државе, и то не само у/по начину и стилу њеног провођења, него у садржинском, супстанцијалном погледу, на дјелу промјена парадигме, односно да се неоосманизам као релативно кохерентан идеолошки концепт састоји и легитимише исламизмом, тј. нескривеном реисламизацијом свеколиких регија живота и јавне сфере, ренесансом исламске религије и религиозности, укључујући и њену институционализацију и политичку инструментализацију. Та тенденција, ако није већ и ентелехијски еволуисала, постала готово свршен чин, хипостазирала у фактичко стање, чиме је процесу дошао крај – уколико то није *contradictio in adjecto* - најочигледније се испољава и види у својеврсној декемализацији турског друштва, напуштању основних постулата политике коју је инаугурисао и за свог предсједничког мандата проводио Мустафа Кемал Ататурк. Био је то својеврсни микс, симбиоза модерног европског национализма и демократије трансферисаних у турски амбијент, из чега се изродио турски национализам као опозиција и акт превазилажењ, негације калифатско-шеријатског устроја и легитимитета власти. На том трагу, истовремено и као комплементарност и као реверс тог процеса и покушаја имплементације неке врсте америчког *melting-pota* у условима и специфичностима друштва и државе Османових потомака - који, наравно, није успио – настала је и етаблисала се концепција и политика: Турска Турцима, по којој су сви држављани и становници Турске, без обзира на различито етничко и национално исходиште и поријекло, религијску припадност итд., Турци. Отуда и због тога не само назив: туркизам, него и амбиција и напор, стимуланс да се он легализује, етаблише, учини једним национално-патриотским фактицитетом доскорашње секуларне турске државе. Међутим, пројект државе-нације у модерној Турској није успио, о чему најбоље свједочи нпр. неријешено курдско питање, и то је један од мотива, повода, разлога и оправдања повратка у предататурков(ск)о вријеме, у прилике, уређење и систем вриједности Османског царства, султаната и калифата, у његову реплику – неоосманизам. Декемализација се најјасније и најтранспарентније види по десекуларизацији и једнодимензионалној, носталгијској реституцији у поменуто предататурков(ск)о вријеме, али то није и њено најзначајније својство и домет. Редукција улоге војске, демилитаризација на турски начин, срж је оспоравања и удара на Ататурково наслеђе и најважнији резултат, на унутрашњем плану, неоосманистички инспирисане и постулисане владавине Ердоганове Партије правде и развоја. Лаички

карактер државе у Турској, од укидања монархије, оличене у султанату, и увођења Републике 1923., односно укидања калифата 1924. г., обезбјеђивала је војска, тачније официрски „кор“, и то онај највиши - сам генералитет, који је с циљем заштите повјерене му улоге, тј. очувања реда и секуларног карактера државе и власти од неспособних и неодговорних политичара и странака, у периоду од послје Другог свјетског рата па до краја 20. вијека извршио три војна пуча, односно државна удара. Али, то вријеме је изгледа неповратно прошло. Данашња неоосманистичка власт нема милости кад су војничка непослушност или директно, оперативно мијешање у политику посриједи. Наиме, данас цивилне власти суде официрима⁵, чак и за правно тешко доказиве ствари, као што је намјера извођења државног удара, а не пак сам степен изведеног пуча. Тиме се и у Турској цивилна власт дефинитивно надређује војној, она јој је супериорна, као што је то у свим савременим западним и другим демократским државама. Дакако, има још неколико садржаја и елемената конституције и функционисања политичког система и власти, односно вођења политике у савременој Турској, који не само да индицирају него и аргументују тезу о „забраву“ кемализма, његовом поспремању у музеј старина, те вођењу политике и изградњи друштва на неоосманистичким начелима, али их само ради илустрације наше тезе нема потребе наводити. Надамо се да је и ово што је до сада наведено довољан аргумент оцјени о заокрету у савременој турској политици и неким разлозима, исходиштима за то, односно његовим манифестним ликовима.

Друга група елемената, односно садржаја идеологије и праксе савремене турске политике, дакле и њене концептуализације и реализације, доктринарног утемељења и оправдања, али и конкретне демонстрације у различитим сферама живота и збиље, што значи да су у њу инволвирани и многи субјекти и актери, појединци и колективитети изван политичке бранше, налази се у и долази из сфере која припада међународним односима, тачније: спољној политици Турске. Другим ријечима, да се данашња Република Турска све више легитимише и идентификује са једним новим, другачијим свјетоназором и политиком чија се суштина најбоље зрцали и изражава у појму неоосманизма, постаје све очигледније и дешифровањем онога што се збива у спољној политици те земље, у маркирању њених приоритета и разумијевању аргумената за такав избор, као и рационализацијом,

⁵ Посљедње, за сада, такво суђење организовано је у другој половини 2011. године којом приликом је на суд изведено неколико војних старјешина, под оптужбом да су ковали завјеру против свјетовне власти, а да остали официри при томе нису предузели никакве ефикасне мјере подршке или бар солидарисања са њима, што је само прије коју годину било незамисливо.

апологијом потребе да се за све то пронађу и оправдају узор и позивања на искуства из историје турске државе, из доба Османског царства, тј. османизма. Ако је то тако, а јесте, онда је не само формално-логички кохерентно, исправно, него и садржинско-семантички, оправдано тај супститут, ту „копију“ османизма, његово својеврсно ново издање, називати неоосманизмом.

Држимо да није тешко детектовати и показати неколико повучених у спољној политици данашње турске државе, њено другачије понашање на међународној сцени и дипломатији, не само у односу на Ататурково доба, него и приоритете спољне политике из периода његових наследника на мјесту председника Републике, од Исмета Иненија до Кенана Еврена, на примјер. Заокрети, а покаткад и радикални резони, у спољној политици и дипломатској активности турских званичника у посљедњој деценији посљедица су дејства више чиниоца и утицаја неколиких очигледних и битних промјена на глобалном и регионалном плану. Турска се врло вјешто, рационално и зарад властите опортуности прилагођавала тим промјенама. При томе, руководила се начелом прагматизма, сагледавајући увијек шта је у свему томе најбоље за турску државу. Од једне скоро изолационистичке концепције, војно-политички неутралне теорије и праксе њеног присуства на међународној сцени у Ататурково вријеме, Турска се потом, за вријеме Иненија, прикључила НАТО-у, а онда почела полако да се интересује за свјетска кретања мјерећи их западним аршином и исказујући велико повјерење и зависност од утицаја политике Сједињених Америчких Држава. Тај опрезни наступ на међународној сцени Турска је дефинитивно напустила интервенцијом на Кипру 1974.⁶, окупирајући његов сјеверни дио и саучествујући у инаугурацији Турске Републике Сјеверни Кипар, која и данас, осим саме Турске, ни-од-кога-призната, *de facto* постоји. Са председником Евреном, који је претходно, 1980. г., као генерал извршио државни удар, Турска се потпуно укључила у међународне односе и почела да игра све запаженију улогу на свјетској политичкој сцени, укључујући и исламски свијет. За вријеме у којем је Тургут Озал био, прво премијер, а потом и председник Турске (1983-1993), ова држава се већ самодоживљава, намеће и почиње понашати као регионална сила, дијелеће лекције и пријетећи употребом силе против других држава /нпр. С(Ф)Р Југославије у вријеме грађанских ратова у државама на западном Балкану 1991-1995./.. Своју улогу и позицију друге силе у НАТО-у, по војничким ефектима, она је

⁶ Неки аутори сматрају да је баш те године, међу Грцима са Кипра, по први пут и употребљен појам неоосманизам, као ознака за оно шта је и како радила тадашња турска држава.

настојала свестрано да оправда, уз тек понеки изузетак, нпр. кад се радило о интервенцијама на неке исламске државе. Ослонац на запад, прије свега на САД, се ни данас не доводи у питање, иако се тежиште спољнополитичког дјеловања усмјерава ка исламским државама на Блиском и Средњем Истоку. Јасно, кошуља је увијек ближа од капута, тј. религијска припадност, посебно кад је ислам у питању, увијек има већу центрипеталну моћ и „вриједност“, интеграциони потенцијал и уједињујућу обавезност, него што га имају нека друга опредјељења и припадности, као што су нација, језик, обичаји и сл., што само, додуше индиректно, аргументује и подупире Хантингтонову тезу о амбивалентности и двојењу, супротстављености и судару цивилизација чија је потка и носиви стуб религија⁷. Због тога и редефинисање политичких односа са блискоисточним, исламским државама, међусобно приближавање и заговарање заједничких наступа на свјетској сцени.

То је први правац и циљ, гео-политички и територијални, ка којем је усмјерена неоосманистички инспирисана и постулирана спољња политика триа из Анкаре: Гула, Ердогана и Давутоглуа. Два су разлога и оправдања, макар из неоосманистичке визуре и мензуре, за то: прво, ријеч је о подручју које је некоћ било у саставу моћног Османског царства и, друго, посриједи су исламске државе и народи. То за посљедицу има интензивирање односа са већином блискоисточних арапских држава и режима, који су наравно ислам(и)с(тич)ки, од баасистичке Сирије, до вехабијске Саудијске Арабије, од Палестинске самоуправе до нових власти Ирака. Ни Иран није заборављен, макар он у јавности западних савезника словио као типична теократска шиитска држава, која „извози“ исламски фундаментализам и подстиче антиамериканизам широм свијета. Осим југа, са истом мотивацијом и жаром, влада Ердоганове Партије правде и развоја се окренула и ка истоку: сусједним кавкаским државама, од којих неке и нису муслиманске, па ни турске у националном погледу, али и оним нешто удаљенијим, у Средњој Азији, насељеним туркофонским и туранским становништвом из којих поријекло вуку и Турци Османлије, као већински народ Републике Турске. И коначно, трећи правац дјеловања савремене турске спољње политике јесте, такорећи, домаће подручје: Балканско полуострво. Кажемо домаће због тога што је и сама данашња Турска једним, истина мањим, дијелом територијално на Балкану. Шта-више, у многим европским круговима, политичким, научним, информативним и др., ће се рећи да је то што је Турска, макар малим дијелом и на Балканском

⁷ О томе је на „округлом столу“, у организацији Центра за националну стратегију Београд-Бања Лука, одржаном 9. септембра 2010. г. у Бањој Луци, занимљиво излагање, под насловом „Неоосманизам кроз призму теорије сукоба цивилизације“, имао др Александар Савановић.

полуострву, сасвим довољно турског присуства у Европи и да даља, шира и дубља румелизација⁸ Европе(и) није потребна. Продор на Запад, својеврсни турски *Drang nach Westen*, тј. активнија улога турске спољње политике на Балкану, такође се легитимише османистичким наслеђем, потребом да се оно у савременим условима реституише, обнови, учини дјелатним и легалним, па је и због тога тај „пројект“ и тенденцију, доктрину и праксу, и смислено и оправдано именовати и с нашег, српског становишта - неоосманизмом.

Наравно, теми о неоосманистичкој империјалности на подручју (Западног) Балкана, укључујући српске гео-политичке, државне, територијалне и друге ентитете – која се имплементира далеко нијансиранije и софистицираније, „мекше“ (тзв. мека моћ), него што су то својевремено радиле велике империјалне државе, попут Велике Британије, Њемачке, Аустро-Угарске или данас Сједињених Америчких Држава, којима је сила (била) главно, а често и једино, средство наметања своје воље, система власти и вриједности и „производње“ лојалности, односно одржавања покорности поданика - а посебно оном његовом краку, садржају и специфичности која се односи на српски народ и српске државе, вратићемо се још у овој елаборацији и покушати дати какав-такав одговор на питање: шта да раде и како да се понашају Срби у „сусрету“ са неоосманизмом, који је не само *ante portas*, него се добрано укотвио и удобно смјестио на неколиким пунктовима у Србији, а нарочито у Босни и Херцеговини, Косову и Метохији, Албанији, Македонији итд. Суочавање са неоосманизмом, а имајући на памети спознају и факт да ће његова апликација у пракси несумњиво посљедичити одређеним редизајнирањем малоазијске, западнобалканске, кавкаске и шире гео-политичке, безбједносне, па и духовно-цивилизацијске конфигурације, упућује на то да је важно какав ће се одговор дати унутар српског корпуса, политичког и интелектуалног естаблишмента, од стране њене елите, духовног вођства, међу научним и културним ствараоцима тог народа итд., те које поруке из тог хабитуса и са тих меридијана послати поводом поменутог, неоосманистичког изазова, односно какви ће се односи у будућности градити са Турском и другим државама и народима у региону и ширим гео-политичким просторима и интеграционим процесима.

Прије одговора на тако интонирано питање и формулисан императив, потребно је и сувисло унијети још свјетла, дати додатна објашњења у тумачењу исламске, односно исламистичке основе и инспира-

⁸ Израз је изведен из турског назива Румелија, који се односио на све њене некадашње европске покрајине, а и данас се за један дио Бугарске и европског дијела Турске користи име Румелија.

ције новог поретка ствари у турском друштву који се све више препознаје и етаблира као неоосманизам. Тим прије што је познати српски оријенталиста, исламолог, познавалац међународних односа и дипломатске вјештине, који је посљедњих година прошлог вијека био амбасадор СРЈ баш у Републици Турској, др Дарко Танасковић, дао сљедећу лапидарну дефиницију неоосманизма: „... **неоосманизам** је могуће најсажетије одредити као идеолошки амалгам *исламизма, туркизма и османског империјализма*.“⁹ (болдовање и курзив су Танасковићеви). Нема сумње, ислам(изам) је сама *differentia specifica* неоосманизма у односу на кемализам, он је његова и онтологија и феноменологија. Није тешко, из социолошко-политиколошке перспективе објаснити разлоге због којих су се идеолози и практичари неоосманизма окренули исламу, религији дакле, у једном друштву и његовом политичком систему у коме је секуларизам уставом обавезан, његова званична идеологија, норма, а дуго година и збиља. Релативно брза и бурна ренесанса религиозности у Турској, својеврсни *come-back* ислама не само у приватној, индивидуалној сфери, код самих грађана те државе, него и у јавни, институционални ниво и подручје егзистенције, у саму политику и структуре власти, што значи у државне послове, само индицира да секуларизам, упркос државном разлогу и подршци коју је имао од институција и уставно-правног система кемалистичке Турске, није успио. Турске масе, боље рећи: највећи дио становништва турске државе, без обзира на различите социјалне слојеве и сталеже, професионална одређења и статус итд., заправо је остало то што је и било прије Ататуркове револуције – муслимани, мање или више ревносни сљедбеници ислама. Због тога се то „реконвертитство“ или својеврсна реституција професионалности грађана савремене турске државе и одвија тако лако, односно они који су креирали и који данас усмјеравају и проводе ту реисламизацију имају толико бројну и чврсту подршку тзв. широких народних маса.

Секуларизам кемалистичке етиологије и провенијенције није могао „убити“ бога у људима, становништву Турске, упркос ресурсима који су му стајали на располагању. То и не чуди, с обзиром да сличну амбицију нису успјели да реализују ни атеистички режими у појединим социјалистичким државама, нпр. у Албанији, који се више легитимисао негирањем постојања Бога и улоге религије и цркве у историји и друштвеном животу, него имплементацијом егалитаристичких вријед-

⁹ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан (Доктрина и спољнополитичка пракса)*, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд-Бања Лука, 1. издање, стр. 19. Готово идентичну оцјену структуре феномена којег, такође, именује неоосманизмом, даје и Срђа Трифковић у неколиким својим текстовима посвећеним том ентитету.

ности. Очигледно, нешто што постоји и траје миленијум и по, као што је исламска религија, не може нестати из свијести, сјећања и емоција људи, из њихове колективне меморије, за само двије деценије одвикавања од њених догми и вриједности, колико је трајао „борбени“ секуларизам Ататуркове државе, јер „Показало се врло брзо да се измјеном облика капе не може измијенити оно што је у главама или навикама људи, и још мање оно што чини њихов стварни положај, па су сви проблеми Турака, јучерашњих у фесу и данашњих у шеширу, остали исти.“¹⁰, односно чак и неку деценију више, колико је формално-правно на снази лаицизам кемалистичке доктрине и праксе којег су по службеној дужности морале заговарати, промовисати и проводити све владе и сви предсједници Републике од Ататурка па све до Озала (наравно, он не). За успјех неоосманистичке обнове ислама и посвећене реисламизације савременог турског друштва, тачније, грађана Турске у периоду с краја прошлог и почетка овог вијека - а тај процес је само потврда оцјене да без ислам(изм)а није сувисло говорити ни о неоосманизму, тј. да се ту ради о покушају њиховог поистовјеђивања, некој врсти истости, односно о исламизму на турски начин, турског колорита - највише треба захвалити „раду историје“, тј. процесима који су се одвијали у турској држави и друштву уназад неколико деценија, све тамо до 1945. г., кад је тадашњи предсједник И. Инени увео политички плурализам и тиме омогућио формирање странака на бази мултиполних и вишесемних исходишта и критеријума, идеологија и програма, а не само акцептовању кемалистичке традиције препознатљиве по државном секуларизму, јаком државном апарату и улози војске у његовом очувању. Јер, већ за владе Аднана Мендераса (1950-1960.), поред низа позитивних постигнућа које је донијела власт његове прозападне Демократске партије, процес који је плурализацијом политике отпочео, на јавну сцену испоставио је „и прве озбиљније знаке (ре)исламизације.“¹¹ Тај тренд ће се касније све интензивније наставити, ислам(изам) ће „сваким даном у сваком погледу“ све више стицати „право грађанства“, упркос повременим интервенцијама војног фактора, самог генерал-штаба турске армије, укључујући и државне ударе, забране дјеловања политичких партија и друге мјере.¹² Кад дух једном изађе из боце, тешко га је, ако не и немогуће, поново у њу

¹⁰ Алија Изетбеговић, *Исламска декларација*, „Босна“, Сарајево, 1990., стр.12. Ово Изетбеговић истиче у контексту критике Ататуркових реформи, које он очигледно не одобрава и, шта-више, тражи ревизију његове улоге и заслуга за савремену Турску.

¹¹ Д. Танасковић, цит. дјело, стр. 20

¹² Шире о овоме видјети, осим у поменутој књизи Д. Танасковића, и: Зоран Милошевић, *Турска и неоосманизам*, ор. cit., те Војислав Лалић, *Турска без Ататурка – потресци на Босфору*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.

вратити. То се десило управо са исламом у Турској у другој половини 20. вијека.

Данас се показује да је можда и најпресуднији корак у реисламизацији турског друштва био увођење вјеронауке - разумије се, исламске – у јавни образовни систем, а потом и отварање вјерских школа које су похађали и завршили многи данашњи протагонисти неоосманизма. Паралелно са попуштањем кемалистичко-секуларистичких стега, са отварањем Турске према свијету, дошла је у њу и „импортна роба“ из нпр. Саудијске Арабије и других правовјерних исламских држава, у лику помоћи вјерским институцијама, службеницима, медијима информисања и другим чиниоцима исламске религије, али и у смислу охрабрења исламског препорода и легитимности уплитања религије у јавну сферу, а познато је да ислам није само религија и да свагдје гдје је легал(изов)ан врло брзо улази у све поре социјалног ткива, у све сфере егзистенције, постајући тако њихова есенција. Савремена Турска то посвједочује.

Наравно, идеолози и политичари који су „очијукали“ са исламом били су врло опрезни. На примјер, и овдје често помињани Тургут Озал¹³ - којем је мандат за премијерско мјесто повјерио предсједник Републике К. Еврен - утемељивач Отаџбинске странке која ће убједљиво освојити власт на изборима 1983., тактизирао је инаугуришући и афирмишући прво тзв. турско-исламску синтезу као неко прелазно рјешење на путу ка дерогирању кемалистичке ортодоксије и рестаурације османизма са свим његовим фундаменталним вриједностима и значајкама које су садржане у исламу. Можда га је на поменути обзирност и својеврсни еволуциони прилаз феномену ислам(изм)а, његовој обнови, легализацији и имплементацији макар неких његових норми у политички систем и јавни живот, нагнало и (негативно) искуство појединих његових претходника, посебно великог турског политичара Неџметина Ербакана, који је још 70-тих година 20. вијека, оснивао исламистичке политичке партије¹⁴, али су обије потом режим, односно војска забранили, и то због тога што су биле оквалификоване као екстремне исламске странке које угрожавају сам уставни поредак, што је у основи било тачно, јер је Ербакан успијевао кроз коалициону власт да „институције Кемалове лаичке републике постепено одоздо потапа...“¹⁵. Тек касније, кад је и сам постао предсједник Републике, кад се урушио СССР, распао социјалистички лагер и биполарни свијет, а бројни турски, туркофони и турански народи из кавкаских и средњеазијских

¹³ Озал је био први турски премијер који је већ 1983. г. отишао на хаџилук у Меку

¹⁴ Прву партију, под именом Партија националног поретка, основао је 1970., а другу, Партију националног спаса, три године касније, 1973.

¹⁵ Види: Д. Танасковић, *op. cit.*, стр. 23

држава започели потрагу за својим новим националним идентитетом и политичким субјективитетом, а њихове власти за друг(ачиј)им легитимитетом, у вријеме грађанских ратова у бившој Југославији, нарочито у БиХ, Озал је почео отворено да кокетира не само са домаћом улемом школованом у самој Турској или, пак, са вехабизмом, који је у међувремену импортован из Саудијске Арабије, него и са панисламизмом, подржавајући неке његове актере, и то не само вербално и морално. Јачање утицаја ислама на свјетском плану, односно еманципација муслиманских држава од (нео)колонијалне зависности и њихово појављивање у међународним односима у улози која није само пуко статирање или декор фразе о равноправности држава и нација, односно јединству модерног свијета, још од 70-тих година прошлог вијека, а посебно догађаји попут тзв. исламске револуције у Ирану 1979., рата у Афганистану, у којем су се исламски фанатизовани борци, инструисани и помогнути од САД, супротставили совјетској инвазији итд., одразили су се на бујање запретане, силом државног апарата у вријеме Ататурка потиснуте, религијске свијести и њену политичку инструментализацију, а потом и легализацију, до које је дошло промјеном Устава Републике Турске, прво 1982., а затим и касније, под Озалом - све до посљедње референдумске ревизије Устава под Ердоганом, септембра 2010. г. - кад је укинута одредба о злоупотреби религије, чиме је широко прокрчен пут рестаурацији ислама и баштињењу османизма. Након тога ислам је отворено, на велика врата ушао у јавни живот, иако су се званичне институције још легитимисале кемализмом. Политичке странке инспирисане ислам(изм)ом, промови-шући његове вриједности, добијале су масовну подршку грађана-бирача, управо због тога што су изражавале само било народа, његова надања и аспирације. Показало се да претходне забране Ердоганових исламистичких странака нису биле и крај његове политичко-ислами-стичке каријере и активности. Напротив, са новооснованом Партијом просперитета, познатијом по скраћеном имену Refah, он ће постати први исламистички премијер у историји Турске (1996-1997.) Забрана те политичке странке и његово уклањање из власти, послје само годину дана, чему је кумовао и стари политички лисац, тадашњи предсједник Републике, Сулејман Демирел, био је лабуђи пјев војног фактора, посљедња демонстрација моћи и улоге генерала под обландом одбране демократског политичког система и лаичког друштвеног поретка. Иако је и касније било забрана појединих екстремних исламистичких партија и група, показало се да је исламизам као окосница неоосманизма незау-стављив, а панисламизам, о којем се јавно пуно не збори, лајт-мотив и један од крајњих циљева и, истовремено, покретача амалгамично-меандрирајуће транзиције турског друштва, политике и система вриједности.

Данашња власт Ердоганове Партије правде и развоја, која је настала спајањем и стапањем неких фракција деривираних из забрањене Ербаканове исламистичке партије и једне мање странке коју је предводио Абдулах Гул, потоњи министар иностраних послова и актуелни предсједник Турске, и чији су главни актери „Ербаканова дјеца“, јер су своје политичке каријере започели као припадници Партије просперитета, успјешно кетмански лавира између бројних противрјечности унутар мултиплексно и полисемно умрежених социјалних, економских, идеолошких, политичких и културно-духовних односа, интереса, потреба, пројекција и аспирација појединаца, група и колективитета савремене Турске. Та власт чврсто стоји на темељу и курсу, манипулише ресурсима, инструментима, механизмима и медијумима, проводи активности и мјере на начин и са резултатима који ју чине не само легалном него и легитимном, која себи може приуштити, посебно на спољнополитичком плану, позивање на османско наслеђе, на глорификацију његове наводне мултикултурности, етничког мултиплицитета и толеранције религијског плуралитета, те историјског кредибилитета као узора који се и данас може и треба афирмисати и имплементисати, а да се при томе не одступи од акцептовања круцијалних детерминанти, исходишта, вриједности и порука ислам(изм)а, да се оне не детронизују и као некада постулишу као приватна ствар појединца или, највише, само нешто што се тиче џамија и џемата. То је неоосманизам, то је њена суштинска „етикета“, њено и лице и наличје.

Посезање за исламом и његова политичка инструментализација, која заправо и не може имати онакву конотацију и посљедице какву има инструментализација хришћанске религије или неке од њених цркава на Западу и/или европском југоистоку, у којем доминира православље, актуелне неосманистичке турске власти оправдавају и због очигледног неуспјеха секуларног државног национализма или туркизма да ријеши курдско питање у Турској. Ма колико данашња турска власт била успјешна на међународном плану, политичком, безбједносном, војном итд., ширила сфере свог утицаја и сл., односно ма колико та држава у посљедњој деценији била економски јака и ма колико шансе за даљим економским растом биле реалне, дакле просперитетна, проблем неријешеног питања курдског народа и даље је на сцени. Без обзира шта предузимале турске власти, од Ататурка до Гула и Ердогана, курдско питање није затворено, у смислу да је ријешено на начин којим би већина припадника тог етноса била задовољна и прихватила турску државу као своју отаџбину која се воли и поштује. Нису успјеле ни мјере асимилације које су дуго примјењиване, у складу са кемалистичком паролем да су сви становници Турске, без обзира на различиту етничку генезу, језик, традицију, вјеру и остале идентитетске каракте-

ристике, заправо Турци у националном смислу ријечи, а ни мјере признавања мањинског статуса курдском народу и рјешавања њиховог статуса адекватно европским стандардима.¹⁶ Тај свјетовни, прозападни и државни национализам дефинитивно је „изродио“ два међусобно супротстављена национализма: турски и курдски. Због тога су власти с краја 20. и почетка 21. вијека и почеле потрагу за новом идентификационом основом, уједињујућим елементима који би трансцендирали националне детерминације. Није било ничега ближега, пречега и ефикаснијег од религије, од ислама и зато је он изабран и наметнут као онај оквир унутар којег сви могу остати то што јесу¹⁷, а да су опет заједно. Као некада у Османском царству. Због тога и нескривене тежње за његовом рестаурацијом, због тога и нада, не само идеолога и „практичара“ неоосманизма, него и највећег дијела становништва/бирача, да би нека његова данашња „реинкарнација“ нивелисала и пацификовала напетости и сукобе изазване етничким и културним разликама. У томе се нпр. слажу, „теоријски“ подударају ставови и оцјене, а нису одвећ дивергентне ни конкретне политичке, економске, па ни војне мјере и потези оних снага и субјеката који дјелају с циљем озбиљења тих идеолошких концепција, протагонисти западне империјалне демократије, тј. свјетовне глобализације, чије родно мјесто и главни „извозник“ је САД, с једне стране и, с друге стране, представници радикалног политичког ислама, свјетског џихада. Отуда и не чуди што ове двије, наизглед непомирљиве вриједности, идеологије и политике, све чешће и ефикасније „јашу“ заједно¹⁸, што им је и непријатељ заједнички – национална држава. Османско царство се, већ скоро двије деценије, у неоосманистичким етаблираним круговима, доживљава и интерпретира не само као идеализована прошлост, него и као тај шири, наднационални оквир, ентитет и идентитет, као својеврсни евро-азијски *comonwelt*, као искушана брана многим национално-религијским партикуларитетима и балканизацији, и због тога се нуди као неки нови агрегат, медијум и

¹⁶ Овдје, прије свега, мислимо на стандарде који су санкционисани *Оквирном конвенцијом за заштиту националних мањина и Европском повељом о регионалним језицима и језицима мањина* Савјета Европе које су актуелне државне власти Турске почеле да имплементирају.

¹⁷ У смислу конфесионалне идентификације и припадности, далеко највећи број Курда су муслимани, као и Турци, сунитске провенијенције (око 70%), затим слиједи Курди-алавити, али има и један дио Курда који припада хришћанској религији, а најмањи дио је оних који су сљедбеници паганске религијске традиције познате под именом језидизам. Шире о томе у: З. Милошевић, нав. дјело, стр. 131-134. Иначе, поглавље о Курдима је најкориснији дио поменуте Милошевићеве књиге.

¹⁸ Шире о томе видјети у чланку Грегорија М. Дејвиса, *Империјална демократија и глобални џихад*, у: *Сачувати мир у Босни – митови, изазови, шансе*, „Чигоја штампа“, Београд, 2011.

простор за стабилизацију, сарадњу и просперитет свих политичко-државних заједница, етнија и конфесија, како унутар саме Турске, тако, још и више, у њеном окружењу, прије свега међу државама, народима и вјероисповијестима које су некада чиниле колоритан мозаик османске империје. Разумије се, по(д) критеријумима и руководством ислама, чак и кад се његова застава не истиче. Наравно, актуелне или неке будуће власти у Турској мораће одговорити на питање и изазов који се надају, проистичу из увида у теоријско-идеолошки став Алије Изетбеговића по коме, парафразирамо, нема мира ни коегзистенције између исламске религије и неисламског друштвеног и/или политичког поретка, односно секуларних институција¹⁹

II

Казали смо већ да је једно од интерес(ант)них подручја ка којем је усмјерена неоосманистичка спољња политика данашње турске државе и подручје Балканског полуострва. Наравно, не само тзв. регион Западног Балкана, како се одскоро један дио тог гео-политичког простора назива, него и цијело полуострво, а то значи и „старе“, правно-политички и територијално неоспор(ава)не државе, као што су Румунија, Бугарска и Грчка. Не, и оне су, на специфичан начин, у интересној сфери нове турске спољно-политичке доктрине и праксе. Да је то тако, поред осталог доказ је и полисемни турски ангажман у бројним регионалним мултилатералним организацијама и иницијативама, попут нпр. Црноморске економске сарадње, Процеса сарадње држава југоисточне Европе и „чувеног“ Пакта стабилности за југоисточну Европу итд., успостављених у посљедњој деценији прошлог вијека, а дјелатних и данас, у првој деценији 21. вијека. У свакој од њих Турска (је) игра(ла) важну улогу. Тиме демонстрира да је регионална сила²⁰ и јасно ставља

¹⁹ Упореди: Алија Изетбеговић, *Исламска декларација*, цит. издање, стр. 25

²⁰ Колико ме сјећање служи, а знам да је оно непоуздан ослонац, како у животу, тако и у научним истраживањима, велики српски историчар, гео-политиколог и философ историје, академик Милорад Екмечић је, у једном свом интервјуу београдском НИН-у, још 1990. године, прогнозирао да ће Турска убрзо бити велика сила. Повијест му је дала за право, и то нетом иза те изјаве. Истине ради, академик Екмечић је данас (у неколиким интервјуима и изјавама датим током 2010. и 2011. године: погледати нпр. интервју под насловом „Европа није чиколада већ војни блок“ дат Милославу Радојковићу за „Вечерње новости“, Београд, 29. август 2010.) нешто уздржанији у (пр)оцјени да ли ће Турска истовремено бити и главна, највећа сила исламског свијета, империја. Не само по нашем мишљењу, то зависи од тога да ли ће она бити та држава која ће прва моћи да интегрише, привуче и мобилише већину милијардског исламског свијета, или ће то од ње прије и ефикасније завршити нека друга исламска држава, нпр. Иран, Саудијска Арабија, Малезија или нови, постмубараковски Египат

до знања да и други – наравно, не само остале балканске државе – треба то да прихвате, и да се према њој односе као таквој: моћној држави која се налази на два континента. И заиста, Турска је данас једна од економски најразвијенијих држава свијета – не припада случајно групи Г-20, тренутно је на 17. мјесту, а по неким економским параметрима и на 15., за шта несумњиве заслуге припадају влади Ердоганове Партије правде и развоја, којој неоосманистичко исходиште очигледно не смета да буде и привредно активна и ефикасна, па је она већ сад обезбиједила епитет једне од најуспјешнијих влада у историји Турске²¹ – и кад се том факту додају њени демографски потенцијали, војни арсенали, геостратешки положај, неки природни ресурси итд., јасно је да се њена моћ не може игнорисати.

До те позиције и моћи Турска није дошло случајно, спонтано, брзо и без оспоравања. Напротив! Такође, до статуса озбиљне, јаке и војно-политички респектабилне државе није дошла сама, без савезника. Њен главни савезник била је, и још увијек јесте, највећа свјетска сила данас – Америка. То је, с једне стране природно: обије државе промовишу и имплементишу слободно тржиште, приватну иницијативу, економску отвореност (према свијету) и извозну привреду, трговину, дугогодишње су чланице НАТО, са највећом војном ефективом у живој сили, али се неком може учинити парадоксалним што САД и данас подржавају Турску кад се она ослања на ислам, кад је недвојбено неоосманистичка, а то значи и исламистичка република, кад тзв. изворне грађанске, демократске и секуларне принципе и вриједности ставља у велике заграде, при чему их се, за разлику од поступка у неким математичким радњама, не ослобађа, напротив. Али, то је парадоксално само на први поглед. У овој елаборацији већ је показано како и зашто западна империјална демократија и радикални исламизам, џихад чак, на глобалном плану данас дјелују на истом ф(р)он(т)у, заједно, „руку-под-руку“.

Са таквом Турском данас и овдје се суочавају и Срби и њихове политичке заједнице, државе. Претходне, само овлаш скициране карактеристике, потенцијале и вриједности савремене турске државе и друштва, треба не само имати на уму, него и максимално акцептовати приликом властитих процјена и заузимања ставова *vis-a-vis* изазова у сусрету са неоосманистичком Турском. Њен потенцијал се не смије и не треба игнорисати; Турској не треба приступати с предрасудама, неким априорним анимозитетом, што, наравно, не значи да треба потиснути или избрисати сјећање на прошлост и међусобице које (су) постој(ал)е

у којем ће власт по свој прилици ускоро имати некад проскрибована „Муслиманска браћа“.

²¹ Шире о томе у: З. Милошевић, оп. цит., стр. 43-46.

између турског и српског народа, а посебно на политику коју је овдје више вијекова проводило Османско Царство. Турска убрзано, намјерно и плански маршира ка Западном Балкану, шпартајући његовим меридијанима, промовишући и намећући своје вриједности, идеале и интересе. Све кад би Срби(ја) и хтјели(а) да игноришу присуство турске државе, Турака појединачно, тешко би то могли, с обзиром на чврсту и густу мрежу којом су интереси некадашњег „болесника са Босфора“, а данас „економског цина из Анадолије“, тј. Турске, прекрили земљу Србију и друге етничке и историјске српске територије. Данас су друмови широм српских и других западнобалканских земаља препуни Турака, тако да се, двјеста година од почетка устанка и српске револуције с циљем ослобађања од турске окупације и обнављања српске државе (Први српски устанак), а догодине и стотину година од дефинитивног протјеривања власти Османског царства из историјских српских земаља (Први балкански рат, 1912.) и његовог свођења у габарите садашњих евро-балканских (румелијских) габарита, није обистинило Вишњићево пјесничко предсказање да ће „друмови пожељет Турака, ал' Турака нигде бити неће“²² Било би литерарно занимљиво елаборисати питање: ко је ту и због чега омануо, као и то како ће данашња држава Србија обиљежити тај велики јубилеј: стогодишњицу рата у којем је српско оружје однијело побједу над (младо)турским снагама, осветило косовски пораз из 1389. г., донијело слободу јужним Србима, спојило Србију са Црном Гором и обије проширило у границе у коликим никад прије тога нису биле.

Тачно је: Турака скоро сто година није било међу Србима, изузимајући онај мали број (око 20000) што је (за)остао, углавном на Косову и Метохији (око Призрена и још понегдје), након што је турска држава протјерана са њихових територија и дотјерана пред сами Цариград. Међутим, сад Турци не само да се возе српским путевима на повратку из западне Европе, највише из Њемачке, у којој их је више милиона, него пројектују и граде путеве по земљи Србији²³, а већ увелико инвестирају и у другим областима привређивања у Босни и Херцеговини, као земљи у којој су Срби такође конститутиван народ. Тако се кроз Санџак или, српски казано, Рашку област, намјерава градити ауто-пут, повезати то подручје са Босном и Херцеговином, Црном Гором итд.

²² Ријеч је о стиховима из познате пјесме слијепог пјесника и гуслара Филипа Вишњића „Почетак пуне против дахија“ коју је забиљежио Вук Стефановић Караџић код самог њеног аутора.

²³ О томе су на поменутом „округлом столу“ ЦЕНС-а у Бањој Луци септембра 2010. занимљиво и мериторно говорили, поред наведеног А. Савановића, и Душко Глодић, пок. Ђуро Ковачевић, Милош Марковић и други, те, ембрионално, и аутор овог писанија.

Уосталом, Нови Пазар већ деценијама живи од (пре)продаје робе увезене из Турске. Осим тога, данашња Турска је и војно присутна како на простору Босне и Херцеговине, један батаљон војника у саставу прво IFOR-а, SFOR-а, па EUFOR-а, а затим и у Србији, тачније на Косову и Метохији, о оквиру НАТО-а, односно KFOR-а. Дода ли се на-бројаним чињеницама и то да је не тако давно турски амбасадор, дакако са знањем званичне неоосманистичке Анкаре, мирио двојицу бошњачких, муслиманских министар у српској влади, јасно је колико је дубоко и широко савремена турска политика инволвирана у политичка и друга збивања у Србији. Можда више него у самој Босни и Херцеговини, коју Турска држи својом сфером утицаја више од двије деценије. И, као шлаг на тарту, у посљедњих двије-три године српски медијски простор, прије свега телевизија, готово да су окупирале турске игране и забавне серије, од европском оку и ухо прилагођене „Хиљаду и једне ноћи“, па до бројних других, које је емитовало неколико српских - у Републици Српској, Србији, па у БиХ и Хрватској - тв станица, а које су гледали милиони српских гледаоца. Не треба претјеривати у негативној оцјени, како већине тих серија, тако ни њиховог утицаја на естетске критеријуме, укус и идеолошко опредјељење српске публике, али није паметно ни пренебрегавати њихову потенцијалну мисију и улогу отопљавања односа у другим областима између два народа, а више њихових држава. Кад је о Србији ријеч, односно кад се анализира суштина неоосманистичког заокрета турске политике спрам те државе, онда се не може заобићи ни питање покушаја медијације и концилијације турских политичких и конфесионалних фактора међу исламским заједницама у Србији и Санџаку. Само слаба држава, као што је, на жалост, данас Србија, може допустити политичарима и вјерским званичницима да роваре по њој, да се мијешају у њене унутрашње ствари, укључујући и организацију једне вјерске заједнице и избор њених челних људи, вјерских достојанственика. А то је себи допустила управо Србија, колико из немоћи, толико и из увјерења да се неки негативни односи и догађаји из прошлости могу превазићи и учинити нешкодљивим за актуелне односе тако што ће се домаћин, тј. Србија понашати снисходљиво, а госту нудити и давати и оно што он или неко други и не очекује и не тражи, а то је артитражна улога у пацификацији међувјерских сукоба унутар мањинске бошњачке заједнице у Рашкој, а посебно између двојице вјерских „поглавара“, од којих се један више бави политиком (муфтија Зукорлић) него вјером, а други (реис Зилкић) би се можда и бавио религијом и вјерницима кад би имао довољно ауторитета и ако би га они прхватили за вјерског лидера. У тим турбулентним процесима, у којима се држава Србија није најбоље снашла и адекватно реаговала, препуштајући чак и Босни и Херцеговини, њеном Ријасету и

реису-л-улеми Мустафи ефендији Церићу, простор за дјеловање, управо је до изражаја дошла неоосманистичка тежња и природа актуелне турске државе. Њена влада би опет, као у стара, османска времена и доба Калифата, да уређује цјелокупне односе на Балкану, inclusive и постављање великодостојника у исламској заједници, конкретно муфтије у Рашкој и/или реиса у Србији. А за то је заинтересована и тако се понаша само држава која се легитимише исламом и која има панисламистичке претензије. А данашња Турска је таква.

Такво понашање савремене Турске, односно актуелне власти у њој, коју је успоставила и држи Партија правде и развоја, чији је лидер и премијер Тајип Реџеп Ердоган, а она пак легитимисана већинским одређивањем турског народа, заправо, тачније казано: политичком вољом становника-грађана турске државе, осмишљено је, доктринарно разрађено и идеолошки оправдано у бројним документима, од политичких платформи, прогласа, резолуција, декларација, програма, до теоријских и теолошких расправа, књига и чланака. Број публикација и других идеолошких, доктринарних, концепцијских и сл. писанија у којима се инаугурише и легитимише неоосманистичка политика турске државе, и право на њу, заиста је импозантан. Међутим, једно дјело, једна књига у мору таквих едиција, посебно се истиче. Ријеч је о књизи, коју тек сад први пут директно спомињемо, иако њен садржај и импликације стоје у позадини, као мото, повод и оправдање многих опсервација које смо овдје већ експлицирани, дакле: *Стратегијска дубина – међународни положај Турске*, Ахмета Давутоглу²⁴, актуелног министра иностраних послова Републике Турске и угледног политичког, јавног и научног радника у њој. Књига се први пут појавила 2001. г. у Турској и до сада је доживјела бројна издања у земљи и свијету.²⁵ У њој је можда и најбоље, најконзистентније и најдетаљније разрађен концепт онога што се зове неоосманизам, а што и сам Давутоглу не избјегава да именује тако.

То наравно није једино дјело, студија, монографија или каква друга публикација о неоосманizmu, па можда ни најбоља књига о овдје

²⁴ Ахмет Давутоглу је рођен 1959. г. у Турској. Доктор је политикологије, прецизније међународних односа, које је предавао на бројним универзитетима у Турској и иностранству, а министар иностраних послова постао је у мају 2009 г., након што је дипломатски занат научио као савјетник свом претходнику а данашњем предсједнику Републике, Абдулаху Гулу, а касније и премијеру Ердогану. Више о његовом животопису у: Д. Танасковићу, цит. дјело, стр. 35-39; З. Милошевић, оп. цит, стр. 98-101.

²⁵ По информацијама са којима располажемо, ова књига је до данас, тј. новембра 2011. г., имала 69 издања. Заиста импозантно, иако се, по нашем мишљењу, не ради ни о каквом ремек-дјелу.

актуелизованој теми, која је објављена у Турској или на некој другој дестинацији, у другој културној и језичкој заједници. Али, за разлику од већине других савремених неоосманистичких аутор(итет)а, различитог проседеа и провенијенције, или, пак, писаца широм екумене, који уопште не дијеле неоосманистичка увјерења а још мање потребу да се она озбиље, од историчара, социолога, до политиколога, дефендолога и етнографа нпр., чија су дјела можда и боља, акрибичнија, стилски и композиционо перфектнија, правно-политички конзистентнија, методолошко-логички исправнија итд., Давутоглуова књига је постигла највише успјеха и јавног утицаја не само због тога што је њен аутор у међувремену постао министар, мада ни то не треба занемарити, него зато што она, у првом реду, својим садржајем и порукама добро кореспондише са већинским расположењем у турском јавном мњењу, са погледима (на свијет), тежњама и евалуацијом укупне турске прошлости, укључујући и ону из времена Османлија, која је присутна у широким масама становништва Турске, прожетог вриједностима и императивима рестаурисаног ислама. Осим тога, у књизи се излаже и неколико једноставних, али добрих и сувислих идеја и приједлога, који би, ако би били (негдје) имплементисани, донијели не само опипљиву политичку корист турској држави, него и просперитет њеним грађанима, па је и то један од разлога њене „дивинизације“ међу самим Турцима неоосманлијама, али и код муслиманских народа, држава и других политичких и религијских субјеката, широм *immet*-а, тј. на територијама на којима су егзистентне и ефективне муслиманске државе са исламским порецима и институцијама, односно гдје су бар некад биле.

Централна категорија Давутоглуовог дјела, које је својеврсни манифест неоосманизма, омаж, глорификација и научно-идеолошки предтекст позиву за ревитализацију и реинкарнацију Османског царства истовремено, је стратешка дубина, која се састоји, односно има двије димензије, исходишта и значења: историјску и географску дубину. И један и други појам, односно синтагма, су крајње прецизни, семантички пуни, и служе за дубље утемељење и експлицитнију легитимизацију нове турске спољње политике, односно њеног заокрета који је подстакнут и изведен баш са неоосманистичком инспирацијом, руковођен његовим програмом, циљевима и методима, због чега се онда и политика која се (из)води са тих постулата с правом и покрићем назива неоосманистичка. Географска дубина, која је једноставнија и саморазумљивија синтагма, као што јој и само име говори, тиче се окретања званичне турске спољње политике ка и упливисања на садржај политичких односа и духовних вриједности и кретања не само у земљама које су њено непосредно сусједство, него и ка онима у којима има било која и каква упоришна тачка, основа за турско инвол-

вирање и пенетрацију у поредак и послове такве геополитичке дестинације, тј. државе. А оправдања и поводи за то могу бити религијска исто-вјетност, што ће рећи исламска подлога и *ibadet*, па због тога и турско занимање за оно што се догађа нпр. у Тунису, Авганистану, међу Ујгурима, Палестинцима итд., односно национална и језичка сродност, чиме се објашњавају неосманистичке претензије ка простору Средње Азије, или пак нешто треће. Историјска дубина је појам који није изван географских координата, али се он превасходно односи на оне терито-рије на којима је некадашње Османско Царство било реалност и имало ефективну власт, оставило видљиве трагове на идентитет народа који су живјели у том „*comonweltu*“, посебно у сфери и садржају историјске и друштвене свијести која и данас, на почетку 3. миленијума, као мора притишће генерације потомака некадашњих поданика Османског цар-ства, идеолошки детерминисаног оновременом турском рецепцијом и практиковањем ислама, а што се не може избрисати из колективне меморије већине припадника данашњих држава и народа који су макар неколико деценија били под Турцима, да о вишевијековном историјском (пре)траја(ва)њу у условима отоманске окупације и не говоримо, затим на обичаје, менталитет, културу, (не)писменост, духовно стваралаштво и наслеђе, градитељство, музику, исхрану, одијевање, радне навике, хигијену и сл., и на све то се треба позвати - проповиједају стратеги историјске дубине као битне полуге и еманације самог неоосманизма - као на легитимациону основу, разлог, повод, стимуланс и оправдање за „понуду“ турске дипломатије и актера спољње политике народима и државама чије сјећање сеже и неколико вијекова уназад, у историјске дубине, да се, прихватајући актуелне турске, што ће рећи неоосмани-стичке, читај: (пан)исламистичке, вриједности, норме, праксу и „усре-ђитељске“ намјере савремених анадолијских лавова, предају у економ-ско-политичко наручје, да сами пристану на (полу)протекторат и сферу утицаја турске неоосманистичке политике, а заправо (по)врате у исто-ријске урвине, све због наводног властитог добра, користи и проспери-тета, интеграција, тзв. европских вриједности, демократије, толеран-ције, коегзистенције различитости, уважавања другог и другачијег, културе сјећања, суочавања са и превазилажења прошлости, покајања и опраштања и других постмодерних ступидаријума.

Ако је макар нешто од претходно описаног тачно, а јесте, јасно је онда због чега Давутоглуова историјска дубина буди негативне коно-тације код већине Срба и зашто је она, као доктрина, политичко-дипломатски концепт и пракса, која је заједно са географском дубином, сама срж неоосманизма, дугорочно посматрано, неприхватљива за срп-ске државе и за Србе као народ. Међутим, с друге стране она је, као и неоосманистичка политика у цјелини, данас нешто што се унутар

српског корпуса, међу политичарима, интелектуалцима и осталима који воде бригу о националним и државним интересима, мора озбиљно узети у разматрање, како он због импровизације и брзоплетости или неких других разлога, с ону страну свог националног суверенитета и субјективитета, идентитета и опортунитета, не би себи дао још неки политички аутогол. И док је са становишта актуелних турских неоосманистичких гео-политичара, дипломата и стратега разумљив и оправдан заокрет спољње политике те државе ка Западном Балкану, па и према Србима који су у њему битан чинилац, дотле је разумијевање тог истог процеса и аспирација посткемалистичке Турске са тачке гледишта српског мјеста у историји и садашњости, дијаметрално опречно. Неоосманизам, тако, у српској перцепцији и интерпретацији има своје лице, али и наличје, аверс и реверс. То је због тога што су биле заиста специфичне околности у којима је дошло до првог „сусрета“ Срба и Турака, у другој половини 14. вијека, још прије Маричке битке. Од тада па до 1912. г. и већ поменутог Првог балканског рата, суодношење ова два народа било је резултанта непрекидних сукоба, ратова, устанака, буна, одмазди, прогона и сеоба народа, пропасти и обнове држава, вјечног и „дугог кретања између клања и орања“ како би рекао нобеловац И. Андрић у једној својој књижевној критици, а поновио академик М. Екмечић у наслову свог капиталног дјела о петовјековној историји српског народа од 1492. до 1992. године²⁶. Још је, заправо, угледни српски пјесник и драмски писац, академик Љубомир Симовић у својој драми посвећеној Боју на Косову, на основу које ће настати и сценарио за истоимени играни филм²⁷, показао, кроз ријечи главних актера, да се у бици на Косову пољу 1389. нису судариле двије војске, него два свијета: хришћанско-православни, који су тада представљали српски витезови и ратници предвођени кнезом Лазаром Хребљановићем и војводом Милошем Обилићем, и оријентално-исламски којег је симболизовао турски султан Мурат. Већ тада су се, и то буквално, сукобиле Европа и Азија. Ако за некога и има двојбе ко је тада оличавао Европу, никакве дилема нема ко је ратовао за „тим“ Азије. Послије Косовске битке настао је косовски мит, али и завјет, настао је један архетип српског мишљења и дјеловања, који је претрајао током више од

²⁶ У више наврата проф. Екмечић је објашњавао како је дошао на идеју да поменути књигу наслови парафразирајући једну мисао Иве Андрића из његовог приказа књижевног алманаха („Књижевни југ“, књига III, 1919., стр. 230), у којем је објављена и пјесма „Бели краљ“ Пере Слијепчевића за коју млађани Андрић каже да је у њој дата „тако уметнички и једноставно она кобна линија српске историје што се без престанка креће између клања и орања“. Види: М. Екмечић, интервју „Вечерњим новостима“, *op. cit.*

²⁷ Филм је поводом 600-годишњице Косовске битке, 1989. г. режирао Здравко Шотра

четири вијека турске окупације. Не-вјера у Турке, жеља за осветом и нагон за ослобођењем од туђинске османске власти, основна су карактеристика колективно несвјесног српског народа уназад неколико вјекова. Турци су постали синоним за сваког непријатеља, чак и кад су их се Срби ослободили²⁸. То и није чудно с обзиром на праксу набијања на колац или институт *adžami-oglan-a*, тј. данка у крви²⁹, проглашавања цихада, чак више њих, у ратовима против Срба, од оног у Првом српском устанку до посљедњег, у Првом свјетском рату 1914. године³⁰, односно оправдавање масакрирања српских устаника и прогона српског становништва у Херцеговини и Босни 1876. г. тада тек „расцвјеталом“ идејом панисламизма и настојањем да се она оствари³¹. Због тога разумијевање и оцјена основних садржаја и токова српске историје у периоду турске владавине није, и никад неће ни бити, не само идентична, него ни приближно усаглашена између српских и турских историчара, политичара, књижевника, вјерских поглавара и свих осталих који се баве изучавањем и тумачењем прошлости и доношењем вриједносних судова. Судбина Мехмед-паше Соколовића, који је био и Портин велики везир, је у том погледу парадигматична, иако можда није и најегземпларнија. Она је за турске аутор(итет)е углавном доказ толерантности Османског царства, његове отворености за давање шанси свима, без обзира на националну и вјерску припадност, што би се данас рекло – уз сазнање да тих категорија у вријеме отоманске империје није било, односно да су значиле нешто друго: све посебности су редуковане искључиво на конфесионалну припадност – те потентности да се оне реализују, док је за српске интерпретаторе историје, као и научнике из других области, па све до тзв. обичних људи, Соколовићев животопис примјер несрећног дјетињства, насилног оти-мања од родитеља и превођења у туђу вјеру, служења окупатору и ратовања за његове интересе. Наравно, српска повјесница и колективна свијест памте и биљеже да је

²⁸ Занимљиво је, не само литерарно, искуство Бранка Ћопића из времена Народно-ослободилачког рата 1941-1945., забиљежено негдје у Босанској Крајини кад масе српских сељака нико није могао увјерити да у том, Другом свјетском, рату не учествују Турци и да нису српски непријатељи. Чини се да их је Николетина Бурсаћ лакше увјерио у комесарову причу да нема бога.

²⁹ О првом искуству, тј. кажњавању набијањем на колац, умјетнички снажно и сугестивно писао је Иво Андрић у роману На Дрини ћуприја, а о данку у крви, поред романескне верзије, погледати и његову доктроску дисертацију „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“, нпр. издање НИП „Орфеј“, Бијељина, 2011., стр. 29 и даље.

³⁰ О томе академик М. Екмечић пише сљедеће: „Први је био 1805., а последњи крајем 1914, иако Срби нису ратовали са Турском.“ Види: *Живимо у доба рата објављеног историјској науци*, „Печат“, бр. 166, Београд, 20. мај 2011., стр. 26.

³¹ М. Екмечић, *Ibidem*

та велика историјска фигура подигла вишеградски мост на Дрини, обновила Пећку патријаршију итд., али то не може поништити општу спознају и слику прилика и положаја хришћанске раје у исламској држави Османових потомака. Из таквог повијесног хабитуса извире зазор, опрезност, неприхватање, отклон и отпор према неоосманистичким аспирацијама савремене Турске према Србији и српском народу, макар у једном дијелу србијанског естаблиш-мента и јавног мњења.

Слично, никако и идентично, је искуство и српског народа у Босни и Херцеговини у разумијевању и третирању неоосманистичке политике данас, што се не би могло рећи за Босну и Херцеговину као цјелину, за однос њених државних институција и других субјеката према турској држави у неоосманистичком издању. Чини се, макар на први поглед, феноменолошки, да ту двојност боље уочавају и озбиљније, непристрасније, за сада, тумаче сами турски аутор(итет)и, него неки бошњачки политичари, идеолози, научници, економисти, историчари, новинари, књижевници, исламски теолози и вјерски ауторитети и други скрибомани. Нема сумње да би се лако показало да Турска, иако се из Босне и Херцеговине *de facto* повукла 1878. након Берлинског конгреса, а *de iure* 1908. послије анексије коју је провела тадашња Аустро-Угарска, заправо из БиХ никад није отишла. То се, наравно, односи на муслимански дио становништва БиХ, од којих највећи дио никад није прежалио распад Османског царства. Дуга би била ниска аргумената који подупиру ову тезу, што само говори о томе да је исламска религија - макар по Изетбеговићевој оцјени из Исламске декларације³² већина б-х муслимана и не била довољно исламизована, због чега се као први императив исламиста у БиХ поставља реисламизација муслиманске популације - главни и најснажнији фактор интеграције муслимана, одржавања свијести о њиховом јединству. Јер, чак је и у условима ригидног социјализма на босанскохерцеговачки начин било више демонстрација привржености појединих муслиманских интелектуалаца, дијела уleme и маса идеји панисламизма а што данас у себи носи и исијава и неоосманизам. Због тога и не чуде изјаве бројних турских званичника, интелектуалаца, новинара и др. да је Босна и Херцеговина „друга највећа савезница Турске у свијету“.³³ Наравно послије Азербејџана, и отуда и нова офанзива турске неоосманистичке дипломатије и политике према Босни и Херцеговини. На дјелу је апсолутна конвергенција турских намјера и амбиција и бошњачких очекивања. Због тога је Босна и Херцеговина подручје, у односу на би-

³² А. Изетбеговић, *Исламска декларација*, цит. издање

³³ Наведено према: Дејан Јовић, *Нова турска вањска политика и питање Босне и Херцеговине*, „Политичке анализе“, бр. 1, Загреб, фебруар 2010.

ло коју другу дестинацију и политичку заједницу на Западном Балкану, у којем је неоосманистичка идеја и пракса можда и најбоље успјела, што се да објаснити фактом да „Босна постаје неодвојиви дио турске стратешке политике, што већина бошњачких муслимана очекује већ деценијама“³⁴. Да је то тако свједоче бројне чињенице, од суђења припадницима младомуслиманској организацији одмах иза Другог свјетског рата, затим суђења групи тзв. исламских фундаменталиста у Сарајеву 1983., па дискурс о успостављању „Зелене трансверзале“ која је била актуелна нарочито у вријеме Зимских олимпијских игара 1984., кад су се нека такмичења одвијала у дворани која се зове Зетра, и афере „Агрокомерц“ 1987.³⁵ Али, да прича о Зеленој трансверзали као пан-исламистичком пројекту није без основе и да није само ујдурма неких српских интелектуалаца и публициста³⁶, свједочи и Ахмет Давутоглу у својој Стратегијској дубини, у којој се и он залаже за повезивање свих муслиманских енклава од Бихаћа, на крајњем Западу, па све до Истамбула и даље на Исток. Другим ријечима, више није непознато да уназад неколико деценија постоје пројекти стварања исламских држава на подручју западног Балкана, на чему су, нормално, радиле владе неких муслиманских држава са Блиског истока, али и одређени кругови из САД, с оправдањем да се тако руши комунизам.³⁷ О томе су знали и највиши функционери Босне и Херцеговине и тадашње Федерације. Данас то зна и жели цијела бошњачка муслиманска популација у БиХ,

³⁴ Хајрудин Сомун, *Зашто је Турска (била) антисрпска*, „Дани“, бр. 681, Сарајево, 10. 9. 2010.

³⁵ Међу првима је причу о „Зеленој трансверзали“ као битно исламистичкој иницијативи и покушају имплементације у бившој Југославији начео Драгош Калајић у чланку *Квази Арати против Европљана*, „Дуга“, Београд, 5-19. септембар 1987.

³⁶ Упореди: „Данас је сасвим јасно да 'зелена трансверзала' није мит или производ параноичне, антимуслиманске (велико)српске пропаганде, како се деведесетих година готово посрдно говорило, већ да она постоји, како на земљописној тако и на демографској карти“, вели проф. Дарко Танасковић у интервјуу са Зораном Хр. Радисављевићем, који је под насловом „Зелена трансверзала“ је плански направљена објављен у „Новој Зори“, бр. 31, СПиКД „Просвјета“, Билећа-Гацко, јесен 2011. У том погледу је и сам Танасковић значајно еволуирао.

³⁷ Шире о томе у: Шаћир Филандра, *Бошњачка политика у XX стољећу*, „Сејдарија“, Сарајево, 1998., гдје аутор наводи излагање високог комунистичког функционера Нијаза Диздаревића на сједници Предсједништва ЦК СКБиХ 1983. г., из којег се види да постоји синергија у дјеловању исламских фундаменталиста, како у свијету, тако и у БиХ и америчких обавјештајних служби. (стр. 328) На другом мјесту Филандра цитира дијелове писма познатог историчара и члана Раселовог суда за ратне злочине, Владимира Дедијера, упућеног Цвијетину Мијатовићу, тада члану Предсједништва СФРЈ, у којем он износи да располаже подацима по којима „Зелена исламска интернационала жели да створи две независне исламске републике у Европи, једну у Албанији, а другу код нас“ (стр. 342), тј. у СФРЈ. Очигледно, ништа крупно у историји не догађа се случајно.

али и онај њен дио који живи у Србији, у Рашкој области, као и Албанци на Косову и Метохију у чију нелегалну независност су не мала средства уложили многи арапско-исламски режими и организације.³⁸ Те чежње и бошњачке политичке пројекте подржавају актуелне турске власти, што се види по нескривеним изјавама њихових званичника, посебно министра иностраних послова А. Давутоглуа, који је већ приликом прве службене посјете Сарајеву, у јесен 2009., недвосмислено рекао да је БиХ дио османског наслеђа, да она има и да ју чека посебно мјесто у неоосманистичкој Турској. То је поновио у бројним другим приликама, а нарочито на трилатералним састанцима са колегама из Србије и БиХ, а није се либио да о томе јасно пише и у својој књизи.³⁹ Такве изјаве и визије Босне и Херцеговине у оквиру неоосманског комонвелта дали су и Т. Р. Ердоган и предсједник Абдулах Гул. Турска дипломатија заслужна је и за помирење водећих бошњачких политичких партија, укључујући и ону која се мимикријски представља као мултиетничка, чије је лидере (три) привела на заједнички састанак по узору на претходно помирење двјице бошњачких министара у актуелној српској валди. То је за њу оправдање да се мијеша и у све унутрашње ствари цијеле Босне и Херцеговине, а не само бошњачко-муслиманске.

Али, на путу остварења тих неоимперијалних амбиција савремене неоосманистичке Турске, стоји Република Српска и српски народ у њој, који суштину и готово сва лица неоосманизма на својој кожи искушава скоро двије деценије, још од Озалових времена. То знају и бошњачки политички и интелектуални фактори у БиХ, али и изван ње. Снаге које оспоравају постојање Републике Српске мотивацију и погонско гориво за то црпе управо из спознаје тог факта и потребе његовог дерогирања. Неоосманизам данас, па и његов продор на Запад, подршку има од стране највеће силе свијета, САД. Турској је, због неуласка у Европску унију, као компензација додијељен простор Западног Балкана, да покаже шта зна и може. Отуда и толика њена самоувјереност да врши неку цивилизацијску мисију, и да сви западнобалкански народи треба да

³⁸ Упореди: Мирољуб Јевтић, *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.

³⁹ У *Стратејској дубини – међународном положају Турске* Давутоглу се у појединим пасажима служи готово памфлетистичким језиком и стилем, не презајући чак ни од тзв. говора мржње. То се најбоље види по квалификацијама које је дао на рачун српског народа, Републике Српске, Србије, Слободана Милошевића (радовао се кад је умро у затвору Хашког трибунала), Војске Републике Српске, ратних збивања у БиХ, злочина у Сребреници итд. Читајући поједине сегменте те велике књиге, прије би се закључило да је посриједи текст за неки ултрабошњачки националистички таблоид или пропагандистички медијум информисања, него озбиљно гео-политичко дјело.

буду срећни због тога што припадају турској интересној сфери и што имају покровитељство и заштиту Републике Турске.

Србима с обије стране Дрине - а како свједочи Давутоглу њима се не смије допустити да на ту ријеку излазе са обије њене обале; наиме, толики је гео-стратешки значај те ријеке из оптике неоосманиста, управо због „зелене трансверзале“ о којој смо већ говорили – остаје да се политички организују тако да смање „апетите“ Турака и других, домаћих неоосманиста, али и дијела национално неодговорне елите, у настојању да арбитражу о свим важним процесима и односима међу њима и у односима са њиховим сусједима. Није вријеме да било ко „разгони Турке на буљук“, да се праве засједе по друмовима и од Турака отима харач, као што су некада радили хајдуци и ускоци, већ да се са њима успоставе обострано подношљиви односи. Са Турском не треба затезати односе све докле се не доведе у питање национално достојанство и суверенитет. Ваљда је данас, за разлику од нпр. Прије десет година, српска политичка, интелектуална, научна, медијска и војно-безбједносна елита довољно освјештена о размјерама, семантици и импликацијама феномена неоосманизма, с обзиром на квантитет и квалитет објављених радова и одржаних савјетовања о њему, код нас и у свијету.⁴⁰ Од вишка непријатеља нема користи. Напротив. Са њом треба опрезно, држећи се начела реал-политике. Прагматизам у вођењу поли-тике не значи да се трајно одустало од принципа. Па и сами Турци, посебно они који се легитимишу неоосманнизмом, се понашају праг-матично, лавирајући између Сциле и Харидбе и на унутрашњем и на спољно-политичком плану. Не треба се данас, као некада, турчити, тј. прелазити у ислам, без обзира на његову, за многе, привлачност и неку фасцинантну унутрашњу моћ. С Турском треба трговати, развијати комуникације, јер она је, по властитој перцепцији и херменеутици, сусјед Србима, без обзира што не граничи са њима. И, краткорочно макар, неоосманистичка турска спољња политика, у чијој стратешкој дубини се налази васцијели српски народ, ће покушати све не би ли показала да је Турска велика сила, што ће демонстрирати управо на Балкану. За то ће јој од НАТО-а и САД бити све допуштено. Али, исто тако, Срби не смију сметнути с ума да је актуелни савез Турске и

⁴⁰ У посљедњих 5-6 година на српском језичком подручју објављено је довољно – наравно, никад није превише – респектабилних текстова о неоосманizmu, што је сасвим dostatно да просјечну, додуше беневољентну, политичком уму буде јасно о чему се ту ради, те шта би се требало, а шта се може предузети зарад суочавања са њим. Ту је и неколико преведених текстова страних аутора, те написи у штампи и периодици у земљама у околности.

Америке „савез витеза и коњоводца. Турска неће бити коњоводац.“⁴¹ То је шанса за Србе.

Литература:

1. Андрић, Иво: *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, НИП „Орфеј“, Бијељина, 2011.
2. Вал, дел Александар: *Исламизам и Сједињене Државе: алијанса против Европе*, Београд, 1998.
3. Екмечић, Милорад: *Живимо у доба рата објављеног историјској науци*, „Печат“, бр. 166, Београд, 20. мај 2011.
4. Екмечић, Милорад: *Европа није чоколада већ војни блок*, интервју са Милославом Рајковиће за „Вечерње новости“, Београд, 29. август 2010.
5. Изетбеговић, Алија: *Исламска декларација*, „Босна“, Сарајево, 1990.
6. Израели, Рафаел: *Подришка исламу је убиство хришћанства*, интервју са Н. Јовановић, „Печат“, бр. 173, Београд, 8. јул 2011.
7. Иналџик, Халил: *Османско царство*, Српска књижевна задруга, Београд, 1974.
8. *Ислам, Балкан и велике силе – зборник радова*, Историјски институту САНУ, Београд, 1997.
9. Јевтић, Мирољуб: *Албанско питање и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
10. Јовић, Дејан: *Нова турска вањска политика и питање Босне и Херцеговине*, „Политичке анализе“, бр 1. Загреб, фебруар 2010.
11. Калајић, Драгош; *Квази Арати против Европљана*, „Дуга“, Београд, 5.-19. септембар 1987.
12. Лалић, Војислав: *Турска без Ататурка - потреси на Босфору*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.
13. Милошевић, Зоран: *Турска и неоосманизам*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2010.
14. Наградић, Слободан: *О исламизацији у Босни и Херцеговини данас*, изјава за „Вечерње новости“, Београд, август 2005. Прештампамо

⁴¹ М. Екмечић, *Европа није чоколада већ војни блок*, оп. цит.

у књизи *Религија, црква и политика*, „ГрафоМарк“, Лакташи, 2007., стр. 137-145.

15. Нојман, Б. Ибер: *Употреба другог – „Исток“ у формирању европског идентитета*, „Службени гласник“, Београд, 2011.

16. *Сачувати мир у Босни - митови, изазови, шансе* (зборник радова), Чигоја штампа, Београд, 2011.

17. Сомун, Хајрудин: *Зашто је Турска (била) антисрпска*, „Дани“, бр. 681, Сарајево, 10. септембар 2010

18. Танасковић, Дарко: *Неоосманизам - повратак Турске на Балкан*, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд-Бања Лука, 1. издање, 2010., 2. издање 2011.

19. Танасковић, Дарко: *Треба бити опрезан према неоосманистичкој димензији Турске*, интервју дат Б. Митриновић, „Политика“, Београд, 1. јул 2011.

20. Танасковић, Дарко: *Вук длаку мења, али ћуд никада; „Зелена трансверзала“ је плански направљена*, интервју са Зораном Хр. Радисављевићем, „Нова Зора“, бр. 30 и 31, СПиКД „Просвјета“, Билећа-Ггацко, лето и јесен 2011.

21. Тодорова, Марија: *Имагинарни Балкан*, „Библиотека XX век“ и Књижара „Круг“, 2. издање, Београд, 2006.

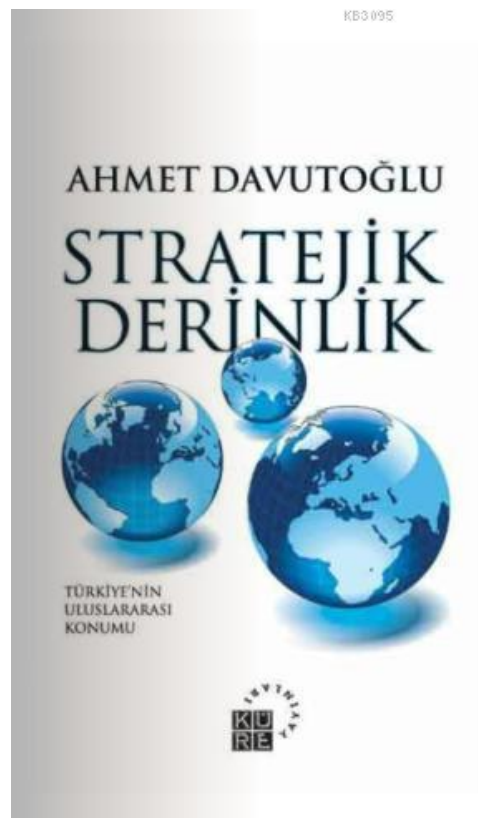
22. Трифковић, Срђа: *Зелена трансверзала – геополитичка основа неоосманизма на европском југоистоку*, реферат на „округлом столу“ „Неоосманизам и Република Српска“, Бања Лука, 9. септембар 2010., а након тога објављен у септембарском броју београдског часописа „Геополитика“

23. Филандра, Шаћир: *Бошњачка политика у XX стољећу*, „Сејтарија“, Сарајево, 1998.

24. Хећимовић, Есад, *Шта Турска хоће на Балкану?*, „Дани“, Сарајево, 27. октобар 2009

STRATEGIJSKA DUBINA AHMETA DAVUTOĞLU

Turska, koja se sa Ataturkom i njegovim naslednicima politički i kulturno distancirala od Bliskog istoka i Balkana, gotovo šest decenija bavila se ovim regionima samo u meri u kojoj su to zahtevale hladnoratovske prilike i njena nacionalna bezbednost. Ravnodušan odnos Turske prema ovim bivšim delovima Osmanskog carstva, tj. antirevizionizam (*statüköçlük*), postao je, pored zapadnjaštva (*baticılık*), jedan od dva principa turske spoljne politike. Međutim, u godinama nakon vojnog udara koji se odigrao 12. septembra 1980. godine, Turska je doživela velike promene kako u pogledu unutrašnje, tako i u pogledu spoljne politike. Tursko-islamska sinteza (*Türk-İslam Sentezi*), koja je usledila nakon pomenutog vojnog udara, nije bila ništa drugo do državni projekat dirigovane reislamizacije, čiji je cilj bio zaustavljanje prodora radikalnog islama iz susednog Irana, ali i politička integracija Kurda. Suprotno Ataturkovim nastojanjima da se iz turske kolektivne svesti postisnu muslimanski Bliski istok, Balkan i ostali bivši osmanlijski posedi, premijer Turgut Ozal (Turgut Özal) je “rehabilitovao” osmansku prošlost. Povratkom na velika vrata Osmanlija i više decenija prećutkivane istorije u udžbenike istorije, ozvaničeno je istorijsko pomirenje zvanične državne ideologije, zasnovane na nacionalizmu (*milliyetçilik*), sa islamom i osmanskim prošlošću. Ozalova tursko-islamska sinteza i sve intenzivniji odnosi sa Vašingtonom utrljali su put turskom angažmanu u bivšoj Jugoslaviji i na prostoru nekadašnjeg SSSR-a. Drugim rečima, raspad

Jugoslavije i Sovjetskog saveza dali su Turskoj „odrešene ruke“ na Balkanu i ranije sovjetskom prostoru. Sekularna, a opet muslimanska Turska u očima Vašingtona predstavljala je idealan model za „oslobođene“ države Centralne Azije i Kavkaza.

Odnosi bivše Savezne Republike Jugoslavije i Turske gotovo čitavu deceniju XX veka bili su opterećeni ratom Bosni i Hercegovini. Rat se završio, ali je međusobno nepoverenje između dveju država i dalje ostalo. Iako u početku skeptična po pitanju intervencije, Ankara se na kraju priklonila SAD (1999), a slično je bilo i prilikom priznavanja samoproglašene nezavisnosti KiM. Naime, Turska je i te 2008. godine bila među prvima koji su priznali Prištinu. Ovim priznanjem, Turska je po prvi put od dolaska na vlast Tajipa Erdogana (Tayyip Erdoğan), novembra 2002. godine posvetila Balkanu veću pažnju u spoljnoj politici. Drugim rečima, u trenutku kada se na energetske karti Balkana počeli nazirati obrisi ruskog *Južnog (po)toka* i u trenutku u kome su sve jači pritisci Zapada da se nađe „kompromisno rešenje“ sa Prištinom najavili možda najkritičniji periodu za Srbiju po pitanja KiM, Turska je intenzivirala svoje odnose sa Beogradom.

Tursko priznanje KiM i sve vidljivije prisustvo Turske na balkanskim prostorima pobudilo je veće interesovanje za stvarne namere Turske na ovim prostorima. Sve češća upozorenja da se radi o neoosmanizmu u Beogradu, čini se, niko nije ozbiljno shvatio. Srbija je posle višegodišnjeg oklevanja pristala na otvaranje kancelarije *Turske agencije za saradnju i obnovu (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı)* i 2008. godine prihvatila „dobre usluge“ Turske po pitanju pomoći oko formiranja srpske vlade. Pored toga, Beograd je zahvaljujući turskom posredovanju pomirio dva novopazarska političara Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića, a kao što se moglo i pretpostaviti, Ankara se preko *Direktorata za verska pitanja (Diyanet İşleri Başkanlığı)* našla u ulozi medijatora između *Islamske zajednice u Srbiji* i *Islamske zajednice Srbije*. Iako predvidivo, ovo mirenje se dogodilo nekako iza leđa celokupne javnosti, a kako stvari stoje, izgleda da ni zvanični Beograd nije bio baš preterano upućen u detalje ovih zakulisnih pregovora. Sve u svemu, Srbija je preko noći postala „strateški partner“ Turske, i time se svrstala u brojne turske „strateške partnere“, poput Albanije, Egipta, Gruzije, Južnoafričke Republike... Međutim, donošenje deklaracije o Srebrenici, kao i „preskakanje“ Banja Luke u odnosima sa Sarajevom, koji je se itekako tiču, primoralo je Republiku Srpsku da intenzivira saradnju sa državama u regionu i van njega, koje su takođe nezadovoljne turskom spoljnom politikom. Međutim, da bi se suštinski saznalo ko je ko u turskoj spoljnopolitičkoj i geopolitičkoj računici, neophodno je „zaviriti“ u Davutogluovu „Strategijsku dubinu“. Knjiga koja je prvi put objavljena aprila 2001. godine i koja je do sada doži-

vela 69 izdanja u Turskoj, bez ikakve sumnje predstavlja savremeno tursko „Načertanije“.

Autor ove više nego važne knjige i ujedno kreator nove spoljne politike Turske i tzv. „doktrine strategijske dubine“ je ugledni turski profesor međunarodnih odnosa Ahmet Davutoglu. On je svoju profesorsku karijeru započeo 1990. godine u dalekoj Maleziji na Malezijskom međunarodnom islamskom univerzitetu, a nastavio je na Marmara (1995-1999) i Bejkent univerzitetima, a primećen je i kao gostujući predavač na Vojnoj akademiji, Akademiji oružanih snaga (1998-2002) i ponovo na Marmara univerzitetu (1999-2004). Od 3. novembra 2002. godine sve do 1. maja 2009. godine, kad je postavljen za ministra spoljnih poslova Turske, nalazio se na mestu glavnog spoljnopolitičkog savetnika premijera Erdogana. Autor je nekoliko knjiga, a najpoznatija i našoj stručnoj javnosti svakako najzanimljivija jeste knjiga *Strategijska dubina – Međunarodni položaj Turske*.

U knjizi koja je pred nama „provejava“ neorealističko-idealistički pristup, a kada se u razmatranje uzmu Davutogluove nove kovanice, postaje jasno da knjiga ima veliki značaj u pogledu izučavanja nauke o međunarodnim odnosima u Turskoj. Naime, Davutoglu je u knjizi promovisao nove termine poput sfere granica (*sınır*), sfera (*havza*) kao i terimina geopolitičkih linija (*hat*). Ova prilično obimna knjiga (584 str.) podeljena je na tri glavna dela. U prvom delu, koji je naslovio „*Konceptualni i istorijski okvir*“ (*Kavramsal ve Tarihi Çerçeve*), autor je predstavio nove definicije i novu teoriju, a u cilju što boljeg sagledavanja međunarodnih odnosa kao i aktera u njima, Davutoglu države deli u četiri grupe. U prvu grupu autor smešta super države (*super devletler*), zatim slede države druge odnosno treće grupe tj. velike države (*büyük devletler*) i regionalne sile (*bölgesel güçler*), dok na samom kraju, Davutoglu spominje četvrtu kategoriju tj. male države (*küçük devletler*).¹

Drugi deo knjige nosi naziv „*Teorijski okvir: Stepenasta strategija i politika sfera*“ (*Teorik Çerçeve: Kademeli Strateji ve Havza Politikaları*). U ovom delu profesor Davutoglu se bavi analizom teorija međunarodnih odnosa, kao i geopolitikom u vreme Hladnog rata i u posthladnoratovskom periodu. Autor nam na veoma zanimljiv način prikazuje sfere interesa Turske koje vidi podeljene u tri grupe. Prva je tzv. *bliska kopnena sfera* (*Yakın Kara Havzası*) i nju čine Balkan, Bliski istok i Kavkaz. Drugu sferu je nazvao *bliskom morskome sferom* (*Yakın Deniz Havzası*) i čine je baseni Crnog mora, Istočnog Sredozemlja, Persijskog zaliva i Kaspijskog mora. Treća u nizu je *bliska kontinentalna sfera* (*Yakın Kıta Havzası*) u kojoj razlikujemo Evropu,

¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, str. 74.

Severnu Afriku, Južnu Aziju, Centralnu i Istočnu Aziju. U sklopu prve sfere, autor na sebi svojstven način analizira istorijsku dimenziju problema na Balkanu, bavi se Kavkazom koji naziva „*turskim vratima ka Aziji*“ (*Asya’ya Açılan Kapı*), a Bliski istok definiše kao *neizbežni turski hinterlend* (*Kaçınılmaz bir Hinterland*).² Što se druge sfere tiče, Davutoglu takođe analizira njenu prošlost, ali isto tako obraća pažnju na probleme basena Kaspijskog mora sa pritokama i ujedno saobraćajnim pravcima oličenim u rekama Dunav, Dnjepar, Volga i Don. Ništa manje pažnje autor je posvetio pitanju Moreuza, Egejskom moru, Kipru, Persijskom zalivu, Indiji i, naravno, kaspijskom basenu. U trećoj i poslednjoj tj. bliskoj kontinentalnoj sferi, analizira se politike svetskih i regionalnih sila na pomenutim kontinentima, kao i glavne komponente turske politike prema istim.

Treći i po broju stranica naobimniji deo knjige na jedan daleko detaljniji i samim tim sistematičniji način bavi se odnosima Turske sa Evropskom unijom, Balkanom, Bliskim istokom i Evroazijom. Autor kroz podsećanje na dešavanja iz prošlosti daje smernice u kojim pravcima se turska spoljna politika prema pomenutim sferama mora kretati. Autor u istom delu knjige takođe uzima u razmatranje efikasnost spoljnopolitičkih instrumenata kojima Turska raspolaže poput članstva u NATO-u, Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju, Organizaciji islamske konferencije, Organizaciji za ekonomsku saradnju, Organizaciji za crnomorsku ekonomsku saradnju, D-8, kao i G-20. Pored izuzetno zanimljivog osvrta na ulogu Organizacije islamske konferencije i njene potencijale u tzv. novom svetskom poreku, za nas s Balkana neobično je važno da obratimo pažnju na poglavlje koje se tiče odnosa Turske i Balkana. Poglavlje pod nazivom „*Strategijska transformacija i Balkan*“ (*Stratejik Dönüşüm ve Balkanlar*), baca potpuno drugačije svetlo svetlo od proklamovanog na turske spoljnopolitičke inicijative na prostoru bivše Jugoslavije. Koliko god tražili, u delu turskog ministra spoljnih poslova Turske veoma je teško naći bilo kakve teorijske osnove na kojima počiva aktuelno srpsko-tursko „strateško partnerstvo“. I pored „novog ruha turske diplomatije“ koje se prezentuje javnosti, čitajući knjigu, primećujemo da u knjizi prevladavaju stavovi slični onima koji su dominirali u Turskoj tokom sukoba na prostorima bivše Jugoslavije. Autor naglašava da je Dejtonski sporazum darovao Srbima državnost u Bosni i legalizovao srpsku politiku etničkog čišćenja, te da je, u skladu sa tim, nezadovoljavajući položaj Bošnjaka u BiH posledica „raskoraka između etike i realpolitike u Dejtonskom sporazumu“.³ S obzirom na to da je Dejtonski mirovni sporazum po mišljenju autora nije konačno, već privremeno rešenje koje je pošlo od stanja stvari na terenu i da predstavlja kompromis velikih sila, jasno je da ni turski odnos prema istom

² Ibid., str. 124-129.

³ Ibid., str. 304.

ne može biti drugačiji. Turska uloga u tzv. ustavnim reformama u BiH može biti tumačena kao pokušaj Turske da promeni „nepravедне“ одредбе Dejtonskog sporazuma. U skladu sa tim, po mišljenju autora ove knjige, Dejton treba iskoristiti za konsolidaciju Bošnjaka u regionu. „Potpuno prepuštanje cele Istočne Bosne Srbima ne predstavlja samo opasnost po ravnotežu u Bosni, već u velikoj meri i po ravnotežu celog Balkana. Presecanje veze Sandžaka i Kosova sa Bosnom znači prepuštanje Bošnjaka hrvatskoj sferi interesa, odnosno u potpuno prepuštanje Sandžaka i Kosova srpskoj sferi interesa“. ⁴ Takođe, suprotno onome što se prezentuje u većini medija u Beogradu, u knjizi na nekoliko mesta jasno vidimo da su „baštinici osmanskog nasleđa“, tj. Bošnjaci i Albanci, stubovi turske spoljne politike na Balkanu. Isto tako je bitno ne zaboraviti da autor, kao „tursku geopolitičku i geokulturnu žilu kucavicu“ spominje, sa stanovišta zvaničnog Beograda „nepostojeću“, zelenu transverzalnu, tj. „luk koji iz pravca severozapada povezuje liniju Bihać - Srednja Bosna - Istočna Bosna – Sandžak – Kosovo – Albanija – Makedonija – Kirdžali - Zapadna Trakija sa Istočnom Trakijom“. ⁵ Drugim rečima, u skladu sa tezama koje su se pojavile u Turskoj u vreme rata u BiH, ministar Davutoglu ističe da Turska bez uticaja na zbivanja na Balkanu, neće moći da očuva svoju teritorijalnu celovitost, kao i da se bez uticaja na Balkanu ne može otvoriti prema svetu.

Pored brige o kulturnoj baštini Osmanskog carstva na Balkanu, za koje Davutoglu predlaže formiranje balkanskog „mini UNESCO-a“ ,po mišljenju tvorca doktrine strategijske dubine, za kompaktnost muslimanskog življa na Balkanu neophodno je insistirati na jačanju i osavremenjivanju putne infrastrukture u regionu koji će povezati sve oblasti u kojima žive baštinici osmanskog nasleđa. Stoga, turska izgradnja autoputeva u Albaniji, na KiM i u Raškoj nikako ne mogu biti interpretirani samo kao obične ekonomske investicije ove države. Kada se tome pridoda kupovina Bosanskih aviolinija od strane Turskih aviolinija i osavremenjivanje aerodroma u Prištini i Skoplju, koji po rečima rukovodilaca turske firme TAV treba da postane regionalno čvorište, dobija se daleko jasnija slika turskih spoljnopolitičkih aktivnosti u regionu Balkana. I ne samo to. Stav Davutoglua da „intervencija na Kosovu nije bila samo motivisana zaustavljanjem etničkog masakra na Kosovu, već željom da se smanje sposobnosti jugoslovenske (vojne – prim. M.B.M.) moći, a naročito njenih RV i PVO kapaciteta, pravljenih po meri Istočne Evrope iz hladnoratovskog perioda, da pruže otpor“, iako ne predstavlja nešto što već

⁴ Ibid., str. 306.

⁵ Ibid., str. 317.

nije poznato, ipak baca drugačije svetlo na ne tako davne događaje u Srbiji i regionu.⁶

Upoznavanje sa ostalim zanimljivim detaljima iz pregršti pojedinosti kojima obiluje ovo poglavlje prepustićemo čitaocima. Oni će nakon ovog biti u prilici da daleko bolje sagledaju sve aspekte turske spoljne politike na Balkanu. Pored poglavlja koje je prezentovano javnosti u ovom časopisu, nadamo se će se u dogledno vreme naći interesovanje za objavljivanje celovitog prevoda ovog dela u, s obzirom na nesumnjiv uticaj Ahmeta Davutoglua na tursku spoljnu politiku, kao i njegovo mesto u akademskoj zajednici Turske.

⁶ Ibid., str. 300.

Ahmet Davutoglu*

Преведени чланак
UDK = 327 (497:497.6)(497:497.115)

STRATEGIJSKA DUBINA – MEĐUNARODNI POLOŽAJ TURSKE**

- 2. poglavlje -

I Strategijska transformacija i Balkan

Raspadom bipolarne strukture, došlo je slabljenja regionalnih bezbednosnih činilaca i do formiranja oblasti sa ozbiljnim strategijskim i geopolitičkim vakuuumom na obodima Evroazije. Ova situacija je naročito uticala na evropski kontinent, koji je, zahvaljujući ravnoteži snaga koju je nametnula hladnoratovska gvozdena zavesa, u periodu nakon Drugog svetskog rata, skoro pola veka izbegavao ozbiljnije sukobe. Nestanak efekta ravnoteže straha koji je počivao na hladnoratovskom nukleranom arsenalu, oslobodio je međunarodne i regionalne suprotnosti, što je išlo na ruku formiranju oblasti ograničenih konvencionalnih sukoba.

Za razliku severne linije, koja je obuhvatala države od Baltika do Mađarske i koja je prošla samo sa manjim sukobima i dogovorenim razlazima, zamršenim etničkim i verskim sporovima opterećena geokulturna struktura Balkana, pretvorila je ovo južno krilo u poprište konvencionalnih i paravojskih sukoba.

Razumljivo interesovanje Turske za sukobe u Bosni i na Kosovu, u velikoj meri se zasniva na činjenici da se ove oblasti nalaze u središtu ovog sukoba, ali u velikoj meri i na liniji ukrštanja oblasti geopolitičkog vakuuma i prostora geokulturnog sučeljavanja. Dve osnovne osovine na kojima počiva geopolitika Balkana su osa *Drava – Sava*, čiji je centar između Hrvatske i Srbije stešnjenja Bosna i Hercegovina, kao i između Srbije, Makedonije, Bugarske i delom Grčke podeljena *Moravsko-varđarska* osa, sa centrom na Kosovu.

* Доктор политичких наука, међународни односи, професор на више универзитета, министар иностраних послова Турске.

** Naziv originala: **Stratejik Derinlik – Türkiye'nin Uluslararası Konu-mul**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008, xiii + 584 stranica

S obzirom na činjenicu da su ove dve ose ujedno i osnovni stubovi na kojima je počivala balkanska geopolitika u vremenu Drugog svetskog i Hladnog rata, kao i da su iste ujedno i snažno izražene geokulturne linije spajanja i razdvajanja, razumnjivo je da je došlo do povećanog interesovanja globalnih i regionalnih aktera za balkansku strategijsku zavrzlamu. Na ovoj geopolitičkoj i geokulturnoj prekretnici, gde su se sukobili interesi i gde međunarodno pravo biva žrtvovano zarad real-politike, varvarski stav srpskog rukovodstva predvođenog Miloševićem sagledao je manevarski prostor za delovanje.

Krize u Bosni i na Kosovu treba analizirati na tri različite ravni koje su međusobno povezane. Prvu i drugu ravan sačinjavaju suprotnosti globalnih aktera u okviru sistema međunarodnih odnosa, odnosno regionalne suprotnosti u Istočnoj Evropi i Istočnom Sredozemlju sa izvoristem na Balkanu, dok treću ravan čine suprotnosti mnogo manjeg obima, ali ujedno i zapaljivije, koje proističu iz međusobnih odnosa neposrednih suseda Bosne i Kosova, kao i regionalne geokulturne rascepanosti. Preduslov za sagledavanje svih aspekata krize jeste razmatranje činilaca proisteklih iz unutrašnjih struktura ovih ravni i činilaca proizašlih iz odnosa ovih ravni, odnosno uzimanje u razmatranje svih ovih činilaca.

II Sistemske suprotnosti i Balkan u periodu nakon Hladnog rata

Kako se u posthladnoratovskom periodu, raspadom Jugoslavije započeo, etničkim masakrom u Bosni ubrzan, kosovskom krizom do novog kvaliteta uzdignut balkanski problem razvijao, tako je on, izlazeći iz okvira regionalnog sukoba, prerastao u pitanje opstanka međunarodnog sistema i njegovih nosećih faktora. U tom kontekstu, Balkan je postao probni poligon, kako za međunarodne organizacije nastale po završetku Drugog svetskog rata, tako i za centre moći novog doba. Neizvesnost na nivou vrednosti i mehanizama u međunarodnom sistemu, direktno se reflektuje na ovom konfliktnom području. Na ovom prostoru se najočiglednije manifestuju kako globalne, tako i kontinentalne promene u ravnoteži moći.

U tom pogledu, očigledno je da je intervencija koja se odigrala proleća 1999. godine na Kosovu, mobilisala diplomatske i vojne kapacitete svih velikih sila, kao i da je imala potencijal da pokrene razvoj globalne strategije. Iz tih razloga, događaji na posthladnoratovskom Balkanu, čiji smo bili svedoci, ne mogu biti analizirani samo u okviru regionalnih koordinata, već je neophodno sprovesti daleko sveobuhvatniju analizu koja će obuhvatiti glavne elemente međunarodnog sistema.

Sistemske suprotnosti koje su „pomogle“ eskalaciju kriza u Bosni i na Kosovu mogu se razvrstati u tri glavne grupe:

- (i) Suprotni interesi na globalnom nivou između SAD s jedne, i Evrope, odnosno Nemačke, s druge strane,
- (ii) Suprotnosti na evropskom kontinentu između Britanije/Francuske, Nemačke i Rusije
- (iii) Nesaglasnosti koje su pomenute suprotnosti u odnosima moći izazvale na nivou međunarodnog prava i organizacija

Posmatran iz ugla poremećaja u međunarodnim odnosima na nivou sistema, *tajming* izbijanja kriza, kroz koje su se ti sistemski poremećaji najžešće i najneposrednije odrazili na Bliskom istoku i na Balkanu, predstavlja krajnje zanimljiv indikator. Za razliku od vremena Hladnog rata, ova dva regiona, koja su u okvirima birpolarnog sveta bila izložena najtežim i najneprirodnijim podelama, zahvaljujući dinamičnoj međunarodnoj konjunkturi nakon završetka Hladnog rata, postala su svedok dijametralno suprotnih interesa velikih sila koje su htele da prošire svoje sfere uticaja.

Posmatrano s ovog stanovišta, pažnju privlače podudarnosti u vremenu odvijanja i trajanju rata u Zalivu, koji je pripremio teren za stavljanje na dnevni red vaspostavljanja sistema međunarodnih odnosa nakon završetka Hladnog rata, pod nazivom “novi svetski poredak”, s jedne strane, i, s druge, krize u Bosni, koja je žrtvovana nemilosrdnim postulatima realpolitike, jednog od temeljnih elemenata tog “novog poretka”. Nedugo pošto su SAD nakon završetka Zalivskog rata osigurale sebi dominantan položaj u pogledu globalne bezbednosti, Balkan je postao poprište sukobljavanja svetskih sila.

Ova paralelna partija šaha tekla je kroz neizmenečne kampanje. SAD, koje su u iračkoj vojnoj tehnologiji prepoznale nemačke patente, Zalivski rat su videle kao priliku da razviju koncept Novog svetskog poretka koji će ih predstaviti kao aktera koji daje poslednju reč u globalnim i regionalnim poslovima, kao i da demonstrira da su sposobne da mobilišu sve aktere u međunarodnoj areni. Zalivski rat potvrdio je stvarnu moć Amerike.

Ovu *de facto* ispoljenu superiornost (SAD – prim.prev.) evropske sile predvođene Nemačkom bile su prinuđene da prihvate, ali su s druge strane, preko diplomatskih poteza (poput Sporazuma iz Osla i konferencije u Madridu) u sklopu bliskoistočnog mirovnog procesa, pokušale da Evropu istaknu u prvi plan. Sa druge strane, jedna druga *de facto* situacija tj. početak procesa raspada Jugoslavije, podstakla je Evropu da i Balkan i Istočnu Evropu uključi u svoju sferu interesa. (Zlo)upotreba normativnih koncepata poput *međunarodnog javnog mnjenja* i *zapadnih vrednosti* od strane velikih sila, iste je obezvređila i povećala uticaj realpolitike na međunarodni sistem.

Teze koje su nastale kao posledica zbivanja na ratnim žarištima, kao i one koje su uobličene u vezi sa međunarodnim poretком u posthladnoratovskom svetu, poslužile su za obezbeđivanje legitimiteta i stvaranje poželjnog modela ponašanja. Teza Frensisа Fukujame о „*kraju istorije*“ i apsolutnoj pobedi zapadne civilizacije i njenih vrednosti, proglašena je za glavni oslonac novog međunarodnog poretка i pre rata u Zalivu odigrala je bitnu legitimacijsku ulogu. Sa druge strane, teza Semjuela Hantingtona о „*sukobu civilizacija*“, istakla je da su za krizu na Balkanu odgovorne i „nezapadne“ civilizacije, i prikazavši ovaj region kao novo poprište sukoba, nastojala da ukaže na zločine protiv čovečnosti koje su počinili Srbi uz posrednu podršku Zapada, kao na politiku prikrivenih dvostrukih standarda.

Nasuprot ubedljivoj superiornosti koju su ispoljile u Persijskom zalivu, gde je kriza vremenski korespondirala sa prvom fazom krize na Balkanu, SAD su u ograničenom obimu, izuzimajući proces proširenja NATO, dobrovoljno priznale Istočnu Evropu za evropsku i, suštinski, nemačku sferu interesa. U tom kontekstu, SAD su hladnokrvnom diplomatijom, opipavajući puls unutrašnjih protivrečnosti u Evropi od početka devedesetih godina radile na jačanju svog uticaja na Balkanu.¹

...

Ova podela sfere uticaja rezultirala je procesom raspada Jugoslavije, tokom koga je Nemačka sa svojom psihologijom pretendenta na ulogu super države, krenula da preko Slovenije i Hrvatske širi sferu uticaja u pravcu Jadranskog mora i time izazvala promenu ravnoteže snaga u Evropi. Tradicionalno u ulozi uravnoteživača germansko-slovenskog suparništva, treća komponenta bio je britansko-francuski blok, koji je na scenu stupio rezolucijom u Savetu Bezbednosti Ujedinjenih nacija i koji je status Bosne želeo da reši u korist Srba. U skladu sa tim, ovaj blok je počeo s vođenjem politike protivljenja intervenciji. Zabrinute sve većim nemačkim uticajem u Evropi, britansko-francuske diplomatske i vojne misije su bez preuzimanja rizika, a u skladu da ulogom faktora ravnoteže, sprovodile politiku zamrzavanja konflikta i time značajno produžile trajanje krize. Ova politika ozakonjivanja statusa kvo, koji je bio rezultat etničkog čišćenja, pridobila je podršku Rusije i produžila trajanje pokolja u Bosni za još dve godine.

Suprotstavljeni interesi velikih sila na globalnom i regionalnom nivou su u značajnoj meri uticali na dugo trajanje etničkog čišćenja. Ovaj proces,

¹ Stavove političara i teoretičara politike u vezi sa ovim tezama videti u: Ahmet Davutoğlu, „The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)Order“, *Perceptions*, Dec. 1997 - Feb. 1998, s. 92-121; i kritiku u vezi sa Fukujaminom tezom о „Kraju istorije“ u: Ahmet Davutoğlu, *Civilizational Transformation and the Muslim World*, Kuala Lumpur: Quill, 1994.

okončan je, kako za Nemačku, tako i za SAD, prihvatljivim Dejtonskim sporazumom tj. najoptimalnijim rešenjem do koga su došle obe strane. Vojne akcije koje su se odvijale neposredno pred postizanje ovog sporazuma, kao i sporazumom obuhvaćeno davanje garancija po pitanju granica Hrvatske, osigurali su prostiranje interesne sfere Nemačke do Jadrana, s jedne, i pravni osnov za stacioniranje američkih trupa u Bosni, a samim tim i u Istočnoj Evropi, s druge strane. SAD su ovim zvanično postale glavni faktor odlučivanja u regionu.

Ukazujući na unutrašnje slabosti Evropske unije po pitanju rešavanja krize i korišćenja vojne sile, ali i na nemogućnost Evrope da reši svoje bezbednosne probleme bez SAD ili NATO-a, SAD su krizu u Bosni iskoristile za vođenje dinamične spoljne politike i za stacioniranje u regionu. Dok je nakon Dejtonskog procesa EU postala dominantna u pogledu ekonomije, NATO se pojavio u ulozi glavnog bezbednosnog činioca. Prevedeno sa jezika diplomatije, ovo znači da sferu ekonomskih interesa EU obezbeđuju snage NATO-a i SAD.

S ovog stanovišta, Dejtonski sporazum koji je Bosnu definisao kao teško održiv politički entitet, nije konačno rešenje, već samo trenutna operacija odlaganja, koja će sprečiti da se rivalstvo globalnih aktera prelije na regionalna krizna područja. Bosna još uvek nije došla do konačnog rešenja utemeljenog na narodnoj suverenosti, već samo privremenog rešenja u cilju zamrzavanja krize. Ovaj privremeni status nadgledaće i usmeravati NATO i SAD.

Ponovna eskalacije krize u Brčkom u danima intervencije na Kosovu, 1999. godine, jasan je pokazatelj kako se postojeći privremeni status, može svakog trenutka pretvoriti u sukob. Činilac koji je obezbedio trenutni mir u Bosni, ne počiva na, u međunarodnom pravu utemeljenom pravu na suverenitet naroda, već na oročenoj stabilnosti koja je rezultat konjunkturane ravnoteže sistemskih sila. U danas na prvi pogled mirnoj Bosni, unutrašnje suprotnosti ključnih sila međunarodnog poretka svakog trenutka mogu da utiču na još uvek nedovoljno stabilnu situaciju.

Sa stanovišta suprotnosti velikih sila proisteklih iz sistemskog nivoa i ravnoteže koja je uslovljena ovim suprotnostima, između kriza u Bosni i na Kosovu primetni su veoma važni faktori kontinuiteta, kao i ozbiljne suprotnosti u interesima. U kontekstu uticaja koji su regioni Bliskog istoka i Balkana ostvarili jedan na drugi, zanimljivo je poređenje, odnosno činjenica da se odmah nakon izbivanja krize na Kosovu, početkom 1998. godine, Bliski istok suočio sa jednom od najozbiljnijih kriza od vremena Prvog zalivskog rata, krizom koja je pretila da preraste u pravi rat, što svakako nije slučajnost. Početak sukoba u bivšoj Jugoslaviji u 1991. godini, koji je usledio samo dva meseca nakon bombardovanja Bagdada, nije koincidencija, kao što ni eksp-

lozija nasilja na Kosovu početkom 1998. godine, koja je usledila odmah nakon bombardovanja Bagdada, ne može biti interpretirana kao slučajnost. Odsustvo saglasnosti Rusije i Francuske, inače aktivnih tokom krize u Bosni, u vezi s namerom SAD da početkom 1998. godine interveniše u Iraku, uticalo je na ravnotežu snaga na Balkanu. Nemačka se ovoga puta svojom umešnom diplomatijom svrstala uz SAD, i ovog puta gledala na iznutra podeljenu evropsku diplomatiju kao na fleksibilan instrument. Krajnje oštra reakcija SAD na početku krize na Kosovu 1998. godine bila je upućena i na adresu Rusije, koja je regionalni uticaj Srbije sagledavala kao deo svog globalnog uticaja, ali i Francuske, koja je, kao tradicionalni srpski saveznik, obezbeđivala logističku podršku njenom uticaju.

Druga važna paralela u krizama u Bosni i na Kosovu videla se u ponašanju prosrpskog anglo-francuskog bloka, kako tokom bosanske krize u kojoj su Srbi bili zaokupljeni etničkim čišćenjem, tako i na primeru Kosova, gde je isti blok takođe izbio u prvi plan i tokom pregovora koji su vođeni pre NATO intervencije, zauzeo stav koji se negativno odrazio na odlučnost NATO-a. Neprestano davanje dodatnih rokova Srbima, obezvređilo je odvrćući karakter NATO-ove pretnje silom, i omogućilo Srbima da i pored bremena zločina protiv čovečnosti koji vuku još iz vremena rata u Bosni, ponovo steknu legitimitet u međunarodnoj diplomatiji. U odnosu na Bosnu, daleko oštiri ton, koji je anglo-francuski blok ispoljio tokom pregovora vođenih pred intervenciju na Kosovu, nisu posledica izvučenih pouka iz rata u Bosni, već napora istog bloka da se uskladi sa regionalnom politikom SAD, kojoj je sa Dejtonom dodeljena odlučujuća uloga u regionalnim poslovima.

Strah da bi neadekvatan odgovor na situaciju na Kosovu mogao da proširi sukob po regionu i dovede u opasnost snage SAD i NATO-a u Bosni i Makedoniji, primorao je SAD da se mnogo obazrivije postave po pitanju pravovremene reakcije. Sa druge strane, rešenosti NATO-a da pribegne intervenciji doprinela je blizina održavanja samita Pakta, na kome su se, u sklopu politike proširenja, Savezu priključile Mađarska, Češka i Poljska. NATO se ovim transformisao u istovremeno srednjo-evropsku i istočno-evropsku organizaciju, čime mu je data mogućnost da utiče na zbivanja u regionu, a samim tim u velikoj meri i na Kosovu.

SAD su tako bile u prilici da preko NATO-a direktno interveniše u Srednjoj i Istočnoj Evropi, a ovaj položaj učinio je regionalne probleme elementima američke strategije. Iz istog razloga, pukotine unutar anglo-francuskoruskog bloka tokom i nakon intervencije NATO-a, suzile su mu manevarski prostor u poređenju sa vremenom krize u Bosni. Sa druge strane, efikasan fleksibilni pristup Nemačke u odnosima evropskih sila doneo joj je veliki manevarski kapacitet.

Sve veći uticaj SAD i NATO-a u regionu, ozbiljno je zabrinuo Rusiju i ponovo je doveo do tradicionalnog zbližavanja Francuske i Rusije. Umesto oslanjanja isključivo na SAD, Nemačka je preferirala multilateralan pristup kroz NATO angažman. Razvoj događaja Nemačka je pratila s tipično nemačkom hladnokrvnošću i disciplinom, a za svoj prvi vojni angažman posle Drugog svetskog rata, obezbedila je međunarodnu i nacionalnu podršku. Britanija, koja se sa stanovišta ravnoteže snaga u Evropi pozicionirala uz Francusku, a u međunarodnim odnosima uz SAD, u poslednjoj istanci preuzela je ulogu uspostavljanja ravnoteže.

Različiti interesi i pogledi komponenti snaga KFOR-a, koje su ušle u ovu oblast, reflektovali su se na odnose sa lokalnim stanovništvom. Prvi upečatljiv primer ovih razmimoilaženja je ulazak Rusa na Kosovo i zauzimanje Prištinskog aerodroma nakon intervencije, odnosno potez politike svršenog čina u trenutku u kome su još trajali razgovori o zonama nadležnosti. Povratak Nemačke u region, u svojstvu vojne sile, prvi put posle okončanja Drugog svetskog rata, bio je praćen sukobima srpske manjine u Prizrenu i nemačkih vojnika, pod čijom kontrolom se nalazio grad. Ovo, kao i stvarni oružani sukobi između pripadnika mirovnih snaga i lokalnih Albanaca, u oblastima koje su bile pod kontrolom Rusije i Francuske, odnosno država sa istorijski utemeljenim simpatijama prema Srbima, postali su predmet ozbiljnih sporenja. Kako stvari stoje, odugovlačenje određivanja konačnog statusa i produženje mandata misije KFOR-a u nedogled, mogu dovesti do eskalacije sličnih sukoba, kao i do unutrašnjih sukoba i sporova između pripadnika različitih kontigenata mirovnih snaga, usled različitih pogleda (na stanje stvari na terenu – prim. prev). Ovo čini Balkan malom pozornicom na kojoj se mogu sukobiti interesi, kako evropskih tako i svetskih sila.

Jedna od važnih sistemskih stvari za koju se u svetskim poslovima intervencijom na Kosovu NATO izborio, jeste njegova nova misija. Raspad bipolarne strukture nakon završetka Hladnog rata, u pogledu globalne ravnoteže snaga Evropu je ponovo postavio u epicentar svetskih zbivanja. Činjenica da se područje ideološko-strategijskog suparništva u bipolarnom svetu prostiralo od Afrike do Kube i od Koreje do Latinske Amerike pojačavala je strah da bi eskalacija u pomenutim područjima mogla dovesti do rata svetskih razmera. Krize u Koreji i na Kubi tipični su primeri ovoga.

SAD su kao dominantna sila u posthladnoratovskom periodu svesne da procese u svim problematičnim područjima, sa izuzetkom Evrope, mogu da zadrže u regionalnim okvirima. Suprotno ovome, unutrašnje krize u Evropi, kao što se vidi na primerima dva svetska rata, stvaraju osnovu za napetost na globalnom nivou. Stoga je Amerika, u sklopu NATO-ove misiju čuvanja svetskog mira, naročito fokusirala pažnju na proširivanje i produbljivanje nadležnosti u Evropi.

Simptomatično je da je prijem novih članica Poljske, Mađarske i Češke u Alijansu, kao i ponovno i daleko jasnije definisanje nove misije NATO-a na proslavi pedesetogodišnjice osnivanja NATO-a, 25. aprila, vremenski korespondiralo sa intervencijom na Kosovu. Bez razmatranja novog strateškog kocepta proglašenog u Rimu 1991. godine, u kome je naglašeno da će „Alijansa očuvati strategijsku ravnotežu u Evropi“, kao i razmatranja revizija sprovedenih od tog vremena do danas, nemoguće je razumeti uticaj ove intervencije na globalnu ravnotežu snaga.

Posmatrano sa tog stanovišta, cilj intervencije na Kosovu ne može se svesti samo na zaustavljanje tamošnje humanitrane katastrofe. Namera je bila da se, u vreme formiranja novog strategijskog koncepta ravnoteže snaga u Srednjoj i Istočnoj Evropi, a zbog Miloševićeve istrajnosti u vođenju agresivne politike, izvede „kresanje krila“ i stavljanje vojne i strategijske Miloševićeve moći pod kontrolu. Ako se prisetimo da je Jugoslavija tokom Hladnog rata bila treća po veličini vojna sila u Evropi, postaje jasniji značaj ovog „kresanja krila“. Procenjujući da će u osnovi strategijskih dešavanja u periodu koji je pred nama, biti Evropa i Bliski istok, SAD su u Evropi pod okriljem NATO-a i sa svojom vojnom silom na Bliskom istoku započele konstituisanje strategijsko-bezbednosnog prostora.

Događaji tokom i nakon intervencije na Kosovu pokazuju da se vremensko podudaranje planova za proširenje NATO-a na države Srednje i Istočne Evrope, koji su bili tema vašingtonskog samita 1999. godine, s tom intervencijom, ne može uzeti za slučajnost. Nakon što je poremećena ravnoteža u Srednjoj i Istočnoj Evropi, istrajne u nameri da popune novonastali geopolitički vakuum, SAD su preko NATO-ovog prostora bezbednosti koji se proteže od Poljske do Jadrana, preuzele ulogu strategijskog regulatora.

S ovog stanovišta, intervencija na Kosovu prvi je korak sa ciljem da se vojna moć Srbije, koja u ovoj strategijskoj zoni raspolaže najozbiljnijom vojnom silom i koja je, kao što se videlo na primeru Bosne, imala tendenciju da je koristi nekontrolisano i agresivno, najpre obuzda, stavi pod kontrolu i na kraju uvuče u sistem. Ovo je glavni razlog zbog kojeg je intervencija bila usmerena naročito na srpsko ratno vazduhoplovstvo i protivvazдушnu odbranu. Neutralisanjem srpskog ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, koji jedini predstavljaju opasnost po NATO-ov odvrćući karakter i uticaj, slomljen je potencijalni otpor oružanih snaga Srbije spoljnim intervencijama čiji je smisao uspostavljanje ravnoteže. Kao što Prvi zalivski rat nije imao veze samo sa nezavisnošću Kuvajta, već i sa uravnoteživanjem iračkih vojnih kapaciteta, koji su prevazilazili okvire njegovih granica, sa kapacitetima država u regionu, tako i ova poslednja intervencija na Kosovu nije bila motivisana isključivo zaustavljanjem etničkog čišćenja na Kosovu, već željom da se smanje sposobnosti za otpor jugoslovenske (vojne – prim. prev.) moći, a

naročito njenih RV i PVO kapaciteta, pravljenih po meri Istočne Evrope iz hladnoratovskog perioda.

Intervencijom na Kosovu obuzdana vojna moć Srbije stavljena je pod kontrolu putem unutrašnjih političkih promena u njoj samoj, što je predstavljalo drugi korak. Odstranjivanje Miloševića sa vlasti dalo je legitimitet ovom stavljanju pod kontrolu. Zbog Miloševićevih ratnih zločina, treći korak, odnosno proces uvlačenja Srbije u sistem, započeo je isporučivanjem ratnih zločinaca radi njihovog izvođenja pred lice međunarodne pravde, kao i sinhronizovanim obezbeđivanjem spoljne pomoći. Stavljanjem Srbije pod kontrolu i kasnijim uključivanjem iste u sistem, NATO je smanjio rizik u pogledu proširenja NATO-a na Srednju i Istočnu Evropu. Naročito je smanjena mogućnost komplikacija između Mađarske, sada već članice NATO-a, i Srbije, a koje bi mogle da se jave u vezi s Vojvodinom.

Međutim, ovakav razvoj situacije ne znači da su mogućnosti ponovnog pojavljivanja regionalnih protivrečnosti svedene na minimum. Područje najozbiljnijeg ukrštanja interesa i sasvim sigurno sporova između oblasti pod NATO-ovom odgovornošću i u poslednjim godinama sve značajnijeg Evropskog bezbednosnog i odbrambenog identiteta, biće Balkan. Razlike u stavovima između Evropskog bezbednosnog i odbrambenog identiteta i NATO-a po pitanju nadležnosti da se interveniše, kao i metoda i spremnosti na delovanje u kriznim zonama na Balkanu, počevši od Makedonije i Kosova, a zatim u oblastima poput Crne Gore, Sandžaka, Bosne i Albanije, direktno će uticati na položaj Turske, kako u regionalnim poslovima, tako i na njenu poziciju unutar NATO-a.

III Unutrašnja regionalna ravnoteža snaga u periodu nakon Hladnog rata

Više od regionalnih odnosa kao odraza bipolarne strukture svetskog poretka, na Balkan su u vreme Hladnog rata su uticale promene u globalnoj ravnoteži snaga. Jedan od najvažnijih posledica završetka Hladnog rata je sve veći značaj regionalnih politika baziranih na unutarregionalnim kretanjima i zamršenoj etničkoj i verskoj strukturi. Ova situacija je stvorila novo polje interakcije između globalnih strategija velikih sila i regionalno usredsređenih politika regionalnih sila.

Za razliku od Jugoslavije odnosno zemlje koja se tokom celog Hladnog rata, a naročito u vreme Tita, trudila da ostane van sfere uticaja SSSR-a, i koja je u tom kontekstu, dakle sa stanovišta globalnih i regionalnih politika, vodila istinski uravnoteženu politiku, Srbija se kao nekadašnje jezgro ove države, nakon raspada Jugoslavije odlučila da vodi prorusku politiku. Suprotno

ovome, bivši regionalni sateliti SSSR-a tj. Bugarska i Rumunija nastojali su da formulišu daleko samostaliju politiku.

Grčka, koja se tokom Hladnog rata zbog svog članstva u Zapadnom bloku trudila da prema Jugoslaviji vodi uravnoteženu politiku, po završetku istog se približila Srbiji i zajedno sa njom nastojala da združenim snagama razvije politiku nadgledanja Albanije i Makedonije. Negirajući svoju pripadnost regionu Balkana, Slovenija i Hrvatska su se po ocepļenju iz Jugoslavije približile Italiji i Nemačkoj, aplicirajući time za status centralnoevropskih i jadranskih zemalja, i u tom smislu krenule sličnim putem kao Austrija i Mađarska. Koristeći se prednostima koje joj pruža basen reke Dunav, Rumunija se umesto usmeravanja ka jugu tj. Balkanu, više posvetila ulozi mosta koji povezuje Srednju Evropu sa Crnim morem. Kada je o Turskoj reč, ona se, s jedne strane, nespremno suočivši s unutarbalkanskom krizom, našla pred neophodnošću suočavanja s vlastitom istorijom, dok je s druge strane, nastojala da se ne udalji s prostora gde se uspostavljala nova regionalna ravnoteža.

Ovi uslovi su, pored nekih prirodnih savezništava, doneli i područja privremenog i elastičnog sporazumevanja usklađenog s promenljivim okolnostima. Što se odnosa u prirodnim savezništvima tiče, može se pomenuti da su Srbija i Grčka, naročito u politici prema Makedoniji i Albaniji, gde postoji visok stepen saglasnosti, vođene istorijskim instinktom, svoje partnerstvo i sudbine umnogome odmeravale prema specifičnoj težini Turske u regionu, kao i da je uspostavljeno partnerstvo između Bosne, Albanije i Turske, koje imaju problematične odnose sa Srbijom i Grčkom. Zbog dugog rata koji je vodila sa Srbijom, kao i zbog Dejtonskog sporazuma koji je bosanske Hrvate i Bošnjake smestio u isti federalni okvir, drugoj grupi je bliska politika Hrvatske. Drugim rečima, Hrvatska je u regionalnim spornim situacijama koje mogu imati uticaja na Bosnu, izabrala fleksibilnu neutralnost.

Pored toga što je zemlja na koju najviše utiče prelivanje kosovske krize, Makedonija je istovremeno čvorišna tačka Balkanskog pitanja. S obzirom na to da je suočena sa Srbijom i Grčkom, koje se protive njenoj nezavisnosti i teritorijalnoj celovitosti, kao i da je izložena bugarskim pritiscima, može se reći da je Makedonija, čiju približno polovinu stanovništva čine Albanci, država sa ozbiljnim problemima. Ovakva situacija upućuje Makedoniju na opredeljivanje za uspostavljanje pojasa regionalno uravnotežene moći.

Ozbiljni sporovi Bugarske sa Srbijom i Grčkom po pitanju Makedonije i Zapadne Trakije, odnosno njeno polaganje istorijskog prava na obe ove oblasti, čine je bliskom Turskoj, dok je, s druge strane, zbog problema koja ima u vezi sa ljudskim pravima i turskom manjinom, moguće da Bugarska isto tako vodi i politiku blisku srpsko-grčkom savezu. Sve ovo čini ulogu Bugar-

ske u regionu kritično značajnom. Kada je reč o Rumuniji, s obzirom da nije bila jedna od strana u krizi, Rumunija je zauzela konjunkturan stav koji je dao prioritet determinisanju njenih ekonomskih interesa. Stav koji je Rumunija zauzela kada su ruske jedinice nakon interevencije na Kosovu htele da se prebace preko njene teritorije, ima odlike ovakvog konjunktornog pogleda na stanje stvari. Ukoliko bi se, međutim, nakon intervencije na Kosovu, zauzdani etnički sukobi prelili na sever i pokrenuli mađarsku manjinu u Transilvaniji i srpskoj oblasti Vojvodini, može se pretpostaviti da bi takav razvoj situacije doveo do srpsko-rumunskog zbližavanja. S obzirom da bi ovakav scenario direktno uticao na bezbednost saobraćaja Dunavom balkanski problemi mogli bi postati problemi Srednje Evrope. Činjenica da se Mađarska nalazi u prvoj petočlanoj grupi kandidata za članstvo u EU, a Bugarska i Rumunija u drugoj petočlanoj grupi, sprečilo bi drastično širenje sukoba, kao i zauzimanje tvrdog stava od strane ovih zemalja.

Iako su nakon NATO-ove intervencije u regionu, stvarne bezbednosne pretnje i rizik od etničkih sukoba u velikoj meri smanjeni, osetljivost koja je karakteristična za prostor na kome se balkanske geopolitičke i geokulturne linije ukrštaju, nije nestala. Ni Dejtonski sporazum u Bosni niti NATO intervencija sa naporima da se na Kosovu obezbedi trajni mir, nisu dovoljni kao garancija. Bošnjačko-hrvatsko-srpska geokulturna oblast sukoba duž geopolitičke linije Drava-Sava i albansko-srpsko-makedonska geokulturna oblast sukoba duž geopolitičke linije Morava-Vardar, sa svojim linijama etničkih podela, nastavljaju da nose rizik regionalnog širenja.

IV Kriza u Bosni i Dejtonski sporazum

Uprkos činjenici da je od Dejtonskog sporazuma prošlo više od pet godina, država Bosna i Hercegovina još uvek nije uspela da ostvari punu suverenost unutar svojih granica, kao ni teritorijalni integritet. Glavni razlog za takvo stanje je u velikoj meri statusna neravnopravnost među potpisnicama Dejtonskog sporazuma. Krivci za etničko čišćenje, srpski okupatori, u periodu od aprila 1992. godine pa sve do Dejtonskog sporazuma, najpre su obezbedili priznanje kao „bosanski Srbi“, a zatim su sa (pravnim – prim. prev.) utemeljenjem Republike Srpske predstavljeni kao konstitutivni element države. Naime, dok se srpska strana konsolidovala formiranjem Republike Srpske, dotle je muslimansko-hrvatska strana u formi federacije zadržala sve unutrašnje suprotnosti. Na taj način, dok su se Srbi u oblasti koja je pod njihovom kontrolom osećali potpuno sigurno, diplomatski i vojni položaj Muslimana prepušten je nadzoru hrvatskog faktora. U mesecima nakon Dejtonskog sporazuma, napetost između Muslimana i Hrvata, naročito izražena u Mostaru, ukazala je na slabe strane sporazuma.

Videvši da su se, zahvaljujući događajima od pre i posle Dejtonskog sporazuma, Muslimani učvrstili u važnim i velikim gradovima poput Sarajeva i Tuzle, a Srbi u Banjoj Luci, Hrvati su došli na ideju da Mostar postane njihov centar. Želja da se tokom rata, presecanjem linija za logističku podršku, Muslimani izoluju u unutrašnjosti, učinila je da ovi postanu svesni ključnog položaja Mostara zbog njegove veze sa morem i sa stanovišta obezbeđivanja logističke podrške. Prepuštanje Mostara Hrvatima, znači takođe predavanje žile kucavice Muslimansko-hrvatske federacije u ruke Hrvatima. Nerešen status Mostara čini ga najverovatnijim poprištem sukoba između Muslimana i Hrvata.

Nemogućnost obezbeđivanja slobode kretanja, predviđene Dejtonskim sporazumom, povratka izbeglica, sprovođenja izbora po izbornim spiskovima od pre rata, kažnjavanja ratnih zločinaca, učinila je da su na osiguravanje stabilnog okruženja, umesto na sporazumu zasnovanoj ponovnoj izgradnji političkih institucija, mnogo više uticale međunarodne garancije. Izbori sprovedeni bez prethodno ispunjenih gore pomenutih uslova, ozvaničili su političko i demografsko stanje koje je posledica etničkog čišćenja u Bosni.

Činjenica da se u Srebrenici sa okolinom, koja je pre rata u gotovo celosti bila muslimanska, pred očima predstavnika UN dogodio najbrutalniji etnički pokolj u istoriji, kao i da tamo i dalje nema nijednog jedinog Bošnjaka, nameće pitanje legitimnosti stanja proisteklog uz Dejtonskog sporazuma. Pripajanje dominantno muslimanskih krajeva duž reke Drine u Istočnoj Bosni, sa gradovima poput Višegrada, Srebrenice, Zvornika i Foče, Republici Srpskoj, tipičan je primer neuravnoteženog odnosa između etike i realpolitike u Dejtonskom sporazumu. I pored očiglednih dokaza o ratnim zločinima, predavanje Srbima krajeva poput Srebrenice i Žepe, u kojima su i pored zaštite UN počinjeni masovni pokolji, nemoguće je pomiriti sa bilo kojom vrednošću međunarodnog prava. Podsticaj Srbima da i na Kosovu sprovedu politiku etničkog čišćenja proističe iz raskoraka između etike i realpolitike u Dejtonskom sporazumu.

S obzirom na to da je Dejtonski sporazum mnogo više pažnje poklonio diplomatskoj realpolitici nego univerzalnim ljudskim pravima i normama međunarodnog prava, može se reći da se radi o kompromisnom sporazumu koji je proistekao iz međunarodnih sistemskih ravnoteža. Konjunkturane brige i namera da se svima udovolji uticali su na to da u sporazum budu unete nejasne formulacije. Ovo takođe upućuje na procene da strane sporazum ne vide kao konačno rešenje, već više kao taktički potez odlaganja konačnog rešenja. Srbija, s bremenom odgovornog za etničko čišćenje pred međunarodnim javnim mnenjem, uspela je da se ovim sporazumom oslobodi psihološkog pritiska, dok su unutrašnja konsolidacija Hrvatske, olakšana povoljnim sticajem okolnosti, kao i davanje jednakog statusa bosanskim Hrvatima, ovima

pružili mogućnost da dodatno ojačaju svoje pozicije. Uprkos svim nedaćama, Bošnjaci nastavljaju ovu borbu za opstanak, prihvativši tekst (sporazuma – prim. prev.) koji im je dao mogućnost da se presaberu i, sa stanovišta međunarodnog prava, makar samo nominalno sačuvaju teritorijalni integritet. Stoga se u periodu nakon Dejtona ne treba opustiti zbog međunarodnih garancija za bosanske strategijske osjetljivosti, već biti u stanju stalne budnosti kojom bi se obezbedio trajni mir.

Inkompatibilnost između političke podele, kao posledice Dejtonskog sporazuma, i strategijskih bezbednosnih linija, predstavljaju drugu slabu tačku trenutnog statusa Bosne. Ova situacija je od velike važnosti, naročito za Bošnjake. Predajući svoju bezbednost u ruke Hrvatske i Srbije, Hrvati i Srbi su sa stanovišta strategijskih bezbednosnih linija obezbedili značajnu dubinu. Suprotno ovome, od mora odsečeni Hrvatima, a putem kopnene dubine i vodenim putem na reci Drini od strane Srba, Bošnjaci se nalaze u opsadnom stanju, koncentrisani u Srednjoj Bosni.

Pored statusnih rešenja za Bosnu sličnih onima u Dejtonskom sporazumu i baziranih na međunarodnim garancijama, za obezbeđivanje geopolitički održive strategijske dubine, neophodno je ispunjenje četiri važna strategijska uslova. Prvi od njih je priznavanje strategijske linije koja povezuje Srednju Bosnu preko Mostara sa morem, kao važno sredstvo ekonomskog i političkog objedinjavanja. Oblast zajedničkih interesa i ekonomske prohodnosti duž ove linije, postaće jedan od najozbiljnijih stubova Muslimansko-hrvatske federacije. Suprotno tome, sukob koji bi se odigrao duž ove linije, najpre bi doveo do pucanja Muslimansko-hrvatske federacije, a zatim bi doveo u pitanje opstanak same Bosne i Hercegovine kao države.

Drugi uslov je očuvanje veze Srednje Bosne sa Istočnom Bosnom, odnosno sa krajevima duž linije reke Drine, u kojima je od strane Srba počinjeno najintenzivnije etničko čišćenje. Oblast od najvažnijeg strategijskog značaja za Dejtonskim sporazumom predviđenu slobodu kretanja je ova linija. Jedini održivi saobraćajni pravac duž ove linije, Sarajevo – Goražde mora se ojačati, i isplanirati njegovo postepeno usmeravanje ka Zvorniku i Foči. Ova linija ima veliki značaj, kako zbog otklanjanja ponovne pretnje Srbije usmerene prema državi Bosni i Hercegovini, tako i zbog muslimanskog bošnjačkog življa Srednje Bosne, tj. očuvanja osećaja zajedničke pripadnosti preko veze sa Sandžakom i Kosovom. Sa stanovišta borbe za očuvanje elemenata baštine Osmanskog carstva, linija duž Drine i Istočna Bosna predstavljaju jednu od najosetljivijih zona balkanske geopolitike. Ovo je glavni razlog zbog koga su Srbi, u sklopu svog projekta etničkog čišćenja, najviše pažnje posvetili ovoj oblasti. Zvaničnici Bosne i Hercegovine, prinuđeni su da u periodu od postizanja Dejtonskog sporazuma pa do postizanja konačnog rešenja, krenu u postepeno integrisanje ove oblasti sa centralnim delovima zemlje.

Potpuno prepuštanje cele Istočne Bosne Srbima ne predstavlja samo opasnost po ravnotežu u Bosni, već u velikoj meri i po ravnotežu celog Balkana. Presecanje veze Sandžaka i Kosova sa Bosnom, znači prepuštanje Bošnjaka hrvatskoj sferi interesa, odnosno u potpunosti prepuštanje Sandžaka i Kosova srpskoj sferi uticaja. Smelost Srba da nakon Dejtonskog sporazuma krizu prenesu na Kosovo, na neki način je i posledica slabljenja ove strategijske zone. Stoga je od velike važnosti da se veza Bosne sa linijom na reci Drini ne prekine. Ovo je u neku ruku moguće preko Goražda koje je u ulozi mostobrana na Drini.

Treći geopolitički uslov da bi Bosna i Hercegovina zaživela kao funkcionalna država jeste pojačavanje dominacije duž linije sever-jug, koja deli oblasti pod srpskom kontrolom na dva dela i koja počinje u Sarajevu, zatim se nastavlja preko Prijedora i Doboja, i završava u Brčkom. Kao što se duž ove linije može javiti konfliktna situacija koja bi ponovo mogla podstaći podelu zemlje, ona isto tako može reaktuelizovati ideju Velike Srbije, koja bi se prostirala duž linije Drina-Sava pa sve do Jadrana.

Četvrti uslov tiče se unutrašnje kompaktnosti bosansko-hercegovačkih Bošnjaka i podrazumeva postavljanje veze Srednja Bosna-Bihać na čvrste temelje. Ova situacija, kao što je bio slučaj tokom rata u Bosni, važna je sa stanovišta onemogućavanja potpune izolacije Bihaća, stoga što će ovim zapadni delovi Srednje Bosne dobiti dubinu. Druga slaba tačka Muslimansko-hrvatske federacije jeste mogućnost izbijanja unutrašnjih problema duž ove linije a radi kontrole nad njom.

Linije koje su tokom rata u Bosni bile poprište najozbiljnijih sukoba u miru predstavljaju minimalne pretpostavke za obezbeđivanje teritorijalnog integriteta zemlje. Za bošnjački živalj, koji svoju budućnost vezuje za opstanak Bosne i Hercegovine kao države, od velikog je značaja razvijanje saobraćajne infrastrukture i ekonomije, koje će obezbediti unutrašnju integraciju duž ovih linija.

Dejtonski sporazum koji je sa jedne strane obezbedio teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, ali koji je daleko od toga da može obezbediti održive geopolitičke uslove njenog preživljavanja, nosi u sebi velike nedorečenosti, kako po pitanju ustavnog uređenja, tako i stvarne vojne i strategijske situacije. Činjenica je da se pominje teritorijalna celovitost Bosne kao države, ali isto tako da nije regulisana struktura bosanske vojske koja bi trebalo da garantuje pomenutu celovitost, kao ni način na koji bi se međunarodno sankcionisali Srbi, kojima je priznata Republika, ako bi povukli neki jedностран potez. Jedina garancija su međunarodne snage razmeštene u Bosni nakon postizanja sporazuma.

Sa stanovišta stvarnog stanja stvari na terenu, Srbija i Hrvatska su ovim sporazumom uspele da konsoliduju svoj uticaj u oblastima bivše Jugoslavije koje su pod njihovom kontrolom, dok Bosni i Hercegovini ostaje da se nosi sa svim problemima koji su mučili bivšu Jugoslaviju i da bude pogodno tlo za nove krize. S obzirom na to da je kriza diplomatski svedena samo na Bosnu i Hercegovinu, mogućnost da ove dve susedne države ponovo odmere snage u Bosni i Hercegovini još uvek je veoma prisutna. Loše strane priznavanja statusa Republike Srpske i prepuštanja sandžačkih i kosovskih muslimana pravdi srpskog rukovodstva, videle su se tri godine nakon Dejtonskog sporazuma na Kosovu.

Islamski svet, i naročito Turska, morali su da insistiraju na održavanju konferencije koja bi bila posvećena celoj bivšoj Jugoslaviji, a ne, kao što je bio slučaj sa pregovorima u Dejtonu, samo Bosni. Priznavanje specijalnog statusa republici bosanskih Srba bez davanja neophodnih garancija muslimanskim zajednicama u Srbiji uticalo je u značajnoj meri na slabljenje položaja muslimana u regionu. Činjenica da su nedugo nakon sprovedenog etničkog čišćenja u Bosni, gotovo identične metode primenjene i na Kosovu, jasan su pokazatelj ove slabosti.

Dok su Srbija i Hrvatska izvršile unutrašnju konsolidaciju, budućnost većinski muslimanske Republike Bosne i Hercegovine, zavisi od mira zasnovanog na jednom sporazumu mutnog sadržaja. Za muslimanske zajednice na Balkanu u širem smislu, a najkonkretnije na Bošnjake, ovakva situacija predstavlja novu pretnju. Baštinici osmanskog nasleđa na Balkanu ne smeju biti ušuškani optimističkim govorima o miru, već treba da više nego ikad budu na oprezu i da dostignu vojnu moć, strategijsku uticajnost i diplomatsku superiornost kojima će razjasniti mutnu sadržinu ovog sporazuma.

Kao što su pokazala gorka iskustva iz vremena rata u Bosni, nakon svih međunarodnih napora i mirovnih pregovora, najvažniji faktor koja će oživeti Bosnu jeste želja Bošnjaka za političkom nezavisnošću i demonstriranje ove želje kao stvarne snage na vojnom planu. Tokom istorije ne postoji ni jedan narod koji je nezavisnost uspeo da osigura dobrom voljom i starateljstvom drugog naroda. Uprkos ogromnoj patnji, izvanredan otpor i volja koju su Bošnjaci pokazali, moraju biti prepoznati kada se bude odlučivalo o konačnom statusu zemlje. Kao što se vidi iz mnogih primera, patnja bilo kog naroda ne sme biti žrtvovana radi strategijskih interesa drugih naroda.

NATO intervencija i budućnost Kosova

Druga oblast na kojoj se direktno reflektuju problemi između kritičnih geopolitičkih linija i geokulturnih zona, jeste oblast koja se nalazi unutar ose Morava-Vardar odnosno oblast unutar geokulturne zona u kojoj se susreću

srpsko-albansko-makedonski elementi. Ideal Velike Srbije, koji je bio istaknut pod Miloševićem, liderom Srba, tj. ključnog naroda u Jugoslaviji, a koji je tokom Hladnog rata kontrolisao obe pomenute strategijske zone, bio je usmeren na promenu demografske strukture i formiranje etnički i verski monolitne strukture. U osnovi realizacije etničkog čišćenja i migracija koje su usledile kao posledica pritisaka, bila je zamisao da se onemogućí prekid veze Jadrana sa strukturom kopnenog geopolitičkog prostora i sa njim pove-zane (nacionalne – prim. prev.) zone u formiranju. Na taj način, završetak formiranja srpskog geopolitičkog životnog prostora, koji bi se protezao od Dunava do Jadrana, učinio bi Bošnjake i Albance neprijateljima sa „mestom prebivališta“ na ovom srpskom životnom prostoru, i lakim plenom lišenim mogućnosti da dobije bilo kakvu spoljnu pomoć.

Etničkim čišćenjem u Istočnoj Bosni delimično je završeno uobličavanje ovog životnog prostora, ali je, s druge strane, pad Krajine u hrvatske ruke znatno oslabio tzv. jadranski stub ovog projekta. Srbija, koja je iz bosanskog rata izašla bez ozbiljnijih vojnih gubitaka, i koja je Dejtonskim sporazumom legalizovala sprovedeno etničko čišćenje u Istočnoj Bosni, ohrabrena ovim iskustvom preduzela je u cilju jačanja unutrašnje konsolidacije mere etničkog čišćenja, zasnovane na zastrašivanju i nasilnom iseljavanju, i na Kosovu.

Iz srpske perspektive, četiri osnovna elementa čine Kosovo drugačijim od Bosne. Prvi element tiče se demografske strukture Kosova. Za razliku od Bosne, Kosovo sa stanovništvom koje čini 90 odsto Albanaca, ima daleko monolitniju strukturu. Ova struktura je onemogućila bosanski model, pa su Srbi, nastavljanjem etničkih zločina, kroz svoj poduhvat etničkog čišćenja na Kosovu, proterivanjem Albanaca u susedne države (naročito u Albaniju i Makedoniju), nastojali da promene demografsku sliku oblasti.

Ova situacija formirala je geokulturnu atmosferu koja je ujedno i druga osnovna razlika u odnosu na Bosnu. Kada se visoki stepen unutrašnje društveno-kulturne i društveno-političke integracije na Kosovu i u skladu sa tim postojanjem izuzetno otporne društvene strukture na kulturnu asimilaciju i uticaje spoji sa srpskim polaganjem istorijskog prava na Kosovo kao na svoju kolevku, otvara se put stvaranju konstelacije koja etničko-versku sučeljenost iskazuje kroz formiranje oštih linija podele. Za razliku od Srba i Bošnjaka koji su, i pored razlike u veroispovesti, zahvaljujući integrativnom faktoru jezika uspeali da tokom Hladnog rata ostvare daleko viši nivo integracije, društvena integracija Srba i Albanaca ostala je na najnižem nivou. Za razliku od Bošnjaka koji su se navikli na zajednički život sa Srbima i koji su zbog toga bili zaprepasćeni srpskim masakrima, Albanci, inače poznati po čvrstini rodovske povezanosti, ovo (događaje na Kosovu – prim. prev.) su shvatili samo kao radikalizaciju već postojećih razlika.

Treća razlika koju iskazuje balkanska geopolitička struktura, tiče se direktno ravnoteže unutar samog regiona. Za razliku od žrtava etničkog čišćenja u Bosni, tj. Bošnjaka, suočenih i sa istočnih i sa zapadnih strana pritiscima Srba i Hrvata, i sateranih u geto u Srednjoj Bosni, kosovski Albanci nikada nisu prekidali kontakte sa svojim sunarodnicima u Makedoniji i Albaniji, čime su sebi osigurali stalnu logističku podršku i прибежиште. Ovakav povećani kapacitet Albanaca da se odupru, istovremeno je povećavao mogućnost da se kosovska kriza proširi na ceo Balkan. Jedan od razloga zbog kojih se NATO opredelio za intervenciju je rizik od širenja konflikta usled ovog geokulturnog rascepa.

Suprotno trima elementima koji su otežavali srpsku akciju etničkog čišćenja na Kosovu, četvrta komponenta koja je proizašla iz statusa Kosova (u jugoslovenskoj federaciji – prim. prev.), obezbedila je Srbima značajan manevarski prostor. Za razliku od Bosne i Hercegovine, državno uređenje Jugoslavije tokom Hladnog rata nije predviđalo status republike za Kosovo, već mu je dodeljen specijalan status. Ovaj status su Srbi ukinuli 1989. godine, te je Kosovo tokom raspada Jugoslavije i priznavanja republika ostalo na marginama zbivanja. Svesni osetljivosti situacije na Kosovu, Srbi su promenom njegovog statusa, ovu oblast direktno potčinili Srbiji i time problem Kosova izmestili iz domena međunarodnog prava. Problem Kosova Srbija je nastojala da predstavi kao unutrašnje pitanje. Na isti način, tokom NATO intervencije, neke članice Saveta Bezbednosti UN, poput Kine i Rusije najoštrije su se protivile mešanju u unutrašnje poslove jedne države članice.

Eksplatišući pogodnosti omogućene međunarodnim sistemom, Srbija je u svojoj akciji etničkog čišćenja primenila strategiju postepenog delovanja. Ona, koja je tokom prve faze krize svaku reakciju međunarodne zajednice doživljavala kao mešanje u svoje unutrašnje stvari, u vreme pregovora u Parizu koristila je taktiku odugovlačenja pregovora od strane britansko-francuskog bloka, da bi dobila na vremenu i produžila krizu. S obzirom na iskustva iz Bosne, verovanje da će međusobno suprotstavljeni stavovi zapadnih zemalja odložiti intervenciju, navelo je Miloševića da odbije tekst sporazuma koji su kosovski Albanci u međuvremenu prihvatili.

Činjenica da Milošević nije uspeo da primeti promene u globalnoj konjunkturi i načinu na koji su se SAD odnosile prema sistemskim protivrečnostima na Balkanu, uticali su na neuspeh njegovih planova. I pored ovoga, nedugo nakon što je počela intervencija, Miloševićovo rukovodstvo je eksploatisanjem konjunktura do koje je doveo nedostatak podrške sa kopna tokom dejstava, protivnike nateralo da počnu da razmišljaju o ograničenoj kopnenoj akciji. Cilj ovakvog otpora Srbije bio je da se podsticanjem razlika među članicama NATO u vezi sa svrsishodnošću dovede do podela unutar intervencionističkog bloka i da se intenziviranjem vazdušnih operacija (a bez po-

дршке na kopnu) narod Kosova primora na iseljavanje u Albaniju i Makedoniju.

Nesprovođenje neophodnih priprema za kopnenu intervenciju, u prvoj fazi vazдушnih operacija dovelo je do ubrzavanja operacije etničkog čišćenja na terenu. Izjave NATO zvaničnika da je za izvođenje eventualne kopnene operacije potrebno najmanje šest nedelja, takođe su dale Srbima dovoljno vremena da ubrzaju operaciju etničkog čišćenja. Masovne grobnice, otkrivene nakon intervencije, pokazale su slabe strane vazдушnih operacija.

Izvlačeći „albansko pitanje“ iz celine jugoslovenskog problema i raznoseći glas o njemu po regionu, srpsko rukovodstvo je, s jedne strane, pojačalo budnost NATO snaga, dok je s druge strane pokrenulo mehanizme regionalne ravnoteže snaga. Mogućnost da čak i najmanja akcija i promena u strukturi Makedonije može direktno uticati na uključivanje Grčke, Bugarske, Albanije i Turske, zabrinula je zemlje koje bi usled krize direktno ili indirektno mogle da u nju budu uvučene.

Svesna ovoga, Srbija je pretvorila jugoslovensko i srbijansko „albansko pitanje“ u balkansko, a kroz izbeglički talas, još konkretnije u makedonski problem. Evidentan je značaj ove, sa stanovišta Turske najkritičnije linije. Međutim, upornost SAD, koje su dobro odmerile odnos lokalnih aktera, uz dobro smišljene nemačke manevre i diplomatske poteze usmerene na okončanje intervencije putem uključivanja Rusije u evropske posredničke forume, najpre su oslabili, a zatim i slomili srpski otpor.

Ipak, iako povlačenje srpskih vojnih snaga i KFOR-ovo preuzimanje kontrole na Kosovu, nisu dovoljni za konačno rešenje krize, svakako predstavljaju neophodne korake ka tome. Najvažniji aspekti kosovskog problema još čekaju na rešenje. Teškoće koje proizlaze iz sistemskih i unutarregionalnih suprotnosti, nastavljaju da utiču na diplomatske i političke procese koji se tiču budućnosti Kosova.

Problemi koji su u vezi sa budućnošću kosovskog problema moguće je razvrstati na tri nivoa. Prvi nivo tiče se suštine tj. statusa Kosova. Iako sporazum (iz Rambujea – prim.prev.) koji su kosovski Albanaci potpisali pre intervencije predstavlja izraz osude srpske agresivne politike, i ma koliko sadržao pozitivnih elemenata koji su doveli do povećanja pritisaka da se intervencija sprovede, on u pogledu konačnog rešenja i karaktera autonomije Kosova sadrži i neke nejasne odredbe. Rezultat svega je to da je na Kosovu između Srba i Albanaca poprilično otežan sporazumni nastup po pitanju formiranja zajedničkog političkog životnog prostora. Klima nepoverenja, privremena rešenja, definisanje ograničene autonomije bez obezbeđenih garancija dovode do iskakanja iz koloseka i smanjuju mogućnost pronalaženja alternativa za postizanje konačnog rešenja. S obzirom na to da i Srbi i Albanci

u prvi plan ističu formulu „sve ili ništa“, sužava se manevarski prostor za fleksibilnu diplomatiju poduprtu stvarnom vojnom silom. Teško je očekivati da će u ovakvoj klimi nepoverenja Srbi i Albanci prihvatiti da budu konstitutivni elementni u okviru jedne države, ako to nije pošlo za rukom Srbima i Bošnjacima, narodima koji su tokom perioda Hladnog rata ostvarili daleko viši stepen društveno-kulturne integracije. Pred udruženim međunarodnim snagama koje prave planove za budućnost Kosova u ovom pogledu su i pre intervencije stajale krajnje ograničene opcije.

Suštinski, autonomija zasnovana na unutrašnjoj suverenosti Kosova, još uvek se predstavlja kao osnovno alternativno rešenje. Međutim, sadržaj autonomije ima mnogo veći značaj od same apstraktne alternative autonomije. Status (države – prim.prev.) članice, sličan onom koji ima Crna Gora unutar Jugoslavije ili Republika Srpska u Bosni, odnosno rešenje slično *de facto* autonomiji tj. prostor zaokružen jasno definisanim unutrašnjim granicama, može biti model za budućnost Kosova. U suprotnom, u okviru Srbije priznata kulturna i ekonomska autonomija, neće predstavljati nikakvu garanciju bezbednosti i stabilnosti za Kosovo. Međutim, za kosovske Albance koji se sećaju nekadašnje veoma široke autonomije, a koju su srpski zvaničnici odlukom iz Beograda ukinuli, samo prostor jasno definisanom unutrašnjom suverenosti može biti delimično rešenje.

Najproblematičnija strana unutrašnjeg suvereniteta tiče se problema osiguravanja bezbednosti nakon isteka mandata KFOR-a. Razoružanje Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) u periodu koji je usledio neposredno nakon interevencije, može biti tumačeno kao neophodnost utemeljena u preuzetim međunarodnim obavezama. Međutim, bez vojnog osiguravanja unutrašnje suverenosti, biće teško obezbediti stabilnost u oblasti Kosova.

Na drugom nivou, najozbiljniji problem koji se tiče regionalne ravnoteže snaga jeste budućnost „albanskog pitanja“, proisteklog iz fragmentirane demografske strukture Albanaca. Stoga, konačno rešenja kosovskog problema tiče se pre svega Albanije i Makedonije, a onda skoro svih zemalja u regionu. Mogućnost da problem na Kosovu pokrene „albansko pitanje“ kao centralni problem Balkana, sa stanovišta regionalne ravnoteže čini ga najkritičnijim prostorom. Migracije sa Kosova u Albaniju, Makedoniju, Bugarsku i odatle u Tursku, koje smo imali priliku da vidimo tokom krize, predstavljaju ozbiljan rizik po regionalnu ravnotežu. Zbog njene krajnje osetljive etničke i verske ravnoteže, naročito je problematičan položaj Makedonije. U ovom trenutku prividno zamrznut zahvaljujući snagama KFOR-a, ovaj sukob nastaviće da predstavlja jedan od najosetljivijih regionalnih problema, a naročito sa stanovišta Turske.

Kao što smo u prethodnom delu izlaganja naglasili, treći nivo čine sistemske suprotnosti globalnih aktera vezane za budućnost Kosova. Najvažniji element koji se promenio u trenutnom statusu Kosova su garancije međunarodnih vojnih snaga. Međutim, mandatna ograničenja tih snaga i njihove unutrašnje protivrečnosti predstavljaju elemente koji će određivati budućnost regiona i koji bi na nju mogli negativno uticati. Tokom raspoređivanja KFOR-a na Kosovu javile su se ozbiljne zabrinutosti, a naročito u vezi sa oblastima koje su stavljene pod britansku, francusku i rusku kontrolu. Tako su, recimo, primeri politike svršenog čina, tj. rusko zauzimanje aerodroma u Prištini, koji se nalazi van zone njene odgovornosti, kao i sukobi albanskog stanovništva sa britanskim i francuskim snagama u Mitrovici i Prištini, samo pojačali ove strahove. Faza procesa tokom koje će se definisati novi status i formirati civilna administracija na Kosovu biće najkritičniji period.

VI Osnove turske politike prema Balkanu

Analizom krize na Balkanu, odnosno njenih globalnih i regionalnih implikacija, Turska može izvući važne pouke.

i) Promene i dinamičnost uslova u posthladnoratovskom periodu momentalno se odražavaju na širenje globalnog rivalstva i direktno utiču na osetljive regionalne zone. Svaki put kada dođe do takvih situacija, odnos između globalnih predilekcija i regionalnih politika neophodno je postaviti na fleksibilne, ali pritom i dugoročno osmišljene osnove, uz periodično modifikovanje. Na primer, ignorisanje Turske od strane EU, direktno je uticalo na strategijsko preusmeravanje Turske ka SAD i Izraelu, a samim tim i na politiku prema Bliskom istoku i Balkanu. Sa ovog stanovišta, svaki potez koji smanjuje fleksibilnost globalne strategije, u regionalnim politikama može biti novi kamen spoticanja.

ii) Konjunktura ove vrste zemljama sa izraženijom strategijskom fleksibilnošću pruža brojne pogodnosti u domenu spoljne politike, dok zemlje bez fleksibilnog stava postaju izloženije rizicima. Dok je, s jedne strane, početkom 1998. godine, dakle u vreme eskalacije krize na Kosovu, od strane tadašnjeg premijera Mesuda Jilmaza teorijski možda i ispravno upotrebljeni koncept *Lebensraum*-a doveo do bespotrebne polemike sa Nemačkom, dotle su napori tadašnjeg ministra spoljnih poslova Ismaila Džema da se kroz susrete na Bliskom istoku i Balkanu pokrenu određene inicijative, dobar primer racionalne spoljne politike.² Dinamičnost u međunarodnim odnosima nalaže ne-

² Radi se naime o sporu na relaciji Ankara – Berlin koji je prostekao iz prevođenja termina „životni prostor“ sa turskog (*hayat sahası*) na nemački (*lebensraum*), a koji zbog nemačkog iskustva sa nacional-socijalizmom ima potpuno drugačiju konotaciju u Nemačkoj (prim. prev.)

ophodnost održavanja kontakta sa svim akterima. U slučaju da se radi o akteru iz supраничког тора, контакти с њим могу указати на његове намере.

iii) Reflektovanje rivalstva sa globalnog okvira na Balkan zahteva osvrt na ranije istorijsko iskustvo sa sferama uticaja na Balkanu. Devetnaestovekovna evropska diplomatija suočila se sa tri istorijska nasleđa – dvama u nastupanju i jednim u povlačenju. Prva interesna sfera u usponu dobila je na zamahu stvaranjem Nemačkog saveza i slična je nasleđu Svetog rimskog carstva nemačke nacije, koje se prostire od Poljske na severu, preko Austrije i Mađarske, do Hrvatske i Jadrana na jugu. Što se drugog tiče, to je pravoslavno-slovenska sfera uticaja i nju je održavao ruski ideal Trećeg Rima koji će kasnije transformacijom u socijalističku ideologiju dovesti do spuštanja gvozdene zavese. Ova sfera počinje na severu u Besarabiji, a zatim se preko Bugarske, Srbije i Grčke spušta do Egeja i Jadrana. Nasuprot ova dve ofanzivne ose, imamo i treću tj. defanzivnu osmanlijsku osu koja se na severu tradicionalno oslanja na poljsku politiku, a što se juga tiče, na autohtone etničke grupe na Balkanu koje se identifikuju sa osmanskim kulturom. Kada je reč o britanskoj politici uravnoteživanja, njen cilj je bio stvaranje neke vrste političke tampon tvorevine, nalik na bivšu Jugoslaviju, koja će biti konpromis između nemačkih i slovenskih interesa.

Ovakva ravnoteža u ovom ili onom obliku još uvek postoji. Na žalost, realnost koju moramo da prihvatimo jeste da Turska, u poređenju sa uticajem koji Nemačka i Rusija imaju u očuvanju svojih interesnih sfera, nema dovoljno snage. Zbog ovoga se balkanska kriza praktično pretvorila u pokret za eliminaciju islama i osmanskog identiteta u regionu. Poslednje krize u Bosni i na Kosovu ovo su nedvosmisleno pokazale.

Međutim, za razliku od XIX veka, najvažniji faktor nove konjunktуре jesu SAD. Regionalna aktivnost SAD treba da bude bazirana na elementima koji se nalaze van nemačkih i slovenskih sfera uticaja. Videvši da su simpatije mađarskih, hrvatskih u slovenačkih elemenata na strani Nemačke, srpskog elementa na strani Rusije, a da bugarski, rumunski i grčki elementi, u skladu sa trenutnom konjunktуром, mogu biti i na strani jednih i drugih, SAD će, htele to one ili ne, biti prinuđene da se oslone na albansku i bošnjačku komponentu, kao na aktere neophodne za uspostavljenje regionalne ravnoteže. Turska u ovom trenutku mora, bez suprotstavljanja Nemačkoj i Rusiji i bez prekidanja diplomatskih odnosa sa ovim državama, nastaviti sa sprovođenjem regionalne računice koja se poklapa s američkom.

iv) Protiv antiosmanskog i antiturskog imidža koji na Balkanu naročito Srbi i Grci često vole da ističu u prvi plan, Turska se mora boriti tako što će elemente globalnog rivaliteta pažljivo refleksno usmeravati na region. Da bi Turska mogla da bude aktivna u regionu, mora da obrazuje diplomatske i realpo-

litičke instrumente. Neprihvatanje političke kulture i institucija nasleđenih od Osmanskog carstva dovodi do ozbiljnih problema na Balkanu. Svima su odlično poznate naša istorijska i emotivna bliskost s Bošnjacima i Albancima; međutim, za njihovo praktično iskazivanje nema međunarodnopravog okvira. Zbog pristupa po kome se proizvodi islamske kulture smatraju za opasnost, na Kosovu i u Bosni je naročito teško voditi borbu za očuvanje tog identiteta. Ovo postaje još razumljivije ako se ima u vidu da Srbi u obe oblasti svoje protivnike predstavljaju kao islamske fundamentaliste. Propaganda vođena protiv Alije Izetbegovića predstavlja odličan primer. Turska mora, naročito kada je o Balkanu reč, da uspostavi novu ravnotežu i harmoniju između unutrašnje političke kulture i spoljne politike.

U izloženom kontekstu, glavni elementi turske politike prema Balkanu mogu se sažeto ovako predočiti:

1. Istorijsko nasleđe i Balkan

Od vremena uspostavljanja dominacije osmanske države na Balkanu, pa sve do današnjeg dana, tradicionalna osmansko-turska politika prema Balkanu temeljno se oslanja na dve grupacije stanovništva – Bošnjake i Albance. Time što su se ova dva autohtona balkanska naroda opredelila za islam, povećan je značaj islama i osmanskih elemenata u balkanskoj geo-kulturi koja počiva na katoličko-pravoslavno-islamskim odnosno rimsko/nemačko-rusko-osmanskim osnovama. Iz tih razloga su ovi narodi u vremenima najveće moći Osmanskog carstva pribavili sebi veliki uticaj na Balkanu, dok su nakon slabljenja i kolapsa Carstva bili izloženi najtežim udarcima.

Po završetku Hladnog rata, promena ravnoteža snaga na Balkanu u korist Turske ogledala se u političkom preobražaju ovih naroda u sopstvenim državama u skladu sa kulturnim obrascem iz prošlosti. Sve dok Albanci i Bošnjaci ne postanu stabilni i uticajni na Balkanu, ne može se očekivati da će turska Istočna Trakija i Anadolija biti spokojne. Bosna i Hercegovina se i dalje nalazi u ulozi isturene političke, ekonomske i kulturne predstraže Turske prema oblastima Srednje Evrope. Kada je o Albaniji reč, ona predstavlja barometar turske politike prema Balkanu. Bez obezbeđivanja stabilnosti i bezbednosti za Albaniju na Balkanu, Turska ne može postati trajno uticajan faktor u regionu.

Kao što smo ranije naglasili, u sklopu turske politike prema Balkanu i Kavkazu, Albanija i Azerbejdžan imaju sličnu ulogu. Ovaj položaj, definisaće sudbinu turske politike prema tzv. bliskoj kopnenoj i bliskoj morskoj sferi. Ključnu ulogu u turskoj politici prema Istočnom Sredozemlju i Jadranu ima Albanija, dok u pogledu politike prema regionu Kaspijskog mora ta uloga pripada Azerbejdžanu. Sa geokulturnog i geopolitičkog stanovišta, u bu-

dućnosti Bošnjaka i Albanaca leži ključ Balkana. Sa stanovišta turskih interesa u klizavim i promenjivim regionalnim odnosima na Balkanu, nepromenjivi i najvažniji stratezijski prioriteti su elementi stabilnosti i bezbednosti, kao i problem opstanka u svojim oblastima i garancije zajednicama koje su zaostavština Osmanskog carstva i koje sigurnost svoje sudbine vide samo kroz tursku moć i uticaj u regionu. Ova situacija za Tursku nije samo odgovornost i teret, već ujedno predstavlja i najvažnije sredstvo za formiranje turske sfere uticaja na Balkanu. Luk koji iz pravca severozapada povezuje liniju Bihać-Srednja Bosna-Istočna Bosna-Sandžak-Kosovo-Albanija-Makedonija-Kirdžali-Zapadna Trakija sa Istočnom Trakijom, sa stanovišta Turske ima odliku geopolitičke i geokulturne žile kucavice na Balkanu.

Ako se obrati pažnja, može se videti da su Srbi tokom rata u Bosni upravo bili usmereni na presecanje ove linije tj. s jedne strane su okupacijom Istočne Bosne odvojili istu od Sandžaka i Kosova, dok su s druge strane, opsadom Bihaća, ovaj pretvorili u izolovano ostrvo. Dok je u periodu nakon rata ponovo uspostavljena veza između Bihaća i Srednje Bosne, operacija etničkog čišćenja u Istočnoj Bosni je u potpunosti prekinula vezu Sandžaka sa Bosnom. Intenziviranje sukoba na severu Kosova, tj. prema Sandžaku, i na zapadu, tj. prema Albaniji, takođe nije slučajnost. Kosovo se nalazi u središtu pravca koji spaja većinski bošnjačku osu Bosna-Sandžak i većinski albansku osu Makedonija-Albanija. Gubitak Kosova pretvoriće bošnjačku komponentu na severu u srednjoevropsku manjinu, dok će Albance kao etničku grupu raspršenu širom Balkana, pretvoriti u zajednicu stešnjenu uz Jadran. Razdvajanje ovih zajednica s kojima je Turska u sudbinskom zajedništvu vodiće ka njihovoj marginalizaciji i označiće definitivni kraj osmanske zaostavštine u regionu.

Obezbeđivanje unutrašnje bezbednosti, očuvanje kulturne samobitnosti, jačanje ekonomske i društvene infrastrukture, kao i intenziviranje komunikacije između zajednica u ovoj zoni, učiniće Tursku moćnom, kako u slučaju mira tako i u slučaju nestabilnosti u regionu. Suprotno ovome, demografska dezintegracija i nestanak ove zone u velikoj će meri smanjiti uticaj Turske na Balkanu.

2. Regionalna međuzavisnost

Da bi ostvarila svoj stratezijski cilj, Turska mora pratiti globalnu i regionalnu ravnotežu. Najosnovnija karakteristika koja Turskoj daje značajnu stratezijsku prednost i ono što je izdvaja od drugih balkanskih zemalja jeste činjenica da je Turska u isto vreme bliskoistočna, istočnomediteranska i kavkaska zemlja. Ni jedna druga balkanska zemlja ne može da se pohvali takvim prostorom spoljopolitičke višesmernosti.

Kao što smo prethodno istakli, danas postoji odnos međuzavisnosti između oblasti koje čine ovaj region, a Turska je, sa svojim fleksibilnim poimanjem spoljne politike, zahvaljujući kojem konstantno proširuje polje delovanja, država koja tu međuzavisnost najbolje može iskoristiti. Regionalna međuzavisnost, iz koje se uz dobre proračune može izvući velika korist, poput je mača sa dve oštrice. Njeno loše korišćenje nosi sa sobom i ozbiljne rizike. Problemi Istočnog Sredozemlja i Kipra, koji se javljaju na prostoru na kome se susreću Balkan i Bliski istok, problemi su koji najdirektnije utiču na prostor njenog spoljnopolitičkog delovanja. Turska je dužna da razvije strategiju za blisku sferu koja će pratiti koordinaciju politika u regionu.

3. Unutarregionalna ravnoteža

U odnosima regionalne međuzavisnosti, Turska mora voditi računa o globalnim silama i njihovim odnosima, kao što mora razviti aktivnu i dinamičnu diplomatiju koja će neprestano pratiti odnose unutar regiona. Može se govoriti o postojanju triju koncentričnih prstenova u regionu, sa središtem na Kosovu.

Prvi prsten je unutrašnji prsten, koji čine Kosovo (samim tim i Srbija), Albanija i Makedonija, i on je poprište konflikata koji proističu iz fragmentacije albanskog etničkog identiteta. Drugi prsten sačinjavaju Grčka, Jugoslavija tj. proširena Srbija, Bugarska, Turska i Bosna i Hercegovina, odnosno države koje će se prve u slučaju širenja krize direktno u nju uključiti. Treći prsten čine zemlje koje mogu uticati na ravnotežu u dvama unutrašnjim prstenovima. Tu spadaju Hrvatska, sa mogućnošću da utiče na zbivanja u Bosni, Mađarska, sa mogućnošću uticanja na oblast Vojvodine, i Rumunija, koja zahvaljujuću svom geografskom položaju može da utiče na ravnotežu svakog prstena. U vezi sa pomenutim triima prstenovima, neophodno je primenjivati koordiniranu diplomatiju.

U tom kontekstu, sa stanovišta Turske, prioritet u pogledu ravnoteže u okviru prvog prstena jeste jačanje strukture Albanije u svakom pogledu i nastojanje da se razvije što je moguće sveobuhvatnija saradnja u balkanskim poslovima sa ovom zemljom. Slabosti koje bi se u vezi s ovim prioritetom ispoljile mogu imati za posledicu povećanje uticaja Grčke i Italije u Albaniji, a na štetu Turske. Nedovoljno brza i efikasna pomoć Turske u vreme krize sa piramidalnim bankama, koja je potresla Albaniju, pružila je Grčkoj značajan prostor za delovanje. Slično ovome, obraćanje premijera Albanije Grčkoj, s predlogom da posreduje u prvim danima kosovske krize, takođe predstavlja upozorenje i opomenu Turskoj.

Kriza u Albaniji, sa stanovišta uticaja koji ima i rezultata koje proizvodi, poseduje mnogo više potencijala da preraste u ozbiljan regionalni sukob, i

to daleko ozbiljniji od onog u koji smo imali prilike da vidimo u Bosni i Hercegovini. Činjenica da Bošnjaci, sa izuzetkom Sandžaka, žive u okviru granica Bosne i Hercegovine, uticala je na pozitivan ishod nastojanja da se kriza ograniči na Bosnu i Hercegovinu. Ako se izuzumu kratkotrajni direktni sukobi sa Hrvatskom i Srbijom, kriza je ostala „zaključana“ u granicama Bosne i Hercegovine. Suprotno položaju Bošnjaka, činjenica da Albanci, pored Albanije, žive u velikom broju i na Kosovu i u Makedoniji, može imati za posledicu direktno uključivanje Srbije i Grčke u krizu. Prebacivanje fokusa krize na Balkanu s Bošnjaka na Albance prvi su zabrinjavajući nagoveštaji mnogo šireg regionalnog sukoba.

Najslabija karika u prvom prstenu su odnosi između Makedonije i Albanije. Prekid odnosa koji se stalno pogoršavaju, a koji su prouzrokovani problemima sa kojima se suočavaju Albanci u Makedoniji, dovešće do pojačanih pritisaka drugih država na njih. Intenzivirajući odnose sa ovim dvema državama Turska će, s jedne strane, raditi na poboljšanju bilateralnih odnosa, dok će, s druge, preuzeti na sebe obavezu ubeđivanja Albanaca u Makedoniji da na najbolji mogući način iskoriste svoja neotudjiva građanska prava. Ovo ne znači ništa drugo nego da se s Albancima, koji čine gotovo polovinu države, može sačuvati postojanje Makedonije, izložene pritisku Srbije, Grčke i Bugarske.

Nastojanja zemalja iz drugog prstena da između sebe formiraju unutrašnji savez, sa „spoljne strane“ moraju biti uravnotežena drugim savezima. Ovde je najosnovnije da se spreči formiranje antiturskog regionalnog saveza koji bi se mogao formirati pridruživanjem Bugarske srpsko-grčkom savezu. Mogući srpsko-grčko-bugarski blok doveo bi do povećanog pritiska na tursku žilu kucavicu u regionu, ali i raspada Makedonije i stvarnog prekida veza Turske sa Bosnom i Albanijom. Zbog toga se odnosi sa Bugarskom moraju razvijati kako na bilateralnoj, tako i multilateralnoj osnovi, a ukoliko bude bilo moguće, osnovati čak i bilateralnu komisiju koja bi se bavila balkanskim problemima. Obezbeđujući ovo, Turska će kontinuirano moći da „opipava puls“ Bugarske.

Sa državama trećeg prstena tj. državama poput Rumunije, Mađarske, Slovenije i Hrvatske, Turska mora intenzivirati kontakte. I ovako veoma dobri odnosi s Rumunijom moraju se produbiti i u eventualnoj novoj balkanskoj krizi ostaviti otvorenu mogućnost korišćenja putnih pravaca kroz Rumuniju i reku Dunav.

4. Opšteregionalne političke inicijative

Iako svesna unutarbalkanskih suprotnosti i rizika, Turska mora posvetiti pažnju politikama koje će obuhvatiti region u celosti. U tom kontekstu,

Turska mora uzeti aktivnu i predvodničku ulogu u Procesu saradnje zemalja JIE i u Paktu stabilnosti za Jugoistočnu Evropu.

Davanje prioriteta zajedničkim projektima na regionalnom nivou povećaće turski uticaj u regionu. Na primer, nakon sprovedenog kulturocida u Bosni, a imajući u vidu da je u ovom brisanju naneta najveća šteta osmansko-turskom kulturnom nasleđu, na dnevni red mora doći obrazovanje balkanskog mini-UNESCO-a, koji će zajedničkim naporima očuvati regionalni kulturni obrazac. S obzirom na to da je prostor koji zauzimaju balkanske države mesto na kome se susreću različite kulture, može se predložiti zajednički rad na obezbeđivanju kulturnih i obrazovnih prava tamošnjih etničkih zajednica. Dogovor te vrste bio bi naročito poželjan za Kosovo i Zapadnu Trakiju.

Za prevazilaženje regionalnih problema i formiranje sfera zajedničkih interesa moraju se forsirati prevashodno ekonomski projekti, poput projekta balkanskog autoputa, koji je u jedno vreme bio aktuelan. Primat se mora dati daleko većim ulaganjima u kojima će moći da učestvuje i Crnomorska organizacija za ekonomsku saradnju.

5. Globalni strategijski instrumenti u politici prema Balkanu

U ovom trenutku Turska ima dva instrumenta koja joj stoje na raspolaganju. Jedan od njih je sistemski, dok je drugi alternativni. Sistemski instrument je NATO, čiji je Turska članica. Uključivanje NATO-a u krize i vezivanje njene uloge u NATO-u više za Balkan nego za Bliski istok i Istočnu Evropu, ima veliki značaj za našu politiku prema Balkanu. Prepuštanje problema forumima EU i UN smanjiće tursku sferu uticaja. Kao što smo ranije često naglašavali, za razliku od turskog angažmana u okviru NATO-a na Bliskom istoku, koji je rizičan, njena uloga na Balkanu i u Istočnoj Evropi učiniće je uticajnijom i moćnijom u odnosu na Evropu, koja je ne prihvata. Ovakav razvoj situacije primoraće SAD da razviju politiku blisku Bošnjacima i Albancima koji su, opet, bliski Turskoj, čime će doći do približavanja turskih i američkih interesa.

Pored sistemske uloge NATO-a, drugi važan instrument je samo na prvi pogled vansistemska Organizacija islamske konferencije (OIK). Energично iznoseći balkanske probleme pred OIK, Turska je dužna da ih predstavi ne kao probleme očuvanja islamsko-osmanskog identiteta u regionu, već kao neimenovani problem čitavog islamskog sveta. U situaciji u kojoj papa direktno utiče na zbivanja i iskazuje svoje mišljenje, oseća se da pokušaj očuvanja verskog i kulturnog identiteta kroz povezivanje Albanaca i Bošnjaka s prostorom Anadolije nailazi na znatne prepreke. Bez zaštitnika, Bošnjacima i Albancima preta opasnost od gubitka kulturnog identiteta, čime bi plan njihove likvidacije bio uspešno priveden kraju. Ne sme se zaboraviti da je Turska,

tokom krize u Bosni izostavljena iz zapadnjačke kontakt grupe, kao član OIK-ove kontakt grupe i time značajan činilac, u ovom pogledu mogla obaviti važnu funkciju.

Koliko je skupo plaćeno oklevanjem izgubljeno vreme u Bosni, ne sme da bude zaboravljeno. Uključivanje OIK-a ima specifičan značaj za vršenje diplomatskog pritiska na velike sile. Ukoliko Bosna danas i pored svega uspe da opstane, za to će biti zaslužne dve stvari: razlike među sistemskim silama i psihološka i diplomatska podrška islamskog sveta. Oba instrumenta danas moraju biti korišćena, te će Kosovo morati da bude stavljeno na dnevni red kao problem od svetskog značaja, odnosno problem kojim će se baviti, kako UN i NATO tako i OIK. Bude li lokalizovan, kosovski problem pašće u zaborav i označiće potpun nestanak proturskog albanskog elementa u regionu.

Strategiju u vezi sa Balkanom, koja je sa srpskim pokoljem na Kosovu i, kao njegovom posledicom, NATO intervencijom, ponovo došla na dnevni red, Turska mora da izvuče iz okvira spoljnopolitičkog pitanja koje se revidira od krize do krize i definiše je kao održivu dugoročnu strategiju zasnovanu na nekim osnovnim prioritetima i principima. Da ne bismo došli u situaciju da nam se dogode nove Bosne i Kosova, neophodno je pre svega razviti viziju jedne takve spoljne politike. Ne sme se zaboraviti da je sudbina Osmanskog carstva odlučena na Balkanu. Bez formiranja zona uticaja van svojih granica tj. na Balkanu, Turska ne može biti uticajna u međunarodnim odnosima, kao ni u regionalnim okvirima. Dok će, s jedne strane, biti usmerena ka pripremanju i preduzimanju strategijskih i taktičkih poteza u cilju očuvanja interesa na Balkanu, samerenih jednom Kosovu, dotle će, s druge strane, Turska s biti primorana da prati osnovne komponente u procesu formiranja novog svetskog poretka i da uzima učešće u inicijativama povezanim s procesima koji bi mogli dovesti do važnih ishoda na tom planu.

P r e v e o:

Miloš B. Marković

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Елена Пономарева*

Оригинални научни рад
УДК 327 (497.6)

ЛОВУШКИ И ДИЛЕММЫ МИРНОГО СОГЛАШЕНИЯ ИЛИ КАКОЕ БУДУЩЕЕ ЖДЕТ БОСНИЮ И ГЕРЦЕГОВИНУ?

Јелена Пономарјева

**Замке и дилеме мировног споразума или каква будућност
чека Босну и Херцеговину?**

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, Дејтон, Мировни споразум, протекторат, НАТО, ЕУ, Русија, Република Српска

Биљешка: Истражујући специфичности Дејтонског споразума и процес ревизије основних рјешења Мировног споразума из 1995. године, аутор доказује да се, направљена уз непосредно вањско мијешање, БиХ од стране идеолога међународне заједница сматрала „државом прелазног периода“. У последње вријеме убрзана централизација Босне и њене припреме приступању НАТО-у умају за циљ стварање још једног протектората на Балкану. С разлогом се ствара закључак о глобалним процесима преобликовања свих свјетских система.

Кључеве слова: Боснија и Херцеговина, Дејтон, Мирное соглашение, протекторат, НАТО, ЕС, Россия, Республика Сербская.

Анотација: Исследую специфику дейтонской Боснии и процесс пересмотра основных положений Мирного соглашения (МС) 1995 г., автор доказывает, что созданная под непосредственным внешним вмешательством БиГ рассматривалась идеологами МС как “государство переходного периода”. Ускоренная в последнее время централизация Боснии и подготовка ее вступления в НАТО имеет целью создание еще одного протектората на Балканах. В статье делается вывод о глобальных процессах реформатирования всей мировой системы.

* Пономарева Елена Георгиевна – доктор политических наук, професор МГИМО (У) МИД России

***Все, что делается недобровольно, кроме того,
что оно насильственно и непохвально, еще и непрочно***

Григорий Богослов (ок. 329-390 гг. н.э.)

Дейтон – база военно-воздушных сил США в штате Огайо – без сомнения, является одним из символов нового мирового порядка. Наряду с Брюсселем, Гаагой, Страсбургом и Рамбуйе он ассоциируется с «пересдачей карт» Истории, с определением новых правил политической игры. Именно в Дейтоне 21 ноября 1995 г. были парафированы документы, вошедшие в историю как Общее рамочное соглашение о мире в Боснии и Герцеговине (Мирное соглашение). Документ вступил в силу 14 декабря 1995 г. после его подписания в Париже. Гарантами соглашения стали США, Великобритания, Франция, Германия и Россия. Вступление в силу данного соглашения положило конец вооруженному конфликту в Боснии и Герцеговине (БиГ) периода 1992-1995 годов, разделило враждующие стороны и обособило территории Республики Сербской и мусульмано-хорватской Федерации.

В целях осуществления международного мониторинга выполнения гражданской части Дейтонских договоренностей был создан Совет по выполнению Мирного соглашения (55 стран) и его исполнительный орган – Руководящий комитет (США, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Канада, Россия, Япония, председатель Евросоюза, КЕС и Организация Исламская конференция, представленная Турцией). Координатором международных усилий является Высокий представитель в БиГ.

За прошедшие с того момента шестнадцать лет мировое политическое пространство пополнилось множеством «замороженных» и горячих конфликтов, не говоря уже о появлении на политической карте мира новых субъектов. Только на Балканах за это время возникло три новых государства: окончательно похоронив югославское прошлое, в 2006 г. конституировали как самостоятельные единицы Сербия и Черногория, а в 2008 г. при самом непосредственном участии НАТО и ЕС появилось квазигосударственное образование – Косово. В продолжающемся реформатировании мирового пространства, так или иначе, применялся дейтонский принцип установления внешнего управления. В чьих интересах он активно используется и кому приносит дивиденды, что ожидает страны и народы, согласившиеся на такую модель протектората – вопросы отнюдь не праздные. Именно поэтому Босния и Герцеговина – первая из балканских республик, апробировавшая дейтонский институциональный дизайн, заставляет исследователей вновь и вновь обращаться к ее опыту.

Институциональные основы дейтонской Боснии

При главном политическом и гуманитарном достоинстве Дейтонских соглашений – прекращении открытого вооруженного конфликта – они зафиксировали на десятилетия вперед перераспределение суверенных полномочий БиГ в пользу международных структур и создали громоздкую и неэффективную систему организации власти. Существование БиГ с момента подписания Мирного соглашения (МС) находилось под постоянным контролем со стороны институтов внешнего управления – Совета по выполнению МС, Сил по выполнению соглашения (СВС или НАТО) и Сил Европейского союза (СЕС или ЕВРО-ФОР). Даже Основной закон этого государства появился на свет в качестве Приложения IV к Мирному соглашению¹.

По Конституции 1995 г. БиГ представляет особую форму государственно-территориального устройства, условно называемую «мягкой федерацией» и состоящую из двух Образований (энтитетов): Федерации БиГ (мусульмане² и хорваты) и Республики Сербской (РС). Оба Образования обладают высокой степенью самостоятельности в политической, экономической, военной и других сферах, в то время как полномочия государственных институтов БиГ (Конституция, ст. III, п. 1) достаточно ограничены.

«Государство переходного периода» или дейтонская Босния формировалось, исходя из трех принципов: (1) передачи почти всей полноты власти национальным субъектам (образованиям); (2) четкого соотношения национального представительства трех «основных» народов во всех центральных органах власти (1:1:1) и права вето; (3) *временного участия* ООН, ЕС и НАТО в работе основных секторов государственного управления и в контроле над политическими институтами страны.

¹ Общее Рамочное соглашение о мире в Боснии и Герцеговине // Документ СБ ООН A/50/790, S/1995/999. – URL: www.un.org.

² Термин «мусульманин» в СФРЮ появляется впервые по данным переписи 1961 г. как определение не религиозной, а этнической принадлежности. Например, в анкетах жители БиГ писали: «вероисповедание – атеист, национальность – мусульманин». По переписи 1971 г. мусульмане получили статус народности, а по конституции 1974 г. – нации. В 1946 г. в Союзной скупщине посланник от БиГ Чсута Чишич во время обсуждения конституции предложил, чтобы мусульмане назывались боснийцами, но это не было принято (Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – М.: Русское право, 2000. – С. 221). В современной БиГ мусульмане называют себя бошняками.

На практике эти принципы реализованы в системе организации центральной власти. Высший законодательный орган БиГ – Парламентская ассамблея БиГ – состоит из двух палат: Палаты народов и Палаты представителей. В Палату народов входят 15 делегатов, избираемых парламентами двух Образований: десять от Федерации БиГ (пять мусульман и пять хорватов) и пять от РС. Палата представителей включает 42 избранных прямыми выборами депутата: 28 от Федерации БиГ и 14 от РС. Для принятия любого закона требуется согласие обеих палат. Все законодательные акты палаты принимают простым большинством при условии, что против не проголосовало 2/3 или более депутатов любого из образований. Помимо этого любая из трех национальных делегаций Палаты народов может объявить большинством своих избранных членов, что предложенное решение нарушает «жизненно важные интересы» соответствующего народа – аналог права вето. В этом случае для принятия решения Парламентской ассамблеей требуется большинство голосов присутствующих и голосующих членов каждой из делегаций.

Роль главы государства играет Президиум БиГ, в состав которого входят три человека: один серб, выбранный всенародным голосованием в РС, один хорват и один мусульманин, избранные всенародным голосованием в Федерации БиГ. Срок полномочий членов Президиума – четыре года. Члены Президиума назначают (из своего состава) его председателя. В компетенцию Президиума входят вопросы внешней политики, координация деятельности двух Образований, гражданское командование вооруженными силами каждого из субъектов через постоянный комитет по военным вопросам, назначение главы совместного правительства, представление предложений по бюджету и др.

Последние президентские выборы в БиГ прошли 3 октября 2010 г., на которых два из трех президентов – серб Небойша Радманович и хорват Желько Кошмич были переизбраны. Принципиальным, с моей точки зрения, является поражение одного из самых радикальных мусульманских политиков – Хариса Силайджича. Вместо него был избран умеренный Бакир Изетбегович, сын первого президента БиГ и самого активного борца с сербской автономией, идеолога исламского государства на территории современной Боснии Алии Изетбеговича.

Исполнительная власть в БиГ осуществляется Президиумом и Советом министров. Кандидатуру премьер-министра предлагает Президиум и утверждает Палата представителей. Ввиду невозможности прийти к соглашению относительно единой кандидатуры главы правительства Парламентская ассамблея в 1997 г. приняла закон, по которому

пост премьера делился между тремя представителями – мусульманином, хорватом и сербом. Однако в феврале 2000 г. парламент утвердил новый закон, согласно которому Совет министров возглавляет один человек (а не три), сменяемый каждые восемь месяцев представителем другой «основной национальности». При формировании кабинета министров опять учтен принцип этнической пропорциональности, т.е. не более 2/3 членов кабинета министров вправе быть представителями Федерации БиГ³.

Принцип этнического представительства также жестко зафиксирован в государственном устройстве Федерации БиГ, конституция которой вступила в силу 30 марта 1994 года. В соответствии с ней территория Федерации БиГ разделена на десять кантонов, в пяти из которых большинство составляют мусульмане, в трех – хорваты, в двух – смешанное мусульманско-хорватское население. По форме правления Федерация БиГ представляет собой парламентскую республику. Законодательная власть принадлежит двухпалатному парламенту. В Палату представителей входит 140 человек, которые выбираются на четырехлетний срок путем прямого голосования по пропорциональной системе вне зависимости от их национальности. Верхняя Палата народов состоит из 30 мусульман и 30 хорватов, которые назначаются ассамблеями кантонов, а также 12 представителей «других национальностей», главным образом сербов. Их количество в Палате народов пропорционально количественному составу сербов относительно двух «основных» этнических групп в каждом кантоне. Однако только депутаты-мусульмане и хорваты обладают правом накладывать вето на любое законодательство, которое они сочтут ущемляющим «жизненно важные интересы» представляемых ими народов⁴.

Главой государства в Федерации БиГ является президент, для избрания которого установлена особая процедура. Собрания делегатов боснийских мусульман и хорватов в Палате народов выдвигают по одному кандидату на посты президента и вице-президента, которые подлежат последовательному утверждению нижней и верхней палатами парламента, причем за них должно проголосовать большинство как мусульманских, так и хорватских делегатов в Палате народов. Избранные таким образом лица в течение четырехлетнего срока полномочий ежегодно чередуются на посту, соответственно, президента и вице-президента⁵.

³ Парламент Боснии и Герцеговины. – URL: <http://www.parlamentfbih.gov.ba>.

⁴ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine // Liljan. – 30.03.1994. – S. 20-21.

⁵ Vlada Federacije BiH u mandatnom periodu 1998–2000. – URL: <http://www.fbihvlada.gov.ba>

Всей полнотой исполнительной власти в Федерации обладает правительство, каждый министр которого, включая премьера, имеет заместителя, представляющего другую «основную» национальность. Внутренняя структура исполнительной власти предполагает обязательное разделение полномочий, в соответствии с которым, по крайней мере, 1/3 министерских портфелей принадлежит хорватам. Кроме того, 1/3 министров-мусульман или 1/3 министров-хорватов обладает правом вето по поводу наиболее важных решений. Кабинет может быть смещен президентом с согласия вице-президента или вотумом недоверия, принятым большинством в каждой палате парламента. Президент освобождает от должности министров и заместителей министра по предложению премьер-министра⁶.

Все кантоны Федерации БиГ также имеют парламентскую форму правления. В двух кантонах со «смешанным» населением действует особый режим, характеризующийся ротацией по этническому принципу в органе самоуправления кантона и правом накладывать вето на решения ассамблеи кантона в случае, если затронуты «жизненно важные интересы».

В Республике Сербской действует Конституция, принятая 14 сентября 1992 г.⁷, но серьезным образом трансформированная за годы реализации МС. По форме правления РС – президентско-парламентская республика. Законодательная власть принадлежит состоящей из 83 депутатов Скупшине, избираемой всеми гражданами РС путем прямого голосования на пропорциональной основе⁸. Глава государства – президент, избираемый населением вместе с вице-президентами на пятилетний срок, но не более двух сроков подряд. Президент является главнокомандующим вооруженными силами и наделен широкими полномочиями в области обороны и безопасности. Он обладает правом отлагательного вето в отношении законов, принятых Скупщиной, а также правом ее роспуска в случае правительственного кризиса.

Исполнительная власть принадлежит президенту и правительству. Кандидат на пост премьер-министра, назначаемый президентом, представляет парламенту программу правительства и список министров. Правительство считается избранным, если за него проголосовало большинство общего числа Скупщины, которая может выразить правительс-

⁶ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine // Liljan. – 30.03.1994. – S. 21.

⁷ Конституисана Скупштина српског народа у БиХ // Политика. – 26.10.1991. – С. 1.

⁸ Устав Републике Србске. – URL: <http://www.narodnaskupstinars.net>.

тву вотум недоверия. Особое место в политической системе дейтонской Боснии занимает район Брчко⁹.

Принцип жесткой пропорциональности национальных сегментов в исполнительных и законодательных органах власти общего государства и сегментарных образований определяет коалиционный характер правительства и парламента БиГ, в противном случае оно бы вообще не могло работать. Осуществление власти большой коалицией партий и лидеров, представляющих значимые этнические группы¹⁰, одновременно выявляет плюсы и минусы МС. Формирование и деятельность коалиционного правительства БиГ всегда сопряжено с огромными трудностями, т.к. «основные» народы не только принципиально разделены по этноконфессиональному принципу, но и несут в себе глубокие внутренние расколы, связанные с доминирующей патриархальной культурой, с сохранившимися традициями патримониальной организации политического порядка, с глубоко укоренившимися местничеством и клановостью.

Внешнее управление – дамоклов меч или гарантия целостности?

Наличие конституций и иных правовых актов само по себе не означает, что данное государство состоятельно и жизнеспособно. Это утверждение в отношении БиГ имеет особое значение. Дело в том, что дейтонские соглашения – это, прежде всего, определение и решение всех «жизненно важных вопросов» для всех народов страны международными структурами.

Фактор политического присутствия наднациональных структур в процессе становления и развития современной БиГ заслуживает особого внимания благодаря институту Высокого представителя (ВП), которому в соответствии с МС принадлежит ведущая роль в выполнении гражданских аспектов данного соглашения, мониторинге и координации мирного процесса. ВП имеет широкие властные полномочия, *вплоть до введения в действие на временной основе законов и снятия с постов любых должностных лиц за obstruction имплементации МС*¹¹. Высокого представителя назначает СБ ООН. Начиная с 1995 г. на этом посту побывали швед Карл Бильдт, испанец Карлос Вестендорп, авст-

⁹ Подробно см. Пономарева Е.Г. Новые государства на Балканах. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – С. 80-81.

¹⁰ Lijphart A. Constitutional Design in Divided Societies // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – № 2. – P. 97–109.

¹¹ Официальный сайт Высокого Представителя ООН в БиГ. – URL: <http://www.ohr.int>.

риец Вольфганг Петрич, англичанин лорд Пэдди Эшдаун, немец Кристиан Шварц-Шиллинг, словак Мирослав Лайчак. 14 марта 2009 г. Высоким представителем был назначен бывший посол Австрии в Словении Валентин Инзко.

Показательно, что за время существования «государства переходного периода» полномочия ВП были существенно расширены. Он получил право принимать более решительные меры по активизации деятельности центральных институтов власти, в том числе *отстранять от должности официальных лиц, расходящихся с международным посредником во мнении по тем или иным вопросам, и смещать лиц с выборных должностей, заменяя их собственными кандидатами*. Кроме того, был введен *принцип согласования политических, экономических и иных решений, который распространяется даже на послов, аккредитованных в БиГ*. В последнем случае это мотивируется задачей минимизации конфликтных ситуаций¹².

За прошедшие годы приоритеты деятельности аппарата Высокого представителя (АВП) менялись, но неизменным оставалось «*окончательное право толкования* (курсив мой – Е.П.) гражданских аспектов осуществления МС, вынесения рекомендаций, а также обязательных решений, которые он считает необходимыми»¹³. С 2007 г. ВП работает над реализацией задач, поставленных руководящим комитетом Совета по выполнению МС еще в декабре 2003 года¹⁴. Речь идет о выполнении пяти задач и двух условий для успешного свертывания АВП и вступления БиГ в ЕС и НАТО.

В качестве задач Совет по выполнению МС определил: (1) приемлемое и окончательное урегулирование вопроса о разделе государственного имущества; (2) приемлемое и окончательное урегулирование вопроса о распоряжении оборонным имуществом; (3) завершение выполнения Окончательного арбитражного решения по району Брчко; (4) обеспечение финансовой устойчивости; (5) укрепление законности.

Одно из обязательных условий уже выполнено – Соглашение о стабилизации и ассоциации с ЕС (ССА) было подписано 16 июня 2008 года. Осталось стабилизировать политическую обстановку и ситуацию в сфере безопасности, относительно чего Советом по выполнению МС должна быть вынесена положительная оценка. Таким образом, медленная ревизия Дейтонских соглашений направлена на серьезную тран-

¹² Абрамов А.В. Функционализм в государственном устройстве: опыт Боснии и Герцеговины // Суверенитет. Трансформация понятий и практик... С. 172–193.

¹³ Резолюция СБ ООН № 1845 (2008), Пункт 4.

¹⁴ Steering Board Peace Implementation Council Documents. – URL: www.ohr.int.

сформацию политического порядка в БиГ. С одной стороны, на перераспределение власти Образований на общегосударственный уровень, т.е. сокращение их полномочий; с другой – на решение проблемы безопасности. Именно в этом ключе стоит рассматривать создание объединенных вооруженных сил, центрального министерства обороны и общегосударственной полиции. В течение прошлого года готовилась реформа разведки, т.е. объединение спецслужб энтитетов.

Очевидно, что процесс боснийского урегулирования, связанный с выполнением МС, вступил в заключительный этап. Реализация этого документа приближается к своему логическому завершению, осуществляемые в БиГ глубинные многоплановые реформы в названных сферах уже лишили энтитеты значительной доли независимости. Готовящиеся масштабные изменения сердцевины Дейтона – Конституции страны, знаменуют собой формирование в БиГ качественно иной ситуации – превращение страны в «жесткую» федерацию, полностью подконтрольную НАТО.

Например, главную цель преобразований в военной сфере – строительство компактных, современных, единых вооруженных сил – следует рассматривать исключительно как предпосылку для вступления в НАТО. Единые мультиэтнические Вооруженные силы БиГ численностью десять тыс. чел. (плюс пять тыс. – активный резерв) комплектуются по критериям профессионализма и добровольности, а их реструктуризация идет строго по натовским стандартам. Не менее показательна перестройка местной полиции, разделенной по административно-территориальному признаку на 12 не связанных между собой элементов (в РС, Брчко и десяти кантонах ФБиГ). Полицейская реформа рассматривалась еврочиновниками как необходимое условие для переговоров с БиГ по ССА.

Анализируя развитие ситуации в Боснии, следует помнить, что суть дейтонских соглашений заключается в институтах внешнего управления. На сегодняшний момент помимо Аппарата ВП это СЕС и НАТО, являющиеся правопреемниками Сил по стабилизации (СПС)¹⁵. СБ ООН подтвердил, что *эти структуры могут принимать любые решения, включая применение силы*, для обеспечения соблюдения прило-

¹⁵ Первоначально численность СВС составляла около 60000 чел. под общим руководством НАТО. В них входила также российская бригада из 1500 чел., получившая особую параллельную цепочку командования. В 1997 г. СВС были переименованы в Силы по стабилизации (СПС). К 2003 г. СПС насчитывали всего 13000 (URL: <http://www.usembassy.it/pdf/other/IB93056.pdf>; <http://www.euforbih.org>).

жений I-A и II к МС¹⁶, касающихся свободного передвижения военных сил альянса по территории республики, и Резолюций Совбеза (п. 7). Формально мандат НАТО на присутствие в БиГ истек 2 декабря 2005 года. Однако альянс сохранил свой штаб в Сараево и остался гарантом МС, что и было подтверждено Резолюцией СБ ООН № 1845 (п. 11).

Кроме того, СЕС продолжают обеспечивать присутствие в БиГ боеспособных вооруженных сил численностью около 2 500 военнослужащих и сохранять потенциал развертывания резервных сил стратегического назначения. СЕС имеют свой штаб в Сараево, а также группы связи и наблюдения на всей территории страны, и способны в сжатые сроки развернуть войска по всей стране. СЕС дополняются Полициейской миссии ЕС, мандат которой по просьбе Президиума БиГ Европейский союз решил продлить еще на два года. Политическое руководство миссией осуществляет также ВП.

Таким образом, Босния и Герцеговина как государство не имеет какой-либо свободы действий по всем направлениям внутренней политики. Внешнее управление распространяется не только на полицию, оборону, судебную систему, но и разведку. Агентство разведки и безопасности БиГ находится, в буквальном смысле, «под колпаком» у Высокого Представителя, *регулярно представляя ему доклады о своей деятельности.*

«Оптимизация» дейтонских соглашений – путь к вступлению в НАТО

Особого внимания заслуживает развитие ситуации вокруг вступления БиГ в НАТО. Напомню, что в октябре 2009 г. на военной базе НАТО Бутмир в БиГ были проведены переговоры Джеймса Стейнберга (США) и Карла Бильта (ЕС) с представителями семи политических партий из Федерации БиГ и РС, чтобы ознакомить их с предложениями о конституционных изменениях в стране. Повторяется ситуация середины 90-х годов: конституционные реформы готовятся не руководством страны, а европейскими и американскими политиками. По итогам переговоров представители боснийских мусульман сочли, что предложения ведут к окончательному разделу Боснии, хорваты остались недовольны тем, что их положение может серьезно

¹⁶ Приложение I – единственное не парафированное Россией из Дейтонских соглашений в силу своей беспрецедентности (свободное передвижение войск НАТО по всей территории БиГ, использование любого движимого и недвижимого имущества в своих целях и т.п.).

ухудшиться, а сербы увидели в предложенных изменениях стратегию на создание централизованного государства.

Несмотря на то, что переговоры провалились, *каждая сторона готова была обсуждать отдельные новые положения изменений Конституции*. Именно этот итог мне представляется весьма важным. Думаю, что главная цель этой встречи – дать старт конституционной эволюции для вступления в ЕС и НАТО. При том, что эти организации заинтересованы только в присоединении централизованного государства, в успехе плана по сворачиванию полномочий Образований можно не сомневаться. Именно Бутмир надо сравнивать с Дейтоном и с Рамбуей: «составленный «на стороне» пакет предложений стороны должны принять только целиком»¹⁷.

«Бутмирский пакет», скорее всего, имел еще одну прикладную цель – заставить население РС принять предложение вступить в НАТО. Согласно опросам общественного мнения в конце 2009 г. 75 % сербов не хотели вступать в организацию, которая бомбила их в 1994 году¹⁸. Скорее всего, в Бутмире были специально предложены заранее неприемлемые для РС требования. Поэтому выбор между конституционными изменениями, которые «растворили» бы РС в централизованном мусульманском государстве, и «меньшим злом» – вступлением в НАТО – был сделан в пользу последнего. По мнению ряда сербских аналитиков, НАТО меньше всего заботят внутренние раздоры в этой стране. Наоборот, для альянса даже хорошо, если партии, народы, районы, образования ссорятся и конфликтуют между собой. В этом случае и возникает повод для присутствия НАТО на этой территории, и обосновывается формула управления с помощью силы. Появляется и новый источник сил – боснийские народы – для продолжающихся и новых войн¹⁹. К этому нужно добавить, что форму и норму евроатлантисты хотят все-таки соблюсти. Иными словами, на бумаге должна произойти централизация БиГ.

Такая характерная для Запада политика «удушения в объятиях» принесла свои плоды – в 2009 г. БиГ подала в Брюссель официальную заявку на предоставление Плана действий по членству (ПДЧ) и уже 23 апреля 2010 г. получила его, став тем самым официальным кандидатом на вступление в НАТО, что, однако, не гарантирует последующее членство в альянсе. Тем не менее, можно уже сейчас утверждать, что курс на расширение присутствия НАТО на Балканах продолжается. Именно

¹⁷ Гуськова Е.Ю. Бутмир и натоизация Балкан. – URL: www.fondsk.ru.

¹⁸ Влајки Е. Бутмир је циркуска представа // Нови Репортер. 2009. 28 окт.

¹⁹ Гуськова Е.Ю. Бутмир и натоизация Балкан...

эта политика нашла отражение и в новой Стратегической концепции Альянса, принятой на Лиссабонском саммите в ноябре 2010 года²⁰.

Здесь необходимо сказать несколько слов о позиции России. Накануне саммита НАТО в Таллине, где было принято решение о ПДЧ, Посол РФ в БиГ Александр Боцан-Харченко заявил, что «мы не хотим вмешиваться во внутренние дела Боснии и Герцеговины, но мы полностью убеждены в том, что расширение НАТО не способствует укреплению стабильности в Европе». Не стоит забывать, что экспансия Альянса создает новые разделительные линии в Европе и, вступая в НАТО, страны принимают на себя определенные обязательства, выполнение которых противоречит интересам России²¹. Известно, что в новой Стратегической концепции было пересмотрено отношение к самой России. Прежде всего, обращает внимание тот факт, что в этом документе впервые зафиксировано, что НАТО «не является угрозой для России». Как отмечается в Концепции, сотрудничество России и НАТО не только «играет стратегическую роль, поскольку способствует созданию общего пространства мира, стабильности и безопасности». Теперь НАТО хочет «видеть реальное стратегическое партнерство между НАТО и Россией» и будет «действовать соответственно, ожидая взаимности от России»²². Тем не менее, «открытые двери» для новых членов НАТО все-таки оставило.

Позиция Москвы в последние месяцы тоже подверглась серьезной корректировке. Если ранее Кремль с энтузиазмом рассматривал возможность создания системы ЕвроПРО, согласился на активное сотрудничество с НАТО на афганском направлении и в вопросах борьбы с международным терроризмом, то агрессивная политика блока в Ливии, по сирийскому и иранскому вопросам, а также одностороннее размещение противоракетной обороны в Европе, явно угрожающей безопасности России, заставило Президента РФ выступить с ответными мерами. В частности, в ноябре была запущена радиолокационная станция (РЛС) нового поколения под Калининградом. Кроме того, Космические войска РФ построят в Калининградской области отдельный измерительный пункт для управления группировкой спутников в рамках программы строительства РЛС по всему периметру России, что позволит обеспечить постоянный радиолокационный контроль всех ракетопасных направлений. Все это свидетельствует об эскалации международной напряже-

²⁰ Пономарева Е.Г. Лиссабонская перезагрузка. – URL: www.mgimo.ru.

²¹ Россия предложила БиГ альтернативу вступления в НАТО. – URL: <http://www.rian.ru/world/20100316/214810353.html>

²² Новая стратегия НАТО. Голос Америки. – URL: <http://www.voanews.com>.

ности, сравнимой с периодом холодной войны. И заметим, что напряженность эта провоцируется ростом гегемонизмом НАТО и США.

Однако вернемся к Боснии. О том, что с ПДЧ натовские чиновники спешили, свидетельствуют заявления представителя альянса Джеймса Аппатурая: «ПДЧ был предоставлен Боснии, но на определенных условиях». Правда, о характере поставленных БиГ условий он не сообщил. Однако и так известно, что ПДЧ основан на активном индивидуальном диалоге, который предполагает принятие специальной программы мероприятий для содействия странам-кандидатам в их подготовке к вступлению в альянс. В этой связи ПДЧ подразделяется на пять разделов: политические и экономические вопросы, военные вопросы, вопросы ресурсов, безопасности и правовые вопросы²³. Более того, средства для дальнейшей модернизации вооруженных сил БиГ по стандартам НАТО выделены, а политический контроль за процессом евроатлантической интеграции и реформой конституции страны осуществляет Госдеп США и лично Хиллари Клинтон.

Оно и понятно. Оптимальным сценарием по сохранению американского присутствия в регионе, как откровенно пишут западные аналитики, является решение «коренной и основополагающей проблемы Боснии – неурегулированных до сих пор взаимоотношений между появившимся после войны сербским образованием под названием Республика Сербская, и центральным государством, в котором сербы видят «господство мусульман»²⁴. Став членом НАТО, БиГ не только может превратиться в одну из главных баз для размещения сил Альянса, поскольку имеет прекрасную инфраструктуру для развертывания большого количество вооруженных сил, но и сделает решающий шаг к централизации страны, что, в свою очередь, однозначно решит вопрос о свертывании автономии РС. Однако, членство БиГ в НАТО – это полдела. После вступления БиГ в НАТО и у Сербии не будет иного выбора, как направить заявку в Брюссель, а для этого придется признать и Косово. Думаю, что «бутмирский пакет» имел именно такой дальний прицел. Что же касается самой Боснии, то столь поспешное встраивание в наднациональные структуры свидетельствует лишь о том, что Дейтонские соглашения были лишь отсрочкой по втягиванию балканского пространства в натовские структуры.

²³ Босния и Герцеговина получила План действий по членству в НАТО. – URL: <http://www.rian.ru>.

²⁴ Джозеф Э. Провал Европы на Балканах // Foreign Policy. – 15 мая 2009. – URL: www.inismi.ru.

Анализируя ситуацию в БиГ и вокруг нее, не следует забывать, что давление на Республику Сербскую является логическим продолжением традиционной антисербской позиции Запада. Еще одним подтверждением этого служат итоги прошедшего 5 декабря 2011 г. в Брюсселе заседания Совета ЕС. Как было заявлено по итогам заседания, «у Черногории имеются хорошие шансы для вступления в Евросоюз, Сербия же, напротив, не отвечает требованиям Брюсселя»²⁵. Главным противником предоставления Сербии статуса кандидата на вступление в ЕС оказалась Германия. Как заявил в Брюсселе государственный министр в МИД ФРГ Вернер Хойер, Германии необходимо, чтобы Белград и Приштина начали диалог. В свою очередь канцлер ФРГ Ангела Меркель ранее заявила, что Сербия пока не удовлетворяет установленным критериям для получения статуса кандидата на членство в Евросоюзе. И хотя окончательное решение по странам-кандидатам будет принято на саммите 9 декабря, лично у меня нет сомнений в том, что Сербия не получит ожидаемого статуса. В то же время Хорватия станет полноправным членом европейской семьи уже в 2013 году.

В сухом остатке имеем. Формально Босния и Герцеговина – независимое государство, но фактически – территория под международным управлением. Суть МС заключается в том, перераспределение суверенных полномочий государства в пользу международных структур, позиционируемое как временная и вынужденная мера, приводит в конечном итоге к поглощению некогда строптивых и неконтролируемых территорий наднациональными институтами. Дейтонские соглашения при несомненном гуманитарном значении – прекращение открытого конфликта – играют масштабную отрицательную роль в современной мировой системе. Главная суть Мирного соглашения двояка. С одной стороны, посредством создания неустойчивого образования, которое постепенно переходит под полный контроль неоимперских структур, нейтрализуется политическая воля и институциональные возможности сербского населения, способного создать сильное региональное государство, неподконтрольное внешним силам. С другой – в создании протектората, посредством которого легко управлять политическим пространством и оказывать влияние на целый регион. Вступление БиГ в НАТО лишь усилит роль и значение внешнего управления, как в стране, так и в регионе.

²⁵ Германия не поддержала предоставление Сербии статуса кандидата в ЕС. – URL: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15580250,00.html>.

Таким образом, казус Дейтона – лишь очередное подтверждение происходящего на наших глазах глобального переформатирования всей мировой системы. И я уверена, во многом от того, как будет развиваться ситуация в БиГ будет зависеть судьба не только пост-югославского пространства, но и всей системы международных отношений.

МОЋ КАО ЕНЕРГИЈА - ИНТЕНЦИОНАЛНА ТЕОРИЈА МОЋИ БЕРТРАНДА РАСЕЛА

Svestrani mislilac i humanista Bertrand Rasel

Britanski filozof Bertrand Rasel (*Bertrand Russell*) predstavlja svakako jednu od najznačajnijih i najsvestranijih figura na intelektualnom nebu Evrope dvadesetog veka. Rođen u vrlo uglednoj aristokratskoj porodici rano je pokazao interes za filozofiju i matematiku, a svetsku slavu je stekao već početkom dvadesetog veka. U matematičkim krugovima je najpre postao poznat 1905. godine, formulacijom čuvenog Raselovog paradoksa¹. Definitivno je priznat kao jedan od utemeljivača analitičke filozofije, nakon zajedničkog dela, sa svojim kolegom iz studentskih dana na Kembridžu Alfredom Nortom Vajthedom (*Alfred North Whitehead*), koje je objavljeno 1911. godine pod naslovom *Principi matematike (Principia Mathematica)*. U svojim filozofsko-matematičkim rukopisima Rasel je bio pod neospornim uticajem Lajbnica. S druge strane, kod njega je studirao filozofiju Ludvig Vitgenštajn (*Ludwig Wittgenstein*) autor svetski slavne knjige iz 1921. godine *Tractatus logico-philosophicus*, za čije je englesko izdanje iz 1922. godine Rasel napisao uvodnu studiju.²

Pored interesovanja za filozofiju i matematiku Rasel je bio veliki borac za ljudska prava i oštar kritičar građanskog morala, a iznad svega jedan od najpoznatijih pacifista dvadesetog veka. Zbog svojih pacifističkih uverenja koja je zastupao tokom Prvog svetskog rata, proveo je 1918. godine u zatvoru šest meseci, da bi mnogo kasnije u svojoj 89-godini bio 1961. godine hapšen zbog učešća u anti-nuklearnom protestu.

* Редовни професор Факултета политичких наука у Београду.

¹ Kao briljanta logičar uočio je paradoks koji proizlazi iz petog aksioma logičke analize aritmetike Gottloba Fregea i formulisao ga u obliku matematičkog-logičkog zadatka koji je po njemu nazvan *Raselov paradoks*, a koji je i danas važan za teoriju skupova.

² Knjiga je prevedena i objavljena u drugoj Jugoslaviji najpre 1960. godine, a drugo izdanje 1987. godine, sa pomenutim uvodom Bertranda Rasela i odličnim pogovorom iz pera poznatog zagrebačkog filozofa Gaje Petrovića. Vidi: Ludvig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Logos, Sarajevo, 1987

Kao jedna od najuglednijih figura svetskog pacifističkog pokreta, zajedno sa drugim velikim borcem za mir Albertom Ajnštajnom, potpisao je 1955. godine zajednički manifest za nuklearno razoružanje. Pet godina kasnije (1960. godine) zajedno sa francuskim filozofom Polom Sartrom formira Međunarodni sud za ratne zločine u Vijetnamu.

Pored akademske karijere na vodećim američkim i britanskim univerzitetima, zadržao je doživotni interes za društvenu i političku teoriju, ali i za dešavanja u politici.

Među mnogobrojnim Raselovim knjigama iz filozofije i epistemologije izdvojio bih tri koje su prevedene i na naš jezik. To su *Problemi filozofije* (1980)³, *Istorija zapadne filozofije* (1962)⁴ i *Ljudsko znanje* (1960)⁵.

Britanski filozof Bertrand Russell smatra da je moć fundamentalni koncept u društvenim naukama, i da ima isti status kakav ima energija u fizici. Kao i energija, i moć ima mnoge forme. Različita obličja moći su bogatstvo, naoružanje, civilna vlast, uticaj na mišljenje. Po Russellovom sudu ni jedna od navedenih formi moći nije podređena drugoj, niti postoji jedna od njih iz koje se mogu izvesti sve druge⁶.

U naše vreme je uvreženo mišljenje da se ekonomska moć tretira kao izvor iz koga se mogu izvesti svi drugi oblici moći. U novije vreme pojavljuju se shvatanja da je propaganda kao oblik moći nad mišljenjem fundamentalni tip moći. Oba shvatanja su po Russellovom mišljenju pogrešna. Svaki pokušaj da se izoluje jedna forma moći kao najvažnija ne vodi računa o činjenici da se moć, kao i energija, može transformisati iz jednog oblika u drugi. A jedan od glavnih zadataka društvenih nauka je da otkrivaju zakone takvih transformacija.

O impulsu moći

Russell ukazuje na impuls moći koji je duboko ukorenjen u ljudskoj prirodi, a čija realizacija zavisi od karaktera društvenog sistema. U društvenom i političkom sistemu u kome je moć otvorena i dostupna svima, položaji koji obezbeđuju moć biće zaposednuti onima koji, za razliku od prosečne većine ljudi, imaju najjači impuls moći, to jest, najveću ljubav za moć (*love of power*). Mada je jedan od najjačih ljudskih motiva, ljubav za moć je vrlo nejednako raspodeljena, a često i ograničena različitim drugim motivima. Oni koji imaju jaču ljubav za moć imaće i veći uticaj na tok događaja i promene.

³ Bertrand Rasel, *Problemi filozofije*, Nolit, Beograd, 1980

⁴ Bertrand Rasel, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962

⁵ Bertrand Rasel, *Ljudsko znanje*, Nolit, Beograd, 1961

⁶ Bertrand Russell, 1971, *Power*, A New Social Analysis, London, Unwin Book, s. 9

Kao što tačno uočava Vojislav Stanovčić, čovekovu društvenu prirodu Russell objašnjava izvesnim nagonima. Najosnovniji nagoni (impulsi) su za samoodržanjem, seksualni nagon i roditeljski nagon. U ovu grupu ključnih impulsa koji predodređuju čovekovo ponašanje Russell uključuje i moć. U studiji *Brak i moral (Marriage and Morals, 1929)* on pokazuje da je težnja ka posedovanju moći prisutna i kod deteta i kod starog čoveka, pa je zato to impuls koji počinje najranije, a završava najkasnije.⁷

Među neograničenim i nezasitim željama ljudi, dve su, po Russellovom mišljenju, glavne: želja za moć i želja za slavom. Mada nisu identične, blisko su povezane. Po pravilu, međutim, najlakši način da se dođe do slave je preko moći⁸. Onaj ko se dokopa moći ima popločan put do slave. Ponekad važi i obrnuto, slavnima je utaban put do moći. Ali u moderno vreme slava i moć ne moraju uvek da idu zajedno. Premijer u Britaniji ima veću moć nego slavu, a monarh veću slavu nego moć. Ili još očigledniji primer: ima mnogo slavnih pisaca, naučnika, sportista koji su daleko od moći. I, naravno, ima mnogo moćnih ljudi koji su daleko od slave.

Impuls moći ima, po Russellu, dve forme: eksplicitnu u liderima, i implicitnu u njihovim sledbenicima. Mada je Nietzsche optužio hrišćanstvo da uliva u glavu vernika ropski moral, Russell smatra da u svakom kooperativnom poduhvatu sledbenici nisu mnogo više robovi od lidera. S druge strane, trijumf lidera pripadnici grupe sledbenika delom doživljavaju i kao realizaciju svoje moći. To je ono što čini da se nejednakosti moći koje svaka organizacija čini neizbežnima, mogu izdržati i podneti.

Nejednakost u distribuciji moći je, po Russellovom mišljenju, uvek postojala u ljudskim zajednicama, što je delom uslovljeno spoljašnjim nužnostima, a delom uzrocima koje možemo naći u samoj ljudskoj prirodi. Većina kolektivnih poduhvata je moguća samo ako je vođena i usmeravana nekim telom koje upravlja i vlada. Čak i demokratski izabrana vlada i dalje ostaje vlada, a da bi kolektivni naponi za postizanje nekog cilja uspeli neophodno je da postoje neki ljudi koji će izdavati naređenja i drugi koji će ih izvršavati. Pozivajući se na Adlerova istraživanja psiholoških tipova (u knjizi *Understanding Human Nature*), Russell prihvata razlikovanje submisivnog (pokornog) i dominantnog (zapovedničkog) tipa ljudi. Adler je smatrao da su oba navedena psihološka tipa u svojoj ekstremnoj formi nepoželjna i da su oba proizvod edukacije. “Najveći nedostatak autoritativnog obrazovanja leži u činjenici da pruža deci ideal moći i ukazuje im na zadovoljstvo koje je povezano sa posedovanjem moći” (Adler, *Understanding Human Nature*). Ovome

⁷ Navedeno prema: Vojislav Stanovčić, 1962, Koncepcija moći u političkoj i društvenoj teoriji Bertranda Rasela, časopis „Gledišta“, Beograd, br. 9, godina III, s. 29

⁸ Bertrand Russell, Power, op.cit. s. 8

Russell dodaje da autoritativno obrazovanje proizvodi ropski tip kao i despotски tip личности, zato što vodi zaključku da jedini mogući odnos između dva ljudska bića koja saraduju je onaj u kojem jedan naređuje a drugi izvršava naređenja⁹.

Impuls potčinjenosti (submisivnosti), koji je isto toliko realan i uobičajen kao i impuls komandovanja (dominacije), ima svoje korene u strahu. Poznato je takođe da i agresivnost najčešće ima svoje korene u strahu. Iz toga Russell zaključuje da tip agresivnosti koji proističe iz plašljivosti nije onaj koji inspiriše velike lidere. Veliki lideri, po njegovom mišljenju, odlikuju se izuzetnom samouverenošću, koja nije samo površinska, nego je duboko ukorenjena u njihovu podsvest. Na primeru Kromvela, Napoleona i Lenjina Russell ilustruje kako im je bezgranična hrabrost i samouverenost, kombinovana sa zdravim rasuđivanjem u teškim momentima, omogućila da dominiraju u svojim zemljama. Istina, on pravi razliku između Kromvela i Lenjina, za koje kaže da su bili opsednuti dubokom verom u misiju i nisu mnogo marili za moć u sopstvenu korist, i Napoleona koji je primer vojnika sreće i pirateskog vođe¹⁰.

Pored ova dva tipa личности, naime onih koji komanduju i onih koji se pokoravaju, postoji, po Russellu i treći tip личности: oni koji se povlače i izoluju. To su ljudi koji imaju hrabrosti da odbiju podređenost, ali nemaju želje da komanduju. Takvom tipu личности su pripadali rani hrišćani, kao i američki pioniri. Ljudi tog temperamenta pripadaju psihološkom tipu odbijanja i revolta, koji dovode u pitanje ortodoksiju. U toj grupi Russell otkriva i one koji nisu potpuno ravnodušni na moć, ali je ostvaruju drugačijim metodama. Takvi mogu postati jeretici ili sveci, otpadnici ili utemeljivači novih crkvenih redova, marginalni alternativci ili osnivači novih škola u umetnosti i literaturi. Njihovi sledbenici i učenici su oni koje karakteriše kombinacija ljubavi prema podređenosti sa impulsom za revolt. Zbog prve osobine rado prihvataju nov nauk, a druga ih odbija od ortodoksije.¹¹

⁹ Bertrand Russell, *Power*, op. cit., s. 13.

¹⁰ Bertrand Russell, *Power*, op. cit., str. 15, 16.

¹¹ Bertrand Russell, *Power*, op. cit., str. 18 i 19

Russellovo određenje moći

Bertrand Russell nudi određenje moći na intencionalan način. Po njemu, moć se može definisati kao proizvođenje nameravanih učinaka.¹²

Russell ukazuje na kvantitativni i relacioni karakter definicije moći u formulaciji da A ima više moći nego B, ako A postiže više nameravanih učinaka nego B.¹³

On smatra da je moguće govoriti ne samo o moći nad ljudima, nego i o moći nad svim ostalim oblicima živih bića, pa čak i o moći nad mrtvim stvarima. Ali ono što Russella interesuje u studiji o moći je moć nad ljudima, a ne moć nad stvarima, mada, kako kaže, moguće je uspostaviti i tehnološku moć nad ljudima koja je zasnovana na moći nad stvarima¹⁴. Mada se, dakle, usredsređuje na moć nad ljudima, Russell smatra da je jedna od najvećih promena u modernom svetu porast moći nad materijalnim stvarima, što dugujemo napretku nauke.

Ali, kako kritički konstatuje Russell, nekada davno ljudi su sebe i svoju dušu prodavali đavolu da bi stekli magične moći; a danas te moći stiču od nauke i dovode sebe u prisilnu situaciju da postanu zlo. “Nema nade za svet sve dok moć ne bude pripitomljena, i dovedena u službu, ne ove ili one grupe ili fanatičnih tirana, već čitave ljudske rase”¹⁵.

Forme moći

Moć nad ljudima se može razlikovati s obzirom na načine uticaja na individue, ili s obzirom na tip organizacija koje su u to uključene.

Uticaj na individue može biti, po Russellu: a) direktnom upotrebom sile (*force*) nad telom; b) podsticanjem nagradama ili kažnjavanjem; i c) uticajem na mišljenje, propagandom u najširem smislu.

Najvažnije organizacije se mogu razlikovati s obzirom na vrstu moći koju primenjuju. Tako armija i policija koriste nasilnu (*coercive*) moć nad telom; ekonomske organizacije najčešće koriste nagrade i kažnjavanje; a škole, crkve i političke partije utiču na mišljenje.¹⁶

¹² Bertrand Russell, *Power*, op. cit., s. 25

¹³ Bertrand Russell, *Power*, op.cit. s. 25

¹⁴ Bertrand Russell, *Power*, op. cit. s. 22.

¹⁵ Bertrand Russell, *Power*, op. cit. s. 24.

¹⁶ Bertrand Russell, *Power*, op.cit. s. 25

Na osnovu ovoga Russell razlikuje individualnu moć od moći organizacije. Međutim, on ukazuje i na njihovu povezanost. Ako neko želi, kaže on, da postane premijer, mora najpre da osvoji moć u svojoj partiji, a partija u naciji. U predmodernim vremenima, a povremeno i danas, postoji i nasledna moć (recimo, u kraljevskim dinastijama i aristokratskim lozama), koja se stiće rođenjem. Danas je nasledna moć manje prisutna u politici, a mnogo više u ekonomiji, gde se bogatstvo unutar ekonomskih plutokratija stiće i održava nasleđivanjem.

Tradicionalna i novostečena moć

Neophodno je, po Russellu, napraviti razliku između tradicionalne moći i novostečene moći.

Tradicionalna moć ima na svojoj strani snagu običaja, pa se ne mora opravdavati u svakom momentu. Po pravilu je povezana sa religijskim ili kvazi-religijskim verovanjima. Ona se u mnogo većoj meri može da oslanjati na mišljenje javnosti, nego što je to slučaj sa revolucionarnom ili uzurpatorskom moći. "Ovo ima dve manje više suprotne posledice: s jedne strane, tradicionalna moć, pošto daje osećaj sigurnosti, nije na oprezu od izdajnika i s većom verovatnoćom će izbeći političku tiraniju. S druge strane, tamo gde stare institucije istrajavaju, nepravde – kojima su gospodari moći uvek skloni – imaju potvrdu davno zaboravljenih običaja, te zbog toga mogu biti bezočnije nego što bi to bilo moguće pod novim oblicima vlasti koji su se uzdali u javnu podršku"¹⁷.

Novostečena moć je ili moć zasnovana na pristanku ili na sili. Ovu drugu podvrstu moći, dakle moć koja nije ni tradicionalna ni zasnovana na pristanku, već leži na sili, Russell naziva *ogoljena moć* (*naked power*). Ogoljena moć je obično vojna i ima ili formu unutrašnje tiranije ili stranog osvajanja.¹⁸

Poseban, drugi vid novostečene moći je *revolucionarna moć*. Russell naziva revolucionarnom onu moć koja zavisi od velike grupe ljudi ujedinjenih novim uverenjima, programima ili osećanjima i nazorima, kao što su protestantizam ili komunizam ili želja za nacionalnom nezavisnošću.¹⁹ O obe navedene forme novostečene moći (ogoljenoj moći i revolucionarnoj moći) biće nešto više reči kasnije.

¹⁷ Bertrand Rasel, 2006, *Oblici moći*, objavljeno u časopisu „Nova srpska politička misao“, Beograd, vol. XIII, br. 1-4, s. 113

¹⁸ Bertrand Russell, *Power*, op. cit. s. 27

¹⁹ Bertrand Russell, *Power*, op.cit. s. 28

Sveštениčka ili teološka моћ

U prošlosti su, ukazuje Russell, две vrste tradicionalne моћи играле vrlo значајну ulogu: sveštениčka моћ i kraljevska моћ. Sveštеници i kraljevi su uvek imali veliku моћ, pogotovu u primitivnim друштвима. Ali, ponekad se обе vrste моћи ујединјују u једној ličnosti, i то не само код primitivnih народа. Avgust је u Rimu bio Pontifex Maximus, ali је u rimskim provincijama bio bog. Kalif је istovremeno bio i glava muhamedanske religije i muhamedanske државе. Mikado u savremenom Japanu је уједно i шеф државе i врhovna ličnost u šinto religiji.

Antropolozi i etnolozi su utvrdili da је najprimitivnija vrsta sveštениčke моћи bila u ličnosti plemenskog vrača, i то u dvojakom smislu: religijskom i magijskom. Religijska моћ је bila usmerena ka natprirodnim, a magijska ka prirodnim silama.

Po Russellovom zapažanju antička Grčka i Rim u Evropi, i Kina u Aziji, bili su neobični i po odsustvu izrazite sveštениčke моћи. Pitijske proročice iz Apolonovog hrama u Delfu su bile izuzetak, ali njihov uticaj na politiku i društveni život је bio mali i sporadičan. U celini gledano, u navedene tri kulture, helenskoј, rimskoj i kineskoј, svetovna моћ је uglavnom bila iznad duhovne.

Sa napretkom civilizacije sveštеници postaju posebna i odvojena kasta stanovništva. Kao čuvari klasičnih tradicija bili su konzervativni, a kao posjednici bogatstva i моћи, postali su neprijateljski ili ravnodušni prema ličnim religijskim potrebama i uverenjima ljudi. U takvoj situaciji revolucionarnim prorocima, i osnivačima velikih novih religija, kao što su bili Buda, Hrist i Muhamed, nije bilo teško da sa svojim sledbenicima obore čitav sistem. Tome naletu su se oduprle samo две značajnije stare religije, koje su ostale prisutne i do naših dana: šinto i bramanizam.²⁰

Po Russellovoj tvrdnji najmoćnija i najvažnija sveštениčka organizacija poznata u istoriji је katolička crkva. Nakon pada Rimske imperije, katolička crkva је dobila srećnu priliku da može da predstavlja две tradicije: hrišćansku i rimsku. Varvarska plemena koja su osvojila Rim posedovala su моћ mača, ali је katolička crkva zadržala моћ nad dušama. I не само то, она је posedovala visok nivo civilizacije i obrazovanja, a iznad svega моćnu organizaciju širom Zapadne Evrope.²¹

²⁰ Bertrand Russell, Power, op.cit. s. 38

²¹ Bertrand Russell, Power, op.cit. s. 39

Postojanost i snagu sveštениčke моћи Russell nalazi i u tome što je teološka моћ mnogo мање изложена uticajima ratnih poraza, a i u tome што je papska i sveštеничка моћ institucionalna i ima impersonalni kontinuitet. Uz to, papska i sveštеничка моћ nije nasledna, pa se може оправдано прѐtpоставити да je за добijanje ових положаја потребна natprosečna sposobnost ličnosti. I najзад, оно што je већ речено, pape i sveštеници су углавном били добро образовани и информисани људи, за разлику од кraljeва и plemства, који су у једанаестом, дванаестом и trinaестом веку, по правилу, били недovolјно образовани и слабо civilizовани.²²

Kraljevska моћ

Poreklo kraljevske vlasti, kao i sveštениčke, ima praistorijske korene. Kralj je ličnost koja vodi pleme или naciju u ratu, ličnost koja objavljuje rat и sklapa mir; често, mada не и uvek, ličnost koja donosi zakone и контролише sprovođenje pravde. Njegovo pravo на krunu je најчешће nasledno, а он je, по правилу, nepovrediva ličnost; ako не сам бог, onda njegov predstavnik или pomazanik на zemљи.²³ Неке zajednice imaju два kralja, један u miru, а други u ratu, као u Sparti, или, један religijski и ceremonijalni, а други svetовни и војни, као Mikado и šogun u starom Japanu.

Russell nalazi да je očevidno rat morao да ima značajnog udela u porastu kraljevske моћи, s obzirom да je očigledno да rat traži јединствену команду. Ali ни dinastije не трају веčno, а svaka nova kraljevska dinastija započinje или као uzurpacija или као strani osvajač, konstatuje Russell. U takvim prilikama обičно religija и sveštenstvo legitimiziraju vlast nove dinastije putem tradicionalnih ceremonija krunisanja. U vezi sa tim, Russell podseća на poznatu izјavu engleskog kralja Čarlsa I: "No Bishop, no King".²⁴

Vrhunac kraljevske моћи, по Russellovom mišljenju, ostvaren je u дреvном Egiptu, u vreme gradnje Velike Piramide, dakle pre три hiljadite godine stare ere, и u Vavilonu u vreme vladavine Hamurabija (2123-2081 g.p.n.e.). Kasniji kraljevi су imali и веће teritorije, али nikad тоlikо vlasti над svojim podanicima, као u та два slučaja. Моћ egipatskih faraona и vavilonskih kraljeva je била takva, да se mogla okončati samo stranim osvajanjima, nikako unutrašnjim pobunama.²⁵

Stari Grci су se u većini gradova oslobodili kraljevske моћи, још на početku istorijskog perioda. Rimski imperatori nikad nisu били kraljevi u punom smislu те reči. Uvek су били ekstra-legalni, и по правилу зависили од војске, u kojoj им je и лежала glavna poluga моћи. Varvarska invazija Rima je

²² Bertrand Russell, Power, op.cit. str. 48,49

²³ Bertrand Russell, Power, op.cit. s. 51

²⁴ Bertrand Russell, Power, op.cit. s. 52

²⁵ Bertrand Russell, Power, op.cit. s. 53

ponovo uspostavila monarhiju, ali novoga tipa. Novi kraljevi su bili vođe germanskih plemena, a njihova moć nije bila apsolutna, jer je najpre zavisila od saveta staraca, a kasnije, u feudalnom poretku, od plemstva.²⁶

Renesansne monarhije su stekle značajnu prednost u odnosu na ranije kraljevine, jer obrazovanje više nije bilo monopol crkve. U sukobima sa crkvom i plemstvom u Evropi se uspostavljaju monarhije novog tipa. U Engleskoj, Francuskoj, Španiji uspostavljaju se apsolutne monarhije, u kojima je moć krune iznad crkve i aristokratije. Prema Russellovoj proceni, njihova moć i podrška dolaze od dve nove narastajuće društvene snage: nacionalizma, koji pomaže da se formiraju nacionalne države velikog obima; i trgovine, koja se razvija u gradovima. Russell ukazuje da je savez trgovine i nacionalizma započeo sa Lombardijskom ligom u vreme Frederika Barbarose, a da je završio sa kratkotrajnom pobedom Februarske revolucije u Rusiji.²⁷

Kad apsolutne monarhije postanu prepreka razvoju trgovine i industrije, dolazi do njihovog pada. Revolucije uspostavljaju ili ustavne monarhije ili republike. Uostalom, trgovina je uvek više naginjala republici i to se vidi od antičkih polisa, preko renesansnih italijanskih gradova, do srednjovekovnih severnoevropskih hanza gradova. U modernim evropskim državama koje ostaju kraljevine, kraljevska moć se seli u parlamente, a uloga monarha je sužena na protokolarne i ceremonijalne funkcije.

Ogoljena moć

Kao što smo videli, onu vrstu moći koja nije ni tradicionalna ni zasnovana na pristanku, već počiva isključivo na sili, Russell naziva ogoljena moć (*naked power*). Ogoljena moć spada u oblik novostečene moći, a jedini preostali način da se do nje dođe je uzurpacija. Tiranija je klasični primer ogoljene moći. “Moć je ogoljena kada se oni koji su joj podređeni odnose prema njoj samo zato što je moć, i ni iz kakvih drugih razloga”.²⁸

Kao izrazit primer ogoljene moći Russell navodi slučaj Agatoklea, tiranina iz Sirakuze, koji je živio u vreme Aleksandra Makedonskog. To je isti onaj Agatokle o kome Machiavelli u *Vladaocu* govori kao o primeru kako se zločinstvima može doći do vladavine. Sirakuza na Siciliji je bila jedan od najvećih grčkih gradova na Mediteranu. Njen jedini ozbiljan rival je bila Kartagina, sa kojom se stalno ratovalo. Kao i u većini drugih grčkih gradova, siromašni građani su bili za demokratiju, a bogati za oligarhiju. Elem, Agatokle je bio građanin niskog, čak kako Machiavelli kaže, prezrenog roda, jer mu je otac bio grnčar, koji je izdržavao sebe i porodicu praveći lonce od gli-

²⁶ Bertrand Russell, *Power*, op.cit., s. 53

²⁷ Bertrand Russell, *Power*, op.cit. str. 54,55

²⁸ Bertrand Russell, *Power*, op.cit. s. 66

ne. Kako je Agatokle bio lep mladić, postao je favorit jednog bogatog građanina Sirakuze po imenu Demas, koji mu je nakon smrti ostavio novac, a Agatokle se još i oženio njegovom udovicom. Mada je, prema Machiavellievom svedočenju, kao mladić provodio poročan život, imao je dovoljno telesnih i duševnih sposobnosti da, ušavši rano u vojsku, postane pretor Sirakuze. Vladavina Sirakuzom je u to vreme bila mešovina demokratije i oligarhije, sa savetom od šeststotina najbogatijih ljudi grada. Agatokle je priredio gozbu za četrdeset najbogatijih članova saveta, u toku koje su ih njegovi vojnici pobili. Obrazlažući to skovanom zaverom protiv njega, Agatokle je poveo svoju vojsku u grad naredivši im da opljačkaju i sve ostale članove saveta. U toku pljačke pobijeno je mnogo ne samo bogatih ljudi, već i onih koji su izlazili na ulice da vide šta se dešava.

Nakon dvodnevnog masakra u kome su njegovi vojnici danju ubijali muškarce, a noću napadali žene, Agatokle je sazvaio skupštinu građana na kojoj je izjavio da će očistiti grad od svih koji su za monarhiju, a da će se on navodno povući u privatni život. Ali vojska i siromašni građani, kojima su oprošteni dugovi i podeljena zemlja, proglasili su ga jedinim generalom. Kao tiranin je vladao dvadesetosam godina Sirakuzom, dva puta je odbranivši od Kartagine. Ali je i tokom vladavine, a naročito u ratovima, pokazivao izuzetnu svirepost. Tako je, kada je sa svojom armijom plovio za Afriku, vodio decu Sirakuze kao taoce, da bi sprečio pobunu u odsustvu. U jednoj drugoj prilici pozvao je Aleksandrovog kapetana Ofelasa da zajedno napadnu i osvoje Kartaginu, a onda ga je na prevaru ubio, a njegovu vojsku pripojio svojoj. Kad mu se jednom vojska pobunila i ubila dva sina, tajno se vratio u Sirakuzu i pobio sve rođake pobunjenih vojnika, uključujući i žene i decu. U toku ratova sa Kartaginom proterao je iz Sirakuze osam hiljada onih za koje je smatrao da su joj naklonjeni. Kada je opsedao Atiku koristio je kao živi štit tri stotine njihovih ljudi koje je pohvatao u polju. Čak je i Machiavelli, povodom njega rekao: "Ne može se ipak nazivati vrlinom ubijanje svojih sugrađana, izdaja prijatelja, gaženje date reči, odsustvo saučešća i vere. Sve to može da donese čoveku vlast, ali ne i slavu. Ako se razmotri sa kakvom je jačinom duha ulazio u opasnosti i iz njih izlazio, kao i veličina njegovog duha u podnošenju i savlađivanju nedaća, ne uviđamo zašto bi se on morao smatrati nižim od ma koga vojskovođe. Pa, ipak, njegova grozna svirepost i nečovečnost, uz bezbrojna zločinstva, ne dopuštaju da se on ubroji među velike ljude. Ne može se, dakle, pripisati sreći ili vrlini ono što je on postigao i bez jedne i bez druge".²⁹

Na kraju ove priče Russell konstatuje da Agatokle nije imao srećan život; žena mu je imala aferu sa sinom, a jedan unuk mu je ubio drugog. Sam Agatokle je završio tako što je taj unuk nagovorio slugu da otrovom namaže

²⁹ Nikolo Makijaveli, 2004, Vladalac, Beograd, Ušće, str. 40 i 41

čačkalicu za zube, pa se starac otrovao. Kada je video da umire, Agatokle je sazvao skupštinu tražeći osvetu nad unukom, ali građani su se konačno pobunili. Tiran je morao da požuri i pre smrti na sopstvenu sahranu, a građani su konfiskovali svu njegovu imovinu i ponovo uspostavili demokratiju.³⁰

Revolucionarna moć

Poredak tradicionalne moći može da se sruši na dva različita načina. Može se dogoditi da su verovanja i mentalni običaji na kojima je počivao stari režim ustuknuli pred raširenim skepticizmom; u tom slučaju društvena kohezija može biti sačuvana samo upotrebom ogoljene moći. Ili se može dogoditi da nova verovanja, uključujući i nove mentalne običaje, zadobiju takvu široku podršku ljudi, i u najmanju ruku postanu dovoljno jaki da zamene vladu u skladu sa novim uverenjima na mesto one koja je zastarela³¹.

Kada se tradicionalna moć iscrpi i približi svom kraju, može biti zamenjena revolucionarnom vlašću, koja pored ogoljene moći predstavlja, kao što smo videli, drugi tip takozvane novostečene moći. Revolucionarna moć se zasniva na uverenjima većine stanovništva ili velikog broja ljudi u neophodnost radikalnih promena.

Analizu revolucionarne moći Russell vrši na četiri istorijska primera.

Na primeru ranog hrišćanstva Russell pokazuje da borba za moć između crkve i države započinje pitanjem: Koje stvari pripadaju bogu, a koje Cezaru? Princip da treba biti pokoran bogu pre nego čoveku, pa makar on bio i vladar, rano hrišćanstvo je tumačilo na dva načina. Božje zapovesti mogu se preneti do individualne čovekove savesti ili direktno, ili indirektno putem posredovanja crkve. Dakle, hrišćansko učenje je u ovoj fazi podrazumevalo slabljenje države ili u prilog prava na privatno rasuđivanje ili u prilog crkve, kao medijuma između čoveka i boga. Kako je prva alternativa konceptijski vodila u anarhiju, ostaje kao rešenje crkva. Ali se država nije predala, čak ni onda kada je Konstantin prihvatio hrišćanstvo. Poznat je u tom smislu primer Henrija VIII, koji je englesku crkvu odvojio od papske jurisdikcije, a sebe kao svetovnog vladara proglasio istovremeno i vrhovnim verskim poglavarom.

Revolucionarni pokret Reformacije je imao dvostruko dejstvo na odnose moći između crkve i države. S jedne strane, njegov religijski anarhizam je slabio crkvu; a s druge strane, slabljenje crkve je išlo na ruku jačanju države.

³⁰ Slučaj tiranina Agatokla je ovde opisan na osnovu Machiavellievog i Russellovog kazivanja, a oni su se opet, najviše oslanjali na Diodora. Vidi: Bertrand Russell, *Power*, op.cit. str. 60-64, i Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, op.cit. str. 39-41

³¹ Bertrand Russell, *Power*, op. cit. s. 72.

U nameri da uspe u svojoj borbi protiv tada etablirane crkvene hijerarhije Luter je morao u svojoj borbi da se oslanja na podršku svetovnih prinčeva.

Na primeru Francuske revolucije i nacionalizma Russell pokazuje da kada se bore za premoć revolucionarni i tradicionalni vrednosni poredak, moć pobjednika nad poraženim je ogoljena moć. Revolucionarna moć je inače, kako se to pokazuje u slučaju Napoleona, vrlo sklona da se degeneriše u ogoljenu moć.

Poslednji primer sa Ruskom revolucijom i socijalizmom pokazuje po Russellovom mišljenju jednu novu vrstu legure moći koja je postignuta amalgamacijom političke i ekonomske moći, što je omogućilo enormni porast kontrole nad društvom od strane vlade.

Ekonomska moć

Razmatranje ekonomske moći nije od primarnog interesa u Russellovoj koncepciji moći. On razlikuje ekonomsku moć privatnih osoba od ekonomske moći ekonomskih korporacija, ali govori i o ekonomskoj moći vlade. Smatra da je za demokratsku državu ključno pitanje kako ograničiti plutokratsku moć, to jest kako onemogućiti da se ekonomska moć bogatih zloupotrebi i transformiše u političku moć. U tom smislu ukazuje na značaj uloge sindikata, kao i demokratskog javnog mnjenja.

Moć nad mišljenjem

Kao što je ranije rečeno, jedan od tri načina uticaja moći na individuu odnosi se na moć nad mišljenjem. Za razliku od ogoljene moći i moći koja se zasniva na principu stimulansa (nagradama i kažnjavanjem), moć nad mišljenjem je najmekša po formi, ali i najteže prepoznatljiva. Moć postignuta učenjem ili mudrošću ili stvarnim ili pretpostavljenim autoritetom zasniva se na pristanku onih nad kojima se moć vrši. Njena najveća snaga leži u ubeđivanju i poverenju, u veri sakralnoj ili sekularnoj, u spremnosti da se dobrovoljno i iz ubeđenja prihvati vlast i moć.

Na prvi pogled se čini da je moć nad mišljenjem svemoćna i najsveobuhvatnija. Tako je, veli Russell, vojska neupotrebljiva ako vojnici ne veruju u stvar zbog koje se bore; a zakoni su nemoćni ako nisu prihvaćeni i poštovani od većine stanovništva. Ali zaključiti iz svega toga da je moć nad mišljenjem u toj meri onipotentna da predstavlja presudnu moć u društvenim odnosima i da se sve druge forme moći mogu izvesti iz nje, bila bi, po oceni Russella, samo polovična istina, s obzirom da se ne uzimaju u obzir snage koje determinišu mišljenje³².

³² Bertrand Russell, Power, op. cit. s. 93.

Ono što međutim razlikuje moć nad mišljenjem od drugih formi moći leži u činjenici da se verovanje nikad u početku ne oslanja na moć sile. Prvi korak u kreiranju široko rasprostranjenog mišljenja mora biti preduzet isključivim korišćenjem sredstava ubeđivanja. Dakle, na početku imamo čisto ubeđivanje kojim se pridobija manjina. Tek u drugom koraku koristi se sila da se obezbedi da i ostatak zajednice prihvati to mišljenje. U trećem koraku, to jest na kraju tog procesa, imamo iskreno verovanje većine koje ponovo čini upotrebu sile nepotrebnom³³.

Postoje, međutim, i instance uticaja na mišljenje koje se ne oslanjaju na upotrebu sile ni u jednoj fazi. Tipičan primer za to je uspon nauke. Russell smatra da je razvitak ljudskog znanja, a posebno u formi nauke, na presudan način doprineo usponu ljudske civilizacije. Sa naukom razum je prevladao predrasude. Naučnici su najviše doprineli kreiranju modernog sveta jer se njihova moć zasniva na činjenicama i istini.

Verovanja, kada nisu tradicionalna, proizvod su nekoliko faktora: želja, dokaza činjenica, ponavljanja. U snazi i mogućnosti neprestanog ponavljanja leže značajni kapaciteti posednika moći da utiču na verovanja. To je jedan od važnih nalaza Russellove analize moći. Zvanična propaganda je moćno sredstvo ubeđivanja i ona ima stare i nove forme.

Završne napomene o Russellovoj koncepciji moći

Bertrand Russell, filozof i matematičar, mislilac velike erudicije i izrazito jake pacifističke orijentacije, ponudio je jedno osobeno i kompleksno shvatanje moći. U središtu te koncepcije je ideja o dvostrukoj analogiji moći i energije. Kao što energija prožima sve fizičke procese, tako moć prožima sve društvene procese. I kao što se energija transformiše i ispoljava u različitim oblicima, tako se i moć transformiše i pojavljuje u različitim formama. Ma koliko privlačna ova analogija ima dvostruko ograničenje. Prvo, za razliku od energije za koju fizičari kažu da je neuništiva, pa je suma energije u fizičkom svetu konstantna, moć je u društvenom svetu veoma promenljiva veličina, a mišljenje da je suma moći u jednom društvu konstantna, daleko je od opšteprihvaćenog stava u društvenim naukama. Drugo ograničenje navedene analogije je u tome što su u fizici zakoni transformacije energije iz jednog oblika u drugi relativno jasno definisani; u društvenim naukama smo još uvek daleko od toga, a čini mi se da tako ostaje i posle Russellove knjige *Moć (Power)*.

³³ Bertrand Russell, *Power*, op. cit. s. 93.

Kao autor knjige *Ljudsko znanje (Human Knowledge)* Russell se sa čuđenjem pita kako je moguće da je moć koja proističe iz ljudskog znanja veća u necivilizovanim zajednicama i da stalno opada sa napretkom ljudske civilizacije. Kao što kaže "intelektualac je, onakav kakvog ga mi znamo, duhovni potomak sveštenika, ali ga je širenje edukacije ostavilo bez moći". I dodaje: "iako sada znanje ima veću ulogu nego ranije, primetna je činjenica da, u skladu s tim, nije bilo odgovarajućeg rasta moći među onima koji poseduju nova znanja".³⁴ Ipak, to ga ne sprečava da ukaže na novu vrstu moćnog pojedinca što ga je iznedrio rast velikih ekonomskih organizacija: "*the executive*" (*izvršilac*) kako se naziva u Americi. Na pitanje odnosa znanja i moći vrat ćemo se još najmanje dva puta u ovoj knjizi, a posebno u poglavlju o Foucaultovoj koncepciji moći. Uzgred da skrenemo pažnju i na knjigu Wrighta Milsa "Znanje i moć" koja potvrđuje Russellovu tezu o razlazu znanja i moći u savremenom društvu.

U razmatranjima odnosa moći i moralnih normi Russell, prema tumačenju V. Stanovčića, uočava dva različita aspekta morala: "s jedne strane to je društvena institucija slična pravu, a s druge, to je stvar individualne savesti. S obzirom na prvi aspekt, moral je sastavni deo aparata moći, a s obzirom na drugi, može biti i često jeste revolucionaran, jer kao stvar individualne savesti upućuje čoveka na samostalno vrednovanje i pruža moralnu osnovicu svim herezama, bez obzira da li je reč o svetovnom ili moralnom kodeksu".³⁵

Zanimljivo je da je Bertrand Russell bio vrlo kritičan prema destruktivnoj moći nekontrolisanog industrijskog razvoja na Zapadu. Zbog toga, nakon završetka Prvog svetskog rata (i puštanja iz zatvora jer je zbog pacifističkih aktivnosti bio uhapšen) Russell provodi neko vreme u Sovjetskom Savezu, a zatim znatno duže u Kini.³⁶

Jedno od ključnih pitanja koje interesuje Russella je pitanje političke moći u demokratijama. On tu razlikuje dve situacije s obzirom na karakter vremena. „Kvaliteti koji čine političara uspešnim u demokratskom sistemu variraju zavisno od karaktera vremena, tj. nisu isti u mirnim vremenima i u vreme rata ili revolucije“.³⁷

³⁴ Bertrand Rasel, *Oblici moći*, op. cit., s. 116

³⁵ Vojislav Stanovčić, *Koncepcija moći u političkoj i društvenoj teoriji Bertranda Rasela*, op.cit., s. 33

³⁶ Nakon pet nedelja Russell razočaran napušta Sovjetski Savez, a kao plod ovog boravka piše knjigu *Praksa i teorija boljševizma (The Practice and Theory of Bolshevism, 1920)*. U Kini provodi oko godinu dana, a svoje utiske objavljuje u knjizi *Problemi Kine (The Problems of China, 1922)*.

³⁷ Bertrand Rasel, *Oblici moći*, op.cit. s. 116

U mirnim vremenima, kaže Russell, čovek može doživeti politički uspeh odajući utisak čvrstine i zdravog razuma. Međutim, u vremenima krize, uzburkanim vremenima, potrebno je nešto jače: više odlučnosti, strastvenosti i smelosti. “U uzburkanim vremenima političaru nije neophodna moć rezonovanja, niti shvatanje bezličnih činjenica, a ni trunka mudrosti. Ono što mora posedovati je moć ubeđivanja masa da se ono što oni strastveno žele može postići i da je on, sa svojim nemilosrdnim odlukama, čovek koji će to ostvariti”.³⁸

Mada se, kako ocenjuje V. Stanovčić, Russell „bez rezerve izjašnjava za demokratiju“, on ukazuje i na niz njenih protivurečnosti, a posebno na njen ključni paradoks. Taj paradoks Russell definiše na sledeći način: „Najuspešniji demokratski političari su oni koji postignu uništenje demokratije i uspostave diktaturu“. Kao krunski argument za ovako oštro formulisanu protivrečnost demokratije Russell navodi tvrdnju da su Lenjin, Musolini i Hitler dugovali svoj uspeh demokratiji. Na kraju, Russell ukazuje na jedan prikriveni oblik moći pojedinaca – moć iza scene. To su ljudi koji više vole moć nego slavu.

Literatura:

Ludvig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Logos, Sarajevo, 1987

Bertrand Russell, 1971, *Power, A New Social Analysis*, London, Unwin Book

Bertrand Rasel, *Problemi filozofije*, Nolit, Beograd, 1980

Bertrand Rasel, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962

Bertrand Rasel, *Ljudsko znanje*, Nolit, Beograd, 1961

Vojislav Stanovčić, 1962, *Koncepcija moći u političkoj i društvenoj teoriji Bertranda Rasela*, časopis „Gledišta“, Beograd, br. 9, godina III,

³⁸ Bertrand Rasel, *Oblici moći*, op.cit, s. 118

Милосав Милосављевић*

Оригинални научни рад
УДК 316.334.55 (497.11)

КАРАКТЕРИСТИЧНИ ОБЛИЦИ ДЕВИЈАЦИЈА СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА

Milosav Milosavljević

Characteristic forms of deviation in rural populations

Abstract: *This paper deals with analyses and presentations of characteristic forms of social deviations in rural areas, having in mind the economical, social, political, culturological and socio-psychological context of the life of rural populations in Serbia. Apart from a comparative indication of the link between social deviations in rural areas and their general features in Serbia's society, a special analysis is devoted to their specificities related to rural populations. The author adopted a wider humanistic approach to the understanding of the essence of social deviations. In that sense apart from alcoholism, property and organized crime, narcotics addiction and violence at a micro-social level also poverty, unemployment, idleness, alienation and marriage and family disorganization in rural populations. The basic point of the paper is that essential changes in the position, style and quality of life, as a prerequisite to preventing and reducing the indicated and otherwise manifested forms of social deviations in rural areas, cannot be achieved without a thorough reexamination and acceptance of new policies and treatment of agriculture, rural areas and farmers.*

Keywords: *social deviations, countryside, rural populations, poverty, unemployment, alcoholism, crime, narcotisc addiction, family disorganization, rural-oriented policies.*

Сажетак: *Овај рад посвећен је анализама и приказу карактеристичних видова друштвених девијација на селу имајући у виду економски, социјални, политички, културолошки и социјалнопсихолошки контекст у коме живи сеоско становништво у Србији. Поред упоредног указивања на повезаност друштвених девијација на селу са њиховим општим одликама у друштву Србије, посебно се анализирају њихове специфичности везане за сеоско становништво. Аутор се определио за шири хуманистички приступ разумевању суштине друштвених девијација. У овом смислу поред алкохолизма, имовинског и организованог криминала, зависности од дрога и насиља на микросоцијалном плану анализирани су сиромаштво, незапосленост, беспосличење, отуђеност и дезо-*

* Редовни професор наука о социјалном раду, у пензији.

рганизације брака и породице сеосоког становништва. Основна је порука текста да се суштинске промене положаја, стила и квалитета живота, као претпоставки превенције и смањивања приказаних и других видова друштвених девијација на селу, не могу постићи без темељног преиспитивања и прихватања нове политике и односа према пољопривреди, селу и селљацима.

Кључне речи: *друштвене девијације, село, сеоско становништво, сиромаштво, незапосленост, алкохолизам, криминал, зависност од дрога, дезорганизација породице, политика према селу.*

Увод

Није могуће изложити карактеристичне облике девијантног понашања уопште и у сеоским срединама, посебно, без узимања у обзир критерија друштвених опасности и последица. Обично се појам друштвене опасности везује за друштвени систем а друштвене последице одређују с обзиром на карактер и величину жртава. Наравно, у овом аспекту појам друштвених последица везује се за оно што се колоквијално назива друштвена опасност. Другим речима, друштвена опасност неких делања, укључујући и друштвене девијације, посматра се са аспекта очувања, односно, угрожавања система владајућих друштвених вредности и система успостављених односа у неком глобалном друштву. Шта више, критериј друштвених вредности, а тиме и друштвене опасности, користи се при дефинисању друштвених девијација у свим теоријским приступим, чије извориште је позитивистичка перспектива.

Из хуманистичке перпективе појам друштвене опасности и последица посматра се са аспекта људских жртава и негативних последица по људске заједнице. Како постоје нехумани и девијантни друштвени системи, који продукују девијације и девијанте, то се ни девијантност нити друштвена опасност не могу дефинисати из угла последица по друштвени систем, већ по томе на који начин и у ком опсегу погађају људе и њихове примарне заједнице (породицу, сродничке, суседске и локалне заједнице). У овом тексту определили смо се за хуманистички приступ и критеријуме, како у одређивању друштвених девијација, тако и друштвене опасности и последица.

Када се говори о девијацијама сеоског становништва прво се поставља питање: да ли се оне садржински, структурално и квантитативно разликују од истих појава присутних у градском и становништву мешовитих насеља? Слично томе, поставља се и питање специфичности етиологије ових појава. Наиме, веома дуго све што је негативно и патолошко везивано је за градове и градски стил живота а под утицајем идеализације села и сеоског начина живота,. Очигледно да је у питању логичка грешка, јер се, уз све специфичности села и сеоског стила живота, оп-

шти услови настанка девијација везују за целину друштвених односа неког глобалног друштва, не занемарујући и међународне утицаје и простирање неких видова девијација (организовани криминал). На другој страни, искуствена евиденција различитог типа указује на извесне специфичности друштвених девијација с обзиром на регионалне, структуралне, професионално-делатне, узрасне и полне разлике становништва неке земље, не једино у однос на утицаје фактора урбанизације.

Полазни став у овом тексту је да и поред повезаности са општим одликама девијација у друштву Србије, постоје и посебне карактеристике и особености девијација на селу, што ћемо настојати да анализирамо и прикажемо у овом тексту.

Пре него пређемо на саму елаборацију напред дефинисаног проблема веома је важно поменути да ће аргументација за ставове и судове изнете у овом тексту почивати углавном на секундарним изворима података (документација служби социјалне заштите и правосудних органа, аналитички и информативни текстови из часописа и новина, непосредно посматрање и искуство аутора) јер нема репрезентативних и систематских истраживања села уопште, нити друштвених девијација. Слично се може рећи и за расположиве статистичке податке, који, осим праћења криминалитета, не обезбеђују евиденцију за анализе других видова девијација, поготово када је у питању сеоско становништво.

Опште карактеристике девијација у Србији као оквир за разумевање патологије села

Да би се стекла одређена слика о карактеристикама друштвених девијација на селу неопходно је дати сажет приказ одлика и раширености социјалне патологије у друштву Србије уопште. Употребили смо овде широко коришћени појам социјалне патологије, иако он садржи значајне теоријске и методолошке слабости.¹ На другој страни, може изгледати чудно и неуобичајено да се у овом тексту сиромаштво и незапосленост такође посматрају као тип друштвених, поред класично схваћених девијација. Ово је међутим, у складу са хуманистичком приступом овим друштвеним појавама.² Најзад, када је реч о расположивости потпунијих релевантних и поузданих података о девијацијама уопште у Србији може се рећи да скоро да нема примера лонгитудиналних и репрезентативних истраживања ових појава. Изузетак су нека истраживања сиромаштва почетком века за потребе израде стратегије смањива-

¹ Видети шире: Милосав Милосављевић: Девијације и друштво, Београд, 2003, Драганић.

² Ibid.

ња сиромаштва.³ Ипак расположиви статистички и истраживачки подаци омогућују општи увид у раширеност и неку врсту хијерархије различитих типова друштвених девијација у Србији почетком XXI века, без могућности суптилнијих и рафинираних анализа.

Имајући у виду израженост и негативне последице, које за собом остављају, као карактеристични облици друштвених девијација у друштву Србије се издвајају: сиромаштво, алкохолизам, зависност од дрога, незапосленост, организовани криминал и криминал уопште, конфликти и агресије, дезорганизација породице, дезорганизација производних организација, дезорганизација јавних и државних служби, малолетничко преступништво, самоубиства итд. Расположива искуствена евиденција различитог типа од статистичких података и истраживања до секундарних извора података (подаци, извештаји и документација јавних и државних служби и институција, невладиних организација и других субјеката) показују да се међу друштвеним девијацијама и социјалним проблемима у Србији издвајају пре свих сиромаштво и незапосленост. Реч је о сложеним, структурираним и дуготрајним појавама, које масовно погађају велики број грађана и имају бројне неповољне последице по појединце, њихове породице и друштво у целини.

На другој страни алкохолизам је најраширенија друштвена девијација класичног типа и широко распрострањена социјална болест, која тихо успореним дејством узма своје жртве, а да притом, под теретом других сложених економских, политичких и социјалних проблема скоро не привлачи посебну пажњу шире друштвене јавности и одговорних институција, чак и када је у питању све присутнији алкохолизам све млађих генерација.

Зависност од дрога по многим сазнањима и индикаторима поприма обележја епидемијске социјалне болести, са тенденцијом снижавања границе узраста на коме се стичу прва искуства са дрогом. Сем у екстремним и посебно драматичним ситуацијама, а оне су често повезане са другим видовима криминала или леталним исходима веома младих зависника, јавност није значајније осетљива у односу на ову девијацију. Политоксикоманије најчешће брину родитеље, просветне раднике, ентузијасте професионалних институција или невладиних организација, док су моћи оних који профитирају на продаји наркотика значајно изнад могућности, моћи и упорности оних који покушавају да организују превентивне или терапеутске програме и пројекте.

³ Видети например: Божићевић Биљана, Крстић Гордана, Мијатовић Бошко (2001): *Сиромаштво у Србији и реформа државне помоћи сиромашнима*, Београд, Центар за либерално-демократске студије.

Друштвене кризе, кризе вредности и друштвених институција, осиромашење становништва и општа криминализација друштва погодују ширењу нарочито имовинског, али и других типова криминала, са значајним уделом организованог и криминалитета малолетника. Мито и корупција, као последица кризе друштвених односа, отуђења и злоупотребе моћи и слабости институција и служби друштвене контроле, су значајан део организованог криминала присутног у свим сферама јавног живота, економских и социјалних односа.

Присуство друштвених конфликта у окружењу и у друштву уопште и неефикасност друштвених механизма разрешења конфликта допринели су постојаности и порасту неких видова агресија на микросоцијалном плану, од злостављања деце и жена и породичног насиља уопште, до вршњачких сукоба и агресија у свакодневним односима. Отуђеност и нетолеранција су такође део свакодневнице многих људи.

Дезорганизације породице, производних и делатних организација, јавних и друштвених служби и етнички, религијски и други сукоби јављају се истовремено као особени тип друштвених девијација, али и као погодујући чиниоци различитих видова девијантних понашања.

Најзад, у овом сажетом осврту на особености друштвених девијација у Србији уопште, не смеју се заборавити самоубиства, као посебан тип девијације, не толико због тенденције благог пораста, већ пре свега, услед заступљености младих и старих особа које излазе из својих криза, друштвене ситуације и неразумевања налазе у уништавању сопственог живота, као највеће људске вредности.

Овај мали осврт служи као контекст за разматрање специфичности друштвених девијација сеоског становништва и није никако централни предмет овог разматрања. Пре би се могло рећи да он омогућује успостављање паралела и трагање за сличностима и разликама у односу на колоквијално названу социјалну патологију села.

Друштвени контекст девијација на селу

Поред увида у општу патологију друштва Србије неопходно је указати и на специфичан друштвени контекст, који узрокује друштвене девијације сеоског становништва, како би се боље разумеле њихове карактеристике, опсег, структуре и динамика, као и ради бољег предвиђања будућих тенденција. У овом смислу мора се прво почети од друштвено-економског и технолошког контекста, јер он пресудно утиче на укупни положај сеоског становништва и одлучујуће на појаву одређених типова девијација, а потом наставити са социолошким, социо-културним, етнолошким, политиколошким и сл.

Први значајан сегмент економског контекста сеоског рада и живота тиче се радикалних промена својинских односа над земљом. Иако је земља, у принципу опште добро, власништво над земљом је најчешће приватно и државно, са подваријантама друштвеног или јавног. Први удар на пољопривреду и село догодио се подржављењем великог дела обрадивог земљишта, шума, вода и слично након Другог светског рата, уз додатни погубни експеримент око насилног удруживања сељака у сеоске радне задруге, популарно називане „колективама“. Иако су стварањем великих пољопривредних имања успостављени услови за продуктивнију и разноврснију производњу, ефекти су варирали у зависности и од климатских и других неекономских узрока, а посебно због мешања политике у производњу у целини, не само у пољопривреди. Истовремено, на приватни сектор се гледало са резервама и он је откупима, порезима и другим мерама перманентно спутаван и контролисан. У погледу економске и политичке организације приватни сектор у пољопривреди је био расцепкан и без неких видова удруживања и повезивања, док су неки делови приватног предузетништва имали бар неке видове професионалног удруживања, иако су били далеко од тога да буду партнери држави и политици.

Нова трансформација власништва започета крајем прошлог века у форми приватизације државних, односно друштвених субјеката пољопривредне производње створила је поново неслућене могућности манипулација, злоупотреба, мита и корупције, укључујући и одређене видове узурпација. Многи „привремени“ закупи дела друштвеног земљишта и неконтролисане приватизације никако нису унапредили пољопривредну производњу, већ су створили услове за различите врсте монопола и даљу експлоатацију ситних робних произвођача, којима многи обећавају, али их нико не штити.

Када је реч о другој економској специфичности села, а то је тип делатности, онда је извесно да се и у овом сегменту економских односа наилази на бројне противречности, које подстичу различите видове друштвених девијација. Опште је познато да се у погледу делатности сеоско становништво разликује од градског по томе што се примарно бави пољопривредом и мањим делом шумарством, ловом, риболовом и сеоским туризмом. Ове делатности по својој технолошкој развијености претежно припадају традиционалној пољопривредној производњи екстензивног типа, са скромним обимом и квалитетом производње. Већина сеоских домаћинства најчешће се бави „сваштарском“ производњом, углавном за сопствене потребе док се на тржиште износе само вишкови производа. Мањи део сеоског становништва, који је био у прилици или је добро схватио суштину модерне пољопривреде усмерио се према специјализованој производњи и тржишном пословању. Истовремено

бројни пољопривредни комбинати, јавна пољопривредна добра, задруге и сличне форме друштвене пољопривредне производње захватиле су суштинске кризе због чега су у већини пропала, у целини или делимично приватизована или таворе у очекивању „бољих дана“.

Све су свему, могло би се рећи да је сектор пољопривреде најжешће осетио последице дуготрајних економских, политичких, социјалних и других криза ранијег југословенског и друштва Србије. Пропаст социјалистичког концепта привреде и особени промашаји у експериментисању пољопривредом и сељаштвом створили су дуготрајно неповољан контекст који онемогућује њену озбиљну трансформацију, иако за то постоје природни потенцијали. Заблуде око индустријализације и резерве према сељаштву, некритички прихваћене из совјетске идеологије, радикално су смањиле интерес и интересовање становништва да се бави пољопривредом, иако велики део становништва Србије још увек живи на селу.

Најављиване демократске промене с почетка XXI века нису значајније изменили однос према селу и пољопривреди, сем приватизације, која даје почетне резултате у преради и производњи хране и посредно, али још увек незнатно у пољопривредној производњи у целини. У бити, пољопривреда и село веома споро излазе из летаргије криза и дуготрајног занемаривања. Очито, без озбиљних инвестиција и посебно промене политике према селу и пољопривреди нису могући коренити помаци. Не може се ручно плевити запуштена и закоровљена башта.

Посебно дуготрајни и погубни утицај на кризу и пропадање села имало је потцењивање и експлоатација села кроз нереалне и нетржишно вредновање пољопривредне производње, честе промене политике и резерве према сељаштву. У овим околностима млади су стимулирани да напуштају села, иако ни у мешовитим и градским насељима нису имали никакве перспективе. Истовремено на село се вратила већина „сељака индустријских радника“, али се ни они нису окренули озбиљнијој пољопривредној производњи захваљујући већ успостављеним „полутанским“ навикама и реално скученим могућностима.

Сем ретких изузетака, веома успешних пољопривредника, који су и даље под сталним оптерећењима и ризицима, већина младих погрешно професионално усмераваних и са нереалним друштвеним и аспирацијама родитеља не види, нити покушава да своју перспективу нађе у пољопривреди, чак и када живе на селу у домаћинствима својих родитеља.

У социолошком аспекту специфичности села изражавају се, пре свега, кроз карактеристичне социјалне односе, начине организовања и удруживања, управљање и облике друштвености. Наравно, базични

економски, политички и социјални односи слични су у целини неког глобалног друштва.

У селу се успостављају специфични социјални односи захваљујући природи пољопривредне делатности и еколошким и другим специфичностима. Слично се може рећи и за начине комуницирања, који се у савременим условима разликује од града једино у планинским, малим и раштрканим селима. На другој страни, општа отуђеност постаје и одлика односа на селу, иако не у оноликој мери колико је она изражена у градским срединама, посебно у великим градовима.

Са социолошког аспекта значајније су промене у начину организовања и удруживања у селима данас. У традиционалним селима организација и удруживање били су мотивисани природом делатности и нужношћу економских односа. Тако су били чести примери удруживања скромних производних технологија, запрежне стоке и слично, као и организација мобилности или молби како се негде називао овај вид повезивања, да би се што брже прикупила летина.

Традиционално село имало је и специфичне начине удруживања и организовања око заједничких интереса или потреба: вода, извори, путеви, школа, црква и сл. Самим тим и управљање селом осим правно регулисаних видова имало је неке специфичности, међу којима је постојање неких видова самоорганизовања и самоуправљања заснованих на неформалним и неписаним правилима.⁴

Друштвени живот села у великој мери је био везан за обичаје око пољопривреде, традицију и верске и друге обичаје. У неким сегментима он је био сиромашнији, али је подразумевао непосредност односа и активну партиципацију већине сељана.

Социјализација и социјална контрола остваривани су непосредно и спонтано кроз различите видове неформалних, али јасно дефинисаних односа. Слично се може рећи и за реакцију заједница на неприхватљива и девијантна понашања појединаца. Стабилне примарне заједнице и снажне непосредне социјалне мреже спутавале су индивидуалност и слободу појединаца, али су обезбеђивале социјалну и психолошку сигурности и ослонац. Поред обезбеђивања самоидентитета оне су различитим механизмима, нарочито неформалне контроле, спречавале различите видове неприхватљивог понашања и одбрану од ризика и угрожавања који су долазили изван мреже.

У савременим селима многе примарне заједнице (породица, сродство) и социјалне мреже су у кризи (суседске и сеоске заједнице) или су

⁴ Сретен Вукосављевић: Писма са села

ослабиле (кумовске, пријатељске, братственичке и сл.). Проблем није у томе што су неки облици друштвености и социјалних мрежа значајно промењени или нестали, већ у чињеници што нису замењени неким новим, тако да се атомизација породица и појединаца јавља и сеоским срединама не једино у великим градовима. Изгубљени су и значајни ослободилачки у случајевима личних, породичних и друштвених промена и посебно криза. Социјална контрола и формални и неформални ауторитети су углавном нестали, тако да су утицаји заједнице на понашање појединаца безначајни.

Најзад, специфични односи друштвености подразумевали су постојање чврстих организованих заједница попут породице, породичне задруге, суседства, сродничких заједница и сеоских заједница. У суштини, различите поделе и подељености ослабиле су бројне социјалне мреже у којима се живело у традиционалним селима. Нестајање породичних задруга је био неминован економски и социјални процес, али се и на селу поново јављају вишегеријске породице, што је последица економских и социјалних нужности а не самоизбора чланова ових заједница (незапосленост, нерешено стамбено питање, несигурност извора егзистенције). Многе сеоске породице су у кризама односа пре свега, због неповољних економских и социјалних прилика. Нису ретки случајеви занемаривања и злостављања у породици. Поред деце и жена који су најчешће жртве насиља у породици, све су чешћи примери занемаривања старих.

Иако још увек већи део укупног становништва Србије станује на селу, општа депопулација погађа и ове средине. Традиционално, село је било извор репродукције укупног становништва захваљујући високим стопама наталитета. Мада су стопе развода брака ниже међу становницима села у односу на градско и становништво мешовитих насеља, стопе склапања бракова су на ниском нивоу, а специфичне стопе рађања сличне породицама у граду, те је популациона криза захватила и село. Неповољни и несигурни услови рада и живота на селу више погађају мушку популацију, јер се девојке лакше удају и одлазе са села. То нарочито важи за планинска и неразвијена села.

За данашње село у социолошком погледу карактеристично је нестајање традиционалних социјалних односа, организације, удруживања, друштвености и управљања. Они су замењени различитим видовима политичке организације и управљања, који су издвојили становништво села, атомизирали и отуђили појединце и породице, тако да се и тешко долази до договора око заједничких интереса и потреба, а долази и до поремећаја односа, сукоба, неслоге. Дечје болести плуралистичке демократије најтеже су на селу.

Села која су имала развијену инфраструктуру и боље комуникације и ближе су градовима, лакше одржавају заједничке институције и службе. Друга се посебно и полагаано девестирају и умиру, како из економских, тако и из социјалних, психолошких, идеолошких и политичких разлога.

Радикалне промене на социо-културном плану су, по неким мишљењима водиле погоршању не унапређењу културе села, јер су нестале неке добре традиционалне вредности, навике, обичаји, видови слободног времена и специфичне сеоске културе. По другима ове промене су позитивне, јер је смањен јаз између културног живота на селу и у граду и због стварања неслућених могућности комуницирања и отварања према свету коришћењем савремене информатичке и комуникационе технологије. Ову расправу остављамо по страни. Ретка социолошка истраживања указују на нестанак традиционалне сеоске културе и обнављање само неких њених деривата и лоших копија, уз доминирајуће и имитирајуће коришћење масовне потрошачке културе, што није једино особеност сеоског становништва, већ и већине људи у градовима.

Поред промена у садржајима и облицима материјалне културе, које су неминовно резултат развоја технологије и економије, значајно су промењени и њени духовни садржаји. Већина села сем планинских и напуштених доживили су специфичну урбанизацију, како у погледу развоја инфраструктура, тако и у односу на типове градње и стандард и опремљеност домаћинства. Притом се наилази на примере мегаломаније и нерационалности у погледу улагања у објекте и нарочито куће, које у многим случајевима остају недовршене.

Све су ређи примере добросуседске и сеоске солидарности, док се, слично градовима многе породице и појединци затварају у оквире својих домова и интереса. Садржаји слободног времена, поред масовне културе и појединачних примера аматерских програма и организовања, су јако сиромашни, док су традиционална окупљања, понекад повезана са економским активностима (комишање кукуруза, прела, бербе и сл.) као и светковања нестала или променили своје садржаје и смисао. Културна и духовна понуда, најчешће заснована на економским интересима, у селима углавном не постоји, сем ретких лоших имитација естрадних приредби и догађања.

Специфичности друштвених девијација на селу

Непотпуни и несистематски подаци говоре о томе да социјалну патологију села карактерише нешто другачија дистрибуција, структура и хијерархија изражености у. У овом случају према раширености и сво-

јим хуманим жртвама различити видови девијација на селу могли би се поређати на следећи начин: алкохолизам, имовински криминал укључујући и учешће у делу организованог криминала („зелена мафија“), сиромаштво, незапосленост и беспосличење, агресије и сукоби на микро-социјалном плану, зависност од дрога младих, поремећаји структура и функционисања породице и депресије и самоубиства старијих.

У целини посматрано, могло би се рећи да бег са села и његово пропадање, депопулација, распад пољопривредних домаћинстава и непостојање било каквих перспектива представљају најтеже видове друштвене аномije и патологије у ширем смислу. Са друштвено акционог и последичног аспекта најнеповољније је сазнање да су у питању друштвено негативни и неповољни процеси са неповратним и, на веома дуги рок, непоправљивим последицама.

Алкохолизам представља класични и традиционално присутан социјални проблем и друштвену девијацију. Поред тога што се на овај проблем не обраћа озбиљна пажња и што он захвата све генерације и све више младе, поставља се питање да ли се у поређењу са ранијим периодима алкохолизам на селу разликује данас. Прва разлика, по проценама алкохолога, јер поузданих података нема, је повећање обима ове социјалне болести. Друга битна промена тиче се типа алкохолизма. У ранијем периоду доминирали су бета и друштвени пијанци, док су данас присутни сви видови алкохоличара и посебно солодринкера. У узрасном смислу у прошлости су међу алкохоличарима били присутнији старији, док се данас алкохолизам среће код свих генерација, посебно међу младима, уз снижавање узрасне границе првих опијања, понекад са трагичним последицама. Поред тога што су старији често лош узор у односу према употреби алкохола, они су немоћни у односу на проблем сталних и учесталих опијања својих млађих чланова.

У погледу полне структуре померања су у порасту удела алкохоличарки, што свакако није резултат еманципације жена, већ широко присутне толеранције према употреби алкохола. На другој страни, у односу на прошлост промењен је и тип алкохолних пића. Док су прошлости доминантно коришћена пића из сопствене или сеоске производње, данас се користе све врсте пића уз промену „моде“ и избор оних која су најјефтинија и могу се више конзумирати.

Поред економско-социјалних услова, који сигурно нису тако неповољни, као што је то било непосредно после Другог светског рата, на ширење алкохолизма утичу већ поменуте неповољне промене и нарочито, беспосленост и беспосличење, посебно младих, непостојање могућности корисног слободног времена и упућеност на пасивну потрошачку културну понуду преко средстава јавног комуницирања. Сеоске продав-

нице, бифеи и кафићи постају места окупљања и „глуварења“ уз неминовни алкохол и честа такмичења „ко може више“. Пошто алкохолизам не привлачи ничију пажњу а забринути родитељи и понеки просветни радници и ентузајастички су немоћни, алкохолизам полагаано, али сигурно узима свој данак, укључујући и леталне исходе.

Према раширености сиромаштво спада свакако у озбиљан социјални проблем, не само сеоског становништва. Постојећа истраживања указују на значајну заступљеност апсолутно сиромашних (око 15%), али и на знатно већи удео релативно сиромашних на селу (више од једне четвртине). Поред тога што су међу сиромашнима на селу најзаступљенији стари, универзално сиромаштво присутно је у неким граничним и најнеразвијенијим регионима и општинама. Проблем је у томе што су ово традиционално и дуготрајно најнеразвијеније средине, чији развој није могућ без истовремених осмишљених и дугорочних пројеката и програма економског, социјалног и културног развоја. Репродукција сиромаштва, као универзални процес везан за овај социјални проблем, не захвата једино неке социјалне слојеве већ читаву популацију неразвијених и заосталих села, општина и региона.

Социјално раслојавање села поново постаје видљив процес, чије жртве су масовније присутни осиромашени и сиромашни. Проблем је и у томе што су могућности социјалне промоције и професионалног оспособљавања деце и младих неповољни, а то је за већину једини могући пут удаљавања од сиромаштва. Одумирање села и депопулација затворили су многе школе, што је још више погоршало ионако лоше образовне могућности. Није због тога случајно што су у узрасним групама најсиромашнијих поред старих особа и деца између десет и четрнаест година. Проблем је и у томе што не постоји озбиљан увид и евиденција о неуписаној деци и прекиду школовања већ после првих разред основне школе. Уобичајено је мишљење да то, пре свега, важи за ромску децу, међутим, овај проблем присутан је у неразвијеним и девастираним сеоским срединама.

О здравственим, културним и другим аспектима сиромаштва на селу тешко се може говорити, јер они нису истраживани. Једино је могуће закључити да су све врсте здравствених, социјалних и сличних услуга недоступније становницима села и у потпуности недоступне старима и сиромашним из планинских и малих села.

Познато је такође да су друштвене установе на селу настајале на иницијативу власти и из градских средина са изузетком црква и оних објаката, који су грађени на основу неких видова смоорганизовања, самоудруживања и самодоприноса. Није због тога случајно што су сељаци углавном били резервисанио према јавним институцијама и служба-

ма све док се нису уверили у корист коју од њих могу имати. На другој страни, запослени у јавним институцијама на селу, углавном су то доживљавали као привремено решење и настојали да што пре, као и многи сељаци напусте село. Ретки су примери оних који су своју перспективу видели у раду и животу на селу, јер је град у принципу, потенцијално па и реално нудио више.

Дуготрајна економска криза и успостављање тржишних закона, не само у економији већ у друштвеним делатностима, затворило је многе образовне, културне и здравствене установе или њихове делове у селима, док ретке прживљавају захваљујући неким видовима солидарности и ентузијазму појединаца. Са нестанком или сужавањем делатности многе школе су изгубиле свој значај за образовни, културни, спортски и укупан друштвени живот села. Уосталом то се у принципу, може рећи и за трансформацију, односно сужавање васпитних улога школа уопште.

Неповољан економски контекст утиче најдиректније на различите видове криминала уопште и посебно организованог криминала, који неминовно захвата и село захваљујући могућностима добре зараде кроз посредовање, откупе, закуп и куповину земљишта, (посебно национализованог, чији повраћај власницима се очекује), уцене, диктирање цена, монополе на тржишту, злоупотребе кредита и других погодности за пољопривреднике и сл.

Класични имовински криминал сеоског становништва не показује значајнији пораст, али је свакако на првом месту у општем криминалу ове популације. Неколико ствари указују на извесне промене у карактеру и тежини имовинског криминала. Реч је порасту разбојништава, примене силе и пљачки у класичном смислу у којима се људи са села јављају истовремено и као починиоци и жртве. У овом потоњем смислу жртве су најчешће усамљене старије особе или парови. Понекад је „плен“, безначајно мали, што указује на безобзирност и некад бесперспективност починилаца ових дела.

Друга промена односи се на удео малолетних починилаца имовинских кривичних дела, иако је њихов број углавном стабилизован. На другој страни, малолетници су све више укључени у различите видове организованог криминала, најчешће у улози извршилаца. Уз то треба поменути пораст прекршаја и кривичних дела у саобраћају од стране људи са села и нарочито малолетника, што је последица још увек ниске саобраћајне и опште културе. У овим случајевима млади су често и жртве саобраћајних удеса, посебно због непридржавања мера безбедности, непознавања прописа, неположеног возачког испита и војње у алкохолном стању. У последњим годинама посебно су присутни прекршаји и

кривична дела везана за управљање двоточкачима на моторни погон и моторима, који су постали веома популарни међу младима, нису таком скупи у односу на аутомобиле, при чему су присутне различите имитације филмских и других јунака из филмова са бесомучним тркама.

Бројни су примери и садржаји организованог криминала, који захватају пољопривреду и село, али су посебно типични они видови приватизације преко којих се у бесцење купују земља и друга претходно обезвређена и запуштена добра, уз учешће представника јавних институција и подршку политичара. У многим случајевима куповина руинираних делова друштвених пољопривредних система, па и од незаинтересованих приватних власника, нема за циљ нову или квалитетнију и интензивних пољопривредну производњу, већ улагање у монопол или перспективно исплативу трансакцију око земље.

Посебан пример организованог криминала везаног за село јесте откуп национализованог земљишта од бивших власника у бесцење пре него што су донети прописи о денационализацији. Очигледно у томе су могли да суделују делови политичких структура који су знали или чак суделовали у припремању ових прописа. Тако ће се претходно безвредни папири безначајним улагањима претворити у енормна богатства.

Међу типичним видовима организованог криминала везаним за пољопривреду треба поменути и манипулације око претходне куповине земљишта пре будућих концесија за јавне комуникационе системе и објекте, наравно од стране оних који су такође претходно добро обавештени о планираним концесијама и дугорочним јавним улагањима.

Најзад, широко је позната тзв. „зелена мафија“, која перманентно контролише откуп и промет пољопривредних производа убирући притом огромне профите на рачун произвођача. Одсуство перманентног стимулуса пољопривредне производње и организованог откупа погодује мешетарењу и злоупотребама. У многим ситуацијама „вешти“ појединци користе неорганизованост пољопривредног сектора и неефикасност државне контроле за брзо богаћење кроз откуп и промет пољопривредних производа.

Иако босови организованог криминала најчешће не живе на селу, судионици у овој раширеној девијацији све више су људи са села, подстакнути могућностима брзе и високе зараде. Но, већина ових људи су најчешће директне или индиректне жртве ових девијација.

Незапосленост, беспосленост и беспослицење представљају сложен економски, социјални, психолошки и културни проблем не једино на селу, али је у овим срединама уочљивији. Дугорочно гледана, без озбиљнијих економских, социјалних и политичких промена, које ће омогућити продуктивно запошљавање, не могу се очекивати никакве

промене у друштвеном контексту у коме живе сељаци, нити смањивање укупне социјалне патологије.

Незапосленост представља објективну ситуацију појединаца који су способни за рад и желе да раде, али су осујећени непостојањем понуда за рад, а уз то, су, у формалном смислу, пријављени одговарајућим службама. Незапосленост сеоског становништва има своје структуралне и друге разлике у односу на градско и становништво мешовитих насеља. У принципу и имајући у виду, узрасне, професионалне, образовне, старосне и друге карактеристике, незапослени на селу припадају тзв. тешко запошљивим категоријама. Читава ситуација погоршава се сталним сужавањем ионако традиционално ниске понуде за запољавањем у пољопривреди и сродним делатностима. У најтежој ситуацију су млади и они који већ имају одређени радни и пензијски стаж, недовољан за стицање одређених права. Притом је очигледно, да млади незапослени ни не помишљају да се запошљавају у пољопривреди, још мање на имању својих родитеља.

Беспосленост је последица незапослености, али и неспремности, посебно млађих, да прихвате послове на селу или неке лошије плаћене, сезонске и напорније послове. Неспремни да се ухвате у коштац са овим проблемом и у страху „да деца не крену кривим путем“, као да је овај којим многи од њих ходају „прав“, родитељи постају жртве („да се деца не муче као што су то они чинили у младости“).

Бесполичење означава стил живота, који одликује непостојање жеље да се нешто продуктивно и корисно ради, да се прихвате било какве породичне, друштвене и друге обавезе, тако да све више поприма обележја девијантне поткултуре. Сем глуварења, окупљања са себи сличним, апсолутно пасивног односа према свему и одбојности према раду и било ком типу организоване делатности, беспосличење подразумева и специфично корићење времена.

Често су овакве „филозофије живота“ праћене алкохолизмом, коцкањем, учешћем у различитим кладионичарским и играма на срећу. Идеја лаке, брзе и високе зараде без рада је одлучујућа идеја, отуда одбојност према онима који мукотрпно зарађују за живот. Пошто је беспосличење сложен, пре свега, социо-психолошки и културолошки проблем, то се никако не може превазилазити простом понудом за запошљавање. Док нерадници, како се то народски каже: „траже посао, а моле бога да га не нађу“, беспосличари ни не помишљају да траже било какав посао. Иако беспосличење није једино особеност сеоских средина, тамо је видљивије, са ризиком да прерасте у различите видове криминала.

Сиромаштво, криминал и незапослениост представљају неке типичне видове друштвених девијација сеоског становништва, који су најдиректније продукт економске ситуације. Међутим, економски услови и стил живота у данашњим селима утичу и на појаву других видова девијација попута алкохолизма, микросоцијалних сукоба, безнађа и депресија.

Иако технолошко заостајање села има везе са укупним економском ситуацијом и статусом сељака, треба поменути још једну њену негативану страну, која производи специфичан вид патологије (медицинске и социјалне). Реч је о томе да технолошка заосталост и неопрељеност сеоских домаћинстава, не само да битно утиче на продуктивност и квалитет производње, већ узима висок данак у виду честих повреда, смртних исхода и инвалидизирања људи.

Нема потпуних слагања око тога да ли је пораст различитих видова агресија и сукоба на микросоцијалном плану (у породици, суседству, у школи, међу вршњацима и сл.) последица ефикаснијег деловања образовних, сигурносних, правосудних и других институција и веће осетљивости јавности за ове појаве или је реч о њиховом реалном расту. Известно је међутим, да се оне у различитим формама и садржајима испољавају све више и на селу.

У патријархалној породици и сеоској заједници жене, деца и млади били су подређени старијима, носиоцима власништва домаћинства и старешинама породице и заједнице, трпећи често различите видове злостављања и насиља. У данашњим селима ситуација се променила утолико што се старије особе све више јављају као жртве и све ређе као почиониоци насиља. На другој страни, агресије од стране жена бележи пораст, што се може рећи и за вршњачко и насиље деце према родитељима. Виктимологе посебно забрињава тзв. безразложно и групно насиље. Тако су све чешћи сукоби између разреда у школама, између школа и између суседних села на спортским и другим јавним приредбама и окупљањима.

Друштвене кризе, насиље присутно у окружењу и у јавним медијима, изражена осујећења и фрустрације људи и посебно младих погодују бујању агресија на микросоцијалном плану. Проблем је у томе што су традиционални механизми превазилажења насиља и ненасилне комуникације (мировна већа, неформалне групе и угледни сељани) нестали, као и начини неформалне социјалне контроле, а нису замењени неким другим примереним измењеним друштвеним околностима и узроцима ових појава. Злостављање и насиље иду често руку под руку са алкохолизмом, али и са неефикасним системом обезбеђења сигурности и безбедности грађана.

Истраживања указују на постојање тзв. круга насиља, односно на чињеницу да се жртве насиља у датим околностима јављају као његови почници, јер су поремећене односе у својим породицама прихватили као нешто уобичајено и нормално. Узор оца насилника иматира се у погудујућим околностима, најћешће према млаћим и слабијим, а догаћа се и „узвраћање“ насиље када насилник остари и онемоћа. У многим случајевима дуготрајно насиље у породици, на које нико не реагује или је реакција неефикасна доводе до убистава насилника од стране жртава. Понекад мајке, које заједно са својом децом трпе дуготрајно насиље, инструментализују и подстичу своју малолетну децу на убиство насилника, јер је то, по њима, једини начина да се прекине са овим неподношљивим односима. На другој страни, један од значајних индикатора агресија на микросоцијалном плану у селима је и заступљеност кривичних дела против живота и тела, која се налазе на трећем месту иза имовинског и саобраћајног криминала.

Већ је било речи о слабљењу и нестајању неких значајних социјалних мрежа. Неке од њих као и облици друштвености и удруживања су нестале силом економских, социјалних и политичких промена. Без обзира на то какав емоционални однос према традиционалним облицима друштвености, припадања и удруживања неко има, поготово старије генерације, извесно је да је њихово нестајање или слабљење умањило реалне и посебно социо-психолошке, етичке и емоционалне изворе сигурности појединаца и породица. Губитком коренова, социјалних ослонаца и везаности увећава се неизвесност, несигурност и отуђеност људи. Поманкање ових ослонаца посебно постаје видљиво у условима личних, породичних и дрштвених криза. Неки видови опште друштвене солидарности, посебно у време социјализма нису никако могли да надоместе оне садржаје солидарности који су настајали спонтано у врелу живота и различитих изазова.

Поставља се питање: да ли су људи на селу отуђени у истој мери као они у граду? Без размишљања већина људи ће одговорити да на селу не влада толика отуђеност као у граду. Међутим, посредни индикатори (потпуна незаинтересованост за беду, пропадање, лоше односе, за немоћне и тешко болесне комшије, касно откриће нестанка или смрти суседа или чак сродника и сл.) показују да је она значајно присутна и међу сељацима. Додуше, овај аспект социјалних односа се може посматрати генерацијски, регионално, с обзиром на тип села и друге економске и социолошке индикаторе. Тако је извесно да су социјалној изолацији и „социјалној смрти“ изложенији стари, становници планинских, напуштених, неразвијених и пограничних села. Обхрвени сопственим проблемима и трагањем за опстанком и преживљавањем и на селу многи немају времена ни енергије за друге и туђе муке.

Појави отуђености и личних и породичних тешкоћа и проблема доприносе и дезорганизације сеоских заједница, јавних институција и служби, а да се не говори о томе колико је укупна дезорганизација и урушавање институционалних оквира пољопривредне производње допринело укупном пропадању села и сељака.

Велика је заблуда да су сеоске породице стабилније. Овакве закључке поједини аналитичари изводе једино уз чињенице да су стопе развода сеоског становништва ниже од ових становника градова и мешовитих насеља. Бројне неповољне промене у структурама, величини, функцијама и односима у породици указују на то, да се с правом, може говорити и о њиховим кризама.

Већ је указано на смањење просечног броја чланова породице на селу у чему се она приближава величини градских, а скоро да је изједначена са породицама из мешовитих насеља. Према томе, неки други, а не урбални узроци су утицали на депопулацију, смањење величине и броја породица. Са друге стране, самачка и двочлана домаћинства су бројнија на селу. У социјалном, економском и психолошком смислу најгоре је што су доминирајућа домаћинства старих. У селима расте и број других типова структурално непотпуних породица (разведене, удовичке, напуштене и сл.). У периоду седамдесетих и осамдесетих година на поремећаје функција и структура породица значајно је утицао одлазак на тзв. привремени рад у иностранство. Несумњиво да је ова појава значајно допринела преживљавању укупне привреде, не само пољопривреде и села, али су значајна средства утрошена у нерационалне и непродуктивне инвестиције и потрошњу. Социјалне, културолошке, психолошке и друге негативне последице, посебно по децу и породицу нису озбиљније истраживане.

Постепене, радикалне, лоше и непоправљиве промене догодиле су се у функцијама породице. Већ је указано на економске аспекте промена на селу. Овде треба скренути пажњу на промене у економској улози породице. Сеоска породица је, по правилу, произвођачка и у томе се битно разликује од градске. Позитивне промене у економији пољопривредне производње, које су незнатне у односу на дуготрајне кризе, помогле су оживљавање произвођачке функције сеоских домаћинстава и породица, са интенцијом да се поред старијих и одраслих и млади укључују у ову производњу и у томе виде своју перспективу. Оваква домаћинства и породице су пре добар пример, него утемељена пракса. Овде се помињу и домаћинства и породице, јер се у многим ситуацијама чланови породице баве пословима изван пољопривредног домаћинства, док се у овима понекад јављају и други несродници, који учествују у породичној производњи.

У многим сеоским домаћинствима, из разлога, који су делимично напред анализирани, производна функција се везује углавном за сопствене потребе, а тржишни вишкови служе да се набаве друге робе и плате обавезе према држави и другим јавним службама. У суштини, слично градским породицама претежни део економске функције своди се на заједничку потрошњу, захваљујући томе што су веома ретка тзв. пољопривредна домаћинства и због продора психологије масовне потрошње и доступности јефтине некавалитетне робе доступне и најплићем цепу.

Тешко је без истраживања тврдити да ли се значајно променила социо-емоционална улога породице, која је значајна за све њене чланове а нарочито за децу, старе и хендикепиране. Судаћи према подацима о насиљу и сукобима могло би се рећи да су и ове присутне негативне промене, али да се то никако не може генерализовати. Но, када је реч о другим важним друштвеним функцијама породице, броје су неповољне промене, које на изванредан начин указују на кризе породице и на селу. Већ је било говора о слабљењу репродуктивне функције сеоских породице, које су традиционално биле носиоци репродукције становништва. На драматична упозорења демографа о дугорочним, немерљивим, невидљивим и непоправљивим последицама нико од одговорних за развој становништва и заустављање депопулације не обраћа пажњу.

Социјализаторска функција доживела је током историје најтемељније промене, захваљујући променама у окружењу и у породици самој. У традиционалној породици основна сврха социјализаторске функције била је да се деца припреме за делатности и живот на селу, да усвоје норме, обичаје и правила понашања своје заједнице. У садржинском и методолошком смислу формирање личности одвија се кроз непосредне и свакодневне активности породице и заједнице и кроз неформалне односе. Васпитачи и преносиоци знања су старији и родитељи. Послови у домаћинству и на породичном имању преузимају се са растом и развојем, пре свега, физичких способности. Јасна подељеност друштвених улога између полова утицала је и на специфичности садржаја и начина социјализације, али се од деце и младих захтевала послушност и сваки озбиљнији преступ био је на неки начин кажњаван. У случајевима кршења неких табуа и озбиљнијих преступа укључивала се и сеоска заједница.

Преузимање образовне функције од стране школских установа суштински је променила социјализаторске улоге породице. Деца се више не припремају поретезно за послове у пољопривреди. Захтеви савременог живота увећавају значај образовања, док многи родитељи, не једино на селу, нису у стању да прате свеколике промене, које су уткане и у образовни систем. Многи од њих се осећају хендикепираним и фруст-

рираним, поготову, што их њихова деца на одређеном образовном ступњу превазилазе.

У данашњем друштву умножавају се утицаји различитих чинилаца социјализације деце. Већина тих утицаја има позитивне, али су бројни и они негативног карактера, што родитељима ствара додатне проблеме. Утицај вршњака, јавних медија и лоших узора у одређеним узрасним периодима представљају посебан проблем за родитеље, поготово имајући у виду демократизацију образовања и породице. Једна идеја карактеристична за неразвијена и сеоска друштва има посебно негативне ефекте по развој и васпитање деце: “Учи да не би морао да радиш и да се мучиш”.

Најзад, иако тиме нису исцрпљени индикатори дезорганизације и дисфункционисања многих породица, угрожена је и социјално-заштитна функција. У традиционалним сеоским заједницама заштита деце, старих, инвалидизираних и других чланова са посебним потребама заснивала се на одговорности и солидарности породице као целине. Развој социјално заштитних функција ширих заједница, државе и друштва ослободио је неке породице претешког бремена бриге о својим угроженим члановима. Нико не може рећи да су данашње породице, укључујући и оне на селу, мање солидарне и спремне на жртве. Проблем настаје код бројних породице чије могућности су значајно испод сложених проблема и посебних потреба њихових чланова. Ово посебно важи за ситуације у којима се укупна беда породице сусреће са другим сложеним проблемима својих чланова (здравствени, развојни и слични проблеми деце, ментална и физичка заосталост, инвалидитете, хроничне болести и други специфични проблеми старих, преступништво, алкохолизам и слични проблеми малолетника и других чланова породице).

Зависност од дрога нема епидемијски карактер у селима као што је то случај у градовима и мешовитим насељима, поготову оним на рубовима великих градова. Но, не треба се заваравати да овај вид болести зависности и девијација није присутан међу младима на селу. На то упозоравају нека истраживања раширености употребе дроге од стране школске деце. Позната је чињеница да се све више сеоске деце школује у градовима, поготову на средњошколском нивоу и да су пре у прилици да дођу у додир са дрогом него што је то случај на селу. На другој страни, сви ошти услови који погодују успостављању ове зависности за младе уопште важе и за децу са села. Према томе, заблуда је уколико се очекује да су ова деца резистентнија на изазове градова. Напротив, она се срећу са многим проблемима која градска деца, која живе са својим родитељима имају. Дилери дроге имајају развијене методе и мреже увлачења младих у зависност. Ниска цена дрога чини их доступним ши-

рем кругу потенцијалних корисника, док неефикасност друштвених мера превенције и заштите док ниска цена многих, наравно некавалитетних дрога увећава ове ризике. Као што нико није унапред предодређен да постане зависник, тако нико није лишен могућности да проба и постане зависан од дрога. Иначе присутна потреба имитације и прихватања групних захтева и норми вршњака увећава ризике. Многа деца постају зависници да би ушла у неке вршњачке или социјалне групе и да би стекао макар и негативан самоидентитет.

Најзад, када се говори о девијацијама на селу неопходно је упозорити још на једну појаву која постаје посебно видљива у сеоским срединама. У питању су депресије, најчешће напуштених и самих, изолованих и хронично болесних старих особа. Многи стари на селу у самоубиству налазе излаз из ових и других неповољних услова живота а суочени са немогућношћу да се живи нормалним животом. Иако су стопе самоубистава у Србији око просека за европско становништво, самоубиства старијих, посебно на селима, и младих у градовима чине ову појаву специфичном и забрињавајућом.

Уместо закључка

Основни циљ овог текста био је да се упозори на неке негативне промене, социјалне проблеме и девијације специфичне за сеоско становништво. Изнети ставови могу бити предмет расправа и неслагања, тим више што нису утемељени на репрезентативним истраживањима. Нисмо међутим, забринути због могућих критика идеја и тврдњи изнетих у овом тексту. Осећали смо потребу да стручну, научну и друштвену јавност упозоримо на неке лоше, сложене и непоправљиве промене и појаве у различитим сегментима сеоског живота и рада. Већина негативних појава и тенденција, од којих су само неке приказане у овом тексту, не погађају село и сеоско становништво. Напротив, оне су неповољне за друштво у целини.

Село и сеоско становништво су запостављани и потцењивани, како неформално, тако и кроз политику и однос према селу. Овим текстом желимо да укажемо на то да је неопходна коренита и радикална промена политике према пољопривреди и сељацима. Као што је показано, неки процеси имају универзалне неповољне ефекте (депопулација, старење становништва, слабење и нестанак неких социјалних мрежа, опадање производње хране и посебно здраве хране), неки други посредно утичу на ситуацију у друштву у целини (сиромаштво и осиромашење, незапосленост, алкохолизам), док већина приказаних друштвених девијација има неке специфичности на селу, било у садржајима, начинима испољавања или раширености.

Један закључак намеће се сам по себи: постојећи механизми подршке пољопривреди и селу и однос јавне политике и служби и институција држи сеоско становништво у неравноправном положају и непримењено његовом доприносу националном богатству, доприносећи, не само опстајању, већ и мултиплицирању његових проблема. Изгледа да сви други имају више користи од напорне и неизвесне пољопривредне производње од оних малобројних и све старијих који својим знојем натапају преостале ненапуштене и запуштене оранице. Бојати се да ће сви они одговорни за нестанак и урушавање села увек наћи неки алиби, али то неће решити питање обнављања становништва ове земље, обнављање и развој модерне пољопривредне производње, обебеђивање хране као социјалне и стратешке категорије, уважавање мукотрпног и вишеструко потцењеног рада сељака и сл.

Уколико се говори о хитности корених промена политике према пољопривреди и селу онда се једноставно може рећи да су неке могућности и шансе давно пропуштене и да ће бити потребно много више улагања (финансијског и људског капитала), далековидости, упорности и доследности да се оне и постигну на општу корист. Једно је сигурно, без активне партиципације и уважавања сељака никакве промене неће бити могуће.

Избор из литературе:

1. Ackerman, Susan Rose, 1998: *Corruption and Development*, Annual World Conference on Development Economies 1997, edited by Boris Pleskovic & Joseph E. Stirlitz, The World Bank, 1998).
2. Богићевић Биљана, Крстић Гордана, Мијатовић Бошко (2001): *Сиромаштво у Србији и реформа државне помоћи сиромашнима*, Београд, Центар за либерално-демократске студије.
3. Болчић Силвано и други, 1995: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*, Београд, Институт за социолошка истраживања.
4. Букелић Јован, 1998: *Деца пакла*, Београд, Велартра.
5. Чекеревац Ана, 2000: *Незапосленост у свету*, Социјални рад и социјална политика, Зборник радова, Београд, Факултет политичких наука.
6. Група аутора, 1980: *Дрога и млади*, Београд, Привредна штампа.

7. Игњатовић Ђорђе, 1998: *Организовани криминалитет* (други део), Београд, Полицијска академија.
8. Игњатовић Ђорђе, 2002: *Криминолошко наслеђе*, Практикум из криминологије, Београд, Полицијска академија.
9. Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања (2000): *Систем и корупција*, Београд.
10. Лакићевић Душан, 1997: *Економска, политичка и социјална катаклизма југословенског друштва*, Београд, Социјална политика и социјални рад, бр. 3.
11. Лазић Милан и други, 1994: *Разарање друштва*, Југословенско друштво у кризи 90-тих, Београд, Филип Вишњић.
12. Маџар Љубомир, 2000: *Политички узроци сиромаштва*, Сремски Карловци и Нови Сад, Књижница Зорана Стојановића.
13. Милић Анђелка, 1995: *Свакодневни живот породица у вртлогу друштвеног расула: Србија 1991-1995*, у Болчић Силвано (едитор): Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
14. Милић Анђелка, 2001: *Социологија породице*, Београд, Чигоја.
15. Милосав Милосављевић, 2003: *Девијације и друштво*, Београд, Драганић.
16. Милосав Милосављевић, 1997: *Социјални проблеми, друштвене девијације и социјални рад*, Зборник, Социјални рад на прагу 21. века, Београд, Социјална мисао.
17. Милосав Милосављевић, 1999: *Социјалноеконмски аспекти функционисања породице у условима економске кризе*. Београд, Социјална мисао, 1-2/1999.
18. Николић Драгослав, 2000: *Болести зависности*, Београд, Социјална мисао.
19. Срна Јелена, 1997: *Бити или не бити-Студија самоубистава младих*, Београд, Институт за психологију и ИП Жарко Арбуљ.

SAVREMENA POLITIČKA PERSUAZIJA – NOVO RUHO „STARE“ PROPAGANDE?

Summary: An emphasized ideological approach to political propaganda, i.e. different understandings of the concept in the 20th century and at the beginning of the 21st century as well has been one of the author's main reasons to study such a topic. Though the concept of propaganda was first used in relation to western democracies and, at the same time, „indoctrination“ was used in relation to totalitarian regimes, the term „political propaganda“ was quickly associated with „non democratic“, „dictatorship“, „totalitarian“ countries. Political propaganda has been understood in a pejorative way, as indoctrination, deception or fraud. At the same time, the concepts of political persuasion, publicity, government publicity, advertising, public relations, information operations and others have been introduced in the western democracies. This paper aims to determine whether the rejection of political propaganda in the scientific literature in the West has been theoretically based and to give a scientific explanation for the differences between this concept and the concepts it has been replaced with.

Key words: political propaganda, political persuasion, political marketing, public diplomacy, psychological operations, total propaganda, totalitarian propaganda

Sažetak: Jedan od osnovnih razloga autorovog istraživanja na predloženu temu leži u naglašenom ideološkom pristupu političkoj propagandi, to jest u oprečnosti shvatanja pojma „politička propaganda“ tokom 20. i na početku 21. veka. Iako se u početku pojam „propaganda“ koristio za zapadne demokratije, dok se za totalitarne režime upotrebljavao izraz „indoktrinacija“, kasnije se pojam „politička propaganda“ vezuje za „nedemokratske“, „diktatorske“, „totalitarne“ države. Politička propaganda shvata se u pežorativnom smislu kao indoktrinacija, obmana, laž ili prevara. U isto vreme za zapadne demokratije koriste se termini „politička persuazija“, „publicitet“ (publicity) ili „vladin publicitet“ (government publicity), „oglašavanje“ (advertising), „odnosi sa javnošću“ (public relations), „informativne operacije“ (information operations) i dr. Cilj ovog rada jeste da se odbacivanje opšteg pojma „politička propaganda“ u savremenoj zapadnoj literaturi i njegovo razlikovanje u odnosu na pomenute pojmove razmotre sa teorijskog stanovišta, odnosno da se dâ naučno objašnjenje ustanovljenih razlika o prirodi, odnosno sadržaju i obimu ovih pojmova. Autor rada nastoji da utvrdi da li je teorijski utemeljeno

* Доцент Факултета политичких наука Универзитета у Београду.

razgraničenje pojma “politička propaganda” od drugih pojmova kojima se zamenjuje, kojima se apsolutizuju razlike između ovih pojmova i oni uspostavljaju kao posebni entiteti, a što onda rezultira i odbacivanjem pojma “politička propaganda”.

Ključne reči: *politička propaganda, političko ubeđivanje, politički marketing, javna diplomatija, psihološke operacije, totalna propaganda, totalitarna propaganda*

U određenju koncepta političke propagande savremeni autori polaze od političkog ubeđivanja, odnosno od političke persuzivne delatnosti kao jedne od funkcija političkog komuniciranja. Političko komuniciranje, pod kojim se u savremenim društvima podrazumeva razmena različitih sadržaja u domenu političkih aktivnosti, opštiji je pojam od političkog ubeđivanja i političke propagande i obuhvata sve vidove komuniciranja u političkoj sferi bez obzira na oblik vlasti i društvene i političke uslove, na oblike u kojima se pojavljuju sadržaji kao i na sredstva koja se koriste.¹

Politička persuzija predstavlja skup trajnih komunikacijskih procesa preduzetih sa ciljem da se njima utiče na formiranje, učvršćivanje i promenu stava ljudi o određenom političkom pitanju, događaju ili akteru i da se izazove angažovanje ljudi u političkom životu. Ona može biti spontana i organizovana. Organizovana politička persuzija je politička propaganda. Neki proučavaoci političke persuzije odnos pojmova „političko ubeđivanje“ i „politička propaganda“ shvataju na način drugačiji od ovde iznetog. Tako R. M. Perloff smatra da je ovakvo određenje političkog ubeđivanja nepotpuno i da ono, pored navedenog, mora da uključi i „atmosfera slobode izbora“² ili, kako piše D. J. O’Keefe, „okolnosti u kojima pojedinac koji biva nagovaran ima izvesnu slobodu“³. Na ovaj način R. M. Perloff nastoji da političko ubeđivanje suprotstavi političkoj propagandi kao prinudi za koju vezuje analize ponašanja mase, monopolističku kontrolu medija i loše, društveno neprihvatljive ciljeve ubeđivača.⁴ Ovaj autor određuje propagandu kao „persuzivnu komunikaciju sa kojom se pojedinac ne slaže i kojoj pripisuje neprijateljske namere“.⁵

Slično R. M. Perloffu, M. Scammell pravi razliku između „prinudnog“ i „manipulativnog“ ubeđivanja i tvrdi da se totalitarna propaganda zasniva na

¹ Slavujević, Z., *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, str. 9

² Perloff, R. M., *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey, 2003, str. 34

³ O’Keefe, D. J., *Persuasion: Theory and Research*, Newbury Park, CA: Sage, 1990, str. 17

⁴ Perloff, R. M., *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey, 2003, str. 17

⁵ Isto, str. 18

prinudnom ubeđivanju, a da se na manipulativnom ubeđivanju (koje vezuje za istraživanje individualne motivacije) zasniva politički marketing. Drugi autori, poput J. P. Bobina, pokušavajući da politički marketing kao „ubeđivanje“ suprotstave političkoj propagandi kao „psihološkoj prinudi“, politički marketing izjednačavaju sa političkim ubeđivanjem, a političku propagandu sa političkom manipulacijom.⁶ Imajući ovo u vidu nameće se pitanje da li ovi autori s pravom redukuju sadržaje i obim pojmova „politička propagan-da“ i „političko ubeđivanje“ svodeći političku propagandu na totalitarnu propagandu, a za političko ubeđivanje koriste termin „politički marketing“ ili prosto, kako to čini R. M. Perloff, zadržavaju termin „ubeđivanje“ nastojeći da ukažu na njegovu društveno korisnu ulogu i razgraniče ga od društveno opasne političke propagande. Ne radi li se ovde o pokušaju da se terminološkim novinama delatnost političkog ubeđivanja oslobodi hipoteke manipulacije i obmane kojim je tradicionalno opterećena politička propaganda? Odgovore na ova pitanja treba tražiti kroz identifikaciju temeljnih metodskih principa i tehnika kojima se rukovodi i služi politička propaganda i njihovu komparaciju sa principima i tehnikama persuazivnih aktivnosti koje se preduzimaju sa ciljem da se obezbedi podrška ljudi određenim političkim idejama koje se u savremenim društvima zapadnog tipa nazivaju „političkim ubeđivanjem“, „političkim marketingom“, „političkim reklamiranjem“, „psihološkim operacijama“ i sl.

Karakteristike političkog ubeđivanja u zapadnim demokratijama

Reklamiranje (*advertising*) je, prema Ph. M. Tayloru, krajem 20. veka postalo prihvatljiva propaganda u zemljama tržišne ekonomije. Ovaj autor podseća kako je „nivo tolerancije prema ovom obliku propagande viši nego prema „političkoj propagandi“ koja zato traga za eufemizmima kao što su „političko reklamiranje“, „informativna politika“ (*information policy*) i, u poslednje vreme, „spinovanje“ (*spin doctoring*). Osnovnu kopču između reklamiranja i propagande on nalazi u koristi koju stiču i proizvođač proizvoda koji se reklamira i subjekat za kojeg se sprovodi propagandna aktivnost. U isto vreme, on se oštro suprotstavlja savremenim kritičarima političke propagande prema kojima je osnovni cilj propagandiste da ostvari korist za političkog subjekta koji ga je angažovao dok, na primer, aktivnost Centralnog biroa britanske vlade za informisanje (*Central Office of Information* - COI) ne smatraju propagandom zato što navodno obezbeđuje korist recipijentima, to jest građanima a ne samo vladi kao izvoru poruka. Po njemu, ovde je reč o

⁶ Slavujević, Z., *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, str. 11

„пажљиво припреманој самозablуди“.⁷ Suštinu ove „zablude“ on pokazuje na primeru vladinih sezonskih kampanja protiv vožnje u pijanom stanju. Cilj kampanja koje vlada finansira novcem poreskih obveznika je pokušaj da se spasu životi nedužnih ljudi i svaki oblik informisanja kojim se vrši psihološki pritisak na neodgovorne da ne piju a potom voze doprinosi nevinim ljudima i to je onda „dobra stvar“ koju država čini da bi zaštitila građane. Kada se, kao rezultat kampanje, na putevima smanji broj nesrećnih slučajeva usled vožnje u pijanom stanju, smanjuje se i pritisak na Nacionalnu zdravstvenu službu što, po Ph. M. Tayloru, znači direktnu korist za državu kao finansijera kampanje. Efekat uštede bi se mogao ostvariti i pojačanim kažnjavanjem, ali „nagovaranje je neuporedivo prihvatljivije od prinude“.⁸ Kritičari propagande i službenici vladine kancelarije za informisanje, za razliku od Taylora, smatraju da kampanje poput ove pretpostavljaju korist za obe strane pa se stoga i ne mogu smatrati propagandom. Oni, sa druge strane, propuštaju da ukažu na to da ako subjekat nešto propagira i ako od toga ima korist ne znači da i publika ne može da ima korist.

U knjizi *Britanska propaganda u 20. veku: Prodaja demokratije* Ph. M. Taylor ukazuje i na zapostavljenost propagande i psihološkog rata kao značajnih instrumenata britanske spoljne politike u 20. veku. Prema njemu u diplomatiji je „aktivnost ciljanog informisanja“, to jest propaganda dugo posmatrana kao prišivak političkim, vojnim ili ekonomskim strategijama određenog perioda. Međutim, u vreme Prvog svetskog rata propaganda je imala mnogo značajniju poziciju, a evolucijom britanskog parlamentarnog sistema, to jest davanjem opšteg prava glasa, ona je dobila „centralnu ulogu kao funkcija države“. Ova uloga je jasna i danas, između ostalog i u aktivnostima kakve sprovođi i gore pomenuti COI. Međutim, prema Ph. M. Tayloru značaj državne propagande u zapadnim demokratijama čini se nikad nije bio tako izražen kao u vreme hladnog rata. Po njemu, ljudi u zapadnim liberalnim demokratijama su bili u zabludi da je propaganda bila nešto čime se služio samo neprijatelj, to jest komunistički blok. Naime, kreatori politike u njihovim zemljama su ih ubeđivali da ideološki neprijatelj preti da ugrozi način života zapadnog čoveka i, u isto vreme, nastojali da taj način života izraze kao nikada pre kako bi „senci rata, koji nije bio ni blizu rata u konvencionalnom smislu, pridodali na značaju“.⁹ Sadržajima popularne kulture pojačavan je strah od neprijatelja koji je navodno pretio spolja, ali i iznutra. Napori da se projektuje zapadna ideologija, kultura i naročito američka uloga lidera slobodnog

⁷ Taylor, Ph. M., *British Propaganda in the 20th Century: Selling Democracy*, Edinburgh University Press, 1999, str. 243

⁸ Isto, str. 244

⁹ Isto, str. 246

sveta i bastiona antikomunizma dovešće kasnije do optužbi na račun SAD za „amerikanizaciju“, „kulturni imperijalizam“ i tzv. „coca-colonialism“. Ovaj autor zaključuje da se persuazivna aktivnost zapadnih demokratija sprovedena tokom hladnog rata može nazvati istim imenom kao i aktivnost komunista – propagandom. On smatra da „nakon svega što je rečeno i urađeno“ jasno je da je kreatorima politike u demokratskim i nedemokratskim sistemima zajednička jedna stvar – „ista motivacija“, to jest namera da se ljudi ubede da misle i deluju na način na koji oni (kreatori politike – S. A.) žele.¹⁰

Pojam „javna diplomatija“ takođe treba smestiti u okvire političke propagande. Službenici američke informativne agencije (US Information Agency – USIA) su svojevremeno javnu diplomatiju definisali kao „promovisanje nacionalnog interesa i nacionalne bezbednosti SAD kroz razumevanje, informisanje i uticaj na inostrane javnosti kao i proširivanje dijaloga američkih građana i institucija sa pandanima u inostranstvu“ (www.publicdiplomacy.org, 15. januar 2009.).¹¹ Različiti su oblici promocije koje određena zemlja koristi u javnoj diplomatiji a najčešće je reč o različitim programima razmene studenata, održavanju raznovrsnih seminara, susretima poslovnih i ljudi iz sveta nauke, aktivnostima kulturnih centara određenih zemalja u inostranstvu (koje uključuju pripreme gostovanja pozorišnih trupa, promocije filmova, organizovanje koncerata i književnih večeri i sl.), turističkoj prezentaciji zemlje i dr.

C. Ross, američki ambasador i koordinator za javnu diplomatiju u State Departmentu, piše u tekstu *Stubovi javne diplomatije: Rvanje sa međunarodnim javnim mnenjem* da javna diplomatija može biti uspešno sprovedena ukoliko se u pristupu ovoj delatnosti odgovori na nekoliko zahteva. Reč je, pre svega, o zahtevu da promocija SAD u inostranstvu bude usklađena sa realnom američkom politikom zasnovanom na vrednostima koje javna diplomatija ima da objasni. To znači da ona mora biti inkorporisana u spoljnu politiku i podrazumeva koordinaciju većeg broja vladinih agencija. Dalje, elementi sadržaja određene poruke moraju da budu usklađeni, a poruka verodostojna. Zatim, važno je prilagoditi poruku karakteristikama ciljne grupe i ob-

¹⁰ Isto, str. 247

¹¹ Delatnost koja je danas poznata pod nazivom „javna diplomatija“ začeta je u okviru američke službe za ratno informisanje (OWI) tokom Drugog svetskog rata. Po završetku rata informisanjem stanovništva u drugim zemljama direktno će rukovoditi vlada – State department. U vreme administracije D. Eisenhowera ova aktivnost biće poverena posebnoj agenciji. J. Carter je obustavio njen rad i ubrzo, 1978. godine, formirao novu – Međunarodnu komunikacionu agenciju (International Communication Agency – ICA) koja će u vreme službovanja R. Reagana biti preimenovana u USIA. Krajem 1990.-ih godina USIA i Glas Amerike (VOA) „vraćeni“ su pod okrilje State Departmenta. Bela kuća je 2001. godine formirala sopstvenu Službu za globalne komunikacije (www.beyondintractability.org/essay/propaganda, 15. januar 2009).

рачати се не само лидерима мненја него масама и то посредством националних и глобалних медијских мрежа. У преносу порука морају да се користе сви комуникациони канали који су на raspolaganju – телевизија, радио, интернет, новине и друге штампане публикације. Pored ovih zahteva, strategija javne diplomatije trebalo bi da obuhvati i to da u преносу порука i objašnjavanju američkih vrednosti i politike активно учеће узме nevladin sektor, пре свих humanitarne организације, као i да се posebna pažnja obrati на raspoloženje javnosti u drugim zemljama.¹²

Међу Rossovim „stubovima“ javne diplomatije uočava se zahtev za jedinstvom političkog i javno-diplomatskog delovanja. То је i osnovni zahtev koji се postavlja пред savremenu politiku i propagandu koji се, како су још стручњаци američkog FCC utvrdili analizirajući Hitlerovu propagandu, на nivou funkcije propagande iskazuje као zahtev да propaganda bude konstitutivni činilac politike. Vrednosna orijentacija koju C. Ross види u osnovi strategije javne diplomatije osnova је i strategije političko-propagandne delatnosti u širem smislu. Dalje, ovaj autor upućuje на segmentaciju publike i propagandnu slojevitost što је један од ključnih metodskih principa političke propagande. Uzme li се u obzir да је, pored ovih karakteristika, реč о organizovanoj aktivnosti preduzetoj са ciljem да се „utiče на inostrane javnosti“¹³, onda са sigurnošću možemo да zaključimo да је реč о vidu političke propagande i то о političkoj propagandi prema inostranstvu.

Značaj javne diplomatije за SAD је до изражаја naročito došao nakon terorističkih napada на Svetski трговински centar u Njujorku 11. septembra 2001. godine. E. Brahm smatra да је neposredno nakon napada Bushova администрација, nastojeći да objasni свету značaj njene buduće misije „širenja slobode“ (i skorog napada на Avganistan – S. A.), razvila diskurs koji се svodio на polarizacije „dobro – loše“ i „bezbednost – opasnost“ koji је „uz loše vesti из Iraka“ doprineo širenju negativne predstave о SAD u inostranstvu i u delu američkog stanovništva.¹⁴ Suočena са optužbama muslimanskog sveta да је rat protiv terora izgovor за novi krstaški rat, „administracija је brzo prepoznala važnost poboljšanja svog imidža u свету, а posebno на Блиском istoku“. За vrlo kratko време State Department је именовао C. Beers (koja је rukоводила dvema najvećim svetskim reklamnim kompanijama – Ogilvy&Mather i J. Walter Thompson) за podsekretara odeljanja за javnu diplomatiju i javne poslove (Public Diplomacy and Public Affairs). Državni sekretar C. Powell је njenu ulogu opisao sledećim rečima: „Mi prodajemo proizvod. Nama је potreban неко ко од američke politike уме да napravi

¹² Ross, C., „Pillars of public diplomacy“ на *Phil Taylor's Website*, ics.leeds.ac.uk

¹³ Isto

¹⁴ Isto

novi brend“.¹⁵ Pitanje koje se nameće nakon Powellove izjave je ima li suštinske razlike između delatnosti koju je započela C. Beers (a nastavila K. Hughes) i onoga što je tridesetih godina prošloga veka za nemačku vladu radio I. L. Lee, a koji je ubrzo optužen da je nemački propagandista u Americi. Očito je da nema jer se i on, promovišući nemački turizam, bavio onim što se tada nazivalo propagandom a danas javnom diplomatijom.¹⁶

„Prodaja“ i „politički proizvod“, pomoću kojih je C. Powell odredio suštinu javne diplomatije, među ključnim su pojmovima na kojima se bazira koncepcija političkog marketinga. Pojam „politički marketing“ prvi je upotrebio S. Kelly u radu *Profesionalni odnosi sa javnošću i politička moć* (1956) u kojem ispituje sve važniju ulogu profesionalnih nagovarača u politici u vremenu nakon Prvog svetskog rata. Prema M. Scammell, pojam „marketing“ je za S. Kellya u suštini značio „persuazija“ i u to vreme predstavljao je novo ime za propagandu.¹⁷ Zagovornici političkog marketinga, među kojima je i M. Scammell oštro razdvajaju ovaj pojam od pojma „politička propaganda“. Tako se u uvodu knjige *Ideja političkog marketinga* koju su priredili N. J. O’Shaughnessy i S. C. M. Hennenberg navodi da bi ključna razlika između ovih dvaju pojmova mogla da se svede na to da je marketing „ono što publika želi“ (pa se u skladu sa tim uobličavaju poruke), dok je, sa druge strane, „propaganda didaktička“.¹⁸ Suprotno njima, zagovornici savremene

¹⁵ Brahm, E., „Propaganda“ на web sajtu www.beyondintractability.org, 2007

¹⁶ Početkom tridesetih godina prošloga veka profašistička propaganda u Americi našla se u fokusu pažnje Komiteta kongresa za protivameričke delatnosti (HUAC). Ovo telo istraživalo je navode o angažovanju izvesnih američkih kompanija za odnose sa javnošću u korist nacističkog vođstva u Nemačkoj. Na tragu jedinstvenog problema u tom trenutku - propagiranja „nemačke stvari“ u Americi – istraživanja Instituta za analizu propagande i komiteta Kongresa ukazaće na različita shvatanja propagande kao delatnosti i odnosa propagande i demokratije. Sumnje čelnika HUAC-a da među domaćim PR kompanijama ima i onih koje su na neki način saradivale sa političkim vođstvom nacističke Nemačke pokazale su se opravdanim. Tako je stručnjak za odnose sa javnošću C. Dickey tokom svedočenja priznao da je firma u kojoj je bio angažovan radila na tome da ublaži posledice Hitlerove antisemitske politike na nemački turizam, ali je ostao pri tvrdnji da kompanija ni na koji način nije pokušala da promoviše tadašnju nemačku vlast u SAD. Istim povodom pred HUAC-om svedočio je i I. L. Lee, u to vreme jedan od najznačajnijih američkih propagandista. Ovaj PR stručnjak je u svedočenju potvrdio da ga je jedna nemačka kompanija unajmila da poboljša imidž Nemačke u SAD, ali je negirao navode da je kreirao bilo kakav propagandni materijal sa ciljem da ubedi američke građane u opravdanost Hitlerove politike prema Jevrejima. I. L. Lee je potvrdio da je imao susret sa A. Hitlerom i ministrima u vladi Nemačke. Sadržaj njegovog svedočenja ubrzo je objavljen u štampi u kojoj je veliki stručnjak, nekoliko meseci pre smrti, predstavljen kao savetnik nacista.

¹⁷ Scammell, M., „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999, str. 723

¹⁸ O’Shaughnessy, N., Henneberg, S. C. M., „Introduction“ u *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002, str. XIII

konceptije političke propagande sumnjaju da je uvođenjem političkog marketinga na potpuno nov način postavljen odnos politike i organizovane persuaзије i pitaju se nije li jednostavno reč o varijanti tradicionalne delatnosti političke propagande u vremenu modernih tehnologija.

Politički marketing, prema njegovim zagovornicima, nudi nove načine za razumevanje moderne politike. Po njima, on predstavlja ono što demokratske političke partije i njihovi kandidati čine da bi bili izabrani, ali na način drugačiji od onih do sada poznatih. Reč je o „specifičnom obliku ekonomske racionalnosti koja nudi uvid u strateške opcije i ponašanje partija“ i karakteriše ga „trajna zainteresovanost za ubeđivanje“.¹⁹ Konceptijske osnove i ključni elementi političkog marketinga utemeljeni su na analogiji između principa robne proizvodnje i politike. Ključna tačka konceptije političkog marketinga je političko tržište pod kojim se, u najširem smislu, podrazumeva javnost uopšte, a u užem smislu reč je o političkoј javnosti segmentisanoј po raznim osnovama.

Dakle, političko tržište, kao i komercijalno, uključuje prodavce i mušterije koji međusobno razmenjuju „nešto od vrednosti“²⁰: partije i/ili kandidati nude kupcima da ih predstavljaju a ovi ih, zauzvrat, podržavaju, to jest glasaju za njih. Međutim, zagovornicima političkog marketinga od početka je bilo jasno da iako je moguće ustanoviti izvesne paralele, nije moguće ekonomske relacije u potpunosti preneti na plan politike. Drugim rečima, ne može se poistovetiti prodaja „apstraktne i neopipljive, vrednosno opterećene političke robe“²¹ i određenog fizičkog proizvoda. Ipak, primena marketinga u politici legitimizovana je pozivanjem na analogiju sa njegovom primenom u sektoru usluga i nekomercijalnom sektoru.²²

Na ovom mestu moguće je ukazati na sličnosti između delatnosti političke propagande i političkog marketinga. „Projekcija“ imidža političke partije i njenog lidera svakako nije novitet koji je iznedrio politički marketing. Umešno i dugotrajno uobličavanje privlačnih predstava o nekoј političkoј partiji i njenom lideru, „projekcija uverenja da umeju da vladaju“ i doprinesu blagostanju naroda, to jest kreiranje imidža partije i lidera kako to nazivaju

¹⁹ Scammell, M., „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999, str. 719

²⁰ O’Shaughnessy, N., Henneberg, S. C. M., „Introduction“ u *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002, str. XIII

²¹ Isto, str. 11

²² Prema M. Scammell, primena marketinga u sektoru usluga i neprofitnom sektoru počela je sredinom 1980.-ih godina. U to vreme Američka marketinška asociјacija zvanično je redefinisala poјam „marketing“ dodajući „ideје“ listi proizvoda pogodnih za marketinšku obradu. Tako je, prema ovoj asociјaciji, marketing bio definisan kao „proces planiranja i realizacije oblikovanja, utvrđivanja cene, promociје i distribucije ideја, roba i usluga u cilju ostvarenja razmene koja zadovoljava ciljeve pojedinaca i organizacija“ (1999:725).

stručnjaci za politički marketing, čini se nigde nisu bili tako jasno izraženi kao u propagandi nacista u Nemačkoj.

Zagovornici političkog marketinga bi svakako odbacili ovakvo poređenje pod izgovorom da se radi o totalitarnom režimu u kojem ne može biti reči o postojanju političkog tržišta i o konkurenciji različitih ideja a otuda ni o „odnosu razmene“ na njemu, pa ni o imidžu kao o njenom činiocu. Međutim, političko-institucionalni kontekst u kojem se začinje „projekcija“ imidža nacističke partije i njenog lidera u osnovi se nije razlikovao od onog u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama u to vreme. Propaganda NSDAP, i pored niza osobenosti u odnosu na propagandu tradicionalnih političkih partija, nastaje u vreme Vajmarska Republike, dakle u uslovima izbornog nadmetanja više partija. Uzme li se u obzir da je imidž jedna od paralela koje je moguće povući između savremenog političkog marketinga i promotivnih aktivnosti nacističke partije i drugih političkih subjekata (koje zagovornici političkog marketinga nazivaju propagandom) a na koje ćemo nastojati da ukažemo u ovom radu, čini se opravdanim stav protagonista savremene političke propagande da je u slučaju političkog marketinga reč o jednoj varijanti političke propagande. Tako Z. Slavujević određuje politički marketing kao „komercijalizovanu varijantu političke propagande, usmerenu na konkretne političke ciljeve i na kraća vremenska dejstva koja se u uslovima političkog pluralizma i autonomije medija realizuje publicitetom i plaćenim oglašavanjem“.²³ Prema ovom autoru, politički marketing se razvio kao reakcija na dva ekstremna vida tradicionalne političke propagande – na uniformnost i nametljivost monopolističke „totalitarne“ političke propagande koja je otvoreno i bez ikakvih ograda u službi određenih političkih ciljeva i na neefikasnost i razudnost tzv. difuzne propagande koja koristi nepolitičke sadržaje u nepolitičkoj formi ali sa političkim ciljem – da se postigne opšti pozitivan odnos prema društvu i njegovim institucijama.

Ima li demokratske propagande?

Ukoliko donosi koncentrisanu „orkestraciju“ svih raspoloživih propagandnih sredstava i intenciju da njihovim komplementarnim dejstvom „obuhvati celog čoveka i sve ljude“ propaganda se može smatrati totalnom, pisao je sredinom 1960-ih godina J. Ellul analizirajući, između ostalih, propagandu nacista.²⁴ Iz mnogobrojnih radova na temu nacističke propagande, iz analize metodskih principa kojima su se rukovali nacistički propagandisti, kao i tehnika, sredstava i oblika promocije koje su koristili, proizilazi, međutim, da je nacistička propaganda bila totalna ne samo u smislu na koji ukazuje J.

²³ Slavujević, Z., *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, str. 23

²⁴ Ellul, J., *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York, 1973, str. 11

Ellul, nego i u mnogo širem smislu. U osnovi totalnog karaktera nacističke propagande, to jest sveobuhvatnosti o kojoj piše ovaj francuski autor leži intencija nacionalsocijalista da izvrše unifikaciju društvene svesti u Nemačkoj sa jedinstvene pozicije – pozicije mita o arijevske rasi. Propaganda angažovana na realizaciji ovoga cilja postala je, kako ju je definisao istaknuti nacistički propagandista J. Wells, „moralna i nacionalna obaveza“.²⁵

Nacistička propaganda bila je totalna i sa stanovišta bespogovornog autoriteta koji je obezbeđivao navodno sveti karakter njenih nocilaca. Prema sadržaju nacističkog mita o arijevske rasi, misija bogom danog partijskog i nacionalnog vođe bila je sveta, pa je u skladu sa tim svaki Nemač trebalo da uzme učešća u širenju njegovih ideja. Nije se smatralo dovoljnim da jedan Nemač prihvata ideje Vođe, nego se od njega očekivalo da ubeđuje i druge Nemce u njihovu opravdanost. Ne učiniti to bilo je ravno bogohuljenju. Kao što i religija zahteva od vernika, nacizam je zahtevao potpunu identifikaciju svakog Nemca sa idejama vođe i, u skladu sa tim, svođenje celokupnog njegovog života na potpunu i neprestanu reprodukciju, jer samo na taj način bilo je moguće očekivati spasenje arijevske rase. Nacističkoj propagandi, uostalom kao i svakoj drugoj propagandi, nedostajala je elementarna kritička distanca prema sadržajima koje je promovisala. U nastojanju da „obuzme“ svakog Nemca nacistička propaganda težila je da prožme sve najznačajnije sfere društvenog života. Nacisti su nastojali da propagandu učine funkcijom svih državnih i društvenih institucija. Propaganda nacista totalna je i po kombinovanju gotovo svih posebnih vrsta propagande – otvorene i prikrivene, direktne i indirektna, to jest difuzne, racionalne i iracionalne, propagande integracije i propagande agitacije itd. Propagandu nacista totalnom je činilo i to što je bila krajnje netolerantna prema konkurentskim propagandama. Drugim rečima, totalnom ju je činila njena težnja da se konstituiše kao ekskluzivna propaganda u društvenom prostoru.

Karakteristike po kojima nacističku propagandu možemo da kvalifikujemo kao totalnu, međutim, u dobroj meri deli i propaganda u zapadnim demokratijama. Po krajnje netolerantnom odnosu prema konkurentskim propagandama bila je karakteristična i kampanja američkog Komiteta za javno informisanje (*The Committee on Public Information – CPI*) čije je osnivanje svojevremeno inicirao predsednik W. Wilson sa namerom da ubedi Amerikance u opravdanost američkog ulaska u rat protiv sila osovine. U tom smislu i ova propaganda se mora smatrati totalnom. CPI, predvođen novinarom G. Creelom i C. Merriamom, čikaškim profesorom političkih nauka, veoma je

²⁵ *Politischer Informationsdienst, Gauleitung der NSDAP*, „Erläuterungen zur Propaganda-Aktion 1941/42“, Salzburg, Gaupropagandaamt 1 (1941), #9, pp. 3-16 prema *German Propaganda Archive*, www.calvin.edu

uspešno sproveo kampanju. Prema J. M. Sprouleu, cilj propagandne kampa-
nje CPI-a bio je kreiranje uniformnog mnjenja na osnovama Wilsonove poje-
dnostavljene slike rata kao borbe „dobra“ protiv „zla“.²⁶ Prema kasnijim kri-
tičarima rada CIP-a propaganda je, pre nego brutalnost nemačke armije, uve-
la SAD u Prvi svetski rat. Naime, svaka antipropaganda, to jest širenje sum-
nje u opravdanost američkog ulaska u rat bilo je oštro kažnjavano. Čuven je
slučaj američkog socijaliste i četvorostrukog kandidata za predsednika E.
Debsa. Nakon jednog u nizu antiratnih govora koji je održao u saveznoj
državi Ohio juna 1918. godine i intervjuu u kojem je, između ostalog, obećao
da će da uradi „sve što može da se suprotstavi odlasku naših mladića u rat“
E. Debs je optužen za širenje neposlušnosti, opstrukciju regrutacije i podsti-
canje otpora a prema američkom Zakonu o špijunaži. Izazivajući preovlađu-
juća osećanja Amerikanaca i govoreći protiv ideja iznetih u „prvom američ-
kom institucionalno koordinisanom programu nacionalne propagande“²⁷ E.
Debs je pravo da se po peti put kandiduje za predsednika stekao iza zatvors-
kih rešetaka!

Pored izražene netolerantnosti prema konkurentskoj propagandi u ovoj
kampanji se uočava i to da je reč o sveobuhvatnoj aktivnosti u kojoj su koriš-
ćena sva raspoloživa sredstva i različite propagandne tehnike da se ljudi ube-
de u opravdanost odluke američke vlade da SAD uđe u Prvi svetski rat i gra-
đani mobilišu za učešće u ratu. Težnja ka realizaciji gesla „obuhvatiti celog
čoveka i sve ljude“ bila je očigledna. Intencije Creelovog tima da kampa-
njom „obuhvati američke građane na svakom mestu u njihovim ličnim živo-
tima“²⁸, da „živa ili pisana reč ili filmska slika stignu u svaku društvenu
zajednicu u Americi, do svakog pojedinca – rođenog Amerikanca, naturali-
zovanog ili stranca...“ (The New York Times, 3. februar 1918 u tekstu
„Creels Bureau Explains Its Work“)²⁹ nisu se razlikovale od namera J. Goe-
bbelsa i saradnika. Na totalni karakter Creelove propagandne kampanje uka-
zuje i čvrsto organizovanje celokupnog korpusa propagandnih poruka oko
neprikosnovene najviše vrednosti, odnosno cilja koji se njome želi postići -
širenju demokratije u svetu.

Ph. M. Taylor zapaža kako su, sa intencijom da ostvare isti cilj, zapad-
ne demokratije predvođene SAD krajem prošloga veka sprovodile na Balka-
nu i Bliskom Istoku propagandu u formi tzv. „psiholoških operacija“ (PSY-

²⁶ Sproule, J. M., *Propaganda and Democracy: The American Experience of Media and Mass Persuasion*, Cambridge University Press, 1997, str. 10

²⁷ Isto, str. 2

²⁸ Isto, str. 10

²⁹ *New York Times*, „Creel’s Bureau Explains Its Work“, 3. februar 1918.

OPs). Ova „nova forma propagande“³⁰, prema ovom autoru, najupečatljivija je bila u Bosni nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma kojim je zaustavljen krvavi građanski rat. U pokušaju da se „izgradi demokratija“ i objasni stanovništvu ove zemlje da međunarodne oružane snage zadužene za sprovođenje mira nisu okupatori, nego da je njihova uloga da osiguraju bezbedan povratak izbeglica kućama, da pomognu u rasvetljavanju ratnih zločina i procesuiranju njihovih počinitelja, korišćena su sva raspoloživa sredstva i oblici promocije – radio, televizija, štampa, plakati, tribine, predavanja itd. Oružana sila bila je garant neometanog korišćenja ovih sredstava, to jest širenja propagande. Isti autor navodi da je nekoliko godina ranije, tokom prvog rata u Zalivu, zapadna propaganda „personalizovala konflikt“, to jest prezentovala rat sa Irakom kao sukob sa S. Husseinom, ali ne i sa iračkim narodom. „Jadni mali Kuvajt“ predstavljen je kao žrtva agresije iračkog lidera, „novog Hitlera“ kojeg su „slodoljubive nacije“ morale da zaustave.³¹ Dakle, po svom totalnom karakteru propagandne kampanje savremenih demokratija nalike su Creelovoj od pre gotovo jednog veka. I u njima je skoncentrisano dejstvo svih raspoloživih sredstava kako bi se demokratske ideje proširile svetom. Međutim, ovde nije kraj njihovim sličnostima. Savremene američke propagandne kampanje funkcionišu prema istovetnim metodskim principima kao i Creelova. Na delu je personalizacija politike. Kajzer – „zver Berlina“ zamenjen je S. Husseinom – „novim Hitlerom“. Gotovo celokupno razumevanje stvarnosti bazirano je na radikalnom pojednostavljivanju slike sveta i jednodimenzionalnim, isključivim suprotstavljanjima. Dok je Creelov komitet održavao permanentnu psihozu ugroženosti od nemačkih špijuna, savremena američka propaganda održava psihozu ugroženosti od islamskih terorista.

Korišćenje opštih propagandnih poruka, poruka koje se upućuju svima, ali i određivanje sasvim konkretnih ciljnih grupa prema kojima se usmerava propagandno dejstvo i postizanje tzv. propagandne slojevitosti karakterisalo je američku propagandu i s početka prošloga veka i na njegovom kraju.

Ne samo isti metodski principi nego i istovetne tehnike ubeđivanja ljudi, na primer obilato korišćenje tehnike šokiranja publike i tehnike tzv. propagande akcijom, ukazuju na sličnost nacističke i političke propagande u savremenim demokratijama. Vojna intervencija Sjedinjenih Država protiv Iraka 1991. godine imala je vojne ciljeve, ali iskorišćena je i u propagandne svrhe. Naime, isticanje borbene superiornosti u izveštajima sa terena imalo je za cilj i da se upozore druge države da se ne suprotstavljaju prvoj vojnoj sili na svetu. Karakteristike ove propagandne tehnike – propagande akcijom, kao

³⁰ Taylor, Ph. M., *British Propaganda in the 20th Century: Selling Democracy*, Edinburg University Press, 1999, str. 258

³¹ Isto, str. 256

i karakteristike tehnike šokiranja publike, nalazimo i u napadu islamskih terorista na voz u Madridu 11. marta 2004. godine. Bombaški napadi u španskoj prestonici, izvršeni u znak odmazde zbog angažovanja Španije u Americom predvođenom ratu na Bliskom Istoku, odredili su ishod parlamentarnih izbora tri dana pre njihovog održavanja. Narodna partija premijera H. M. Asnara izgubila je izbore iako su rezultati ispitivanja javnog mnjenja pre ovog događaja pokazivali da je siguran pobednik. Španska socijalistička partija sa J. L. Sapatrom na čelu osvojila je najveći broj glasova birača i mesta u parlamentu i uspela da nakon dva uzastopna neuspeha porazi Narodnu partiju. Opšteprihvaćeno mišljenje je da je bombaški napad u Madridu praćen obećanjem J. L. Saptera da će, ako pobedi, povući španske trupe sa Bliskog Istoka glavni faktor pobede partije na čijem je čelu. Propagandni efekti u ovim slučajevima bili su slični efektima koje je proizvela nemačka vojna kampanja tokom 1940. godine na zapadnom frontu i efektu koji je izazvalo paljenje zgrade Rajhstaga u finišu kampanje za parlamentarne izbore u Nemačkoj početkom 1933. godine.

Izvedena komparacija različitih propagandi, to jest primeri propagandnih kampanja sprovedenih tokom čitavog jednog veka, navodi na zaključak da **intencija kreatora svake propagande jeste da ona postane dominantna, to jest da se totalizuje u odgovarajućem društvenom prostoru**. Kada se ovome doda potvrda da se ovi, u težnji da izvrše unifikaciju društvene svesti, rukovode istovetnim metodskim principima, da koriste iste tehnike i da proizvode iste socio-psihološke efekte, postaje potpuno opravdan stav Ph. M. Taylora da savremene zapadne demokratije dovode sebe u zabludu ako misle da persuazivne aktivnosti koje sprovode nisu vid propagande.³² J. Ellul smatra da se politička propaganda ne može smatrati „demokratskom“ ukoliko pretenduje na efikasnost, jer deformiše sadržaje demokratskih institucija i, kao takva, može da formira „totalitarnog čoveka sa demokratskim ubeđenjem“. On nalazi da je evidentna kontadikcija između principa na kojima počiva demokratija (posebno njena koncepcija čoveka kao racionalnog bića koje je sposobno da razmišlja i da živi prema svojim razlozima, da kontroliše svoje strasti i sl.) i propagandnih procedura koje računaju i na prikrivena dejstva, sadržaje mitske svesti i iracionalno.³³ Drugim rečima, za **odbacivanje pojma „politička propaganda“** u zapadnoj literaturi i njegovu zamenu drugim pojmovima kao što su „psihološke operacije“, „politički marketing“, „oglašavanje“, „javna diplomatija“ i dr. **nema teorijskog utemeljenja**.

³² Isto, str. 260

³³ Slavujević, Z., *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, str. 208

Elemente koncepta totalne propagande, koji su uočljivi u propagandnoj praksi nacista, ali i u demokratskim društvima Zapada, moguće je uočiti još u antičko vreme, u političkoj filozofiji Platona. Ovaj autor nalazi da totalni koncept propagande može da se izvede iz Platonovog shvatanja politike kao delatnosti u kojoj je sve što je ona obuhvatala – država, društvo, moral, religija, nauka i filozofija - bilo podređeno dosezanju najvišeg dobra. Pored ovog, koncept totalne propagande može da se izvede i iz Platonovog zagovaranja države kao sveprisutnog i neprikosnovenog entiteta kao i iz njegove kritike demokratije, to jest njegovog neprihvatanja političke artikulacije i slobodne promocije pluralizma interesa. U kontekstu državnog razloga, Platon instrumentalizuje vaspitanje i smatra ga osnovnim zadatkom onih koji državom upravljaju. Uloga vaspitača građana on poverava vlasti. Pored vaspitanja Platon insistira i na jedinstvenoj kulturi i religiji a u cilju postizanja ideala – da svi misle, osećaju i žele isto, kako bi se država zaštitila od kvarenja. Na ovom mestu, po mišljenju autora mnogih tekstova o Platonu, počinje „totalna vlast Platonove države“ a način da to ostvari u svom projektu državne organizacije on pronalazi u strogoj cenzuri celokupnog kulturnog stvaralaštva i obrazovanja.³⁴

Zbog ovih i niza drugih ideja K. Poper je Platona ubrojao u neprijatelje „otvorenog društva“, a više od dva milenijuma posle Platona deo Hitlerovog projekta „zaštite države od kvarenja“ nalikuje Platonovom. Prema A. Kallisu za samo tri godine od osvajanja vlasti nacističko vođstvo uspostavilo je hegemoniju u svim oblastima života Nemaца. Propaganda je, piše ovaj autor, bila „vitalno polje“ za uspostavljanje totalitarnog sistema nakon što su nacisti stupili na vlast.³⁵ Intencija preuzimanja i transformacije struktura moći u zemlji u skladu sa „vizijom o totalnoj vlasti“³⁶ bila je osnovno obeležje propagande nacionalsocijalista pre njihovog dolaska na vlast. Za vrlo kratko vreme na kon što je A. Hitler imenovan za kancelara Nemačke u realizaciji ovog cilja NSDAP uključeno je novoformirano državno telo – Ministarstvo za narodno prosvetljenje i propagandu. I država je, kao i svaki nacionalsocijalista, bila uključena u izvršavanje „moralne obaveze“ prema društvu budućnosti, a u skladu sa sadržajem nacističkog mita o arijevske rasi. Propaganda nacionalsocijalista mogla je, od tada, da računa na potpunu institucionalnu zaštitu.

Društveni kontekst koji su nacisti zagovarali u *Kampfzeitu* (vremenu borbe za vlast) kreiran je vrlo brzo po njihovom dolasku na čelo Nemačke.

³⁴ Slavujević, Z. (1997): *Starovekovna propaganda: Od Vavilonske kule do 'Panem et Circences!'*, Institut društvenih nauka, „Radnička štampa“, Beograd, 1997, str. 172

³⁵ Kallis, A. (2006): „Nazi Propaganda and 'Coordination': The Haphazard Path to Totalitarianism“ u *European Review of History – Revue européenne d'Histoire*, Vol. 13, No 1, pp. 115-139, Taylor & Francis, 2006, str. 116

³⁶ Isto, str. 115

Reč je o monističkom društvu sa politički i ekonomski zavisnim pojedincem iz čega je bio izveden celokupan institucionalni kontekst, o sistemu jednopartijskog tipa, bez konkurencije političkih programa i ideja i slobodnih izbora, to jest bez alternacije na vlasti. Najgrublje su kršena osnovna ljudska prava i slobode. Drugim rečima, policija i sudstvo nisu štitili red i mir i garantovali slobode i prava građana. Institucije civilnog društva bile su „ugušene“. Funkcionisanje sistema masovnih medija karakterisali su cenzura i politički pritisci. Mediji nisu imali pravo da postavljaju pitanja i kritikuju vlast, kao ni nosioce državnih i javnih funkcija. Na temelju ovakvog sistema institucija i odnosa u društvu, koji se u savremenim klasifikacijama naziva totalitarnim, nacistička propaganda sa institucionalno zaštićenim monopolom, ekskluzivna i bespogovorna, nastavila je da realizuje intenciju „čišćenja države“ i da, kreirajući neprijatelje arijevske rase i izvan nemačkog društva, opravdava teritorijalne pretenzije i rat. Rečju, nacionalsocijalisti su propagandom pripremali teren za uspostavljanje totalitarnog sistema koji je, kada je uspostavljen, stvorio institucionalni okvir za transformaciju propagande iz totalne u totalitarnu. S obzirom na raniji zaključak da je svaka propaganda totalna po svojoj nameri da se nametne kao ekskluzivna i da izvrši unifikaciju društvene svesti, proizilazi da **samo ona propaganda koja uspe da svoju intenciju realizuje na osnovu totalitarnog sistema institucija postaje totalitarna propaganda.**

Analiza metodskih principa, sredstava i tehnika različitih propagandnih operacija tokom 20. i početkom 21. veka upućuje na **značaj razlike** koja se može ustanoviti **između totalne i totalitarne propagande**, to jest na razlike u karakteru političkih ciljeva sadržanih u kompleksu poruka određene propagande i razlike u institucionalno-političkom kontekstu u kojem propagande funkcionišu. Budući da i institucionalno-politički kontekst i osnovne ciljeve propagande određuju dominantni politički subjekti u čijoj je ona službi, za napuštanje opšteg pojma „politička propaganda“ u savremenoj zapadnoj literaturi ne postoji teorijsko utemeljenje.

Literatura

Brahm, E., „Propaganda“ na web sajtu www.beyondintractability.org, 2007

Ellul, J., *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York, 1973

Kallis, A., „Nazi Propaganda and 'Coordination': The Haphazard Path to Totalitarianism“ u *European Review of History – Revue européenne d'Histoire*, Vol. 13, No 1, pp. 115-139, Taylor & Francis, 2006

New York Times, „Creel’s Bureau Explains Its Work“, 3. februar 1918.

O’Keefe, D. J., *Persuasion: Theory and Research*, Newbury Park, CA: Sage, 1990

O’Shaughnessy, N., Henneberg, S. C. M., „Introduction“ u *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002

Perloff, R. M., *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey, 2003

Politischer Informationsdienst, Gauleitung der NSDAP, „Erläuterungen zur Propaganda-Aktion 1941/42“, Salzburg, Gaupropagandaamt 1 (1941), #9, pp. 3-16 prema *German Propaganda Archive*, www.calvin.edu

Ross, C., „Pillars of public diplomacy“ na Phil Taylor’s Website, ics.leeds.ac.uk

Scammell, M., „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Pp. 718-739, Blackwell Publishers, 1999

Slavujević, Z., *Starovekovna propaganda: Od Vavilonske kule do 'Panem et Circences!'*, Institut društvenih nauka, „Radnička štampa“, Beograd, 1997

Slavujević, Z., *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005

Sproule, J. M., *Propaganda and Democracy: The American Experience of Media and Mass Persuasion*, Cambridge University Press, 1997

Taylor, Ph. M., *British Propaganda in the 20th Century: Selling Democracy*, Edinburgh University Press, 1999

POLITIČKI KONTEKSTI SOCIJALNOG KAPITALA U BOSNI I HERCEGOVINI

Abstract: *This paper deals with the concept of social capital that is taking place at the level of political relations. As an example of relevant considerations, the author mentions the deep division of society in Bosnia and Herzegovina. The forms of these polarizations are manifested in the form of the non existence of bridging social capital, developed autonomous civil society and the existence of ethnic – national distance and prejudice. However, this division continues to be reproduced and transmitted in the form of the existence of a form of the political distrust and less developed forms of political participation. The central place of the division of society in Bosnia and Herzegovina, which were the reason for low levels of social capital, the author sees in the existence of a large national differences in the nature of the national identities of Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: *social capital, divided society, the political (dis) trust, political participation, national identity*

Apstrakt: *Rad se bavi konceptima socijalnog kapitala koji se odvijaju u ravni političkih odnosa. Kao relevantan primjer razmatranja, autor navodi duboku podijeljenost društva u Bosni i Hercegovini. Pojavni oblici ovih polarizacija manifestuju se u vidu ne postojanja premošćujućeg socijalnog kapitala, autonomno razvijenog civilnog društva i u postojanju etno – nacionalnih distanci i predrasuda. Ipak, ove podjele dalje se reprodukuju i prenose u vidu postojanja formi političkog nepovjerenja i nedovoljno razvijenih oblika političke participacije. Centralno mjesto podijeljenosti društva u Bosni i Hercegovini, koji su i razlog niskog nivoa socijalnog kapitala, autor vidi u postojanju velikih nacionalnih razmimoilaženja u pogledu prirode državnog identiteta Bosne i Hercegovine.*

Ključne riječi: *socijalni kapital, podijeljeno društvo, političko (ne)povjerenje, politička participacija, državni identitet*

Uvod

Teorijska i empirijska istraživanja socijalnog kapitala predstavljaju određenu nepoznanicu u naučnoj javnosti Bosne i Hercegovine. U posljednjih nekoliko godina učestala su istraživanja koja pokušavaju da analiziraju stanje društvenih i političkih odnosa u ovoj državi. Ove odnose i dalje karakteriše stanje dubokog nepovjerenja i suprotstavljenih stanovišta nacionalnih grupa

* Diplomirani politikolog – master iz oblasti političke analitike i menadžmenta

oko temeljnih pitanja prošlosti, sadašnjosti i budućnosti postojanja Bosne i Hercegovine kao zajedničke države.

Osnovna hipoteza od koje se polazi u ovom radu jeste da ne postojanje ni minimalnog konsenzusa oko državnog identiteta proizvodi i ostale oblike socijalnog i političkog nepovjerenja među građanima Bosne i Hercegovine.

Prvo poglavlje rada daje nam kratak osvrt na samu teoriju socijalnog kapitala: istoriju nastanka pojma, definiciju i tipove. Druga cjelina nastoji da na ravni društvenih odnosa pokaže kako se manifestuju duboke podjele u bosanskohercegovačkom društvu i da nas uvede u prirodu političkih podjela. Treći dio rada sadržan je od analize političkog nepovjerenja koji građani imaju prema političkim vrijednostima i subjektima. Četvrto poglavlje razmatra forme političke participacije koji se pokazuju kao nedovoljno razvijeni. Peto poglavlje analizira sukobe dominantnih nacionalnih grupa oko državnog identiteta Bosne i Hercegovine.

Osnovna intelektualna želja autora jeste da kroz spoj teorijske i empirijske analize da svoj doprinos u objektivnom sagledavanju aktualnog stanja u kome se naše društvo i država nalaze.

Teorijske odrednice socijalnog kapitala

Odnosi među ljudima uklopljeni su u različite oblike društvenih veza i odnosa. Sa pojavom nauke o društvu i politici, došlo se do ideje da ove veze i odnosi imaju veoma značajnu simboliku, te praktično – društvene i naučne implikacije.

Shvatanje da učestali odnosi saradnje i povezivanja među ljudima predstavljaju važan potencijal za razvoj zajednice, među prvima je promovisao francuski politički mislilac Aleksis de Tokvil. On je, zatekavši se u Americi, bio impresioniran stepenom saradnje, povezanosti i angažmana među ljudima u američkom društvu toga doba. Na ovom primjeru izvukao je zaključak kako od razvoja društvenih veza, odnosa i normi zavisi opstanak i razvoj ekonomskog, političkog i demokratskog života zajednice.

Prvu upotrebu pojma *socijalni kapital* susrećemo kod američkog školskog inspektora Lide Hanifana. Obavljajući svoj posao, ovaj istraživač je zapazio veliku društvenu zaostalost seoskih područja američke države Zapadna Virdžinija. Kao moguće rješenje otklanjanja tog problema, Hanifan vidi u pojačanoj akumulaciji socijalnog kapitala (saradnje, solidarnosti i zajedničkog rada), pri čemu bi upravo škole trebalo da budu mjesta zajedničkog socijalnog okupljanja i razvoja (prema Šalaj, 2007:10).

Prve fragmentane upotrebe socijalnog kapitala bile su u okviru izdvojenih istraživanja nekih drugih naučnih područja. Dalju teorijsku i istraživačku afirmaciju ovaj koncept je doživio u okviru sociologije i politikologije.

Ideju da socijalni kapital predstavlja resurs koji pojedinci mogu da koriste kako bi izgradili svoje mjesto unutar društvenih odnosa, preuzeo je francuski sociolog Pjer Burdije. Ovaj teoretičar je pored ekonomskog uveo koncepte kulturnog i socijalnog kapitala. Po njemu, reprodukcija i raspodjela moći i nejednakosti unutar društvenih klasa proizvod su različitog nivoa socijalnog kapitala koje pojedinci posjeduju. Oni koji su u mogućnosti da ga putem uključenosti u različite društvene mreže koriste, reprodukuju svoju dominantniju poziciju u odnosu na druge pojedince. Američki sociolog Džejms Kolman razlikuje fizički kapital (kapacitet razvijenosti oruđa i proizvodnje), ljudski kapital (kapacitet razvijenosti znanja i umijeća kod pojedinaca), te socijalni kapital (kapacitet uključenosti pojedinaca u društvene veze). Za sva tri tipa, a naročito za socijalni kapital, karakteristično je da omogućuje individualna postignuća (prema Šalaj, 2007:13-17). Zajednička crta sociološkog aspekta proučavanja socijalnog kapitala jeste isključiva usmjerenost na individualne koristi pojedinaca koji su uključeni u sisteme društvenih veza, odnosa i normi. Nedostatak ovog pristupa jeste što nije razmatrao širi kontekst odnosa socijalni kapital – pojedinac – grupa – društvo.

Sa pojavom naučnog rada američkog politikologa Roberta Patnama i njegovog djela *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*¹, dolazi do uvođenja ovog koncepta u političke nauke. Značaj Patnamovog dostignuća krije se u proširivanju značenja i smisla socijalnog kapitala koje on ima po cjelokupan razvoj društva i političke zajednice. Njegovo temeljno pitanje jeste da li se djelotvornost socijalnog kapitala može odnositi i na grupe i društva, kao što se odnosi i na pojedince? Pogodnu empirijsku građu za odgovor na ovo pitanje, ovaj istraživač je sasvim slučajno našao 70-tih godina XX vijeka u Italiji. U tom periodu italijanska vlada je pokrenula program institucionalne i upravne decentralizacije svoje teritorije. Svim regijama su bila dodijeljena ista zakonodavna ovlaštenja za iste oblasti društvenog života. Takođe, regije su bile jednake i po formalnom i strukturalnom uređenju svojih institucija koje su bile uspostavljene. Međutim, razlikovale su se s obzirom na politički, socijalni, ekonomski i kulturni kontekst u kojima su se nalazile i u koji su same institucije bile usađene. Patnam je na osnovu rezultata svog istraživanja došao do zaključka da su se sjeverne italijanske regije neuporedivo brže razvijale od onih na jugu. Kao kriterijum za ocjenu te uspješnosti koristio je kapacitet tzv. *institucionalne djelotvornosti* (prema Šalaj, 2007:21). Njegova analiza istraživanja pokazala je da presudnu ulogu u objašnjavanju razlika institucionalne djelotvornosti između sjevera i juga Italije igraju socio – kulturni faktori (stepen razvijenosti civilne zajednice: građanski angažman, forme političke jednakosti, solidarnost, tolerancija, povje-

¹ Na hrvatskom jeziku knjiga je u izdanju Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu 2003. godine prevedena pod nazivom: *Kako demokraciju učiniti djelotvornom. Civilne tradicije u modernoj Italiji*.

renje, oblici udruživanja), a ne socio – ekonomski faktori (npr. bruto društveni proizvod). „Neke su talijanske regije, otkrivamo, blagoslovljene živim vezama i normama građanskog angažmana, a druge proklete vertikalno strukturiranom politikom, fragmentiranim i izoliranim društvenim životom i kulturom nepovjerenja. Pokazuje se da te razlike u civilnoj kulturi igraju ključnu ulogu u objašnjavanju uspjeha institucija“ (Patnam, 2003:19). Osnovna ideja Patnamove teorije socijalnog kapitala jeste upravo objašnjenje načina na koji on pozitivno djeluje na razvoj zajednice. Visok stepen razvijenosti socijalnog kapitala omogućava rješavanje problema sa kojima se susreću sva društva, a kojeg nazivamo *dilemom kolektivnog djelovanja*. Opstanak svakog društva zavisi od određenog stepena zajedničke saradnje među ljudima kako bi se ostvarili određeni ciljevi koji su od zajedničkog dobra. Preuzimajući vrijednosni aspekt postojanja socijalnog kapitala u društvu, izvodi se i njegovo etimološko značenje. „Koncept socijalnoga kapitala sadržava dva pojma koja imaju različito etimološko podrijetlo. Pojam *socijalni* sugerira da je riječ o konceptu koji opisuje neki odnos među ljudima, a pojam *kapital* indicira kako odnose među ljudima treba razumijevati kao nešto što može poslužiti kao resurs onima koji ga posjeduju“ (Šalaj,2007:38).

Pokušaji definisanja socijalnog kapitala otvorili su naučnu debatu oko pitanja šta uzeti kao glavne argumente u određivanju njegove prirode. Budući da je obim ljudskog djelovanja veoma širok, autori su uglavnom pokušavali kombinovati nekoliko faktora kako bi uspjeli opisati fenomen socijalnog povezivanja². Ipak, većina njih prihvata Patnamovo trodimenzionalno shvatanje po kome „društveni kapital upućuje na veze između pojedinaca – društvene mreže i norme uzajamnosti i poverenja koje prizlaze iz njih“ (2008:20).

Kada je u pitanju tipologija, možemo razlikovati dva osnovna tipa socijalnog kapitala: *povezujući* (bonding) i *premošćujući* (bridging). Povezujući (ekskluzivni) okuplja ljude sa sličnim karakteristikama, kao što su etničnost, religija, društvena klasa itd. Premošćujući (inkluzivni) povezuje ljude koji se međusobno razlikuju na osnovu nekih specifičnosti. Iako oba tipa socijalnog kapitala imaju prevashodno pozitivne učinke, veći značaj ima premošćujući socijalni kapital. Budući da su sva savremena društva prožeta različitim identitetima, uloga premošćujućih socijalnih veza upravo jeste da integriše i nadiđe postojeće razlike, stvarajući tako okvir za uključivanje velikog broja građana u društveni život. Povezujući socijalni kapital je rezultat unutargrupne lojalnosti i solidarnosti. Oba oblika mogu da se koriste u svrhe privatnog interesa (interesa pojedinaca) ili javnog interesa (interesa društva), a koji se

² Za dalju analizu definisanja, tipologije i ostalih teorijskih formulacija pojma socijalnog kapitala pogledati u: Šalaj Berto, (2007), *Socijalni kapital*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb. Ovo djelo na veoma sistematičan način izlaže viđenja različitih autora po pitanju ovog koncepta. U ovom radu navodimo samo neke stavove koji su relevantni za našu temu.

mogu iskoristiti u pozitivne ili negativne ciljeve. Sa stanovišta javnog dobra, djelovanje povezujućeg kapitala je uglavnom negativno jer homogenizirajući pripadnike jedne grupe može da stvori antagonizam i netrpeljivost prema članovima drugih grupa. Rezultati premošćujućeg kapitala, kao što je naglašeno, su uglavnom pozitivni, jer stvara povjerenje među pripadnicima različitog društvenog miljea (Šalaj, 2007:124-125). Sa stanovišta posebnosti određenog društva, možemo govoriti i o još jednom tipu kojeg nazivamo *spajajući* socijalni kapital. Njega karakterišu dvije osnovne osobine: vertikalnim odnosima povezuje ljude različitog društvenog položaja i kapaciteta moći, i proizveden je iz odnosa sa ljudima koji su na poziciji autoriteta ili vlasti. Efekti ove vrste socijalnog kapitala takođe mogu da budu dvosmisleni. Mogu ili da utiču na povećani stepen participacije i uticaja građana na elite i političke procese, ili da se kroz prisne veze građani – elite stvore i učvrste još veći nivoi korupcije i klijentelizma (Izvjestaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu, *VEZE MEĐU NAMA – Društveni kapital u Bosni i Hercegovini*, 2009:27). Po pitanju tipologije, Patnam pravi još nekoliko distinkcija. Razlikuje *formalni* i *neformalni* socijalni kapital. Formalni podrazumijeva formalno organizovane mreže i organizacije (npr. sindikati, različita udruženja, itd.), a koje imaju svoje službenike, pravna akta, rukovodstvo, članstvo i stalna okupljanja. Neformalni socijalni kapital odnosi se na neformalne oblike druženja i okupljanja (npr. na sportskim igralištima, kafićima, zabavama). Zatim, postoji razlika između *jakih* (thick) i *slabih* (thin) društvenih veza. Kod slabih veza kontakti su rijetki, a kod jakih česti. Takođe, može se razlikovati socijalni kapital usmjeren prema *unutra* (inward - looking) - mreže povezanosti koje primarno promovišu socijalne, ekonomske i političke interese pojedinaca i grupa, te socijalni kapital usmjeren prema *vani* (outward - looking) - mreže koje su usmjerene prema javnim dobrima (Šalaj, 2007:125).

Možemo zaključiti da oblike definisanja i tipologije socijalnog kapitala treba posmatrati kao dinamične i otvorene modele. Oni se ne mogu oblikovati samo na teorijskoj ravni, već njihovo izvođenje mora biti smješteno u kontekst različitih društvenih pojava i odnosa koji se odvijaju u različitim zajednicama.

Bosna i Hercegovina kao duboko podijeljeno društvo

Posebna važnost upotrebe koncepta socijalnog kapitala leži u analizi stanja socijalnih i političkih odnosa u duboko podijeljenim društvenim i političkim zajednicama. Unutar njih postoje određeni nacionalni, rasni, religijski, kulturni i socijalni segmenti koji se konfrontiraju oko neriješenih pitanja. Za Bosnu i Hercegovinu upravo je karakteristično ovakvo stanje. Postoje brojne forme sukobljavanja segmenata koji mobilisu intelektualnu, društvenu i političku javnost. One stvaraju opštu sliku nepovjerenja i razlika u pogledu suš-

tine postojanja zajedničke države i društva. U kontekstu pitanja koje nas u ovom radu interesuje, ukratko ćemo obrazložiti samo neke oblike podijeljenosti. Na ravni svakodnevnih društvenih odnosa to su: ne postojanje premošćujućeg socijalnog kapitala, nerazvijenog civilnog društva i postojanje etno – nacionalnih predrasuda i distanci.

Rezultati djelovanja socijalnog povezivanja nisu uvijek u pravcu veće socijalne homogenizacije i efikasnijeg djelovanja demokratskih institucija. Postoje i takvi oblici koji dovode do antagonizma između članova različitih grupa unutar političke zajednice. Takve pojave označavamo „tamnim stranama socijalnog kapitala“. One podrazumijevaju pojavu da jake i prisne veze članova jedne grupe mogu da stvore netrpeljivost prema članovima druge grupe. Preneseno na tipologiju koncepta socijalnog kapitala, to znači da se kapaciteti povezujućeg socijalnog kapitala mogu povećavati na štetu premošćujućeg socijalnog kapitala. U kontekstu prilika u Bosni i Hercegovini, i sam Patnam tvrdi da je „povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna i Hercegovina“ (prema Šalaj:2009:7).

Drugi pokazatelj na kome se manifestuje polarizovanost socijalnog tkiva Bosne i Hercegovine jeste istorijski tok razvoja civilnog društva.³ Relativno česte smjene političkih sistema, dugi periodi stranih okupacija i uticaja, neriješena nacionalna i državotvorna pitanja, te dodiri različitih kultura i religija, usloveli su pojavu određenih okolnosti unutar kojih su se formirale mreže i norme socijalnih odnosa i povezivanja. Istorija socijalnog povezivanja u Bosni i Hercegovini je istorijska konstanta dvostruke prirode i dihotomne strukture nevladinog sektora (Sejfija,2008:47-54) u ovoj državi. Kao dva nearvnomjerno zastupljena pravca organizovanja javljaju se građanski i etno-nacionalni. Građanski pravac zasniva se na multinacionalnoj ideji i shvatanju pojedinca kao građanina unutar ideala razvijanja liberalno-demokratske zajednice, a koja zapravo u Bosni i Hercegovini nikada nije ni bila uspostavljena. Po učestalosti i jačini uticaja izrazito dominantnim se nameće etno-nacionalni obrazac socijalnog angažovanja i povezivanja, koji mobilise pripadnike iste nacionalne ili religijske pripadnosti. Zahvaljujući permanentnim istorijskim podjelama i stranim uticajima nisu se uspjeli razviti autonomni oblici civiliteta.

Obrasci dubokih podijela među etno – nacionalnim grupama ogledaju se i u postojanju različitih vrsta stereotipa i predrasuda. Problem je dodatno izražen kod heterogenih zajednica kakva je recimo Bosna i Hercegovina, gdje razlika između etničkog i nacionalnog nije samo teorijske, već prije svega političke i ideološke prirode. Ona se kao takva stalno aktualizuje u određene svrhe. Tako na primjer, ako etniju shvatimo kao pojavu pripadnika za-

³ Detaljna analiza razvoja i formi organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini od početka XIX vijeka do danas može se naći u: Sejfija Ismet, (2008), *Povijesne predispozicije i aktuelni razvoj građanskih asocijacija u BiH*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo

jedničke kulture, jezika, tradicije, zajedništva, itd., a naciju vezujemo sa određenom državom, dobijamo rezultat po kome je pojam etnije uži od pojma nacije. To zapravo znači da unutar određene nacije (države) može postojati više etničkih zajednica. U slučaju Bosne i Hercegovine, sve tri dominantne grupe (Srbi, Bošnjaci i Hrvati) isključivo sebe doživljavaju kao nacije, žestoko se protiveći tretiranju kao etnije. Time se ovaj problem dodatno prenosi i na sam državno-pravni status i uređenje ove države.

Nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini prišlo se brojnim pokušajima da se uspostavi ponovno povjerenje među suprotstavljenim stranama. Kako se ne radi samo o procesu političkih i socijalnih promjena, međunarodna zajednica je uložila mnogo finansijskih sredstava, ali i diplomatskim pritiscima nastojala da harmonizira odnoce među zajednicama. Jedan od koraka bio je da se jačanjem kapaciteta civilnog društva i medijskim uticajem aktualizira pitanje poremećenih društvenih odnosa i veza na ovom području. Kao rezultat ovih nastojanja javlja se i sve više naučnih debata i istraživanja koja za predmet proučavanja imaju analizu etno-nacionalnih podjela bosanskohercegovačkog društva.⁴ Tako na primjer, Božo Skoko navodi nekoliko faktora koji opterećuju međunacionalne odnose u Bosni i Hercegovini. Po njemu, to su: 1) nepostojanje zajedničkog političkog cilja; 2) nepostojanje ni minimuma političkog konsezususa oko rata; 3) neriješeno nacionalno pitanje; 4) nepostojanje međunacionalnog povjerenja (2011:19-20)

Distance i stereotipi koji su tako jako izraženi u Bosni i Hercegovini, ne mogu se svesti samo na međugrupnu i individualno – psihološku ravan. Oni su prije svega politički inspirisani budući da se njihov intezitet uvijek povećava kada dolazi do zaoštavanja političkih prilika među nacionalnim političkim elitama. Kako se sve više stvara unutargrupna homogenizacija, tako sve više dolazi i do povećanja negativno orijentisanih stavova prema drugim grupama. Zbog toga mislimo da je nizak nivo socijalnog kapitala povezan sa stanjem na polju političkih odnosa koji se odvijaju u Bosni i Hercegovini. U tom kontekstu razmotrićemo nekoliko odrednica koji nas usmjeravaju u tom pravcu, a to su: političko (ne)povjerenje, forme političke participacije i sukob oko državnog identiteta.

⁴ Jedno od takvih brojnih istraživanja jeste Puhala Srđana pod nazivom *Etnička distanca i (auto) stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo. Rezultati dobijeni na osnovu tzv. Bogardusove skale etničke distance, nedvosmisleno pokazuju visok nivo negativnih stavova, predrasuda i distanci između Srba, Bošnjaka i Hrvata.

Političko (ne)povjerenje u Bosni i Hercegovini

Povjerenje spada u jednu od osnovnih odrednica socijalnog kapitala. Ono je uvijek posljedica, ali i proizvod odnosa među ljudima. Po svojoj prirodi razlikuju se dvije osnovne vrste povjerenja, a to su *socijalno povjerenje* i *političko povjerenje*.

Socijalno povjerenje je horizontalno i odnosi se na povjerenje među građanima određene političke zajednice. U okviru socijalnog povjerenja, opet razlikujemo dva osnovna tipa: *uopšteno (generalno)* povjerenje (koje imamo prema članovima zajednice koje ne poznajemo) i *partikularno (specifično, iskustveno)* povjerenje (prema članovima zajednice koje lično poznajemo i sa kojima smo u intezivnoj komunikaciji).

Političko (vertikalno) povjerenje odnosi se na povjerenje građana koje oni imaju u različite političke subjekte, vrijednosti ili procese. U kontekstu prilika u Bosni i Hercegovini, pokušaćemo objasniti nekoliko nivoa političkog povjerenja zasnovanih na empirijskim istraživanjima.⁵ To su: povjerenje u političku zajednicu, povjerenje u demokratiju, povjerenje (podrška) funkcinisanju demokratije, povjerenje u institucije i povjerenje (podrška) međunarodnim organizacijama.

Povjerenje u političku zajednicu predstavlja jednu od fundamentalnih osnova i smisla postojanja svake države. Zahvaljujući visokom stepenu povjerenja i identifikacije koje građani imaju prema svojoj političkoj zajednici, stvara se legitimacijska osnova koja formira bazični konsenzus oko temeljnih pitanja vezanih za smisao postojanja, razvoj i budućnost te iste zajednice. Sa druge strane, ukoliko pripadnici određene političke zajednice duži vremenski period imaju izražen osjećaj nepovjerenja prema svojoj državi (ili ako on značajno varira kod različitih grupa koje u njoj žive), postavlja se pitanje načina opstanka takve političke tvorevine.

Kao relevantno mjerilo ovog nivoa povjerenja, a koje se veoma često postavlja u empirijskim istraživanjima, ističe se pitanje: „koliko ste ponosni što ste državljani zajednice u kojoj živite?“ Mogući ponuđeni odgovori su : „izrazito sam ponosan“, „ponosan sam“, „nisam ponosan“ i „uopšte nisam ponosan“ (Šalaj,2009:43) Rezultati istraživanja pokazuju procentualno dosta skroman nivo povjerenja u Bosnu i Hercegovinu kao političku zajednicu. Samo 14% ispitanika je izjavilo da je „izrazito ponosno“, a 48% da je „ponosno“ što su državljani Bosne i Hercegovine (ukupno 62%), što je izrazito nizak nivo ako se on uporedi sa procentom između 85% - 95% koji je na osno-

⁵ Kao jedno od rijetkih, ali veoma referentnih istraživanja na ovu temu, ističemo studiju pod nazivom „*Socijalno povjerenje u BiH*“ autora Berta Šalaja. Istraživanje je objavljeno 2009. godine pod pokroviteljstvom Friedrich Ebert fondacije. Ono na veoma precizan način daje nam rezultate istraživanja o svim aspektima razvijenosti socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini.

vu određenih istraživanja 2007. godine zabilježen kod većine evropskih država. Ovakvo stanje u Bosni i Hercegovini postaje jasnije ako se analiziraju odgovori s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika. Tako na primjer, 29% posto Bošnjaka tvrdi da je „izrazito ponosno“, a njih 69% „da je ponosno“ (ukupno 89%) što su državljani političke zajednice u kojoj žive. Činjени- com da žive u Bosni i Hercegovini „izrazito je ponosno“ 13%, a „ponosno“ 50% Hrvata (ukupno 63%). Najmanje „srećnih“ po tom pitanju je Srba. Njih samo 2% je „izrazito ponosno“, a 32% „ponosno“ (ukupno 34%) što su državljani Bosne i Hercegovine (Šalaj, 2009:43-45).

Smanjenje povjerenja građana prema svojoj političkoj zajednici vrlo često može biti uslovljeno nezadovoljstvom određenim socio – ekonomskim stanjem, ali da se pri tom ne postavlja pitanje upitnosti same državnosti, niti rješavanja postojećih problema unutar postojećih institucija. Međutim, mlade i tranzicijske države opterećene etno-nacionalnim i drugim podjelama, suočavaju se sa problemima dugotrajnog političkog nepovjerenja, a koja ima duboku ne samo socio – ekonomsku, već i istorijsku, kulturološku i političku pozadinu. Na taj način stvara se dugotrajna kultura nepovjerenja prema političkoj zajednici, ostalim političkim subjektima, kao i među političkim elitama koji se pojavljuju kao interesni predstavnici određenih grupa. Pri tome, rješenja kako treba smanjiti izraženo nepovjerenje, kao na primjer u slučaju Bosne i Hercegovine, dijametralno se razlikuju. Dok Bošnjaci to rješenje vide u povećanoj integraciji društva i učvršćivanju postojećih institucija, Hrvati i Srbi se zalažu za veću institucionalnu samostalnost nacionalnih grupa.

Demokratija i povjerenje spadaju u grupu osnovnih konstitutivnih faktora stabilnih političkih zajednica. To su dva međusobno uslovljena i inkorporirana elementa, jer je „s jedne strane, povjerenje pretpostavka demokratskoga procesa dok je, s druge, povjerenje rezultat demokratskoga vladanja“ (Maldini, 2006:186). Dakle, ukoliko ne postoji legitimacijska osnova sadržana u povjerenju prema određenim ciljevima i načinima vođenja politike, nisu izgledne šanse da se ta vrsta politike duže vremena zadrži na javnoj sceni. Drugim riječima, demokratija će biti stabilna sve dok postoji visoki nivo povjerenja prema njoj od strane građana, ali i obratno, stabilna demokratija će podsticati razvoj svih oblika socijalnog kapitala u društvu.

Kada se konkretno govori o povjerenju u demokratiju, misli se isključivo na povjerenje prema određenom političkom idealu, njegovoj prirodi i normativnoj vrijednosti. U istraživanjima (Šalaj, 2009:47) koristi se formulacija pitanja „da li su u trenutcima krize demokratije potrebne jake vođe da srede situaciju“ ili „demokratija je uvijek najbolje rješenje iako nekad teško funkcioniše“. Rezultati istraživanja političkog povjerenja prema demokratiji u Bosni i Hercegovini nedvosmisleno pokazuju veliku krizu legitimacijske osnove koja je neophodna za dalji i kvalitetniji demokratski tranzicijski razvoj. Tek 29% od ukupnog broja ispitanih (po grupama : 27% Bošnjaka, 34% Hr-

vata, 28% Srba) smatra da je demokratija uvijek najbolji oblik vladanja, što u komparaciji sa povjerenjem u evropskim demokratijama predstavlja izrazito nizak kapacitet povjerenja. Čak 54% ispitanih (59% Bošnjaka, 46% Hrvata, 53% Srba) neguje kult jakih političkih vođa kao rješenja političkih problema. Najmanji broj (17%) je onih koji ne znaju ili nisu sigurni šta je najbolja formula uspješne politike (Šalaj, 2009:47-49).

Procentualno posmatrano, ka autoritarizmu najviše simpatija imaju Bošnjaci, a najmanje Hrvati. Teško je dati pojedinačno objašnjenje razlika u povjerenju prema demokratiji za sve tri nacionalne grupe posebno. Budući da su imale istu političku zaostavštinu u smislu komunističkog sistema, mogu se izvući neki uopšteni zaključci. Pored autoritarne političke kulture koja se prije svega manifestovala u kultu političkog vođe, a ne toliko u represiji samog sistema, potrebno je naglasiti i prekid tranzicijskog procesa koji se desio naglim razvojem nacionalizama. To je za posljedicu imalo i izbijanje rata u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući dominantnosti nacionalnih politika, došlo je do redukovanja značenja i smisla kojeg su građani pridavali demokratiji kao političkom idealu. Dakle, nisu imali mogućnosti niti političkog iskustva da realno upoznaju sve pozitivne i negativne strane ovog oblika političkog i društvenog upravljanja.

U uskoj vezi sa povjerenjem prema demokratiji kao političkom načelu, nalazi se i povjerenje prema konkretnom funkcionisanju demokratije kao sistema. Dakle, radi se o percepciji građana povodom pitanja koliko je određeni demokratski sistem u datom vremenskom periodu efikasan, koliko je u stanju da rješava društvene i političke probleme? Ova vrsta povjerenja je manje apstraktna i tiče se praktičnih rezultata demokratske vlasti na polju realnih pitanja, kao što su: zaštita osnovnih ljudskih prava, ekonomsko – socijalni standard, borba protiv kriminala i korupcije, itd. Dakle, aktuelna podrška funkcionisanju demokratije zavisice od toga koliko su građani osjetljivi na ova pitanja, te kako su zadovoljni brzinom njihovog rješavanja.

Kao podesno istraživačko pitanje koje može da da presjek stanja, koristi se oblik „u kojoj mjeri ste zadovoljni stanjem demokratije u vašoj zemlji“? Ponuđeni odgovori se kreću u razmaku od „vrlo zadovoljan“ do „vrlo nezadovoljan“. Kao i u slučaju povjerenja u demokratiju kao ideal, u Bosni i Hercegovini je primjetan vrlo nizak stepen povjerenja prema trenutnom funkcionisanju demokratije. Samo 1% ispitanih je „vrlo zadovoljno“, a čak 25% je „vrlo nezadovoljno“ ovakvim stanjem. Najviše je onih (36%) koji su „uglavnom nezadovoljni“. Posmatrano u prosjeku po grupama, na skali ponuđenih odgovora od 1 do 5, gdje je 1 – „vrlo zadovoljan“, a 5 „vrlo nezadovoljan“, dobijaju se sljedeći rezultati: Bošnjaci 3,76; Hrvati 3,97; Srbi 3,57 (Šalaj, 2009:46-49).

Razlozi što su građani Bosne i Hercegovine nezadovoljni kako funkcioniše demokratski sistem u njihovoj državi, gotovo da su identični onima koji

objašnjavaju i visok nivo nepovjerenja prema demokratiji kao političkom načelu. Međutim, potrebno je dodati da građani usljed nedostatka šire „političke pismenosti“ efikasnost sistema ne vezuju za njegove unutrašnje mogućnosti i kapacitete, već prije svega za efikasnost političkih elita. Njihova percepcija zasniva se na iskustvu iznevjerenih političkih obećanja koja se ciklično javljaju već duži niz godina. Na taj način opšte nepovjerenje građana prema neefikasnim i nesposobnim političkim elitama na vlasti, biva prošireno i na nepovjerenje prema samom funkcionisanju demokratije kao takvom.

Povjerenjem u društvene i političke institucije građani stvaraju sliku o cjelokupnom sistemu vlasti u državi. Primjetno je da u Bosni i Hercegovini postoji značajna razlika između povjerenja u političke institucije (Predsjedništvo, Parlamentarna skupština, Savjet ministara Bosne i Hercegovine) i u institucije koje to nisu (vojska, policija, školstvo, nevladine organizacije, crkve, itd.). Uopšteno analizirajući, građani Bosne i Hercegovine nemaju mnogo sklonosti da vjeruju u rad svojih institucija, ili bolje rečeno u rad svojih političkih predstavnika koji obnašaju funkcije u njima. Ako se pri ocjenjivanju ove vrste povjerenja koristi skala od 1 (nikakvo povjerenje) do 5 (potpuno povjerenje), dobije se prosjek od, na primjer 2,12 (Predsjedništvo BiH); 2,08 (Parlamentarna skupština BiH i političke partije); 2,07 (Vijeće ministara BiH) – najniže povjerenje; 3,34 (školstvo) – najviše povjerenje. Zanimljivo je da Hrvati imaju najniže povjerenje u institucije državne vlasti (Šalaj, 2009:50-52).

Kao jedno od mogućih objašnjenja ovako niskog nivoa povjerenja u političke institucije, nameće se ogromna neefikasnost u njihovom radu.

Na osnovu *Izvjestaja o monitoringu rada Parlamentarne skupštine BiH, za period 01.11.2006. – 01.09.2010. godine* (www.cci.ba), primjetni su poražavajući podaci. Tako recimo, u ovom četvorogodišnjem mandatu, evidentirana su ogromna kašnjenja u usvajanju programa rada oba doma Parlamentarne skupštine BiH, a koja su se kretala u razdoblju od 2,5 – 6,5 mjeseci. U periodu 2006.–2010. godina, u 2010. godini održan je najmanji broj sjednica oba doma parlamenta ili zajedničkih sjednica, i to samo 24. Što se tiče zakonodavnih aktivnosti, u protekle 4 godine usvojeno je 170 zakona, a odbačeno 130 prijedloga zakona (od toga je njih 83 odbačeno blokadom entitetskih glasova). Ono što je posebno zabrinjavajuće, jeste činjenica da se 2010. godina, iako je bila izborna, ističe kao najneefikasnije. U toku ove godine usvojeno je samo 27 zakona, ili 24,3% od godišnjeg programa rada. I pored tako loših rezultata, čak 39 parlamentaraca (ili 68,4% od ukupnog broja) ponovo se kandidovalo na različite funkcije u izvršnoj ili zakonodavnoj vlasti Bosne i Hercegovine na opštim izborima 2010. godine.

Visok nivo izraženosti nepovjerenja građana prema političkim institucijama rezultat je njihove realne osjetljivosti na svakodnevne ekonomsko – socijalne probleme koji te iste institucije ne rješavaju. Sa druge strane, pitanje je koliko su i sami građani obaviješteni o načinu rada i obavezama samih

institucija koje su uspostavljene. U uslovima složenog državnog i institucionalnog uređenja kakvo je u Bosni i Hercegovini (što se posebno odnosi i na entitetski nivo Federacije Bosne i Hercegovine), građani imaju potpuno nejasnu i apstraktnu sliku uloge institucija u rješavanju njihovih prava i pitanja. U kontekstu takvih administrativnih i političkih barijera, nepovjerenje se javlja kao sasvim razumljiva pojava.

Za razliku od povjerenja u domaće institucije, povjerenje u međunarodne institucije povezano je, prije svega, sa shvatanjem značenja, koristi i interesa koje oni imaju po Bosnu i Hercegovinu. Naravno, i ovdje je od velike važnosti istražiti koliko su ljudi upućeni i koliko imaju znanja o prirodi i ulozi samih međunarodnih institucija u svijetu, a samim tim i u Bosni i Hercegovini.

Kao dvije reprezentativne institucije međunarodnog karaktera prema kojima se ispituje povjerenje građana, izdvajaju se NATO i Evropska Unija. Povjerenje se pokazuje na osnovu zainteresovanosti građana za članstvom Bosne i Hercegovine u ovim organizacijama. Analiza istraživanja pokazuje da je 46% građana za ulazak Bosne i Hercegovine u NATO (60% Bošnjaka, 56% Hrvata, 27% Srba), protiv ulaska je njih 14% (4% Bošnjaka, 7% Hrvata, 28% Srba), dok je spram toga pitanja indiferentno 40% građana. Ulazak svoje države u Evropsku uniju podržalo bi 72% građana (82% Bošnjaka, 71% Hrvata, 63% Srba), protiv ulaska bilo bi samo 4% (2% Bošnjaka, 5% Hrvata, 7% Srba), a nezainteresovano povodom ovog pitanja osjeća se 24% građana (Šalaj, 2009:52-54).

Relativno visok nivo povjerenja prema međunarodnim institucijama može se objasniti predstavom građana o blagodetima i visokom životnom standardu koji je, po njima, karakterističan za zapadno - evropske zemlje. Dakle, građane isključivo interesuju prednosti koje bi mogli da osjete ulaskom Bosne i Hercegovine u ove asocijacije.

Najizraženija zainteresovanost Bošnjaka za euro-atlanske integracije logična je posljedica osjećanja zaštitničke uloge koje su NATO i Evropska unija imale za njih prilikom rata u Bosni i Hercegovini. Nasuprot tome, loša ratna iskustva Srba prema međunarodnoj zajednici (bombardovanje snaga NATO-a, sankcije) i dalje stvaraju najveću odbojnost prema ovim institucijama

Forme političke participacije u Bosni i Hercegovini

Politička participacija građana predstavlja jedno od osnovnih mjerila demokratskog razvoja i stabilnosti, te važan pokazatelj razvijenosti inkluzivnog društvenog kapitala. Pri tome se vrlo često griješi u smislu tretiranja visokog nivoa političke participacije kao isključivog rezultata visokog nivoa izlaska građana na izbore. Naravno da je izborna izlaznost jedan od glavnih,

ali ne i jedini, konstitutivni element učešća građana u cjelokupnom političkom procesu. Dakle, jako je bitno da se utvrdi i čitav niz drugih faktora koji daju objektivniju sliku odnosa društva prema politici i obrnuto, a to su: vrijednosna percepcija koju građani imaju prema političkim akterima, njihova zainteresovanost praćenja i učestvovanja u političkim zbivanjima, te spremnost na članstvo i aktivnije angažovanje u radu političkih partija.

Ispitivanje zainteresovanosti za političke procese od strane građana, odnosi se na njihovu osjetljivost i vrijednosni stav povodom političkih i društvenih dešavanja. Radi se o složenom spletu kognitivnih, emocionalnih, socijalnih stavova i uvjerenja koje ljude opredjeljuje ka uljučivanju ili apstinenciji prema političkom životu. Visoki nivoi zainteresovanosti građana za politiku rezultat su uspostavljanja visokog nivoa političkog povjerenja.

Teško je odrediti pravu formulu po kojoj je moguće doći do visokog nivoa zainteresovanosti građana za politički život. Ekonomsko i socijalno blagostanje jesu garancija takvog nivoa, ali u dužem vremenskom periodu mogu dovesti do određene pasivnosti svih učesnika političkog procesa. Nasuprot tome, proces dubokih smjena političkih sistema kroz proces tranzicije, prvobitni osjećaj euforije, zadovoljstva i snažnog političkog angažmana, zamijenjen je političkom apatiom, nepovjerenjem i osjećajem iznevjerenosti nadanja. Ipak, zainteresovanost građana za politiku uvijek je u korelaciji sa kontinuitetom i vizijom političkog i društvenog razvoja, jer „što se politika više usredsređuje na kratkoročne zadatke i što joj više nedostaje vizionarstvo, to se ljudi manje osjećaju uključeni u nju“ (Kecmanović, 2005:106). Dakle, osnova razvoja trajnije zainteresovanosti građana za politička pitanja predstavlja pristup politici kao sistemu stalnog izgrađivanja novih ideja i rješavanja problema na duži vremenski period, a ne samo u okviru potreba izbornog mandata.

Bosnu i Hercegovinu kao tranziciono društvo, karakteriše niska stopa interesa njenih građana za politiku. Na pitanje „kako procjenjujete svoj interes za politiku?“, samo 3% je „izrazito zainteresovano“ (po 2% Bošnjaka i Hrvata i 4% Srba), a 7% „izrazito nezainteresovano“ (7% Bošnjaka, 10% Hrvata i 5% Srba). Potpuno neodređen stav prema ovom pitanju ima najviše ispitanika, njih 45% (50% Bošnjaka, 34% Hrvata i 46% Srba) (Šalaj, 2009:60-62).

Pored već navedenih razloga niskog nivoa interesa građana za politiku, za Bosnu i Hercegovinu je karakterističan i izrazito negativan stav prema političkim elitama, koji se dalje objektivizira i na politiku kao djelatnost u uopštenom smislu. Politika se doživljava kao izrazito nečasna radnja oličena u ostvarivanju isključivo ličnih interesa onih koji u njoj direktno učestvuju. Poštenim ljudima tu nije i ne može biti mjesto jer takve osobe u okviru takvih odnosa ne mogu da ispolje i ostvare svoje ciljeve. Ovakav stav prema akterima političkog života u Bosni i Hercegovini, proizvod je prije svega neefikas-

nosti rada i brojnih skandala koji se pripisuju nosiocima političkih funkcija. Međutim, kao dodatni problem, javlja se i nedostatak objektivne kritičnosti političkog i društvenog javnog mnjenja. Građani svoju političku nezainteresovanost ili neupućenost ispoljavaju u vidu „lutanja“ u pogledu zauzimanja stavova prema političkim elitama. Ti stavovi su ili krajnje generalizovani u smislu uvjerenja „svi političari su isti“ (naravno u negativnom, pogrđnom kontekstu, bez obzira na nacionalnu pripadnost političara), ili su slijepo ograničeni na nacionalnoj osnovi, tako što se pripadnicima svoje grupe pripisuju izrazito pozitivne, a pripadnicima druge grupe izrazito negativne konotacije. Zbog toga se kao neophodan uslov povećanja interesa građana za politiku u Bosni i Hercegovini nameće potreba njihovog objektivnijeg vrijednovanja konkretnih rezultata nosioca javnih političkih funkcija, bez obzira kojoj grupi ili entitetu pripadaju.

Za razliku od niskog nivoa zainteresovanosti građana za politiku, Bosnu i Hercegovinu, u odnosu na ostale evropske države, karakteriše relativno visok nivo članstva njenih građana u političkim strankama. U zapadno-evropskim državama taj broj iznosi u prosjeku 8% - 12%, a u Bosni i Hercegovini on je izražen sa 18%. U pogledu interesa za politička zbivanja, te članstva u političkim strankama (22%), prednjače Srbi. Sa 18% članova, na drugom mjestu su Hrvati, a zatim Bošnjaci sa 15% (Šalaj, 2009:61-63).

Ipak, čini se da stanje partokratije i klijentelizma stvara privid zaista iskrenog i na političkim uvjerenjima zasnovanog članstva građana u političkim strankama. U uslovima kada su političke partije i političke elite monopolizovale čitav javni društveni prostor, članstvo i lojalnost prema njima postaju gotovo jedini način za ostvarivanje ličnih ciljeva i ambicija pojedinaca. Umjesto da građani svoje životne ambicije ostvaruju u okviru institucija i sistema društva, oni su prinuđeni da to čine kroz partijsku strukturu. Time se stvara realan sistem društvenih odnosa po kojem partije služe prije svega za ostvarivanje samo ličnih interesa njenih članova (zapošljavanja, napredovanja u politici i struci, itd.), a ne i za ostvarivanje interesa čitave zajednice. Na taj način, stvaraju se dodatni problemi poput korupcije i povećanja državnog birokratskog aparata koji otežavaju politički, ekonomsko – socijalni i demokratski razvoj Bosne i Hercegovine. Dakle, proces uključenja u politiku radi lične koristi stvara isključujući društveni kapital za one pojedince koji ili neće ili nisu u mogućnosti da prihvate takav način svog političkog angažmana. To dalje dovodi do dodatnog srozavanja demokratske političke kulture na osnovu shvatanja da građanski i politički aktivizam mimo članstva u političkoj partiji nema nikakvog smisla ni vrijednosti.

Aktivnost građana prema političkim procesima često se ispoljava i kroz njihovo ispoljavanje svojih zahtjeva prema predstavnicima vlasti.

Kada su u pitanju konkretne akcije, građani Bosne i Hercegovine u velikom procentu podržavaju mirne oblike političkih aktivnosti i ispoljavanja

svojih političkih zahtijeva. Najviše njih (56%) je učestvovalo u potpisivanju peticije, a najmanje (2%) je učestvovalo u nasilnom zauzimanju zgrada ili fabrika. 30% njih je učestvovalo u mirnim demonstracijama (Šalaj, 2009:62-64).

Drugi pokazatelj spremnosti na politički aktivizam građana, ispoljava se u njihovoj želji i mogućnosti da kontaktiraju predstavnike vlasti. Ova komunikacija povezana je i sa pitanjem koliko ljudi imaju povjerenja u svoje izabrane predstavnike vlasti, kao i koliko su izabrani predstavnici dostupni građanima? Istraživanja pokazuju da su građani najviše spremni da kontaktiraju opštinske organe vlasti, gdje s obzirom na polnu strukturu prednjače muškarci u odnosu na žene. Zabrinjava podatak da su najčešći predmeti razgovora građana i lokalnih političkih predstavnika vezani za pronalaženje radnog mjesta ili neki drugi poslovi „lične“ ili „privatne“ prirode. Vrlo mali broj je onih koji se obraćaju vlastima radi nekih opštih poslova zajednice u kojoj žive (Izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu, *VEZE MEĐU NAMA – Društveni kapital u Bosni i Hercegovini*, (www.undp.ba), 2009:72-74).

U objašnjenju efikasnosti i kvaliteta rada lokalnih političkih struktura, koristi se i koncept razvijernosti socijalnog kapitala u zajednicama. Patnam je istražujući istoriju razvoja italijanskih regija uvidio snažnu korelaciju između ocjene politike određene regije (klijentelistička ili programska) i indeksa razvijernosti civilne zajednice. Na primjer, u manje civilnim regijama izraženi su lični kontakti građana sa političkim predstavnicima, a koja se najviše odnose na lična pitanja (zapošljavanje, pokroviteljstvo). U razvijenim civilnim regijama kontakti se uspostavljaju radi tumačenja određenih političkih mjera ili zakona. U manje civilnim regijama politička struktura je elitistička, a u civilnim egalitarna. Takođe, što je veći stepen razvijernosti civilne zajednice, to je veća podrška političkoj jednakosti u društvu, republikanizmu, egalitarnim izbornim reformama i politici kompromisa (2003:107-114).

Dodatan problem predstavlja i dalje prevladavajuće shvatanje građana o paternalističkoj ulozi države i društva, a koje je zaostavština iz socijalističkog perioda. Ljudi kao da nisu svjesni prisutnosti tržišnih zakona u svim sferama društvenog života, ostajući ubijedeni da su za rješavanje njihovih životnih problema odgovorni drugi, a ne oni sami.

Sukob oko državnog identiteta u Bosni i Hercegovini

Može se tvrditi da je centralni problem bosanskohercegovačkog društva pitanje njenog državnog identiteta. Da li se radi o jednom jedinstvenom identitetu koji daje neophodnu legitimacijsku i normativnu osnovu državnosti Bosne i Hercegovine, ili je u pitanju realna egzistencija više identiteta koji

sebe smatraju samodovoljnim segmentima? Ova dilema predstavlja osnovni predmet sporenja političke, socijalne i intelektualne javnosti u čitavoj državi.

Pomenuto pitanje, duboko zadire u suštinu društvenih i političkih odnosa u Bosni i Hercegovini. Nerazvijenost svih elemenata socijalnog kapitala u ovoj zajednici, samo su posljedica neriješenosti tih odnosa. Niski nivoi socijalnog i političkog povjerenja, skromni kapaciteti civilnog društva i građanske angažovanosti, te izražene etno-nacionalne distance, imaju zajedničkog imenioca u vidu različitog doživljaja Bosne i Hercegovine kao države od strane različitih političkih, nacionalnih i vjerskih zajednica. Pri tome, ove razlike manifestuju se u pogledu različitog tumačenja istorije njene državnosti, sadašnje uloge i institucionalnog uređenja, položaja u svijetu, kao i njene budućnosti.

U prilog ovoj tezi nedvosmisleno daje potvrdu istraživanje po kojem na skali od 1 (nimalo) do 4 (vrlo mnogo), u prosjeku 2,97% građana se identifikuje sa gradom ili mjestom u kojem žive, njih 2,69% sa entitetom u kojem žive, zatim sa 2,50% sa državom, a sa 2,33% sa Evropom i cijelim svijetom. Međutim, stanje postaje znatno jasnije onog momenta kada se uporede rezultati na osnovu nacionalne pripadnosti ispitanika. Bošnjaci svoju vezanost najviše pripisuju gradu ili mjestu u kojem žive (3,12%), te državi (2,97%). Hrvati, gradu ili mjestu u kojem žive (2,84%) i svijetu kao cjelini (2,40%). Srbi najviše osjećaju pripadnost prema entitetu u kojem žive (2,89%), a zatim gradu ili mjestu u kojem žive (2,88%) (Šalaj, 2009:66).

Pored toga što procesi formiranja, postojanja i razvoja identiteta u Bosni i Hercegovini imaju svoju duboku političku osnovu, oni su takođe uslovljeni i određenim socio – psihološkim faktorima. Identiteti u smislu pripadništva određenoj zajednici se relativno lako utemeljuju u homogenim društvima. Drugačije stvar stoji sa heterogenim društvima gdje pojedinci pripadaju većem broju socijalnih grupa. Zbog toga i sam osjećaj lojalnosti i pripadništva ostaje neodređeniji. U takvim uslovima nepodudaranja između lojalnosti državi i drugim socijalnim vidovima lojalnosti (etničkoj, nacionalnoj, religijskoj, klasnoj grupi) oni koji su na čelu države nastoje da tu lojalnost pretvore u korist šire kategorije – države. Pri tome, osnova lojalnosti prema zajedničkoj državi je osjećanje patriotizma, a čija se identifikacija nalazi u zajedničkom političkom identitetu i projektu te političke zajednice. Nasuprot tome, partikularne lojalnosti svoje utemeljenje nalaze u konceptu etničkog nacionalizma (Vasović, 2007:115-116). Posmatrano u kontekstu prilika u Bosni i Hercegovini, nameće se nekoliko pitanja. Kako je moguće govoriti o jedinstvenom osjećaju patriotizma svih građana ove države kada ne postoji bazične saglasnosti oko načela njenog političkog postojanja? Koji od tri dominantna etno-nacionalna identiteta u Bosni i Hercegovini ima monopol, pravo ili legitimitet da bude osnova za formiranje šireg državnog identiteta i prema njemu zasnovane lojalnosti?

Istorija razvoja identiteta u Bosni i Hercegovini je istorija njihovih nesporazuma. Kako Mirjana Kasapović tvrdi, ova istorija bila je u znaku istovremenog postojanja, ali i sukobljavanja tri glavna vjerska i etnička bloka: muslimansko–bošnjačkog, pravoslavno–srpskog i katoličko–hrvatskog. Nakon raspada jedinstvene hrišćanske zajednice na Zapadnu i Istočnu crkvu u XI vijeku, te procesa islamizacije stanovništva u periodu Osmanskog Carstva (1463-1878), počeli su se formirati vjerski identiteti. U Bosni i Hercegovini su se najprije javili vjerski rascjepi, a koji su kasnije u procesu konstituisanja modernih etničkih i nacionalnih zajednica poprimili obilježja etničkih i nacionalnih identifikacija i rascjepa (2005:77). Ova linija stvaranja, razvoja i afirmacije identiteta, dakle, zasnivala se na vjerskim, a zatim na etničkim i nacionalnim osnovama. Ono što danas karakteriše njihovo postojanje jeste težnja za njihovim ispoljavanjem u vidu institucionalnih formi državnosti i teritorije.

Centralno mjesto političkog sukoba zasnovanog na suprotstavljenim nacionalnim interesima u Bosni i Hercegovini, predstavlja pitanje njene državnosti. Ono se tiče teritorijalnog, pravno-institucionalnog i političkog statusa nacionalnih zajednica unutar države. Njihovi politički zahtjevi kreću se na relaciji unitarizacija/centralizacija i decentralizacija/secesija, te vrlo često primaju ekstremne, radikalne i isključive forme.

Božo Skoko u svom istraživanju dolazi do rezultata po kome čak 49% ispitanih Bošnjaka bolju budućnost Bosne i Hercegovine vide u ukidanju entiteta i jačanju države. Tek 7% Hrvata i 3% Srba dijeli takvo stanovište. Sa druge strane, 39% Hrvata i 28% Srba bolju budućnost države vide kroz strukturu od tri nacionalna entiteta. Ovakvo stanovište nema gotovo ni jedan Bošnjački ispitanik. Iz ovih činjenica ovaj istraživač izvlači zaključak o raskoraku između bošnjačkog insistiranja na unitarizmu i nasuprot njemu srpsko – hrvatskoj „saglasnosti“ entitetskog uređenja (srpskog da se sačuva Republika Srpska i hrvatskog da se izbori formiranje trećeg entiteta) (2011:19)

Pitanje neriješenosti teritorijalno–institucionalnog položaja nacionalnih i vjerskih zajednica prateća je pojava balkanske političke istorije. Čini se da je ona posebno izražena za prostor Bosne i Hercegovine. „Tijekom više od pet stoljeća povijesti pripadnici triju glavnih vjerskih i etničkih zajednica nikad nisu trajno, zajedno i masovno optirali za jednu državu. U tom su se položaju obično nalazili samo pripadnici jedne zajednice, dok su pripadnici ostalih dviju zajednica uglavnom bili protivnici ili neprijatelji postojeće državne zajednice“ (Kasapović,2005:86). Okupatorske snage Osmanskog Carstva i Austro–Ugarskog Carstva samo su još više doprinijele procesu suprotstavljanja među zajednicama, budući da su se stavljale u zaštitnički položaj prema jednim, na štetu drugih vjerskih i etno–nacionalnih grupa. Rješavanje ovog problema bila je jedna od prvih zadaća vlasti na zajedničkom jugoslovenskom nivou. Federalno, a posljednjih godina i konfederalno uređenje Ju-

goslavije, uz proklamovanje komunističke ideologije, pružalo je solidan okvir za normalno funkcionisanje države. Olakšavajuća okolnost bila je što je u većini federalnih jedinica postojao većinski narod (nacija) iz čijeg se naziva izvodio i naziv države članice. Jedino je Bosna i Hercegovina bila izuzetak budući da nijedan od današnja tri konstitutivna naroda nije imao dominantnu većinu. To je jedan od osnovnih razloga zašto se proces dezintegracije Jugoslavije nije mogao završiti na relativno miran način u Bosni i Hercegovini. Dok je proces državnog osamostaljivanja ostalih republika bio identičan sa nacionalnom integracijom i homogenizacijom, u Bosni i Hercegovini taj isti proces je imao potpuno suprotne nacionalno i državno dezintegrativne efekte, a koji su prisutni i danas.

Nepostojanje saglasnosti oko zajedničke istorije i identiteta i dalje predstavlja opterećujuću istorijsku pojavu. I dok jedni tvrde da su kolektivna istorija i identitet zapravo uvijek i postojali (nepravедно ga izvodeći iz samo jednog nacionalnog miljea), drugi to odlučno negiraju. Istorijska i politička zbivanja govore u prilog drugoj tezi. „Nema nijednog velikog događaja u istoriji Bosne i Hercegovine koji su tri vodeće vjerske i etničke grupe doživljavale na identičan način što bi moglo da bude vrelo zajedničkog ponosa. Naprotiv, i tursko osvajanje i austrougarsku aneksiju i monarhiju Karađorđevića i komunističku Jugoslaviju, kao i sve druge prelomne istorijske faze, dva od tri naroda, manje ili više osnovano, tretiraju kao nacionalno i vjersko ugnjetavanje, a jedan od tri kao zlatno doba. Izvana prigušeni antagonizmi dva naprema jedan su istorijska konstanta, a kratki intervali smjene inostranih čuvara „mirne Bosne“ doveli su do otvorenih sukoba“ (Kecmanović, 2007:326-327).

Kao zaostavštine neriješenog pitanja državnosti Bosne i Hercegovine javljaju se određeni politički subjekti i njihovi interesi. To su prije svega interesi bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda koji teže da zadobiju institucionalno-pravnu formu, zatim uloga međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, te relativno manji uticaji Srbije i Hrvatske kao garanata – potpisnica Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Zaključak

Sadržaj rada i priroda teme kojom smo se bavili pokazuje nam ne postojanje zajedničke tačke preklapanja suprotstavljenih shvatanja nacionalnih segmenata u Bosni i Hercegovini. Ono što koči stvaranje povećanog nivoa povjerenja i zajedničke percepcije povodom ključnih pitanja jeste i nedostatak političke konsenzualne kulture. To znači da mora postojati opšti konsenzus o uspostavljanju konsenzusa o bitnim političkim pitanjima. A on je moguć jedino ako se svakoj nacionalnoj grupi omogući da slobodno odlučuje o svojoj političkoj sudbini. Samo na taj način je moguć opstanak Bosne i Her-

cegovine. Jer kako kaže Vil Kimlika „privrženost (zajedničkoj) državi je u direktnoj funkciji priznanja (vlastitog) nacionalnog identiteta. (...) multinacionalna država funkcionira samo ako u njoj uključeni nacionalni identiteti nalaze plodno tlo i povoljnu klimu za vlastiti procvat. (...) Prema tome, puni legitimitet imaju samo „dobrovoljne federacije“ u kojima su nacije članice našle povoljne uvjete za očuvanje svog nacionalnog bića“ (prema Vlasisavljević, 2005:115).

Ova konstatacija, uobličena u političko-institucionalnu formu predstavlja „uslov svih uslova“ za dalju demokratizaciju i opstanak države. Sve dok ne bude opšte saglasnosti svih nacionalnih grupa oko prirode uređenja Bosne i Hercegovine, do tad će njena državotvorna budućnost ostati neizvjesna. Priroda njene državnosti ne može se nametati kao unaprijed zadana forma, već se jedino kroz postepeno izgrađivanje političkog povjerenja i konsenzualne kulture, može doći do optimalnog i održivog rješenja koje će odgovarati svim suprotstavljenim stranama.

Naravno, nije u pitanju samo kriza državnosti, već i kriza razvojnih kapaciteta socijalnog kapitala koji će i dalje ostati paralizovani ukoliko se temeljna politička pitanja ne riješe na odgovarajući način i uz saglasnost svih relevantnih subjekata u Bosni i Hercegovini.

Literatura:

1. *Izveštaj o monitoringu rada Parlamentarne skupštine BiH, za period 01.11.2006 – 01.09.2010.*, Centri Civilnih Inicijativa (www.cci.ba)
2. Kasapović Mirjana, (2005) *BOSNA I HERCEGOVINA : PODIJELJENO DRUŠTVO I NESTABILANA DRŽAVA*, Politička kultura, Zagreb
3. Kecmanović Nenad, (2007) *NEMOGUĆA DRŽAVA*, Glas Srpske, Banja Luka
4. Kecmanović Nenad, (2005) *DOMETI DEMOKRATIJE*, Čigoja štampa, Beograd
5. Maldini Pero, *POLITIČKO POVJERENJE I DEMOKRATSKA KONSOLIDACIJA*, (2008), Politička misao (Zbornik radova)
6. Puhalo Srđan, (2009) *ETNIČKA DISTANCA I (AUTO)STEREOTIPI GRAĐANA BIH*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
7. Putnam D. Robert, (2008) *KUGLATI SAM*, Mediteran, Novi Sad
8. Putnam D Robert, (2003) *KAKO DEMOKRACIJU UČINITI DJELOTVORNOM*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
9. Sejfića Ismet, (2008) *POVIJESNE PREDISPOZICIJE I AKTUELNI RAZVOJ GRAĐANSKIH ASOCIJACIJA U BIH*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo

10. Skoko Božo, (2011) *ŠTO HRVATI, BOŠNJACI I SRBI MISLE JEDNI O DRUGIMA, A ŠTO O BOSNI I HERCEGOVINI?*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
11. Šalaj Berto, (2009), *SOCIJALNO POVJERENJE U BIH*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
12. Šalaj Berto, (2007), *SOCIJALNI KAPITAL*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
13. Vasović Mirjana, (2007), *U PREDVORJU POLITIKE*, Službeni glasnik, Beograd
14. *VEZE MEĐU NAMA – DRUŠTVENI KAPITAL U BOSNI I HERCEGOVINI*, Izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu 2009., UNDP BIH (www.undp.ba)
15. Vlaisavljević Ugo, (2005), *Demokratska konsocijacija i nepodnošljivi pluralizam*, u: *STATUS-Magazin za (političku) kulturu društvena pitanja*, Mostar

КРАЉЕВИНА СРБИЈА И МОДЕРНИЗАЦИЈА КОСОВА, МЕТОХИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ ПОСЛЕ 1912. ГОДИНЕ

Косово, Метохија, Новопазарска област и Македонија – Стара и Нова Србија – постали су 1912. године део Краљевине Србије. Ова тековина ратне победе међународно је призната одлукама Амбасадорске конференције у Лондону и Букурешког мировног уговора из 1913. године. У новим крајевима живело је 1,474,560 становника – на Косову, Метохији и Новопазарској области 681,104, а у Македонији 793,456 становника.¹ Становништво Србије је тако увећано за 35,7%. Територија краљевине повећана је у сличној сразмери – за 39,500км² па је њена укупна површина износила 87,800 км².²

Србија је у овим областима у прво време увела посебну управу, привремено одустајући од примене устава. Оцена управе српске и југословенске монархије на Косову, у Метохији, области Новог Пазара и Македонији до нашег времена је углавном остала негативна.³ Тезе о прогону у обесправљености затеченог албанског, будућих Македоноца и Муслимана/Бошњака становништва, прате оцене о корумпираним и неефикасним властима које су допринеле заосталости ових крајева. Овакве оцене су често поткрепљиване чињеницама, али до сада није израђена подробнија анализа тековина власти српске и југословенске монархије у овим областима и доприноса власти модернизацији.

Наопходно је нагласити да су области у које је 1912. и 1913. године ушла српска војска биле са изузетком Скопља и Битоља врло сиро-

* Аутор је виши научни сарадник Балканолошког института САНУ. Рад је дио пројекта Министарства просвете и науке Републике Србије, број 177006 „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе“

¹ Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008, 40

² Исто. 31-32

³ Едвард Греј и Артур Николсон, творци тадашње британске спољне политике, критиковали су српску управу као бруталну и неуспешну, али су ипак веровали да је теоретски српска политика била „не само мудра већ би тако поступила свака друга држава“. Ћ. Antić, *Raphl Paget: A Diplomat in Serbia*, Belgrade 2006, 89

машне и неразвијене. Током шест месеци Србија је покушавала да присаједини територију Северне Албаније и тако добије територијални излаз на отворено море. Области које је заузела традиционално нису плаћале порезе властима у Цариграду. Српска управа је била много блажа него што је то у историографији обично прихваћено. О томе посебно говоре приходи и трошкови окупације. Тако српске трупе у Задримљу нису успеле да сакупе ни 20,000 динара на име десетка, а трошкови трупа су досегли 424,000 динара. Ни укупан износ пореза не би био довољан за трошкове трупа.⁴

У погледу грађанских права и законодавства, треба истаћи да су Косово и Метохија били бастиони отпора реформским покушајима Порте. Велики устанак Исе Бољетинца из 1912. године управо је захтевао укидање формалне равноправности међу становницима Османског царства и реформи које су започете ранијих година. Уочи почетка рата српска влада понудила је албанским главарима аутономију на простору Косова, Метохије и северне Албаније. Био је то први пројекат албанске аутономије који је сачинила једна држава у чији је састав албанско становништво касније ушло. Понуда је одбијена, али после српске победе није успостављен посебан статус за албански народ који је ушао у састав проширене Краљевине Србије.

На присаједињене области Краљевина Србија је применила своје законодавство, чиме су милиони нових становника по први пут почели да живе у модерној европској држави. Процес успостављања ових закона био је, међутим, постепен.⁵ У почетку, већ 27. децембра 1912. године, усвојена је *Уредба о уређењу ослобођених предела*. Ова уредба је била написана по узору на привремени закон којим је регулисана управа над четири округа присаједињена 1878. године. Следећа уредба донесена је крајем августа 1913. године. Иако су области и формално присаједињене Краљевини Србији прогласом краља Петра од 7. септембра 1913., у њима није био успостављен уставни поредак. Закони су тамо примењивани, али је влада управљала овим крајевима без Народне скупштине. Оваква пракса била је криткована од дела опозиције и појединих Великих сила. Такав режим, који је подразумевао да им буду ускраћена извесна права и слободе (удруживање, окупљање, слобода говора и слобода штампе) и да не постоји локална самоуправа требало је да потраје шест година. Тако су ови крајеви у пуној мери интегрисани тек

⁴ М. Ј. Миличевић, *Албанска операција 1912-1913*, Бања Лука (необјављена докторска дисертација), 219

⁵ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области Србије 1912-1914: правни оквир*, Београд 2010, 111-112.

после завршетка Првог светског рата и то у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

У Османском царству до 1912. привреда готово да није била регулисана законима. Закон о радњама краљевине Србије из 1910. је убрзо по завршетку Првог балканског рата примењен на читавој територији проширене државе. У Скопљу је 1913. основан огранак Београдске трговачке коморе. Средином 1923. у Скопљу је основана Трговинско-индустријска комора за читаву област.⁶

Развој индустрије на Косову, у Метохији, области Новог Пазара и Македонији посебно је био изражен кад је реч о производњи електричне енергије. За време османске владавине постојала је само једна, мала централа за производњу електричне струје. До 1937. године у областима је успостављена 21 централа. Девет хидро-централи и дванаест термо-централи. У то време очекивана је електрификација Урошевца и Ђаковице, после чега би све веће вароши ових области добиле електричну енергију.⁷ Употреба електричне енергије је међутим у овим крајевима била далеко мања него у остатку српске и југословенске државе. Један од разлога је била висока цена струје за један киловат требало је издвојити пола или чак целу замљорадничку надницу.⁸

Захваљујући напретку инфраструктуре двадесет и пет година после Балканског рата у јужним областима присаједињеним 1912. године деловало је 160 индустријских предузећа.⁹

Често је цитирана чињеница да је на Косову уочи избијања Другог светског рата постојао само један километар асфалтног пута.¹⁰ Ипак, обзиром на бројност и још више привредни значај аутомобилског саобраћаја током десетих и двадесетих година 20. века, оваква чињеница не представља меру модернизације саобраћајне инфраструктуре на потпуно исправан начин. Опседнутост савремених историчара асфалтом - у држави у којој је било свега 32,000 аутомобила, где се привредни саобраћај одвијао железницом, односно запрежним колима - свакако је у већој мери помодна него методолошки утемељена. Кад је реч о развоју и модернизацији саобраћаја целисходније је анализирати колико је изградњом нових путева (какви год они били) повећана тонажа дневног са-

⁶ М. Чемерић, *Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875 до 1937 године*, А. Јовановић (уред), *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље 1937, 705

⁷ М. Чемерић, *Исто*, 718

⁸ *Исто*, 719

⁹ *Исто*, 719

¹⁰ С. Љепојевић, *Косово и Метохија: реалност, економија и заблуде*, Београд 2006, 28

обраћаја. Српска власт затекла је неадекватну, застарелу и лошу путну мрежу. Према савременим проценама изграђеним путевима у јужним крајевима је до 1912. могло да буде превожено до 100 тона терета. Током наредних двадесет и пет година омогућен је транспорт 270 тона дневно.¹¹ Путна мрежа је између 1919. и 1937. године проширена за 1,570 километара пута. У изградњу, обнову, поправку или преправку путне мреже до 1937. године је уложено 884 милиона динара, од којих 531 милион из буџетских средстава југословенске државе.¹²

Напредак је био присутан и у здравству. Чест је податак према ком је на Косову и Метохији 1945. године радио свега двадесет и један лекар, један стоматолог и шест школованих медицинских сестара.¹³ Османско царство је, међутим, у областима које су ушле у састав Краљевине Србије одржавало свега две јавне болнице – у Скопљу и Битољу. У деценијама после Балканског рата изграђене су болнице у свим већим градовима. Реч је о болницама у Велесу, Тетову, Призрену, Ђевђелији, Охриду, Прилепу, Гњилану и Штипу. Велике болнице изграђене су 1933. и 1934. године у Приштини и Куманову.¹⁴ Ове болнице су имале 1,000 кревета и лечиле су око 10,000 болесника годишње. За мања места предвиђено је оснивање амбуланти, а за села „Удружене здравствене општине“.

У раздобљу од 1912. до 1937. године у областима Косова, Метохије, Новог Пазара и Македоније изграђено је 129 водовода, 313 бунара, 194 каптаже са чесмама и 53 аретска бунара.¹⁵ Највећи радови извршени су у Скопљу. Тамо је за време османске управе изграђен мали водовод. Нови водовод довео је у град воду са 18 километара удаљене реке Рашче. Радови на изградњи водовода трајали су годинама, 1937. године било је већ потрошено око 17 милиона динара, а процењено је да ће целокупни радови коштати између 80 и 90 милиона.¹⁶ Статистике израђене поводом четврт века нове управе говоре да је 20% становника Скопља живео у становима изграђеним после Првог светског рата.¹⁷

¹¹ Р. Убавић, *Техника у Јужној Србији – саобраћај, Споменица...756-757*

¹² Исто, 758

¹³ С. Љепојевић, 28.

¹⁴ Т. Паламаревић, *Социјална питања у Јужној Србији – Куративна Медицина, Споменица... 763-764*

¹⁵ С. Симић, *Социјална питања у Јужној Србији – Асанациони радови, Споменица...781*

¹⁶ Исто, 782

¹⁷ Ј. Михаиловић, *Развитак градова и варошица од ослобођења до данас, Споменица... 816.*

Треба само навести државна улагања у веће градове „Старе“ и „Нове Србије“:

Приштина је већ 1914. године добила први модеран регулациони план. Овај град од нешто више од 16,000 становника утрошио је од 1919. до 1937. г. 36,5 милиона динара за своју модернизацију. Град је имао примитивни водовод, а у споменутом раздобљу изграђени су болница, основна школа, парно купатило и парк површине 1 хектара.¹⁸ У Скопљу су поред наведених објеката подигнуте велике зграде – бановина и народно позориште. У Призрену је држава подигла гимназију, Окружни суд и расадник. Општина је подигла две пијаце, хидроцентралу и кланицу. Основане су три читаонице. Постојали су стари водовод и канализација. Изузетно велики град на крајњем југу државе – Битољ (раније Монастир) имао је одобрен регулациони план, 1937. г. је постојала примитивна канализација, водовод је био у изградњи, а постојала је и електрична централа малог капацитета.¹⁹ У варошима Нови Пазар и Ђаковица модернизациони напредак био је, међутим, знатно мањи.

Поређење стања у просвети из четрдесетих година 20. века са данашњим такође често није методолошки исправно. Према статистичким подацима из 1947. године, рецимо, четвртина становништва Косова и Метохије је била писмена.²⁰ Сматра се да је овај удео писмених био мали. Но, модернизација у саставу Србије и Југославије трајала је са свим дисконтинуитетима мање од тридесет година. Становништво Србије имало је тек нешто већи проценат писмених (69% мушкараца) почетком 20. века - после скоро шездесет година модернизације. До 1947. свега 32% деце на Косову и Метохији било је обухваћено основним четворогодишњим образовањем²¹, али у односу на раније време ово је био значајан напредак.²² Треба само споменути основни статистику. У новоприсаједињеним областима 1912. године радила је 381 школа са 473 наставника и 5,993 ученика. Четврт столећа касније – 1936. године

¹⁸ Исто, 812-813

¹⁹ Исто, 808-809

²⁰ С. Љепојевић, 28.

²¹ Исто.

²² У Индији где британском колонијализму није оспорена модернизацијска улога 1947. после столећа мирне власти било је писмено свега 12% становништва. Jayant Pandurang Nayaka, Syed Nurullah, *A students' history of education in India (1800-1973)*, London 1974. Бољи пример представља Турско становништво Бугарске. Тако је 1905. 6% турске деце било писмено, док је до 1926. тај проценат порастао на 12%. До 1926. године у Бугарској је било 1329 турских школа у којима се школовало 58,000 ученика. R. J. Crampton, *Bulgaria*, Oxford 2007, 431

школа је било 1,260, наставника 3,166, а број ђака 145,784.²³ Двадесет и пет година после успоставе српске власти у областима је подигнуто близу 600 нових школских зграда („плански и од тврдог материјала“). За изградњу је уложено 115 милиона динара.²⁴ На више од четврт милиона домова (259,479) 1937. године долазило је 1,176 школа са готово 142,000 ученика (међу којима 54,675 ученица).²⁵ Реч је о скоро 10% становништва које је похађало школу.

У Скопљу је 1920. године основан Филозофски факултет који је имао велики значај као прва висока просветна установа у овој области. Овај факултет је познат због своје научне продукције, као и угледних професора какав је био Владимир Мошин. До 1937. године на овом факултету је укупно студирало 2236 студената.²⁶

Устав из 1921. гарантовао је Албанцима употребу језика у школама, али је албанска просвета остала ограничена на „коранске школе“. Устав „Исламске асоциације“ успоставио је аутономију просвете и културе југословенских Албанаца.²⁷ Иво Банац тврди да је југословенска монархија систематски настојала да сведе просвету на албанском на верску наставу. Као пример навео је Велику медресу Краља Александра која је у Скопљу отворена 1924. године. На другој страни, државни Универзитет у Београду је сваке године додељивао између тридесет и пет и стотину стипендија студентима Албанцима. Отпор студената-стипендиста је био велики, многи међу њима су деловали у оквиру тајне организације „Беса“ коју је финансирао италијански фашистички режим. До 1941. свега су једанаесторица Албанаца дипломирала на Београдском универзитету.²⁸

У областима „Јужне Србије“ је од 1924. до 1937. године изграђено 25,000 нових зграда, од којих 1,500 јавних. Све укупно утрошио је 1,2 милијарде динара, од тога на изградњу јавних зграда 600 милиона, који су инвестирани из фондова државе, самоуправе и општина.²⁹

²³ С. К. Марковић, Ј. Ивановић, *Школство Јужне Србије од 1912. до 1937. године, Споменница...* 919

²⁴ Исто, 924; У тешким годинама од 1912. до 1915. године изграђена је чак тридесет и једна школа. Исто, 927.

²⁵ Исто. 923

²⁶ С. К. Марковић, Ј. Ивановић, *Школство Јужне Србије од 1912. до 1937. године – Филозофски факултет у Скопљу, Споменница...*, 948

²⁷ Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 1996, 118-129, Ж. Труд, *Етнички сукоби у Титовој Југославији (1961-1981)*, Сремски Карловци - Нови Сад, 2010, 81.

²⁸ Ж. Труд, 82.

²⁹ *Споменница...*, 754

За осамнаест година - од 1919. до 1937. - потрошено је 884 милиона динара на изградњу и поправку путева, од тога 531 милион из средстава државе и Вардарске бановине.³⁰

За асанационе радове и изградњу водовода, канализације и купатила око 50 милиона динара, а само за Скопски водовод 17 милиона.³¹ Држава је у Скопљу изградила јавне зграде у вредности од 65 милиона динара. Само зграде нових школа изграђених за двадесет и пет година вределе су 132,517,000 динара.³²

Дакле, све укупно у инфраструктуру уложено је током двадесет и пет година око **1,3 милијарде** динара из буџетских средстава. Реч је о износу у висини око једне четвртине целокупног буџетског дефицита Краљевине СХС/Југославије од 1919. до 1939.г. Новцу који досеже 30% свег новца утрошеног у јавне радове у овом раздобљу!³³ Да би дочарали о коликом новцу је реч треба указати на чињеницу да је 10 до 12 динара била просечна надница у југословенским селима крајем тридесетих година. Просечан надничар зарађивао је око 250 динара месечно, просечно сеоско домаћинство је и поред могућности да произведе храну за себе и нешто од ње размени на годишњем нивоу зарађивало мање новца. Буџет Краљевине Југославије, који је далеко чешће био у суфициту него у дефициту, никада није премашио 13,34 милијарде динара из 1930/1931. г. Дакле, према овој оквирној рачуници су само у инфраструктуру уложена средства равна износу од 3,2 милијарде евра из 2011. г.³⁴ У ове трошкове не речаунамо издатке финансирања државне управе, судства, учитеља, професора, полиције, жандармерије и лекара. Србија је 1913. преузела и удео у османских спољним дуговима. Новонастала македонска држава је 1991. имала из свих ових разлога знатно бољи почетак од оног који би могла да има да је 1913. постала независна и да није било тековина социјалистичке Југославије али, што је до сада често било премало примећено, и југословенске и српске монархије.

³⁰ Споменница..., 758

³¹ Споменница... 785.

³² Споменница... 927.

³³ У Краљевини Југославији је живело око 12 (1918) односно 16 милиона становника (1941 године). Становништво ових области никада није прешло 20% укупног становништва државе. Г. Николић, *Курс динара и девизна политика Краљевине Југославије од 1918 до 1941*, Београд 2003, (докторска теза), Табела 4.5, 159.

³⁴ До ове цифре је могуће доћи поредећи просечне зараде, буџетске приходе и број становника савремене Републике Србије и Краљевине Југославије. <http://www.skockajtebudzet.rs/rs/clanak/usvojeni-budzet-srbije-za-2%C3%A5aaaa> ; <http://www.vojska.net/hrv/drugi-svjetski-rat/kraljevina-jugoslavija/vlada/proracun/>

Miodrag Romić*
GojkoPavlović**

Прегледни чланак
УДК 351.749:327

NEKI ASPEKTI ODGOVORNOSTI DRŽAVA ZA AKCIJE PRIVATNIH VOJNIH KOMPANIJA

***Abstract:** This paper discusses the circumstances under which the misconduct of private security sector might engage the responsibility of their state sponsors under international law. From an international law perspective, states cannot evade responsibility merely by hiring a private actor to carry out certain functions. The conduct of private security companies is, under certain circumstances, attributed to the state, making that state responsible for any violation of international law committed by private security companies personnel. Even where no such attribution exists, the state might still be responsible for lack of due diligence to adequately regulate and control PMC conduct.*

***Key words:** private military companies, responsibility, state*

***Apstrakt:** Ovaj rad razmatra okolnosti pod kojima se, u skladu sa međunarodnim pravom, za protivzakonita ponašanja privatnog sektora bezbednosti može pozvati na odgovornost država sponzor, odnosno država koja ih je angažovala. Dakle, iz perspektive međunarodnog prava, država ne može da izbjegne odgovornost prostim angažovanjem privatnog sektora za obavljanje određenih djelatnosti. Prema tome, ponašanje privatnih kompanija koje pružaju usluge bezbjednosti, pod određenim uslovima se može pripisati državi, čime će se država učiniti odgovornom za bilo kakva kršenja međunarodnog prava počinjena od strane osoblja zaposlenog u ovim kompanijama. Čak i tamo gdje se radnje ovih subjekata ne mogu pripisati, država bi mogla i dalje biti odgovorna za nedostatak pažnje da adekvatno regulišu i kontrolišu njihova ponašanja.*

***Кljučне riječi:** privatne vojne kompanije, odgovornost, država*

Uvodna razmatranja

Maks Veber je za državu rekao „da je ona ljudska zajednica koja u okviru određene teritorije, (sa uspjehom) polaže pravo na monopol na legiti-

* Docentposebnih sociologija na Fakultetu političkih nauka, Banja Luka.

** Viši stručni saradnik za bezbjednosnu grupu predmeta na Visokoj školi unutrašnjih poslova, Banja Luka. E-mail adresa: pavlovicgojko@gmail.com

mnu primjenu fizičkog nasilja“.¹ Dakle, jedno od bitnih obilježja države je upravo to što ona predstavlja organizaciju sa monopolom fizičke prinude u društvu.² Međutim, danas se sve više govori i piše o privatizaciji bezbjednosti³ kao pojavi koja je široko rasprostranjena i prihvaćena, više nego u bilo kojem ranijem periodu u istoriji moderne nacionalne države.⁴ Svjedoci smo trenda da države, glavne međunarodne organizacije, poput Ujedinjenih nacija, razne privatne kompanije, nevladine organizacije i pojedinci koriste usluge i sve veće povjerenje ukazuju privatnom sektoru i prepuštaju mu da se stara o njihovoj bezbjednosti.⁵ Prema tome, privatizacija u oblasti bezbjednosti je, po svemu sudeći, opšteprijehvatljiv trend u svjetskim okvirima.⁶ Država je na ovaj način stavila na raspolaganje vojne, policijske i druge bezbjednosne usluge onima koji imaju novca da ih plate.⁷

Na prvi pogled, privatizacija bezbjednosti se čini kao klasičan primjer erozije suvereniteta i državne vlasti, međutim, bilo koja slika koja prikazuje državu da odstupa od svoje vlasti je previše jednostavna. Umjesto toga, rezultat privatizacije bezbjednosti je nastanak nove mreže bezbjednosnih subjekata u kojoj je vlast države i privatnih aktera raspodjeljena kroz nove tehnologije upravljanja, prinude i kontrole.⁸ U teoriji se navodi da ovaj novi model pružanja vojnih i bezbjednosnih usluga omogućava državama i javnim institucijama da povećaju efikasnost koncentrišući se na najznačajnije poslove, dok odgovornost za izvršavanje manje značajnih poslova prebacuju na privatni sektor bezbjednosti.⁹

¹ Veber, Maks: *Privreda i društvo - II knjiga*, Beograd, 1976, str. 432.

² Milosavljević, Bogoljub: *Nauka o policiji*, Beograd, 1997, str. 206.

³ Vidi šire: Mandel, Robert: “*The Privatization of Security*”, *Armed Forces & Society*, Vol. 28, Issue 1, Fall 2001, pp. 129-151; Schreier, Fred; Caparini, Marina: *Privatising security: law, practice and governance of private military and security companies*, DCAF, Geneva, 2005; The Canadian Consortium on Human Security: *Security Privatization: Challenges and Opportunities*, Human Security Bulletin Vol. 6, Issue 3, March 2008.

⁴ Small, Michelle: *Privatisation of Security and Military Functions and the Demise of the Modern Nation-State in Africa*, Accord, Occasional Paper Series: Volume 1, Number 2, 2006, p. 4.

⁵ The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, „*Recommendation 1858 (2009), Private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*“, Strasbourg, 2009, p. 1.

⁶ O globalizaciji i tranziciji, odnosno prednostima i nedostacima koje sa sobom nose, vidi šire: Romić, Miodrag: *Globalizacija i tranzicija*, Banja Luka, 2007.

⁷ Vejnović, Duško; Pavlović, Gojko: „Društveni ambijent i rekonstrukcija državnog monopola nad upotrebom sile“, *Defendologija*, godina XIV, broj 29-30, Banja Luka, 2011, str. 20.

⁸ Abrahamsen, Rita; Williams, Michael C.: „The Globalization of Private Security“, in: *The Globalization of Security*, Briefing Paper 05/02, The Royal Institute of International Affairs, London, 2005, p. 5.

⁹ Richards, Anna; Smith, Henry: *Addressing the role of private security companies within security sector reform programmes*, Saferworld, London, 2007, p. 3-5.

Takođe, bilo je dosta pokušaja u prošlosti da se napravi razlika između privatnih vojnih kompanija (*Private Military Companies*) i privatnih bezbjednosnih kompanija (*Private Security Companies*).¹⁰ Međutim, treba naglasiti da nije karakter subjekta to što je bitno, već aktivnosti u koje je uključen taj subjekt. Dakle, privatne kompanije koje pružaju bezbjednosne usluge kombinuju svoj rad u više oblasti, pa većina autora kada govori o privatnom sektoru bezbjednosti podrazumijeva i jedne i druge, i označava ih kao privatne vojno-bezbjednosne kompanije (*Private Military-Security Companies* – PMSCs). Piter Singer (*Peter Singer*), takođe, ne pravi razliku između privatnih vojnih i privatnih bezbjednosnih kompanija, te koristi termin privatne vojne firme (*Private Military Firms*), obuhvatajući njime obje vrste kompanija. Privatne vojne firme su, prema njemu, privatni poslovni entiteti koju pružaju klijentima širok spektar vojnih i bezbjednosnih usluga.¹¹

Iako mnogi smatraju da su privatne vojne firme (*PMC*) nov fenomen, nastao 1990-ih godina XX vijeka, to nije u potpunosti tačno. Već od XIII vijeka javljaju se organizovane plaćeničke najamničke vojske poznate u Italiji pod imenom „*Compagnie di ventura*“, zatim švajcarski najamnici i njemački najamnici zvani „*Landsknecht*“, koje svojom organizacijom utiču na dalji razvoj vojne organizacije u drugim evropskim zemljama.¹² Prva moderna privatna vojna kompanija je osnovana u Velikoj Britaniji 1960-ih godina prošloga vijeka, od strane bivših članova britanskog SAS-a (*Special Air Service*), uključujući i njegovog osnivača pukovnika Dejvida Stirlinga. Naime, 1967. godine Stirling je osnovao *Watch Guard International*, kompaniju koja je zapošljavala bivše SAS ljudstvo, da obučava vojske sultana u Persijskom zalivu, obično njihove čuvare palata i specijalne jedinice, kao i da pruža podršku njihovim operacijama protiv pobunjenika i unutrašnjih disidenata. Kompanija je veoma brzo proširila svoje djelovanje i na pružanje vojno-savjetodavnih usluga i obuku timova stranih vlada u operacijama izvan njihove teritorije, naročito na Bliskom Istoku, ali i u Africi, Latinskoj Americi i Istočnoj Aziji. *Watch Guard International* je postao model za sve buduće privatne vojne kompanije.¹³

Sa druge strane, razlikovanje ovih kompanija je od značaja prvenstveno zbog toga što većina država danas reguliše rad privatnog sektora bezbjednosti na svojoj teritoriji, dok veoma mali broj njih reguliše aktivnosti ovog sek-

¹⁰ Vidi šire: Daničić, Milan; Pavlović, Gojko: „Privatne vojne i privatne bezbjednosne kompanije kao činioci privatnog sektora bezbjednosti“, *Bezbjednost Policija Građani*, godina V, broj 1, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2009, str. 35 – 46.

¹¹ Singer, Peter: *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2003, p. 8.

¹² Mala politička enciklopedija, Beograd, 1966, str. 57.

¹³ O'Brien, Kevin: *PMCs, Myths and Mercenaries: The Debate on Private Military Companies*, Royal United Service Institute Journal, February 2000. Доступно на: <http://www.asisonline.org/stat10.html>.

tora kada svoje usluge pružaju u inostranstvu. Tako na primjer, većina država članica Evropske Unije¹⁴, s izuzetkom Austrije i Njemačke, imaju posebno zakonodavstvo koje se odnosi na sektor privatne bezbjednosti. S izuzetkom Italije (1931) i Švedske (1973), zakonodavstvo koje se primjenjuje uvedeno je devedesetih godina prošloga vijeka. Izuzetak je i Češka, koja do sada nije regulisala ovu oblast. Takođe, sve države Jugoistočne Evrope, osim Srbije, imaju posebno zakonodavstvo koje reguliše privatni sektor bezbjednosti i njegove djelatnosti na nacionalnom nivou,¹⁵ međutim, ono što nedostaje jeste upravo regulisanost privatne bezbjednosti, odnosno djelatnosti ovog sektora na međunarodnom nivou.

Najjednostavniji način da se razlikuju ove dvije vrste kompanija, jeste da se utvrdi da li privatna kompanija djeluje ofanzivno ili defanzivno. Naime, za privatne vojne kompanije se ističe da su to kompanije koje ofanzivno ili aktivno djeluju, dok privatne bezbjednosne kompanije djeluju defanzivno ili pasivno.¹⁶ Takođe, jedna od razlika koja se ističe između ove dvije vrste kompanija jeste moralna razlika, odnosno pravi se razlika između zaštite ljudi i napadanja ljudi za novac. Dakle, termin privatne vojne kompanije bi trebalo sačuvati za one kompanije koje učestvuju u borbenim operacijama aktivno, i koje imaju opremu, obuku, ljudstvo i hijerarhiju sličnu državnoj vojsci. O ovim kompanijama se najčešće govori kada se pominje privatizacija bezbjednosti i one se u posljednje vrijeme često pojavljuju u ratovima u Iraku i Avganistanu, kao i na drugim mjestima zahvaćenim konfliktima niskog intenziteta. Kod nas ovakve kompanije nisu zastupljene. Dok bi terminom privatne bezbjednosne kompanije trebalo označavati one subjekte koji legalno pružaju zaštitne usluge, i koji su za razliku od ovih prvih, veoma česta pojava u stabilnim državama, te koji su regulisani i kontrolisani na sličan način kao i neke druge poslovne kompanije.¹⁷ U našim uslovima pod ovim kompanijama se podrazumijevaju privatne agencije za fizičko i tehničko obezbjeđenje lica i imovine, te privatne detektivske agencije.

¹⁴ O privatnom sektoru bezbjednosti u Evropskoj Uniji, vidi šire: Pavlović, Gojko: „Privatna bezbjednost u Evropskoj Uniji – pravni aspekti i aktuelno stanje“, *Bezbjednost Policija Građani*, godina VII, broj 1-2, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2011, str. 181 – 192.

¹⁵ Navedeno prema: Confederation of European Security Services: *Private security in Europe – CoESS facts & figures*, Wemmel, 2008. Ova studija je jedina dostupna analiza, na evropskom nivou, koja nudi reprezentativne i iscrpne statističke činjenice i informacije o sektoru privatne bezbjednosti. Studija pokriva široku geografsku oblast, odnosno odnosi se na ukupno 34 zemlje u Evropi, 27 članica EU i 7 drugih evropskih zemalja.

¹⁶ Mandel, Robert: „The Privatization of Security“, *Armed Forces & Society*, Vol. 28, Issue 1, Fall 2001, p. 138.

¹⁷ Brooks, Doug; Rathgeber, Shawn Lee: „The Industry Role in Regulating Private Security Companies“, *Human Security Bulletin: Security Privatization: Challenges and Opportunities*, Vol. 6, Issue 3, March 2008, p. 18.

Globalne inicijative na regulisanju djelatnosti privatnih vojnih kompanija

Treba istaći da se mnoge dosadašnje studije oko privatnog sektora bezbjednosti fokusiraju isključivo na kontroverzna iskustva privatnih kompanija koje pružaju bezbjednosne usluge na Afričkom kontinentu,¹⁸ te je kao posljedica ove pristrasnosti mnogo analiza obojeno skepticizmom koji se tiče pozitivne uloge ovih kompanija na nivou regionalne i međunarodne bezbjednosti, te mogućnostima regulisanja njihovih djelatnosti.

SAD i Južna Afrika imaju drukčije pristupe prilikom regulisanja rada privatnih vojnih i bezbjednosnih kompanija.¹⁹ Američki *Zakon o kontroli izvoza oružja* iz 1968. godine i njegove naknadne dopune (1980. godine) tretiraju izvoz bezbjednosnih usluga na isti način kao i izvoz dobara. Zakon precizno reguliše kome se usluge mogu izvesti, ali ne i način na koji se one koriste. Američke kompanije koje nude vojne usluge stranim državljanima u SAD ili u inostranstvu treba da dobiju dozvolu od Ministarstva inostranih poslova na osnovu *Pravila o međunarodnom transferu oružja*²⁰ kroz koja se primjenjuje *Zakon o kontroli izvoza oružja*. Međutim, sam proces izdavanja dozvole ne prati standardnu proceduru. Ne postoji formalni nadzor nakon dodjeljivanja dozvole niti postoje mjere koje bi osigurale transparentnost osim za ugovore čija vrijednost prelazi 50 miliona dolara, a o kojima treba izvjestiti Kongres prije nego što se odobre. Odgovornost za primjenu kontrole izdavanja dozvola za izvezene usluge američkih privatnih vojnih kompanija na komercijalnoj osnovi leži prvenstveno na zvaničnicima američkih ambasada u inostranstvu (vojni atašei) i carinskim organima za provjeru oružja i drugih materijala.²¹

Južna Afrika²² je 1998. godine usvojila *Zakon o stranoj vojnoj pomoći* koji reguliše izvoz bezbjednosnih usluga, a prvenstveno se odnosi na aktiv-

¹⁸ Daničić, Milan: „Privatne firme i upravljanje novom bezbjednošću“, *Bezbjednost Policija Građani*, godina 1, broj 2, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2005, str. 398.

¹⁹ Vidi Šire: The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces: *Private Military Companies*, DCAF Backgrounder, 04/2006, p. 4. Dostupno na: http://www.dcaf.ch/publications/kms/series_backgrounders.

²⁰ *International transfer of arms regulations* (ITAR). Vidi šire na: www.pmdtc.org/reference.htm

²¹ Pavlović, Gojko: *Pravo privatne bezbjednosti – uporedna studija*, Banja Luka, 2011, str. 46–47.

²² Šire o regulisanju privatnog sektora bezbjednosti u Africi, vidi: Gumedze, Sabelo: *The private security sector in Africa-Manifestation, challenges and regulation*, Iss Monograph series, No. 139, November 2007; Gumedze, Sabelo: *The private security sector in Africa-Country series*, Iss Monograph series, No. 146, July 2008.

nosti vojnika plaćenika, definisane kao "učesće u oružanoj borbi iz lične koristi", koje su zabranjene kako u samoj Južnoj Africi tako i u inostranstvu. Međutim, zakon se ne odnosi na strane državljane koji počine kaznena djela van njene teritorije. Vojnu pomoć, definisanu kao „vojne usluge ili usluge povezane s vojnim aktivnostima”, mogu da nude samo pojedinci koji posjeduju dozvolu i koji dobiju posebno odobrenje od vlade za svaki ugovor. Nadzorno tijelo zaduženo za izdavanje dozvola je Državni odbor za kontrolu konvencionalnog oružja. Njemu predsjedava ministar iz vladinog odjeljenja koje nema direktnu vezu s vojnom industrijom. *Zakon o stranoj vojnoj pomoći* imao je uspjehe od različitog značaja, uključujući zatvaranje nekih južnoafričkih privatnih vojnih kompanije i izmještanje drugih. Međutim, kazne propisane od strane južnoafričkih sudova do sad su bile mahom ograničene na relativno niske novčane kazne. Zbog velikog broja građana Južne Afrike koji rade kao obezbjeđenje u Iraku i neuspjelog pokušaja prevrata u Ekvatorijalnoj Gvineji 2004. godine koji je uključivao brojne državljane Južne Afrike, vlada je predložila nove zakonske propise. *Zakon o zabrani plaćeničkih aktivnosti i zabrani i regulisanju određenih aktivnosti u područjima zahvaćenim oružanim konfliktom* (2005. godine) predstavlja pokušaj da se obuhvate sve aktivnosti korporacija i pojedinaca koji nisu zvanični pripadnici oružanih snaga, a uključeni su u oružane konflikte. Ovaj zakon želi da zabrani učesće u privatnim vojnim aktivnostima koje nisu izričito odobrene od strane Državnog odbora za kontrolu konvencionalnog oružja. On južnoafričkim sudovima daje vanteritorijalna ovlaštenja koja bi se primjenjivala na bilo koju privatnu vojnu kompaniju i njene zaposlene.²³

Takođe, Parlamentarna skupština Savjeta Evrope je svojom Preporukom broj 1858 iz 2009. godine, pod nazivom „Privatne vojne i bezbjednosne kompanije i erozija državnog monopola nad upotrebom sile“, privatnu bezbjednost stavila u svoj fokus. Odmah na početku preporuke se ističe da privatizacija vojnih i bezbjednosnih poslova potkopava tradicionalnu poziciju države kao jedinog subjekta kome je dozvoljena zakonita i legitimna upotreba sile, te da predstavlja izazov savremenim demokratijama, s obzirom da je pravo na upotrebu sile prešlo sa države, koja garantuje javni interes, na privatne subjekte, koji se rukovode ekonomskim interesima.²⁴

Imajući na umu da privatni sektor bezbjednosti predstavlja realnu potrebu i da je dio stvarnosti, u preporuci se nalaže da države treba da ulože napor da uspostave kontrolu nad aktivnostima subjekata ovog sektora, odnosno da stvore jedan adekvatan okvir za njegovo funkcionisanje. Taj okvir bi tre-

²³ Pavlović, Gojko: *Pravo privatne bezbjednosti – uporedna studija*, op. cit., 47–48.

²⁴ The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, „*Recommendation 1858 (2009), Private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*“, op. cit., p. 1.

bao biti usaglašen sa osnovnim demokratskim principima za poštovanjem ljudskih prava i vladavine zakona, zbog toga što su glavne zabrinutosti vezane za privatni sektor bezbjednosti upravo kršenje ljudskih prava od strane zaposlenih u privatnom sektoru bezbjednosti i teškoće sa privođenjem počinioca pravdi.²⁵ Dakle, ovom preporukom se traži usvajanje pravno obavezujućeg dokumenta (konvencije) ili pak preporuke za države članice kojom bi se regulisale aktivnosti privatnog sektora bezbjednosti, odnosno relacije između njegovih subjekata i država, te uspostavili minimalni standardi za njegovo funkcionisanje. Nadalje, Parlamentarna skupština poziva da do usvajanja tog dokumenta, države članice koje to nisu učinile, prihvate tzv. Dokument iz Montreuxa (*Montreux*), koji govori o međunarodnopravnim obavezama i dobroj praksi za države povezane sa operacijama privatnog sektora bezbjednosti za vrijeme oružanog sukoba.

Nakon toga, Komitet ministara Savjeta Evrope je na svojoj 1048 sjednici, održanoj u februaru 2009. godine ispitujući preporuku Parlamentarne skupštine donio odluku da je prosljedi Venecijanskoj komisiji da ona izradi informaciju o regulisanosti privatnog sektora bezbjednosti na međunarodnom nivou, te da u svom budućem radu uzme u obzir i ovu oblast. Na osnovu preporuke Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope, Komisija za demokratiju putem prava, odnosno Venecijanska komisija u svojoj studiji broj 531 iz 2009. godine, koja predstavlja nacrt izvještaja pod identičnim nazivom kao i preporuka, a koja je u stvari odgovor na preporuku parlamentarne skupštine, analizira potrebu regulisanja sektora privatne bezbjednosti na međunarodnom nivou, te promoviše međunarodnu regulaciju i samoregulaciju za ove kompanije.²⁶

Na kraju ove studije, kao preporuke državama članicama Savjeta Evrope, naglašeno je²⁷:

- prvo, da zemlje prihvate, odnosno usvoje dokument iz Montreuxa;

²⁵ O zloupotrebama i kršenjima ljudskih prava od strane zaposlenih u privatnom sektoru bezbjednosti, vidi šire: Gaston, E. L.: „Mercenarism 2.0? The Rise of the Modern Private Security Industry and Its Implications for International Humanitarian Law Enforcement“, *Harvard International Law Journal*, Volume 49, Number 1, Winter 2008, pp. 221-248; Vejnović, Duško; Pavlović, Gojko: *Globalization and privatization of security*, International scientific conference, „Security in the post-conflict (western) Balkans: transition and challenges faced by the Republic of Macedonia“, Ohrid 27.-28.05.2011, pp. 4-5.

²⁶ Kržalić, Armin: *Stanje privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini*, Centar za sigurnosne studije, Sarajevo, 2009, str. 95.

²⁷ European commission for democracy through law - Venice commission, „*Study no. 531 (2009), Draft report on private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*“, Strasbourg, 2009, p. 15.

- друго, да државе revidiraju svoje nacionalne zakone koji se odnose na registraciju/licenciranje privatnih vojnih i bezbjednosnih kompanija s ciljem da uvide u kolikoj mjeri oni pružaju odgovarajući stepen regulisanja njihovog djelovanja, tj. aktivnosti ovih kompanija van teritorija države iz koje potiču;
- treće, da државе revidiraju svoje krivično zakonodavstvo, da bi utvrdile da li postoji nadležnost nad krivičnim djelima koja počine pripadnici ovih kompanija, makar tamo gdje su ova lica državljani државе koja je u pitanju i
- четврто je da државе započnu proces razmatranja svog sistema građanskog prava da bi odredile da li su moguća potraživanja za naknadu štete pričinjene u drugoj држави usljed određenih nepravilnosti pri radu ovih kompanija, a možda čak i njihovih stranih filijala, a ako ne, da razmotre donošenje odgovarajućeg zakonodavstva o tom pitanju.

Dakle, u zaključcima i Parlamentarne skupštine i Venecijanske komisije se traži od држава da, dok se ne usvoji jedna konvencija koja bi regulisala rad privatnog sektora bezbjednosti u međunarodnim okvirima, otvore vrata Dokumentu iz Montreuxa.²⁸ Ovaj dokument usvojen je na inicijativu Vlade Švajcarske i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, koja je pokrenuta 2006. godine, a završena 2008. godine, a u saradnji sa vladinim ekspertima iz brojnih zemalja²⁹, te predstavnicima civilnog društva, privatnih vojnih i bezbjednosnih kompanija. Osnovna njegova svrha jeste da promovise poštovanje međunarodnog humanitarnog prava (koje se zasniva na ženevskim konvencijama i dodatnim protokolima) i ljudskih prava, od strane држава i privatnih vojnih i bezbjednosnih kompanija.

Međutim, ovaj dokument i odredbe u njemu ne stvaraju pravne obaveze, već samo podsjećaju na brojne međunarodne humanitarne sporazume, sporazume o ljudskim pravima i na međunarodno običajno pravo, koje je potrebno poštovati. Dokument je podijeljen u dva dijela. Prvi dio govori o međunarodnopravnim obavezama vezanim za privatne vojne i bezbjednosne kompanije, a u njemu se obrađuju: obaveze држава koje unajmljuju privatne kompanije; obaveze држава na čijoj teritoriji djeluju privatne vojne i bezbjedno-

²⁸ Swiss Initiative in cooperation with the International Committee of the Red Cross: *Montreux document on pertinent international legal obligations and good practices for states related to operations of private military and security companies during armed conflict*, Montreux, 17 September 2008.

²⁹ U ovoj inicijativi i izradi dokumenta učestvovala su sljedeće zemlje: Avganistan, Angola, Australija, Austrija, Kanada, Kina, Francuska, Njemačka, Irak, Poljska, Sjeverna Leone, Južna Afrika, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske, Ukrajina i Sjedinjene Američke Države.

sne kompanije; obaveze država na čijoj teritoriji su registrovane te kompanije, te obaveze ostalih država. Ukratko, ovaj dio govori o potrebi navedenih subjekata da, u skladu s svojim mogućnostima, osiguraju poštovanje međunarodnog prava, međunarodnog humanitarnog prava, ženevskih konvencija i dodatnih protokola, te međunarodnog prava koje se odnosi na ljudska prava. U ovom dijelu se, takođe, obrađuju pravne obaveze privatnih vojnih i bezbjednosnih kompanija i njihovog osoblja, gdje se naglašava njihova dužnost da ispune obaveze predviđene međunarodnim humanitarnim pravom ili ljudskim pravima, kao i nacionalnim pravima kao što su krivično, poresko, imigracijsko, radno pravo, kao i specifična regulativa iz oblasti privatnih vojnih i bezbjednosnih usluga. Drugi dio govori o dobroj praksi za ove države, a između ostalog tu se obrađuju: djelatnosti koje mogu obavljati ove kompanije; procedure za izbor i unajmljivanje privatnih vojnih i bezbjednosnih kompanija; kriterijumi za izbor; uslovi za izbor privatnih kompanija; kontrola i nadzor.

Odgovornost država koje unajmljuju privatne vojne ili bezbjednosne kompanije

Svaka država je odgovorna³⁰ za ispunjavanje obaveza koje kao stranka preuzme sklapanjem nekih međunarodnih ugovora, sporazuma, deklaracija i po međunarodnom običajnom pravu.

Države koje unajmljuju privatne vojne ili bezbjednosne kompanije, za obavljanje određenih aktivnosti, zadržavaju svoju odgovornost prema međunarodnom pravu. Ukoliko je takva država okupaciona sila, ona ima obavezu da preduzme sve mjere u njenoj moći da obnovi i da obezbijedi javni red i sigurnost, odnosno da spriječi kršenje međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava.

Takođe, ove države ne smiju zaključiti ugovor sa privatnim sektorom bezbjednosti za obavljanje određenih aktivnosti koje međunarodno humanitarno pravo eksplicitno dodjeljuje državama ili njihovim organima. Moraju osigurati da privatne vojne ili bezbjednosne kompanije koje angažuju poštuju međunarodno humanitarno pravo³¹, a posebno: da su zaposleni u tim kom-

³⁰ O odgovornosti država vidi šire: *Draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts*, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, November 2001.

³¹ Međunarodno humanitarno pravo daje jasna pravila za borbene aktivnosti pojedinih radnika privatnih vojnih kompanija, ali samo u slučajevima međunarodnog ili građanskog konflikta. Kao i državni vojnici, zaposleni u privatnim vojnim kompanijama uživaju status ratnog zarobljenika ukoliko potpadnu pod definiciju civilnih pratilaca oružanih snaga. Međutim, ako potpadnu pod definiciju civilnih učesnika u konfliktu ili plaćenika, može im se suditi u protivničkoj državi jer ne uživaju zaštitu kao obični civili. Više o obavezama vezanim za međunarodno humanitarno pravo, vidi: Perrin, Benjamin: „Promoting compliance of pri-

panija svjesni svojih obaveza i da su obučeni u skladu sa njima; da ne podstiču i ne pomažu kršenje međunarodnog humanitarnog prava, te da preduzmu aktivnosti na sprečavanju njegovog kršenja sprovođenjem odgovarajućih mjera, kao što su propisi, administrativni nalozi, a po potrebi administrativnim, disciplinskim ili sudskim sankcijama. Nadalje, odgovorne su da svoje aktivnosti sprovode u skladu sa međunarodnim pravom o ljudskim pravima³², kao i da propišu odgovarajuće sankcije protiv lica koja su prekršila Ženevske konvencije, ili krivična djela propisana međunarodnim pravom, te da ih izvedu pred sud.

Iako sam ulazak u ugovorni odnos ne pokreće automatski odgovornost države koja angažuje privatni sektor bezbjednosti, ona je ipak kasnije odgovorna za bilo koja kršenja od strane privatnog sektora bezbjednosti, ukoliko se ta kršenja mogu njoj pripisati po međunarodnom pravu, a naročito: ako je privatni sektor bezbjednosti inkorporiran u regularnu državnu vojsku u skladu sa domaćim zakonodavstvom; ukoliko je privatni sektor bezbjednosti član redovnih oružanih snaga, grupa ili jedinica koje su pod komandom države; ukoliko imaju ovlašćenja da vrše državne funkcije i kada djeluju po nalogu države, odnosno pod njenom upravom ili kontrolom. Takođe, imaju obavezu da obezbijede odštetu za povrede međunarodnog humanitarnog prava ili ljudskih prava izazvane pogrešnim vršenjem aktivnosti privatnog sektora bezbjednosti.³³

Na balkanskim prostorima, primjer djelovanja je *MPRI* (military professional resources incorporated), američka kompanija sa sjedištem u blizini Vašingtona, osnovana 1987. godine od strane penzionisanih vojnih oficira američke vojske. *MPRI* ima oko tri hiljade zaposlenih, veoma uglednih vojnih oficira i ima više visoko rangiranih oficira po metru kvadratnom od Pentagona.³⁴ Većina njenih ugovora je upravo za organe SAD, ali ona takođe pruža usluge i drugim klijentima. Tako je 1994. godine *MPRI* sklopio ugovor s hrvatskom vladom da dizajnira program koji će poboljšati sposobnosti

vate security and military companies with international humanitarian law“, *International Review of the Red Cross*, Vol. 88, No. 863, 2006, pp. 613–636.

³² Međunarodni ugovori o ljudskim pravima omogućavaju postojanje individualnih peticija i sistema izvještavanja na koje se države mogu pozvati kada preduzimaju mjere u cilju zaštite ljudskih prava svojih građana od domaćih ili stranih privatnih kompanija. Vidi šire: Ko-ntos, Alexis P.: “Private security guards: Privatized force and State responsibility under international human rights law“. *Non-State Actors & International Law*, Vol. 4, Issue 3, 2004, pp. 199–238.

³³ Swiss Initiative in cooperation with the International Committee of the Red Cross: *Montreux document on pertinent international legal obligations and good practices for states related to operations of private military and security companies during armed conflict*, Montreux, *op. cit.*, pp. 5–6.

³⁴ Fabien, Mathieu; Dearden, Nick: *Corporate Mercenaries: The threat of private military and security companies*, War on Want, London, 2006, p.6.

hrvatskih vojnih snaga. MPRI je za ovaj ugovor dobio licencu direktno od Ministarstva inostranih poslova (State Department) SAD, a program je počeo u januaru 1995. godine. Iako je MPRI poricao svako učešće u „Operaciji oluja“ kasnije te godine, u kojoj je sa teritorije Republike Srpske Krajine protjerano više stotina hiljada stanovnika srpske nacionalnosti³⁵ i tvrdio da je ono bilo ograničeno samo na instrukcije u učionicama, *British Foreign & Commonwealth Office* je primijetio da su hrvatske snage neočekivano dobro izvele tu akciju.³⁶ Kasnije, u januaru 1996. godine, MPRI je dobio ugovor za realizaciju programa vojne stabilizacije u Bosni i Hercegovini, pod nazi-vom „Opremi i obučī“, koji je licenciran, takođe, od Ministarstva inostranih poslova (State Department) SAD, da pruži vojnu obuku vojnim snagama Federacije BiH. Ovaj ugovor bio je plaćen iz fonda koji je osnovala administracija SAD, a u koji su muslimanske zemlje (Kuvajt, Malezija, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati)³⁷ mnogo donirale. Ugovor je uključivao oko dvije stotine pripadnika bivšeg vojnog osoblja SAD koje je učestvovalo u obuci i smatra se da je imao veliki učinak u reorganizaciji vojnih snaga Federacije BiH.³⁸ Takođe, ova kompanija je učestvovala u obuci tzv. Oslobođilačke vojske Kosova, inače terorističke organizacije³⁹, prije NATO bombardovanja Srbije.⁴⁰

Zaključna razmatranja

Koncept privatnih kompanija koje pružaju vojne i bezbjednosne usluge, kako se moderno nazivaju, je star koliko i sama država. Danas, međutim, plaćenici nisu samo pojedinci koji se bore za novac, naprotiv, oni su korporacije, koje pružaju širok spektar vojnih i bezbjednosnih usluga, iznad onih koje bi tradicionalni plaćenici mogli ponuditi. Klijenti privatnih kompanija su mnogobrojni i različiti, a kao klijenti se pojavljuju države, korporacije, nevladine organizacije, međunarodne organizacije kao što su Ujedinjene nacije i pojedinci.

Dakle, postojanje privatnih vojnih kompanija je neupitno. Međutim, doprinos koji oni daju pružajući svoje usluge je još uvijek nerazjašnjen. Sve veće učešće u konfliktnim zonama rađa brojne zabrinutosti, od problema sa transparentnosti, preko zloupotrebe i narušavanja ljudskih prava i sloboda pa sve do zakonske neregulisanosti. Kao primjer navešćemo to da još uvijek

³⁵ U toku je spor koji se vodi pred Američkim sudovima o ovom pitanju.

³⁶ Foreign and Commonwealth Office: *Private Military Companies: Options for Regulation*, London: The Stationery Office, February 2002, p. 13.

³⁷ Mandel, Robert: *The Privatization of Security*, International Students Association, 41th Annual Convntion, March 14-18, Los Angeles, 2000, p. 13.

³⁸ Ibid.

³⁹ Primjedba autora.

⁴⁰ Fabien, Mathieu; Dearden, Nick, *op. cit.*, p. 6.

nije usvojen ni jedan pravni akt na međunarodnom nivou koji bi definisao ove kompanije, njihov rad, odnosno prava i dužnosti koje imaju. Brojne studije su se, doduše, bavile pitanjem međunarodnog pravnog položaja ovih kompanija i konstatovale da zaposlenici ovih kompanija mogu biti odgovorni po međunarodnom humanitarnom pravu, po međunarodnom pravu ljudskih prava, te krivičnim i drugim zakonima one države na čijoj teritoriji su angažovani. Međutim, podići optužnicu protiv njih, naročito u onim državama u kojima je pravni sistem slab, kao na primjer u Iraku, malo je vjerovatno.

S obzirom na to da subjekti privatnog sektora bezbjednosti, odnosno privatne vojne i bezbjednosne kompanije, djeluju na međunarodnom nivou, te da njihove aktivnosti imaju transnacionalni aspekt i posljedice, postoji potreba da se regulišu njihove aktivnosti.

LITERATURA:

1. Abrahamsen, Rita; Williams, Michael C.: „The Globalization of Private Security“, in: *The Globalization of Security*, Briefing Paper 05/02, The Royal Institute of International Affairs, London, 2005.
2. Brooks, Doug; Rathgeber, Shawn Lee: „The Industry Role in Regulating Private Security Companies“, *Human Security Bulletin: Security Privatization: Challenges and Opportunities*, Vol. 6, Issue 3, March 2008.
3. Confederation of European Security Services: *Private security in Europe – CoESS facts & figures*, Wemmel, 2008.
4. Daničić, Milan: „Privatne firme i upravljanje novom bezbjednošću“, *Bezbjednost Policija Građani*, godina 1, broj 2, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2005.
5. Daničić, Milan; Pavlović, Gojko: „Privatne vojne i privatne bezbjednosne kompanije kao činioci privatnog sektora bezbjednosti“, *Bezbjednost Policija Građani*, godina V, broj 1, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2009.
6. *Draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts*, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, November 2001.
7. European commission for democracy through law - Venice commission, „*Study no. 531 (2009), Draft report on private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*“, Strasbourg, 2009.
8. Gaston, E. L.: „Mercenarism 2.0? The Rise of the Modern Private Security Industry and Its Implications for International Humanitarian

- Law Enforcement“, *Harvard International Law Journal*, Volume 49, Number 1, Winter 2008.
9. Gumedze, Sabelo: *The private security sector in Africa-Country series*, Iss Monograph series, No. 146, July 2008.
 10. Gumedze, Sabelo: *The private security sector in Africa-Manifestation, challenges and regulation*, Iss Monograph series, No. 139, November 2007.
 11. *International transfer of arms regulations (ITAR)*. Vidi šire na: www.pmdtc.org/reference.htm
 12. Kontos, Alexis P.: “Private security guards: Privatized force and State responsibility under international human rights law“. *Non-State Actors & International Law*, Vol. 4, Issue 3, 2004.
 13. Kržalić, Armin: *Stanje privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini*, Centar za sigurnosne studije, Sarajevo, 2009.
 14. Mandel, Robert: “The Privatization of Security“, *Armed Forces & Society*, Vol. 28, Issue 1, Fall 2001.
 15. Milosavljević, Bogoljub: *Nauka o policiji*, Beograd, 1997.
 16. Pavlović, Gojko: „Privatna bezbjednost u Evropskoj Uniji – pravni aspekti i aktuelno stanje“, *Bezbjednost Policija Građani*, godina VII, broj 1-2, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2011.
 17. Pavlović, Gojko: *Pravo privatne bezbjednosti – uporedna studija*, Banja Luka, 2011.
 18. Perrin, Benjamin: „Promoting compliance of private security and military companies with international humanitarian law“, *International Review of the Red Cross*, Vol. 88, No. 863, 2006.
 19. Richards, Anna; Smith, Henry: *Addressing the role of private security companies within security sector reform programmes*, Saferworld, London, 2007.
 20. Romić, Miodrag: *Globalizacija i tranzicija*, Banja Luka, 2007.
 21. Schreier, Fred; Caparini, Marina: *Privatising security: law, practice and governance of private military and security companies*, DCAF, Geneva, 2005.
 22. Singer, Peter: *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2003.
 23. Small, Michelle: *Privatisation of Security and Military Functions and the Demise of the Modern Nation-State in Africa*, Accord, Occasional Paper Series: Volume 1, Number 2, 2006.
 24. Swiss Initiative in cooperation with the International Committee of the Red Cross: *Montreux document on pertinent international legal obligations and good practices for states related to operations of private military and security companies during armed conflict*, Montreux, 17 September 2008.

25. The Canadian Consortium on Human Security: *Security Privatization: Challenges and Opportunities*, Human Security Bulletin Vol. 6, Issue 3, March 2008.
26. The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces: *Private Military Companies*, DCAF Backgrounder, 04/2006. Dostupno na: http://www.dcaf.ch/publications/kms/series_backgrounders.
27. The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, „*Recommendation 1858 (2009), Private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*“, Strasbourg, 2009.
28. Veber, Maks: *Privreda i društvo - II knjiga*, Beograd, 1976.
29. Vejnović, Duško; Pavlović, Gojko: „Društveni ambijent i rekonstrukcija državnog monopola nad upotrebom sile“, *Defendologija*, godina XIV, broj 29-30, Banja Luka, 2011.

Владе Симовић*

Претходно саопштење
УДК 341.38(497.6).

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ПОСТДЕЈТОНСКЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ КАО НЕ/МОГУЋЕ ДРЖАВЕ

Vlade Simovic

Cultural–historical context of postdayton BiH as of an (im)possible state

Summary: This work tends to research and define historical parameters that lead to founding Dayton B&H and conditions of its future survival as a democratic state. This question concomitantly brings to discussion the concept of consociation democracy that was theoretically shaped and practically proved by Arend Lijphart. Its self-sustainability is especially important for the countries of the former eastern block and third world, which are most often religiously and nationally divided societies. That “circle” of countries includes BiH, whose former future is most often connected with question of (im)possibility of making a consensus as a key parameter of this model of democracy.

Keywords: BiH, divided society, Dayton peace accord, consociational democracy

Сажетак: Намјера је овог рада да испита и утврди историјске параметре који су довели до оснивања дејтонске Босне и Херцеговине и услове њеног будућег опстанка као демократске државе. Ово питање истовремено актуелизује концепт консоцијацијске демократије који је теоријски уобличио и практично доказао Аренд Лајпхарт. Њена самоодрживост посебно је битна за земље бившег источног блока и трећег свијета, гдје се најчешће ради о вјерски и/или национално подијељеним друштвима. Том „кругу“ земаља припада и Босна и Херцеговина чија се даља будућност најчешће везује за питање не/могућности успостављања консензуса као кључног параметра овог демократског модела.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, подијељено друштво, Дејтонски мировни споразум, консоцијацијска демократија

* Дипломирани политиколог (мастер) политичке аналитике и менаџмента. Тренутно похађа докторске студије политикологије на Факултету политичких наука у Београду.

Разматрање културно-историјског наслеђа Босне и Херцеговине упућује нас на истраживање идентификовања колективног идентитета људи на овом простору. То подразумева анализу настанка етничитета, дефинисање културних разлика и њихов утицај на остварење *дејтонске* државности Босне и Херцеговине. Тема се усложњава чињеницом да се, унутар балканистичког дискурса, културно-историјска специфичност Босне и Херцеговине трајно маргинализовала и потискивала. А требало би мислити обрнуто јер је овај простор, гледано из угла југословенског културног осјећања и политичке праксе, „кључар“ многих неспоразума и спотицања.

У прилог нашој тези свједочи и размишљање Иве Андрића изречено почетком прошлог вијека у докторској дисертацији *„Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“* гдје каже: „Од одлучујућег значаја је то да је Босну, у најкритичнијем тренутку њеног духовног развоја, у доба када је превирање духовних снага достигло врхунац, освојио један азијатски ратнички народ чије су друштвене институције и обичаји значили негацију сваке хришћанске културе и чија је вера – настала под другим климатским и друштвеним условима и неподесна за свако прилагођавање – прекинула духовни живот земље, изобличила га и од тог живота начинила нешто сасвим особено“ (Андрић 1995:33).

Изречену „особеност“ Андрић ће до краја изоштрети у приповијесци *„Писмо из 1920“* објављеној након Другог свјетског рата и сажети у метафору „Босна земља мржње“ (Андрић 1984:173-189). Овим се, именом и ауторитетом нобеловца, до краја илуструје наша теза о Босни и Херцеговини као дубоко подијељеном друштву.

Његова је теза изазвала низ опречних реакција муслиманских интелектуалаца током прошлог вијека од Шукрије Куртовића, Мухсина Ризвића, Нихада Крешевљаковића, Мухамеда Филиповића па све до Аленка Зорније који тврди да је цијела теза настала из „шовинистичких великосрпских разлога Андрићеве личне мржње према Муслиманима“ (Зорнија 1990:6).

Позадина наведених опречности и различитих видова рецепције сеже до крајњих дубина тектонских поремећаја на овим просторима који су и по признању самог Андрића вјерске природе. Из тих разлога анализирамо расправу Стивена Рансимана под називом *„Средњовековни манихеизам“* (Рансиман, 2008) у којој овај свјетски признати научник расправља о босанском богумилству, Цркви босанској и граничној линији хришћанско-кршћанског „сусрета“ цивилизација на овим просторима. Суштина његових спознаја скопчана је у чвориште сукоба хри-

шћанско-православне традиције писма/предања и хришћанског „помјерања“ предања у „корист“ овоземаљских црквених и свјетовних послова. Дуализам патарена-богумила, тадашњег домаћег становништва, представља једну врсту „тампон зоне“ и подједнако је поданички према и једном и другом „коду“ хришћанског расцјепа (Запад – Исток). Босанску „државотворност“ печати кулин-бановска (манихејска) традиција управљачке „сналажљивости“ која кулминира у владавинама Котроманића, Томаша и Томашевића. Ова политичка традиција је по поријеклу православна, по склоности јеретичка а у практичној реализацији (хришћански ратови и сл.) католичка. И то је, у најкраћем, босанска слика свијета која се агресивно радикализује најездом Османске империје, падом Босне (1463) и њеном постепеном исламизацијом све до Берлинског конгреса (1878) и доласка Аустроугарске окупације.

Православна црква опстаје захваљујући „релативној самосталности“ породица Косача („херцога од светог Саве“) и Павловића на данашњем простору Сарајева, Горњег Подриња и Романије док се католичанство „спасава“ у дисперзивно распоређеним посједима фрањевачких самостана. Из тих разлога многи данас „полажу право“ на средњовјековну Босну „посвајајући“ богумилско-османске остатке као „властиту баштину“. У томе посебно предњаче бошњачки историчари и политиколози ослањајући се, прије свега, на ставове водећег бошњачког филозофа Мухамеда Филиповића. Његова кључна студија *Хисторија босанске духовности* (Филиповић, 2004) утемељује „природну“ симбиозу дуализма Цркве босанске и исламског суфизма. Православни Срби су по том бошњачко-муслиманском концепту „реметилачки фактор“ јер не могу да „разликују“ Цркву босанску од Српске православне цркве.

Падом Османског царства и доласком Аустроугарске монархије јача католичко-хрватски елеменат којем Срби и Муслимани пружају организован отпор као новом окупатору. Муслимани се у то вријеме дијеле на *босанске* и *отоманске* идентификујући се у историјској свијести са два „митска“ догађаја. Први је буна коју предводи Хусеин-бег Градашчевић у борби против „осионих“ Турака, а други је гушење буне коју врши Омер-паша Латас „човјек од султановог повјерења“. На тој митској основи доласком аустроугарске окупације долази и до оштре поларизације између босанских муслимана. Условно речено, сљедбеници Омер-паше Латаса у већем броју одлазе у Турску док линија Градашчевићевих муслимана остаје у Босни.

Независно о томе што идеја о стављању Босне и Херцеговине под старатељство Аустроугарске монархије није имала исти одјек у свим сегментима програма националног интереса (хрватски национални програм добио је повлашћен положај) она је у већем дијелу свог манда-

та, бар формално, настојала да води релативно избалансирани однос према све три етничке групе. Отваране су и хрватске, и српске, и муслиманске читаонице, пјевачка друштва, соколска друштва, тежачке задруге, националне банке, штампарије, национална друштва, осниване националне и политичке странке.

Ипак, нерасположење због доласка Аустроугарске у Босну, Муслимани су драматично дијелили са Србима прије свега због снажне експанзије хрватских националних интереса под окриљем нове власти. Дистанца према Србима јављала се, прије свега, због тензија око аграрне реформе чије би извршавање ишло на штету муслиманског племства – ага и бегова, а од које би највећу корист имали хришћански, српски сељаци – кметови.

Међутим, тиме није остварен и крајњи циљ првог „високог представника“ Босне и Херцеговине Бењамин Калаја који, по угледу на немачку школу националног језика као духа народа, а по рецепту чикашке школе „топљеног лонца“, настоји да створи један (државни) језик и једну нацију. Његов покушај стварања Босне и Херцеговине, са Босанцима као јединственом нацијом и босанским језиком као његовим главним обједињавајућим фактором био је, прије свега, усмјерен на асимилацију Срба и Хрвата и њихово „утапање“ у замишљене Босанце. У том контексту Милорад Екмечић у књизи „*Дуго кретање између клања и орања*“ пише: „Од 1883. до смрти барона Калаја 1902. у Босни и Херцеговини било је забрањено употребљавање постојећих националних имена. Уместо тога, званично се наметала 'босанска нација'. Језик је називан босанским, цела историја је представљена као историја једног митског народа издвојеног од суседних Срба и Хрвата. Српска ћирилица је била проглашена 'босанчицом', надгробни споменици из средњег века – 'стећци' проглашени сведочанством постојања посебне 'цркве босанске' у средњем веку, на основу 'богумилске јереси'“ (Екмечић 2007:313).

Калајева идеја о стварању једнонационалне Босне и Херцеговине у којој би владао већински „босански“ народ прекинута је у раздобљу Прве (1918-1941) и Друге Југославије (1945-1992). Мирјана Касаповић констатује да: „Конститутивни избори за Босански сабор 1910. године упозорили су на два процеса од далекоснажне важности за друштвени и политички живот земље. Показали су, прво, да је у земљи била поодмакла преобразба вјерских и етничких заједница у националне, па су се вјерске курије стварно политички очитовале и као националне курије. Интенција уставаодаваца била је да се политички систем Босне и Херцеговине успостави на темељима политичког конфесионализма – под којим се мисли на уздизање вјере до начела политичке организације друштва, дакле на начин политичког живота који не раздваја политику и

религију, него допушта религијама да присвоје јавну сферу живота и претворе се у свјетовну власт – али се већ међу Србима и Хрватима увелико био претворио у модерни етнички национализам“ (Касаповић 2005:98).

Сабор је, дакле, био састављен према начелу размјерне заступљености вјерских курија. Према једнаком начелу био је састављен и Земаљски савјет, односно влада. Земаљски Штатут прописивао је да „свака вјероисповијест у сабору бира у земаљски савјет онолико чланова, колико јој према сразмјеру пучанства запада“ (чл. 39), па су у владу ушла четири православца, три муслимана и два католика, које су саборски заступници изабрали из својих редова. Била је то нека врста владе велике коалиције свих главних вјерских сегмената друштва. Истовремено, у саставу неких тијела примјењивало се паритетно начело. Штатут је прописивао да у трочланом Предсједништву Сабора морају бити заступљена „свака од трију главних вјероисповјести земље“ (чл. 23).

Битно обиљежје политичког режима Краљевине Југославије било је ограничавање демократије. Нарочито након проглашења Устава 1931. године када су забрањена сва удружења „на вјерској, племенској и регионалној основи“. У том раздобљу муслимани су изгубили онај облик самосталности који су имали у вријеме аустроугарске владавине, а Калајева идеја о босанској нацији остаће да тиња попут "запретеног жара" и да сачека за њих боља и срећнија времена. Закон о називу и подјели Краљевине на управна подручја из 1929. године подијелио је новоименовану Краљевину Југославију на девет бановина, а тиме територију Босне и Херцеговине у четири бановине: Дринску, Врбаску, Приморску и Зетску. Изузимајући Врбаску бановину сви остали дијелови Босне и Херцеговине били су, практично, спојени са историјским и етничким хрватским, српским и црногорским подручјима. Подјела није била национално неутрална, јер су у три од четири бановине на које је био подијељен простор Босне и Херцеговине Срби постали натполовична већина: у Дринској бановини чинили су око 65 посто, у Врбаској око 58 посто, у Зетској око 56 посто становништва, док су само у Приморској бановини Хрвати били већина од 77 посто становника. Тиме је српска релативна већина у Босни и Херцеговини – Срби су 1921. и 1931. године чинили око 44 посто становника земље – административним путем претворена у апсолутну већину на највећем дијелу простора Босне и Херцеговине (Касаповић 2005:102).

Нови ударац анексионо насљеђеној цјеловитости Босне и Херцеговине задала је успостава Бановине Хрватске 1939. године која је обухватала и дио Босне и Херцеговине на којем су живјели Хрвати. Са овом и оваквом подјелом Муслимани су територијално „припојени“ српском

етничком простору док су у духовном и националном смислу „континуирано“ својатани од Хрвата.

Још је отац хрватства, Анте Старчевић, сматрао да босански муслимани нису турског поријекла већ хрватског. Он каже: „Мухамедовци Босне, изузев поједине дошлица, нису турске пасмине; они су прави хрватски племићи; они су најстарије и најчистије племство Еуропе; међу њима су риедки, којим многе еуропејске династије нису премладе; прослављени на сабљи, само ако им се прилика пружи, они ће се прославити у свакој грани знања и умиећа; не буде ли те прилике, и они морају постати припузи, како су други хоџе постали и остали“ (Старчевић, 1945). Старчевићеве прогнозе обистиниле су се у Другом свјетском рату када је фашистичкој Хрватској припојена територија Босне и Херцеговине. Муслимани су се у великој већини регрутовали у њихове борбене јединице пристајући на синтагму „хрватског цвијећа“ све до краја рата и успоставе социјалистичке Југославије.

Збирно узевши од Берлинског конгреса па до краја Другог свјетског рата територија Босне и Херцеговине имала је један „пропали“ покушај успостављања владавине босанске (калајевске) нације и смјену доминације српског и хрватског етничитета. Зато се друга половина двадесетог вијека мора посматрати из тог контекста са посебним освртом на грађански рат у посљедњој деценији двадесетог вијека и питање националних идентитета која до краја нису ријешена ни почетком овог.

Прва Уставотворна скупштина ФНРЈ одржана је од 29. новембра 1945. до 1. фебруара 1946. године након засиједања ратних земаљских антифашистичких вијећа и већ је на тој скупштини јасно покренуто питање давања посебног етничког и националног статуса Муслимана. Милован Ћилас, замјеник министра за Конституанту и један од водећих партијских и државних идеолога у то доба, записао је да „парламент не може претресати питање да ли су муслимани национална група или нијесу... Али, пошто се стало на гледиште да свака националност добије своју буктињу (у југословенском државном грбу) онда у сваком случају мора бити пет буктиња“ (*Заседање...*, 1946:187). Пет је буктиња симболисало пет конститутивних југословенских народа: Србе, Словенце, Хрвате, Македонце и Црногорце.

Положај Муслимана у комунистичкој Југославији знатно је побољшан у односу на Краљевину Југославију понајвише из разлога што је још авнојевском одлуком од 1943. године Босна и Херцеговина „призната“ као конститутивна република нове Југославије. Већ је у то вријеме умјесто националне конституивности „протежирана“ територијална и она ће, као таква, опстати све до деведесетих година прошлог вијека.

А те ће године управо показати колико је тај приступ озбиљан „камен спотицања“ у формирању нових националних држава са простора бивше Југославије. Муслимани су временом мијењали и побољшавали положај властите „националне идентификације“. Прво су били Срби или Хрвати, потом „неопредјељени муслимани“, затим „неопредјељени Југословени“ да би почетком седамдесетих година религијска одредница муслиман почела да се односи и на етничку припадност.

Ослањајући се на филозофску тезу о томе да дух народа произлази из духа његовог језика водећи муслимански филозоф Мухамед Филиповић 1967. године, у сарајевском часопису „Живот“, објављује есеј „Босански дух у књижевности – шта је то?“ и констатује да је књижевност у Босни и Херцеговини признавана само као српска или хрватска, док је књижевност босанских муслимана тумачена или као српска, или као хрватска, или је одбацивана као страна – националном духу туђа, оријентална. Успут запажа „да је Иво Андрић нанио више зла Босни и Херцеговини него све војске овог свијета“ темељећи своју тезу о босанском духу преко збирке поезије „Камени спавач“ Мака Диздара инспирисаној старобосанском (патаренском) симболиком „богумилских стећака“ (Филиповић, 1967).

Овоме се супроставио Новица Петковић који истиче: „У овом случају, то босанско је могуће одредити, лингвистички речено, редукацијом свих варијаната на инваријантно, на онај нови и заједнички квалитет који остварују у књижевности све постојеће разлике, јер се једино тако може доћи до оног битног босанског што превазилази и националне и вјерске и обичајне посебности и различите везаности за културне центре изван Босне“ (Петковић, 1967).

Слиједећи лингвистичку логику можемо да закључимо да је Босни и Херцеговини недостајала још једна полуга варијантног (муслиманска нација) да би се уопште могло размишљати о инваријантном (босанском духу – босанској нацији). Након двије године од појаве наведеног есеја и полемике Петковић – Филиповић, године 1969. муслиманска религија постаје национална одредница што је потврдио и Устав из 1974. године. Муслимани су добили велико „М“ и постали један од југословенских народа.

Годину дана након признавања муслиманске нације Алија Изетбеговић пише „Исламску декларацију“ у којој закључује да модерно босанскохерцеговачко друштво, односно држава, може опстати једино као исламско у коме је већински народ муслимански (Изетбеговић, 2005). Због тога му је суђено на такозваном „сарајевском процесу.“ Овим је „Исламска декларација“ одаслала једну од најозбиљнијих порука латен-

тном национализму југословенског друштва чији је распад услиједио након дуготрајне кризе њеног идентитета. Као главни разлог истицано је да друштво није имало јасно одређен идентитет пошто је било уређено као конгломерат неусагласивих елемената и система (Голубовић, 1988).

Идеолошка комунистичка стратегија „заоштравања класне борбе“, пошто је уништила цивилну структуру друштва, претворена је затим у „заоштравање међунационалних супротности“ и, најзад, у идеју „националног ослобођења“ република бивше Југославије. Отуда распламсавање „етничких анархизама“ може да се схвати као посљедица недостатка политичке воље, али превасходно личне воље моћног предсједника, да се на свим структуралним нивоима југословенског друштва спроведе принцип стварања модерне политичке државе-нације по моделу већине европских држава. Са једне стране, идеологија „братства, јединства и равноправности југословенских народа“ искључивала је могућност да се једна етничка група наметне и да асимилије остале по принципу освајачког национализма 19. вијека. Такође, ниједна етничка група није била довољно супериорна за такав подухват. Са друге стране, никад није отпочео процес неутралног политичког стварања нације Југословена, мада су постојали добри разлози да се такав идентитет изведе.

Југославија је тако претворена у нереалну, идеолошку творевину унутар које су се изгледа једино реални показали интереси очувања партикуларизама који су изнутра слабили ову потенцијално јаку заједницу. Да није било тога, Југославија би вјероватно постала јединствен историјски примјер формирања државе на основама различитим од уобичајених оновремених прилика политичке доминације једне нације над другим.

II

Видљиво је, дакле, да југословенски интернационализам није ништа друго већ нови облик остваривања националних интереса. Национални интерес се појављује као изворан, а интернационални као изведен, као облик консензуса националних интереса. Југославизам као вид Словенског интернационализма није могао бити довољно чврсто тло за изградњу заједничке државе јужнословенских народа, јер је у суштини представљао само скуп неусклађених и чак конфликтних националних интереса. Посебно за Хрвате, а и за Словенце, он је био приврмени и пролазни историјски параван за изградњу властитих националних држава. И док су Хрвати и Словенци, а послије и Македонци и Муслимани, предано у сјени градили своје националне државе, Срби су покушавали да учине немогуће, да изграде Југославију.

Југославија је класичан и трагичан примјер како се држава не може градити ни на претворном интернационализму хрватског и словеначког типа, ни на жртвовању националног интереса, као што су то чинили Срби, али ни на било каквој ационалној идеологији. Јасно је да је тзв. етничко чишћење почело на Косову и то управо из редова једне националне мањине у мултинационалној држави. Но, у контексту доктрине „људских права“ та чињеница је била занемарена или, тачније, искоришћена против Срба у њиховом односу према другим народима бивше Југославије. Словеначка, хрватска а послвије тога и босанскохерцеговачка сецесија, у оквиру ове доктрине, била је протумачена као право појединачних, иако мањих националних групација на самоопредјељење до отцјепљења.

Тако су Срби који су са највећим бројем жртва учествовали у стварању југословенске заједнице народа, и то у два маха, у току Првог и Другог свјетског рата, били доведени у ситуацију потпуне националне обесправљености за коју нити су били спремни, нити су је очекивали. Парадоксално, на овај начин права мањина су избила у први план, док су, у исти мах, права националне већине оквалификована као нешто по себи сумњиво и увијек потенцијално доминаторско.

У атмосфери словеначког и хрватског сепаратизма, почетком деведесетих година двадесетог вијека, демократија и вишепартијски систем прихваћени су као логичан и исправан облик будућег устројства Босне и Херцеговине. Обнављање вишепартијског система означено је кроз „Закон о удруживању грађана“ којег је усвојила Скупштина СР Босне и Херцеговине (Ослобођење, 22.02.1990:3).

Најзначајније партије у Босни и Херцеговини са почетка деведесетих година двадесетог вијека биле су Странка демократске акције, Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница. Оне су, што је пракса у већини плуралних друштава, настале као производ линија друштвених расцјепа од којих је најснажнија национална подјела на Бошњаке, Србе и Хрвате. Ове су се три партије у предизборној кампањи наметнуле као национални покрети чиме су привукле гласаче и оствариле апсолутну изборну побједу. Њихова постизборна коалиција била је кратког вијека. Непомирљиви ставови о државној независности, а касније и о уређењу, довели су до трајног сукоба који је додатно усложнио већ подијељено друштво.

Идеја о независности Босне и Херцеговине обликована је у радикалним круговима муслиманске политичке елите предвођене Странком демократске акције. Ова је партија била подносилац Меморандума о независности Босне и Херцеговине који је усвојен муслиманско-хрватс-

ком већином у Скупштини Босне и Херцеговине. Овим су два конститутивна народа прегласала трећи чиме је извршена „тиранија већине“. Тиме је тек успостављени модел већинске демократије у Босни и Херцеговини показао своје слабости и лице „плуралног друштва“ са дубоким линијама друштвених расцјепа.

Одговор већине српских посланика на Меморандум Странке демократске акције био је формирање Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини (24.10.1991.). Осим тога Српска демократска странка организовала је плебисцит са питањем: „Да ли се изјашњавате да Босна и Херцеговина као равноправна република остане у заједничкој држави Југославији са другима који се тако изјасне?“. Већина изашлих гласача, углавном Срба, изјаснила се за останак у Југославији. Са друге стране, на референдуму одржаном три мјесеца касније, највећи број гласача, углавном Хрвата и Муслимана, изјаснио се за независну Босну и Херцеговину (Глас, 3.3.1992.). Дана 09.01.1992. године Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини проглашава Српску Републику Босну и Херцеговину.

Првог марта 1992. године муслимански криминалац Рамиз Делалић Ђело пуцао је у српске сватове испред православне цркве на Баш-Чаршији. Тада је убио младожењиног оца Николу Гардовића, чиме је симболички почео четворогодишњи рат у Босни и Херцеговини (1992-1995). Шестог априла 1992. године Европска заједница и Сједињене Америчке Државе признале су Босну и Херцеговину као независну државу. Дан касније, 07.04.1992. године Српска Република Босна и Херцеговина проглашава независност од Босне и Херцеговине и останак у Југославији. Предсједништво Босне и Херцеговине, које су у међувремену напустили Никола Кољевић и Биљана Плавшић, проглашава мобилизацију Територијалне одбране Републике Босне и Херцеговине и даје недјељу дана многобројним паравојним формацијама које су се појавиле на босанској територији да јој се припоје (Бугарел, 2004:93).

Свјесни политичке кризе страначки лидери одлазе у Лисабон гдје је португалски дипломата Жозе Кутиљеро понудио план за рјешавање кризе у Босни и Херцеговини. Према овом плану Босна и Херцеговина је требала да буде кантонизирана по етничком принципу. Све три стране су потписале овај докуменат (Лисабонски уговор) да би три дана касније Изетбеговић повукао свој потпис. По свједочењу Биљане Плавшић, Изетбеговић је повукао потпис под притиском Ворена Цимермана, америчког амбасадора у Београду (Плавшић 2004:146). Послије пропасти ових преговора рат се разбуктао, а све наредне мировне конференције до Дејтона биле су неуспјешне.

Преговори у Дејтону (Охајо, САД) трајали су од 1. до 21. новембра 1995. године. У Дејтону је постигнут споразум о Босни и Херцеговини као држави коју сачињавају два ентитета (Федерација БиХ са 51% и Република Српска са 49% територије). Два ентитета чине заједничку државу која према овом споразуму нема велики број заједничких надлежности што је у много чему чини конфедерацијом. Сваки ентитет има сопствени Устав, оружане снаге и могућност да успостави посебне и паралелне односе са Хрватском, односно Југославијом. Спровођење војног дијела споразума гарантовале су Снаге за стабилизацију (СФОР), а цивилног дијела Канцеларија Високог представника, Међународна полицијска мисија и Организација за европску безбједност и сарадњу (Бугарел, 2004:210).

III

Мирјана Касаповић у студији под називом „*Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна демократија*“ констатује да је дејтонско уређење Босну и Херцеговину обликовало као једну врсту „асиметричне конфедерације састављене од два ентитета: унитарне Републике Српске и вишеетничке Федерације Босне и Херцеговине“ (Касаповић 2005:151). Ентитети нису државне цјелине, али имају сва обиљежја државних јединица у саставу једне сложене државне заједнице. Статус ентитета као федерално-конфедералних јединица видљив је из уставног описа централних државних институција које су сведене на спољну политику и трговину, царинску, монетарну и миграцијску политику, контролу ваздушног простора, провођење међународних обавеза и прописа и регулисање транспорта међу ентитетима.

Федерација Босне и Херцеговине је подијељена на десет кантона који нису названи именима националних заједница које у њима превладавају. У политичкој пракси кантони већином фигурирају као територијално-политичке јединице доминантних националних заједница. Тако се хрватским кантонима сматрају западнохерцеговачки, херцеговачко-неретвањски, ливањски и посавски (кантони 2, 8 и 10) док се осталих шест кантона (1, 3, 4, 5, 6, 7, 9) сматрају бошњачким. Кантони потпуно самостално воде образовну, културну, медијску, стамбену, земљишну и социјалну политику, оснивају и контролишу властите полицијске снаге, а имају и одређена овлашћења у економској политици, посебно енергетској и туристичкој. Федерација Босне и Херцеговине има овлашћења у спољној политици, одбрани, међународној трговинској, економској, енергетској, монетарној и царинској политици, те у политици борбе против криминала. Кантони имају властите уставе, парламенте, владе, управу, судове, полицију и др.

Сажимајући наведене надлежности Мирјана Касаповић резимира територијалну аутономију и закључује да је територијална аутономија националних сегмената конституционализована на два нивоа: на ниво државе Босне и Херцеговине у облику ентитета и на нивоу Федерације Босне и Херцеговине у облику кантона. Потом, ова ауторка разматра питања размјерности и паритетности као начела успостављања главних политичких институција и консезус квалификоване већине и вето као правила одлучивања користећи основна (теоријска) начела успостављања консоцијативне демократије.

Представнички дом Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине састављен је према начелу „ентитетске паритетности“. Једна трећина чланова бира се у Републици Српској, а двије трећине у Федерацији Босне и Херцеговине. Други дом, Дом народа, састављен је према начелу етничке паритетности. Трећину чланова чини пет Срба које бира Народна скупштина Републике Српске, док двије трећине, пет Бошњака и пет Хрвата, бира Дом народа Парламента Федерације Босне и Херцеговине. Предсједништва оба дома чине по један Бошњак, Србин и Хрват. Савјет министара састављен је према начелу ентитетске паритетности. У њему не смије да буде више од двије трећине чланова са подручја Федерације Босне и Херцеговине. Пресједавајући Савјета министара, којем мандат за састав повјерава Предсједништво Босне и Херцеговине, именује министре и замјенике у појединим ресорима који су припадници различитих конститутивних народа. Тим уставним одредбама створене су нормативне претпоставке за формирање влада „велике коалиције“, то јест влада које ће чинити најзначајније странке конститутивних нација. Предсједништво државе бира се по начелу паритетности и чине га по један Бошњак, Србин и Хрват. Право вета није директно дато било ком члану Предсједништва, већ индиректно, преко Народне скупштине Републике Српске или у Дому народа Федерације Босне и Херцеговине. Одлуке о виталним интересима конститутивних народа обавезујуће су за Дом народа Федерације Босне и Херцеговине и Вијеће народа Републике Српске.

Резимирајући наведену структуру државне организације и низ других детаља, Мирјана Касаповић, ослањајући се на студије Аренда Лајпхарта (Лајпхарт, 1992) показује да је консоцијацијска демократија једини могући модел уређења политичких и друштвених односа који гарантује опстанак државе и демократије у вјерски и национално подијеленом друштву. Касаповићка доказује да је консоцијацијска демократија једини могући модел уређења политичких и друштвених односа у Босни и Херцеговини. До консоцијацијског уређења се дошло закључивањем Дејтонског мировног споразума којим је окончан рат, успостав-

љен нови модел државног уређења и конституисана данашња држава Босна и Херцеговина. Међутим консочијализам у Босни и Херцеговини суочава се са бројним потешкоћама.

Главни противник постојећег уставног модела државне демократије је бошњачка политичка елита. Она га никад није довољно прихватила, и цијело вријеме га жестоко оспорава. Мустафа Имамовић тврди да је међународна заједница „присилила грађане Босне и Херцеговине да прихвате постојећу ентитетску подјелу БиХ на етнонационалној основи. Таква структура БиХ нема ни хисторијског, ни етничког, нити економско-географског упоришта и оправдања. Једино су упориште агресија и геноцид. Отуда се резултати геноцида у државноправном смислу могу поништити само промјеном споразума из Дејтона и враћањем на темељне принципе ЗАВНОБиХ-а, чиме би се Босна и Херцеговина обновила као модерна грађанска држава“ (Имамовић, 2003:395).

Према овом размишљању грађанска држава је легитимизована „грађанским референдумом“ 1992. године на којем се за државну независност Босне и Херцеговине изјаснила већина грађана. Заступници босанског унитаризма тврде да се у Босни и Херцеговини природно и историјски обликовала једна нација коју чине припадници свих вјера који живе на њеном простору. По овој тези, иначе доминантној у бошњачкој политиколошкој мисли, испада да Срби и Хрвати у Босни и Херцеговини нису настали у „природним и повјесним“ процесима националних интеграција него су умјетни и насилни производи „политичке пропаганде из сусједства и црквених власти“ – плод дјеловања великокрпске и великохрватске националне „кртице“ која је босанске православце претворила у Србе, а босанске католике у Хрвате. Отуд и генерално питање о уставним носиоцима суверенитета гдје се „на мала врата“ поред конститутивних народа Срба, Хрвата и Бошњака „упорно“ инсистира и на националним мањинама – односно представницима из реда осталих.

Ново-стара мисао бошњачких филозофа, правника и политиколога, упорно доказује да је једини „даљни“ пут Босне и Херцеговине у прихватању модела већинске демократије коме је највећа препрека садашњи Устав и системска неконституивност представника из реда осталих народа за разлику од уставних и системских „рјешења“ из 1990. године.

Пресуда против Босне и Херцеговине у случају „Сејдић-Финци“ на Суду за људска права у Стразбуру само илуструју практичну актуелизацију наведене тезе са „несагледивим посљедицама“. Из тих разлога издвајамо недавно штампани зборник радова *Увод у политички систем Босне и Херцеговине – изабрани аспекти* (Гаврић, Бановић, 2009) и не-

што раније објављене радове у публикацији *Политичка и конституционална интеграција дубоко подијељених друштава* (Подунавац, 2008) у којима сви бошњачки аутори оспоравају рјешења из Дејтона без обзира да ли се ради о природи политичког система, базичном консензусу, Уставу, људским правима, правосудном систему, изборима и изборном систему, локалној самоуправи или процесу европских интеграција. Њихови приједлози анексираних измјена постојећег система доживљавају се само као „прелазни период“ до усвајања новог Устава као „заједничког“ производа босанско-херцеговачког народа.

За разлику од бошњачких аутора Мирјана Касаповић нуди модел акомодације као једини пут у даљем усавршавању Босне и Херцеговине. Њена теза о босанскохерцеговачкој акомодацији каже да свака политичка елита мора да одустане од својих максималистичких националних интереса и циљева у корист постизања компромисних рјешења. У том смислу она нуди поновну територијално-политичку реорганизацију. Констатује да Босна и Херцеговина није одржива као неетничка или „управно-територијална“ федерација по узору на Сједињене Америчке Државе или Њемачку, што је основа „теоријске мисли“ дијела бошњачких аутора. И да је у том смислу реалнија акомодација постојећих рјешења него њихово укидање.

Са те основе Мирјана Касаповић закључује да би, на концептуалном нивоу, највиши уступак морала да учини српска страна. Она је свјесна да се од српске стране не може очекивати да одустане од концепта националног територијално-политичког организовања и сматра узалудним инсистирање на томе. Према њеним рјешењима српској страни би било предложено преуређење садашње Републике Српске у два или три територијална кантона у којима би Срби била већина. Федерација Босне и Херцеговине би се могла територијално-политички преуредити тако да се од садашњих десет створи четири или пет кантона с хрватским и бошњачким већинама. Сви кантони чинили би федералне јединице Босне и Херцеговине као етничке савезне државе. Тиме би престале постојати и Република Српска и бошњачко-хрватска федерација као засебне државнополитичке цјелине. Истовремено, етничким кантонима били би нормативно допуштени различити облици културне, привредне и политичке сарадње. Тим би рјешењем, закључује Касаповићка, „...све стране нешто изгубиле и нешто добиле“.

Са овим Касаповићкиним рјешењима српска страна би изгубила највише јер би остала без властите „државе у држави“. Међутим, према овој ауторки, то би било надокнађено нечим што се дугорочно чини неупоредиво важнијим за легитимност и вјеродостојност српске политике у Босни и Херцеговини и према међународној заједници. Бошњаци и

Хрвати пристали би на територијалнополитичко организовање Срба у етничким федералним јединицама и на подручјима која су освојена рату и на којима се српски етнички сегмент територијализовао и политички институционализовао као већина. Бошњаци би добили интегрисанију државу од садашње Дејтонске, а Хрвати националну територијалнополитичку самоуправу у постојећим државним оквирима (Касаповић, 2005)

Изузимајући радове Ненада Кеџмановића, који у својој књизи „Немогућа држава“ улази у суштину линија друштвених подјела у Босни и Херцеговини објашњавајући је државном замисли која нема реално утемељење и која је као таква немогућа и осуђена на пропаст, Николе Поплашена који у студији под називом „Окодејтонска политика“ даје стручну анализу системског кршења Дејтонског мировног споразума и рјешења проистеклих из њега а на штету Републике Српске, Слободана Наградића, који у збирци расправа, есеја и чланака под називом „(У)топоси полуса мог“, а посебно у тексту „Ламент над Дејтоном“, а затим и у књизи „Политичке идеје и акција“, анализира у Дејтону успостављен систем на пету годину његовог потписивања у којем доноси бројне аргументоване критике на начин његове имплементације, досљедности, одрживости државних институција и успостављене политичке праксе, те анализе Сњежане Савић и Радомира Нешковића, могло би се закључити да Република Српска нема издиференцирану теоријску мисао поводом наведених питања. Мали је број стручних радова, а још је мање „заокружених“ политиколошких књига и студија на ову тему. Интелектуална јавност и политичка елита углавном се држе Дејтонског споразума као „светог писма“ и позивају на неприкосновену конститутивност народа и вјековну потврђеност културног идентитета и територијалног интегритета у оквирима свесрпског духовног простора. Теза је, нажалост, реал-политички гледано ризична јер не уважава основно сазнање о савременој политици као сталном процесу и „кварљивој роби“. Стога би било неопходно да се домаћи филозофи, историчари, политиколози, културни и јавни радници „озбиљније“ позабаве темом постдејтонске Босне и Херцеговине, ако ништа друго, а оно због потребе да се понуди и „треће рјешење“, а не да се „бира“ између бошњачке и хрватске политичке мисли. Или, што је поразније, „одбија“ и једно и друго.

Први „превиђају“ да илузорни идентитет неминовно производи илузорне вриједности, док други „заборављају“ да је Дејтонски споразум већ акомодирао српско-хрватски консензус и то на штету Срба (губитак Републике Српске Крајине, политика „штапа и шаргарепе“ на Косову, „предаја“ Сарајева, Брчког и сл.). Теоријска „рјешења“ Мирјане

Касаповић која нуде да се на уступцима једне акомодације изврши и друга, теоријски су неутемељена и политички нереалана.

Из свега наведеног може да се „наслути“ да је будућност Босне и Херцеговине у преговарачкој „редефиницији“ прве „акомодације“ како би се могло да размишља о „другој“, али то је ризичан процес политичког авантуризма. Ово би значило да је „поновну“ Босну и Херцеговину могуће сагледавати и рјешавати у оквирима контекста (нових) међудржавних договора Србије и Хрватске у којима се не рјешава само питање будућности „немогуће државе“ Босне и Херцеговине него и питање Косова, повратка Срба у Хрватску и многих других неријешених питања. Ту врсту „државно-демократског“ питања политиколошка мисао у Републици Српској није до краја артикулисала.

Литература

1. Бугарел, Ксавије (2004) „Босна: анатомија рата“, Фабрика књига, Београд
2. „Глас“, дневни лист, Бања Лука
3. Голдсворти, Весна (2006) „Измишљање Руританије. Измишљање маште“, Београд
4. Голубовић, Загорка (1998) „Криза идентитета савременог југословенског друштва“, Филип Вишњић, Београд
5. Екмечић, Милорад (2001) „Спољни узроци грађанског рата у Босни и Херцеговини 1992“, у: „Почетак рата у Босни и Херцеговини – узроци и посљедице“, Удружење Срба из БиХ у Србији, Београд
6. Екмечић, Милорад (2007) „Дуго кретање између клања и орања“, Завод за уџбенике, Београд
7. Ериксен, Томас Хилан (2004) „Етницитет и национализам“, Библиотека XX век, Београд
8. Зборник радова „Увод у политички систем Босне и Херцеговине – изабрани аспекти“ (2009), Сарајевски отворени центар – Фондација Konrad Adenauer, Сарајево
9. Изетбеговић, Алија (2005) „Сјећања – аутобиографски записи“, ОКО, Сарајево
10. „Јавност“, страначки лист СДС-а, Сарајево

11. Касаповић, Мирјана (2005) „Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава“, Политичка култура, Загреб
12. Кеџмановић, Ненад (2007) „Немогућа држава“, Глас Српске, Бања Лука.
13. Лијпхарт, Аренд (1992) „Демократија у плуралним друштвима“, Глобус, Загреб
14. Лолић, Маринко (2000) „Хегелово схватање језика и проблем идентитета“, у: часопису „Филозофија и друштво XVI“, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд
15. Наградић, Слободан (2004) „(У)топоси полиса мог“, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Градишка
16. Наградић, Слободан (2010) Политичке идеје и акција, Књижевна заједница „Васо Пелагић“, Бања Лука
17. „Ослобођење“, дневни лист, Сарајево
18. Петковић, Новица (1967) „О једној доследној недоследности“, у: часопису „Живот“, XVI бр.3., Сарајево
19. Плавшић, Биљана (2004) „Сведочим“, Триопринт, Бања Лука
20. Подунавац, Милан (2008) „Политичка и конституциона интеграција дубоко подијељених друштава (зборник радова)“, Фондација Heinrich Völl –
21. Поплашен, Никола (2006) „Окодејтонска политика“, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево
22. Рансиман, Стивен (2008) „Средњовековни манихеизам“, Градац, Чачак
23. Старчевић, Анте (1945) „Изабрани списи“, ХИБЗ, Загреб
24. Тодорова, Марија (1999) „Имагинарни Балкан“, XX век, Београд
25. Филиповић, Мухамед (1967) „Босански дух у књижевности – шта је то?“, у: часопис „Живот“, XVI бр. 2., Сарајево
26. Филиповић, Мухамед (2004) „Хисторија босанске духовности“, Свјетлост, Сарајево
27. Шуберт, Габријела (2006) „Имагинарна географија Балкана“, у: „Свој и туђ – слика другог у средњоевропским и балканским просторима (зборник радова)“

П Р Е В О Д И

Валериј Николајевич Расторгуев*

НЕ БИ САМО СРБИ ХТЈЕЛИ ПОСТАТИ ГРАЂАНИМА РУСИЈЕ, ВЕЋ И РУСИ ...

**Професор Валериј Расторгуев о одбијању Русије да одобри
косовским Србима руско држављанство**

„О каквој правди то говориш? Не задужује ли Бог нас сваки дан више него што ми можемо платити? Па ипак се Бог не жали на невраћање. О каквим законима ти говориш? Ко није у стању испунити и онај минимум дужности, што од њега закони траже, не може се назвати ни грађанином, још мање херојем, а најмање светитељем.“

Свети Николај Српски, Мисли о добру и злу

I Реакција Кремља

Овај текст почео сам писати прије недјељу двије. Али одложио сам да га завршим након што се руске власти одреде према захтјеву косовских Срба за додјелу руског држављанства. Надао сам се да ће пред изборе не само владајући него и невладајући, праведни и неправедни, саопштити, замислити и одговорити – барем на нивоу предизборних парола и обећања. Тада ћу и одлучити за кога гласати. А ако сазори мисао о помоћи Србима, може се притиснути власт, помоћи јој у избору политичког рјешења за реалну подршку нашој браћи. И на крају, само се појавила дуго очекивана званична информација: „Захтјеву косовских Срба руском руководству са молбом за додјелу руског држављанства не може се удовољити по одредбама руског закона о држављанству“. То је сухо саопштио на конференцији за новинаре званични предстваник руског Министарства иностраних послова. Сада се појавила могућност да се каже мишљење о суштини проблема и позиције руског руководства. Али најприје о позицији.

* **Валериј Николајевич Расторгуев**, доктор филозофских наука, професор Московског државног универзитета, замјеник главног уредника часописа „Трибун руске мисли“. Текст је писан специјално за „Руску народну линију“.

Као прво, добро је већ то што је дат одговор који садржи макар какво било образложење с охрабрујућим моментом: предсједник Русије дао је налог да се укаже хитна помоћ косовским Србима (авиони Министарства за ванредне ситуације са теретом намирница и стварима за прву помоћ већ је упућен у Србију). Важно је што се интензивно трага за „политичко-дипломатским средствима судјеловања у обезбјеђењу законских права и интереса Срба који живе на Косову“. Надаћемо се да иза тих неутралних ријечи и формула стоји политичка воља и дугорочна стратегија не само у односима са Косовом већ и у односу према словенској проблематици у цјелини.

Као друго, српска трагедија и обраћање косовских Срба Русији убиједили су све мислеће људе у следеће: словенски вектор вањске и унутрашње руске политике мора бити у центру пажње власти и грађанског друштва. Мора бити из простог разлога што је руски суперетнос противприродно раздробљен, што се не може и не мора продужити вјечно, а источноевропске словенске земље, поставши једним од најзначајнијих етнокултурних сегмената ЕУ, имају посебне историјске и цивилизацијске везе са Русијом. Велики дио словенских народа – наши су истовјерници и наша браћа. За њихову слободу и независност проливиено је много руске крви. У току дугог послеријатног времена створили смо јединствен економски и политички, правни и културни простор, а велика већина Словена до скоро су знали руски језик и користили се њим као језиком међународних односа. Било би бесмислено изгубити све и одмах. Ипак до данас, штавише, замисли о разради значајног и приоритетног усмјерења није било ни у помену. О томе смо већ говорили недавно у вези са судбином јединственог у свијету научног и образовног словенског центра – Државне академије словенске културе која је око 20 година уназад преузела на себе мисију оснивања јединственог културног и образовног простора словенских земаља („Чудовишни притисак на Академију словенске културе врши се од момента њеног оснивања“). До сада задовољавајуће рјешење будуће акаемије није нађено, иако мали покрети јесу учињени. Када је ријеч о оним судбоносним данима када је НАТО армада бомбардовала Београд, студенти и професори Државне академије на кољенима су се молили у храму академије за Србе...

Као треће, изузетно је важан војни апскет проблема. Сви знају да је „балкански чвор“, који одавно називају буретом барута Европе, то је скоро најопаснија болна тачка у свјетској политици у читавој новијој историји. Ако се вјерује да ћемо у скоријем времену сазнати, да ли ће се ударати темељ сада дугорочне вањскополитичке стратегије, која има изражен словенски вектор и подразумејивава ризике повезане с балканс-

ким фактором који има најисправнији однос и са обезбјеђењем националне сигурности Руске Федерације и са реализацијом евроазијског пројекта. О том аспекту геополитичке игре не једном је говорио и познати Збигњев Бжежински. На примјер у „Шаховској табли“ он је говорио управо о евроазијским Балканима, који се простиру на обе стране неизбјежно појављујуће транспортне мреже, која се позива на уједињење „по правилнијем правцу најбогатијих рејона Евроазије и најразумније развијених рејона Запада с крајњим тачкама на истоку“. Како је то тужна судбина не само Балкана него и свих словенских земаља и народа постала у суштини размјена карата у великој политици, гдје је некадашња улога Русије јавно ослабљена у поретку, из чега је то произашло управо у моменту када се ниво пријетње скалира. Многе словенске земље данас су смјештене на „линију ватре“ у случају могућег заоштрења односа између Руске Федерације и Европске уније. Грузијски конфликт је у пуној мјери показао колико је реалан такав преокрет дешавања: данас добри партнери, сутра рат. Преобраћање словенских земаља у минско поље то у суштини није ништа друго него изоштрена и осавременењена форма политичке словенофобије и русофобије – болести која је у ранијим временима била својствена као познато међу свим европејцима.

На фону тих проблема одговор из МИП-а чини се у неколико неодређеним и удаљеним и више од тога, он ствара лажни утисак да је проблем скинут иако, шта-више, није постављен на прави начин. То се тиче не само његовог геополитичког и војног аспекта, већ и посебно унутрашње политике. Ради се о томе што закон о држављанству није устав који је тешко, а некада и немогуће измијенити. У сваком случају, закон није дарована виша истина, да би се на њега позивали као на крајњу инстанцу. Закони су једино инструменти који се налазе у рукама законодавца. А инструменти се могу и требају усавршавати у интересу земље, грађана, земљака, милом или силом одвојених од отаџбине, а такође и у интересу и страних држављана који би жељели добити држављанство Руске федерације. О томе би било корисно говорити пред изборе законодавцу: нека кандидати и лидери странака одговоре, како намјеравају ријешити нове задатке од који је један болна српска тема. Ако неће или не могу – нико их не тјера на власт, према врећи и закрпа.

Добар закон мора регулисати могућност рјешавања проблема те врсте: нисмо ми ради закона, већ закони ради нас. Неколико сам се година бавио теоријским и практичним аспектима функционисања тог правног института у Русији. Крајем 90-тих учествовао сам у оснивању Експертског савјета Комисије при институцији предсједника Руске Федерације за питања држављанства (радом су руководили О.Е. Кутафин и А.В. Серегин). На жалост, тај савјет није довео до краја започетог

рада због сталних помјерања у руководству. Али теоријска резерва била је изузетно интересантна: научници, политичари и законодавци су у почетку радили повезано. Из тог разлога дајем себи рачуна уколико су наши закони далеко од потребе времена. А питање косовских Срба и њиховог захтјева, иако и нема једноставног рјешења у оквирима важећег законодавства (тим више што се и сами Срби не слажу да распарчају своју земљу и преселити је у Русију), појављује се као озбиљан изазов, који треба достојан, разуман и довољно оперативан одговор.

II Реакција Русије

Сада о главном – о духовном, метаисторијском смислу претходног. Знам да су се међу онима који су се прикључили великом скупу православних на дан боравка Покрова Пресвете Богородице у Москви, многи молили за прогоњену браћу по вјери. Ти прости православни људи који су данима и ноћима одолијевали искушењу врућине и властите немоћи већ су направили свој избор о цивилизационом путу Русије – избор који по вриједности и чистоти нећемо упоређивати са изборима који још нису прошли, али који већ у себе упијају све замисливе нечистоте политизованог друштва. Такав скуп, отријезниће политичку публику, а ако не отријезни, ипак ће је уплашити: страх Божији сваким знаком. Тако су мислили вјероватно и Срби, знајући ипак цијену ријечима и демократији...

Косовским Србима демократски свијет није одбио ништа, у првом реду у праву на извозну демократију. То није жалосно. Жалосни су идеали демократије, погажени од њихових „приватизатора“, но то је већ друго питање. Узрок девалвације идеала разумљив је и прозаичан и демократија није уз ово. Просто, на прелазу миленијума десила се хиперпродукција „демократије за извоз“ – са залихом за стољеће, али са роком чувања до првог политичког отопљења. Послије тога производ непријатно замирише и разложи се на саставне дијелове – лаж и насиље. „Није „произвођач добра“ отказао Србима и право на заштиту, као што ником није отказао. Чак је не треба ни тражити – сами долазе и доносе је. Стотине хиљада мирних грађана, убијене и напаћене дјеце и омладине, жена и старца (оклеветане и предане војнике нико није рачунао), леже у родној земљи – вијетнамској, југословенској, ирачкој, либијској... То је резултат само тога што су њихова права „(за)штитили“ странци – цивилизатори – у првом реду праунуци ловаца на скалпове, који су ловили слободу. Међу прецима садашњих брижника за такве слободе сусретали су, говоре, часни добитници, који су нудили само квалитетну робу. Тако су се сложила њихове представе о части, добром поретку и чак о изворној вјери.

Али како се ми не бисмо односили према сличним цивилизаторима, могуће је поштовати „једнополарне“ Американце, који никоме не допуштају да своје грађане некажњено истребљава, гдје год се налазили. Могу се поштовати и руски политичари који желе да подигну статус руског држављанства по угледу на САД (недавни примјер – заштита наших пилота ухапшених у Таџикистану). Могуће да су косовски Срби размишљали и о томе да Русија одобревши им држављанство, преузима дио одговорности за њихову безбједност. За њих је то важно пошто им је демократски свијет отказао одједном право на живот, на своју земљу, на будућност својег народа. Ради тога да не би геноцид називали геноцидом, професионалне убице су га назвале мировном операцијом, која ће се продужити до последњег. До последњег косовског Србина. У то пак нема сумње. Бесмислено је обраћати се другима са молбом да се престане са двојним стандардима, да се не буде крволочан, не износити на продају органе, будући да се не преправља на обрнуто, да они нису ни криви у суштини: такви су се родили или постали након обраћења. Не суде сада изопачене, јер као да им је тако у роду записано, а суди им онај ко осуђује. Цивилизатори су подијелили свијет на цивилизоване народе и варваре (донора), сврставши себе у касту судија, одвојивши добро, али не од зла (они су на тој страни), већ од његових изворних дјелатника, а такође ставивши себе у касту лицемјера-земљомјераца, који проводе границе између својег и туђег. Гледајући на политичку карту, опадају и све сумње, одмах постаће јасно, ко и зашто је цртао границе. Због тога су се Срби и обратили за помоћ, за држављанством, не својим целатима, већ Русима у последњој нади да неко ипак није прошао супротну школу.

Могу ли Руси разумјети Србе? Свакако. Русима је та хемија (разлагање демократије на саставне дијелове) такође добро позната, осим можда што се „вањском заштитом“ све добро завршило. Руси не слушају „добре савјете“ о неопходности одустајања од поновног наоружавања и потрошне предратне трке у корист оснивања јединствене „антитерористичке“ западно-руске војне машине – савјете који константно долазе од јабучних миротвораца и масонске партије, која показује ако не успјешност, а онда снагу зидара (чак су Прохорова појели с изнутрицом – парама). Руси су се навикли на такву демократију – свакако они који су је преживјели. Али смрт у Јељциновом времену у многим годинама постала је изворни министар здравствене заштите и старања о дједи, мајкама и старима у нашој земљи: цифра жртава давно је премашила број палих у свјетским ратовима. Некидан сам учествовао на Сверуској конференцији „Од СССР-а ка Руској Федерацији: 20 година биланс и лекције“. Међу организаторима је седам института Руске академије наука. Водећи научници, познати академици, који познају вриједност ријечи,

показивали су графике смрти и оперисали са бројкама од стотина и стотина хиљада, милиона, десетина милиона...

Руси нестају због многих узрока – од смрада лажи и издајства, од „доступне“ медицине и лажне фармације. Продају органе, а још нерођене а осуђене изрезаће (по закону) из мајчине утробе. Ветеране и старце трују и даве закупци станова, међу којима се води изворни рат за тржиште. Статистика шути о жртвама тог беспоштедног и нечасног рата – или не смије отворити уста, или је умрла. За нерођене се траже „планери породице“ и таква фармацеутска средства /Русија је свјетски лидер у производњи и продаји биолошких отпада – сировина за производњу препарата који наводно продужују године онима који су у стању да плате. За рођене и породичне потрагу воде јувенални монструми, који су већ претворили у пакао значајан дио Европе, гдје дјецу, одабрану из разних разлога, и то без објашњења мајкама и очевима, предају перверзњацима на васпитавање. Треба ли продужити? Вапијућа неписменост узела је у руке управљање науком и образовањем, зеленаштво је на своја нејака плећа свалило бригу о руском прогресу и модернизацији, а незамјенљиви менаџер већ се побринуо и о националној енергетици, и о иновацијама и о нанотенковима за реформу наше војске...

Читајући обраћање представника српске интелигенције предсједнику Русије са молбом за одобрење руског држављанства косовским Србима, ја сам срцем схватио смисао њиховог писма. Оно је упућено не толико властима Србије, иако је праведан прекор очигледан, не толико садашњем предсједнику Русије, иако свјетло наде могуће јесте у њиховим душама (чак је била адекватна и храбра реакција на истребљивање Осетинаца) и не толико нама, садашњим грађанима Русије, колико Богу. Само његово милосрђе не познаје границе, за разлику од нашег непотпуног и чешће привидног или показног милосрђа, што понекад буде лошије охолости: „пожељећу – добром ћу заплакати, пожељећу – погазићу“. Да и подршка Србима од стране одвојених лица или организација понекад има сумњив карактер: зашто не подсјетити о себи, не показати милосрђе, не посаветовати Србе да освоје Сибир на примјер? Али нико од нас не тражи милостињу, не тражи ни земљу – од нас тражи једно: да будемо људи достојни својих предака. Да ли смо ми достојни да се назовемо Русима? – о томе се ради. И частан одговор, иако је сасвим познат, многе вријећа.

Ако су великоруси као читав народ руски заборавили смисао својег општег имена (као резултат русофобске тираније и крваве борбе русофоба с тобожњом пријетњом „великоруског шовинизма“, а у нашим данима са либералним страшилом „руског фашизма“), да ли је он способан да схвати бол косовских Срба? Ако је народ узео као датост соп-

ствено раздвајање и затирање руског језика – највеће творевине многих покољења Великоруса, Украјинаца, Бјелоруса и многих других народа, може ли он устати у заштиту косовских Срба, од којих се тражи да „скроз-наскроз“ забораве отаџбину, како би се жељезна врата Европе отворила том дијелу земље, коју су им дозволили сачувати? То је тешко питање. Да би се одговорило на њега потребно је најприје савладати гордост, замијенивши је покајањем и вјером. Да би смо смањали нашу охолост корисно је понављати Молитву о отаџбини Светог Атанасија (Сахарова): „Чувајмо прво љубав према теби, вјеренику душама нашим, нашем Господару и Добročинитељу, мајци наше цркве православне и њеног устава, према Отаџбини нашој, Светој Русији и њеним светињама, према споменику отаца наших и благочестивим обичајима и завјетима предака.“

Обраћање српске интелигенције, као и молба самих косовских Срба руској вертикали власти, многи су схватили као случај: и заиста, какав смисао се јавља према братским осјећајима људи који стављају знак једнакости између цивилизације и тржишта? Један од најважнијих (без ироније) лидера Русије предложио је успостављење односа чак са братском Украјином, на примјер „цивилизовано, то јест на основу тржишних односа“. Мислим да је то примједба, али не ријетка примједба, у духу времена. Из тог разлога, говорећи о оснивању или суоснивању општег дома – Евроазијског савеза, лидери заинтересованих страна не излазе у „филозофска беспућа“, а почињу и завршавају аргументацију у корист пројекта позивањем на голу економску корист за власнике – „пузећу корист“ у њеном најпримитивнијем тумачењу, као што то раде учитељи“ – европејци, цивилизатори.

Главно питање које су поставили косовски Срби, по мени, принципјелно је важно ради нас самих: могу ли говорити о цивилизацијској мисији Русије људи, ради којих су мјерила достојанства постале величине положаја, а мјерила љубави или нељубави – голи интереси? Не, и не може бити братства, ако је твој брат – Велики брат, и уз то моћан и богат. Због тога не, не на саму садашњу Русију, лихварску и продану, већ једино на Божју милост и његову љубав према Русији могу рачунати косовски Срби. Ако Бог заиста воли Русију (а како би могло бити другачије, када је сама историја свједок томе), нека онда уразуми мајку Русију у њеном садашњем облику! Прије двадесет година написао сам малу књигу „*Зашто Бог воли Русију?*“ и од тада тражим одговор. Зна да он види што ми не видимо. Али једно је јасно: не воли он наш државни апарат, као по правилу нечовјечан, уз то чак вјечно неисправан и туп, већ нашу Отаџбину, која не заборавља на горњу отаџбину. Воли он и народ, који није изгубио вјеру и који није заборавио да Рус није наци-

оналност већ служба. Свједочанство томе је Велики православни скуп, а у суштини – противскуп злу у свим његовим облицима. И нека нам „мање зло“ вришти на ухо: „изабери мене, ја ћу ти послужити!“ Није злу и злоби пут у срце, познато је Господу. И помоћ братским народима не одбија од Великоруса друге народе Русије, у *том броју* исламске вјероисповијести, као што није одбијала и у прошлим временима, будући да их и привлачи Русима не безвјерност и равнодушност, већ добра и просвијетљена православна вјера, не слабост већ снага духа.

Размишљајући о ријечима браће Срба, ухватио сам себе у бунтовничкој мисли: ја, грађанин Русије, не осјећам се тако. Нисам полагао заклетву раздвојеној, ускраћеној Руској Федерацији и остаћу грађанином Русије, коју је ред заборавити. Али ја никада нисам признао законитим подјелу земље мојих предака, чак ако власти, а потом и народ, навикну да поштују устав, не признајем ни сам устав, ако буде тражио од мене да заборавим. И Срби маштају и размишљају о тој Русији о којој мислим и ја.

Молба косовских Срба је, у суштини, и молба Руској Федерацији да постане Русија, да врати себе ради почетног сјећања. И то није молба, већ нешто немјерљиво веће – вјера.

Са руског превео:

Немања Наградић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

KOLEKTIVNI IDENTITET - *QUO VADIS?*

/ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog – „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, „Službeni glasnik Srbije“ – „Beogradski centar za bezbjednosnu politiku“, Beograd, 2011., str. 292. /

Dvadeseti vijek je vrijeme nastanka i razvoja društvene nauke ili društvenih nauka kao takvih. U fundamentalnom obliku razvili se ekonomija, pravo, sociologija, ali i politikologija i u njenom okviru niz disciplina koje su se manje ili više profilisale u pravcu proučavanja međunarodnih odnosa – međunarodni odnosi, međunarodna politika, međunarodna ekonomija, geopolitika. Promjene u odnosima među državama i globalnim relacijama koje je unio Prvi svjetski rat inicirale su njihova posmatranja i uopštavanja i definisanje teorijskog pristupa međunarodnim odnosima kao i njihovom svrstavanju u dvija velika – globalna okvira realističkom i liberalističkom kao odraz dva globalna pogleda na svijet – realističkog i idealističkog koji su se prethodno, kao i kasnije, smjenjivali u međunarodnoj politici bez obzira na okvire, razmjere i nivo teorijskog određenja međunarodne stvarnosti i političke pojavnosti u trenutku definisanja, kao i procesa kojima su određene pojave u međunarodnim odnosima, kao tvorbeni elementi, pripadali.

Oba generalna teorijska pristupa uspostavljene kao racionalni teorijski pristupi, i *realizam* zasnovan na prihvatanju anarhične prirode i prirodne suprotstavljenost i sistemu država, kao i *liberalizam* zasnovan na uspostavljanju kolektivne bezbjednosti, saradnje i kolektivne svijesti među državama i moralnosti u političkom procesu, postavljena su na osnove suverene „*vestfalske držve*“, uspostavljene 1648. godine, kao isključivog subjekta u međunarodnim odnosima odnosno subjekta iz kojeg se izvode svi dalji elementi i procesi međunarodne politike. Promjene u međunarodnom okruženju definisane pojmovima kolektivnog, međunarodne bezbjednosti, sistema, komunikacije i integracija bili su imanentni liberalističkim teorijama koje su ih prihvatale kao definišuću osnovu koja je služila i za analiziranje dalje predviđanje kretanja među državama, i definitivno određujući međunarodne odnose ne samo kao deskriptivnu, već i metodološki zaokruženu naučnu disciplinu. S druge strane, realističke teorije, zatečene kolektivizacijom i integracionim procesima, izlaz su našle u prihvatanju uloge međunarodne strukture i strukturalističkoj modifikaciji zasnovanoj na teorijskom uspostavljanju te modifikacije

od strane Keneta Volca (Kenneth Waltz) krajem sedamdesetih godina prošlog vijeka. Oba teorijska pravca prihvatila su međunarodno društvo kao društvo suverenih država koje i dalje *određuju* međunarodnu strukturu, svaki na svoj način. Određenost te strukture na osnovu suverene države koja suvereno raspolaze svojim unutrašnjim i međunarodnim pravima nije postavljala u prvi plan pitanje *supradržavnog kolektivnog identiteta* sve do pojave Evropske unije početkom devedestih godina 20. vijeka. Djelimično transcendiranje suvereniteta na supradržavne tvorevine u Evropi iniciralo je pokušaj izgradnje *socijalnog konstruktivizma* kao teorijskog pristupa čiji je cilj da definiše rezultate brojnih integracionih procesa u globalnom ili globalno-regionalnom okviru.

Identifikacija država i nacija, kao isključivih nosilaca suvereniteta i kolektivnog identiteta, takvim evropskim procesima dovela je do postavljanja (re)definisanja kolektivnog identiteta kao istraživačkog pitanja u novoj post-hladnoratovskoj agendi međunarodnih odnosa u Evropi, posebno krajem osamdesetih i početkom devedestih godina prošlog vijeka. Norveški istraživač Iver B. Nojman (Iver B. Neumann) ideju kolektivnog identiteta zasnovao je na hegelijanskoj dijalogiji i dajlektologiji posmatrajući razvoj dihotomije *sopstvo-drugo* kao ideju da „poznavanjem drugo sopstvo stiče moć da dadne ili uskrati priznanje, kao bi se, istovremeno, i samo konstituisalo kao sopstvo“, ali i pokazujući i ograničenja te dihotomije „u proučavanju svjetske politike“. Dajući u uvodu kratak pregled etnografskog, psihološkog i evropsko-filozofskog pravca u istraživanju identiteta, autor metodološki do kraja iscrpljuje pravac „*istočnog skretanja*“ u istraživanju fenomena „*evropskog identiteta*“. Već u samom početnom objašnjenju autor svoju „evropskost“ identiteta diferencira od hantingtonovskog „civilizacijskog identiteta“ definišući ga kao preširok okvir koji bi mogao *proizvodnju drugog* da postavi kao široki okvir integracije, a ne diferentne definicije zajednica.

Kolektivni identitet je činjenica koja postoji kao društveni fenomen koji se kristališe koristeći dihotomiju *sopstvo – drugo*, odnosno kako se na principu postojanja stranaca kao marginalne pojave, *sopstvo* stvara i kako razlikuje od *drugog* kao dio procesa stvaranja identiteta i gdje su granice tog razdvajanja. Zbog toga autor postavlja pitanje kako je Evropa umiješana u djelovanje svjetske političke prakse kroz nastojanja da proizvede drugo. U gradnji „evropskog identiteta“ kao alternativni evropske kontinentalne filozofije ključnu ulogu igraju Evropi najbliži „*istočni drugi*“ iako ima mnogo „*istoka* u svijetu“ čija je generalna svrha izgradnja identiteta.

U definisanju identitetske *drugosti* Nojman nudi nekoliko modela. Prvi je *tursko drugo*, prema kojem je, zahvaljujući činjenici da su ne-Evropljani Saraceni i Turci ugrozili Evropu i konačni definisan sam post-renesansni *evropski identitet* pokazalo se i kao definitivno uspostavljen kao kontinentalni

идентитет јришћанства насупрот исламу. No, иако је Турска, дуго „bolesnik na Bosforu“ била европско друго, од почетка 19. вијека, преко младотурске револуције и Атауркових реформи до чланства у НАТО-у, диференцирала се „нова исламска другост“, различита од турске која је добила категорију пријателјства.

Umjesto „Турске као другог“ европски идентитет као сопство налази ново *друго*: Русију. У контексту Европе Русија се посматра као простор у којем се моћ веће за појединца, не за институције као у „европској“ Европи. У процесима у посљедње двије деценије Русија се приhvата као земље у промjenama које је воде као европском изгледу (европско „ми“) што је доводи у позицију „uченика“ сматрајући да ће се манјити руска пријетња ако русија добро „uчи“. Чак и поред најновијег jaчања и позиционирања Русије као велике силе, и поред нове „ruske пријетње“ која не престаје да задржава статус ученика, који је и даље различит од Европе и чија *другост* Европи даје идентитет, pokреће се расправа да ли је т нова пријетња изазов за конфигурацију међународног система или ће их donijети kineska или indijska spoljna politika, eventualno islam? Nojman specificira Русију не само као просторно питање већ је карактерише и временском димензијом по којој је то „zemlja vječno u nekoj fazi tranzicije prema evropeizaciji“, остajuћи тако као „uченик „zauvek na pragu okončanja tranzicije ka Evropi“ perpeturirajuћи тако ideju *ruskog drugog*.

U истраживањима динамике колективног идентитета Nojman polazi od dva multilateralne regionalne pristupa. Prvi region je Sjeverna Evropa u којем су skandinavske zemlje изградиле nordijski идентитетски оквир, али га никада нису ovaplotile u држави. Autor каже да „visok stepen kulturne sličnosti među elitama, ko uostalom i među građanstvom skandinavskih nacija, nije sam po sebi, ni sam od sebe, rodio skandinavsku državu“. I bez колективног идентитета, skandinavski akteri су shvatili потребу да reaguju на промјене на међународном плану у самој Европи запoчeвši градњу новог региона *ex nihilo* једноставно unoseћи свој nordijski у baltički region, али остajuћи и даље на regionalnoj основи.

Drugi је region Centralne Evrope за који се сматрало да ће колективни projekat predstavljati alternativu nacionalnim projektima. Upravo промјене у Centralnoj Европи pokazale су да је spoljna диференцијација neizbježan dio политике идентитета, pokazujuћи да је „taj projekt samo još jedan izliv lokalne vesternizacije koja tvrdi да има много мотива skrivenih iza ponovnog otkrića Centralne Evrope“. U том процесу не само kulturne, већ и etničke разлике postaju политички relevantne. U том новом географском и kulturnom оквиру Русија и даље остaje *evropska drugost* као примарни елемент којим centralnoevropske државе nastoje да ojačaju сопствено о европејство. U том смислу, употреба „istoka“ као „drugog“ ostvaruje се као ustaljena praksa у стварању европског идентитета.

Slijedeći teorijske osnove strukturalizma kao dogradnje realizma, u kojoj se uz pojedinačne i državne nosioce moći u međunarodnim odnosima i sama struktura pojavljuje kao moć, Nojman nastoji da u sferi poststrukturalističkog definiše evropski kolektivni identitet koji se uspostavlja na osnovama sopstvo oličeno u subjektivnosti evropske supradržave nasuprot – poretka kao strukture sistema. U tom nastojanju polazi od simplifikacije evropskog identiteta nastojeći da na osnovama (post)strukturalizma kao racionalne teorijske osnove objasni i sve ostale podvarijante *evropskog* identiteta: centralnoevropski koji se utapa u evropski na *neruskim* definicajama, turski koji se identifikuje kao *prijateljski*, ili sjevernoevropski koji na putu ka evropskom ne oblikuje ni svoj *regionalni*. Nasuprot toga stoji Rusija na putu u fazi „stvaranja sopstvene (ruske) nacije“, ali i baškira koji svoje identitet decenijama grade kao višeznačan: baškirski, tatarski, sovjetski i ruski federalistički. U tom okviru se neminovno postavlja pitanje o distinkciji: da li istraživanje diverzifikacije unutar evropskog identiteta (*evropskog sopstva*) u odnosu na Evropu kao definisanu integracijsku strukturu koja se i dalje razvija (*poredak*) nije bilo istraživački cilj ili je u centru pažnje bilo više istraživanje Rusije kao ne-Evrope (*evropske drugosti*)? Uz poststrukturalistički pristup kao političku dimenziju samog strukturalizma, Nojman odgovor na ovo pitanje nudi uvodeći *socijalni konstruktivizam* kao pokušaj zamjene racionalističkih teorija. Konstruktivizam se najopštije može definisati po uticaju ideja na međunarodne odnose što uključuje i na njima zasnovanu izgradnju institucija. Konstruktivisti, koji međunarodnu stvarnost definišu pomoću naših slika svijeta, naglašavaju kvalitet ovih slika uspostavljenih između subjekata međunarodnih odnosa. Upravo tako i u ovom istraživanju se nude naše slike Evrope i Rusije i na njima zasnovanih kolektivnih identiteta kao *sopstvo* (subjektivnost) i *drugost* (*alter-subjektivnost*) što autor i potvrđuje kao „Oni 'drugi' o kojima sopstvo priča priče i koji pričaju priče o sopstvu na ovaj način postaju *konstitutivni deo* priče. Oni su ključna *publika* za ove priče i kao takvi oni aktivno učestvuju u stvaranju identiteta i interesa čineći oba ova pojma odnosnim: Da bi se otkrilo da je određena konstitutivna priča prikladan opis nas, ona se prvo mora proveriti u interakciji sa drugima“. Kombinujući poststrukturalistički i konstruktivistički pristup, Nojman istražuje ne samo način izgradnje kolektivnih identiteta, već i njegovu dinamiku i međuodnose. Na tom polju, u analizi konstruktivističkog, Nojman i definitivno doticanje pojma suverenosti, kao jednog od ključnih pojmova međunarodnih odnosa, tvrdeći da je „ograničenje konstruktivističke perspektive veze *sopstvo-drugo* jeste, to dakle da i ne pokušava da se izvuče iz političke problematike koja okružuje suverenost“. Suverenost, dakle, i dalje ostaje fundament istraživanja u međunarodnim odnosima, ne samo kao političko već i kao okruženje politike u kojem se uspostavlja kolektivni identiteti, uključujući i evropski. Istraživanje procesa nastanka i političkog uticaja kolektivnih identiteta nije samo teorijski

doprinosa razvoju međunarodnih odnosa, već se može svrstati u *geopolitiku postmoderne* koja svoje principe zasniva na proširenju teritorije države i granice kao prostorne dimenzije geopolitičke procese analiziraju sa stanovišta prostora kao globalnog prostora u kome se po principu C4I2 (command, control, communications, computer processing, inter-operability). U tom smislu postavlja se pitanje da li su (geo)politički procesi potmoderne dovoljan okvir da se zbit kolektivnih identiteta izgrađenih u okvirima država i nacija izgradi kao jedan nacionalni identitet? Da li to znači da bi, za razliku od postovječivanja sa osporvanim hantingtonovskim civilizacijskim identitetima u okviru kojih Nojman vidi i neke integracijeks mogućnost (hrišćanske Evrope i sekularnog turskog islama kojim bi moglo da se doda pravoslavlje grčke, Bugarske i Rumunije), svijet išao ka, takođe osporavanoj, Fukujamnoj tezi o „kraju istorije“ gdje bi se Evropa proširila na „liberalno-demokratski“ identitet?

Istraživanjem kolektivnog identiteta ljudskih zajednica teritorijalnopovezanih u Evropi: „Upotrebe drugog: „istok“ u formiranju evropskog identiteta“ otvorio je proces definisanja sebe (sopstva, sopstvenog subjektiviteta) u odnosu na drugog (drugost, subjektivitet nepripadnika), postavljajući to sve u okvire strukture (poretka) i njene moći. Iako bi se u osnovnih hipotezi, kao i u metodološkom smislu, mogle naći brojne zamjerke, činjenica da je otvoreno važno pitanje. Iako ovogišnj prevod (2011). Dolazi prilično kasno nakon objavljivanja originala (1999), ovaj rad pada na pravo tlo – u osnovi publika međusobno razumljivih balkanskih jezika. To je prostor u kome je identitet određen kao *ne-identitet* ili *negativan identitet* sažet u pojmovima „balkanizam“, „balkanština“, „balkanizacija“. U okolnostima u kojem ne postoji *zajednička regionalna drugost*, u kojem je nemoguće izgraditi *balkansko sopstvo* ni kolektivno ni pojedinačno, jer ne postoji *balkanski istok* kao sinonim za *balkansku drugost*. U svakom slučaju pred naučnicima s Balkana je interesantan važan zadatak potaknut ovim istraživanjima o značaju drugog.

Miloš Šolaja

КОБНИ ОЛТАР КОРПОРАТИВИЗМА

**/Џон Ралстон Сол, *Несвесна цивилизација*, Карпоса,
Београд, 2010., стр. 214./**

Западна друштва нису демократска, као што се ницице представљају, већ изразито корпоративистичка. Џон Ралстон Сол, канадски филозоф познат и као пророк колапса глобализације, есејиста и председник Међународног ПЕН центра (изабран 2009. године), у књизи насловљеној *"Несвесна цивилизација"* на крајње недвосмислен и аргументован начин демаскира једну највећих и најпогубнијих трагедија данашње цивилизације - корпоративизам, политику којом доминирају егоистични интереси великих пословних корпорација. Док је у демократији друштво усредсређено на опште добро, несебичност, у корпоративистичком систему мјера свега је - користољубље!

Корпоративизам одриче јавно добро и води до обожавања себичности. На истом интелектуалном концепту засноване су и лјевица и десница. Данас је распрострањена идеја индивидуализма према којој појединац наступа као "покретан центар себичности", а друштво се само привидно темељи на појединцима. У ствари оно све више постаје конформистичко, док је широм свијета разасута идеологија лажних божанстава као што су глобализација, западна демократија, слободно тржиште, "технолошка условљеност", аутономна личност. Сол износи тезу да се од краја 20. вијека учврстила веома јака коалиција између фанатичних заговорника глобализације и фундаменталистичких вјерника, односно да технократија представља свештенике који су запосјели упражњено мјесто традиционалног Бога, а да је економија прихваћена као нова религија кроз чију призму мјеримо стање и домете свих цивилизација. Глобализација је само параван који прекрива право жариште моћи - пробрану групу менаџера која доноси све пресудне одлуке без сагласности грађана. Владајућа идеологија, према његовим ријечима, своје аргументе заснива на општепознатим, ограниченим тумачењима Адама Смита и Дејвида Хјума. Укратко, корпоративизам је резултат прекомјерног вјеровања у слободно тржиште које никако не стимулише, већ напротив - спутава демократију. Преовладава увјерење да суштину цивилизације представља економија коју је изњедрила демократија, да се демократија заснива на индивидуализму који је опет "чедо" индустријске револуције. Из наведеног слиједи да смо обавезни да рушимо и градимемо друштвене темеље по диктату тржишта.

Сол поставља питање шта је више презира вриједно од цивилизације која одбија спознају о себи. Посљедњих година на видјелу је неспособност да се изађе из круга хроничне незапослености, инфлације, дужничких криза итд. Жртве на олтару поменуте "религије" су свеприсутне. Колапс тржишта рада, суноврат животног стандарда, јаловост социјалних програма, губитак исправних прописа и слично. Вјеровање да се спас из такве кризе тражи кроз тржиште, аутор је смјестио у утопијску традицију. Током посљедње двије и по деценије 20. вијека економија се показала неуспјешном у примјени своје теорије приликом моделирања наше цивилизације. "Да су економисти били доктори, у данашње вријеме би били оптужени због несавјесног лијечења", истиче аутор. Као почетак кризе у којој се налази западно друштво, он означава 1973. годину када је први талас политичке кризе уздрмао резерве нафте, последице чега је настављено тумарање све даље у "хладном, непријатељском, збуњујућем мору". Иако без ње не би било удобности коју је Запад искусио протеклих седам до осам деценија, индустријска револуција је донијела биједу. С друге стране, напредак су подстицали грађани, супростављајући се биједи индустријске револуције. Не због користољубља, не из личних интереса, већ се равнотежа стварала на несебичном дјеловању грађана посвећених јавном добру. Друштвено прихватљив облик који су грађанство и демократија створили од "економског механизма" аутор назива - цивилизацијом! Међутим, опуштање грађанства након Другог свјетског рата отворило је процес који се чинио незаустављивим напретком диригованим од стране "слободног тржишта". Услиједило је нешто што је у многоме наликовало на 1929. годину. Сол указује на опчињеност идеологијом која у прошлости није дала очекиване резултате. "Као кроз имитацију 19. вијека и 20-тих година прошлог вијека, ми укидамо сва административна ограничења и чак реконструирамо владу и образовање према потребама индустрије". Историја тржишта се, сматра Сол, поново пише његовим дјеловањем, а игнорисати ту историју исто је што и повлачити се у дубоко несвјесно. Парадоксално је да су владајуће елите сигурност оних који су "изван воде" нашле у пресијецању "појасева за спашавање". Такво понашање канадски теоретичар назива дубоко несвјесним, дјетињастим, путем у глупост. Истовремено, креирајући амбијент у којем се заклињемо у демократију, тржишну економију и индивидуалност, менаџери и бирократе доносе судбоносне одлуке без грађанске партиципације. Упорна у настојањима да задржи свијет у виртуелној стварности, технократска класа управља нашим животима, умножавајући илузије, пустошећи наше потенцијале, задужујући владе, увлачећи нас све дубље у кризу, стање предратне напетости, депресију и радикализам. Немилосрдна је статистика свеопште кризе. Аутор се позива на податак који је претходно представио умје-

рено конзервативни енглески војни историчар Џон Киген да је од краја Другог свјетског рата у свијету убијено преко 50 милиона људи. Одговорност је на међународној трговини оружјем коју су повели САД, Француска и Британија током раних 60-тих година. У књизи је апострофиран и податак да је 5,1 милиона Американаца по затворима или судским истрагама, три пута више него што их је било 1980. године. "Све ми то знамо. Чини се, ипак, да то што знамо не утиче на нашу несвјесност".

Пљачкањем најважнијих израза, изричит је аутор, пљачка се западна цивилизација. Између једне трећине и једне половине западног становништва запослено је у управљању јавним и приватним сектором. Особина коју корпоративизам присваја за себе је властита рационалност". Аутор нас увјерава како не бисмо требали да се чудимо што данас, упркос чињеници да је друштво блокирано дугорочном економском кризом, менаџерска елита наставља да се шири. Наиме, технократија је друштво убиједила да је "управљање" исто што и "чињење" (производња), што је супротно истини. Реалност је да њихово "управљање" много кошта! Технократску елиту на садашњем нивоу мора да издржава 30-50 одсто "продуктивног рада", што је превише. Ова књига алармирана и на погубне посљедице система образовања претвореног у бизнис, корпоративистичког насртања на универзитете, што проузрокује функционалну неписменост већег дијела постмодерног друштва чији подмладак претежно не успијева да разумије сложене мисаоне процесе, да проучава дубље филозофске вриједности. Умножавајући којекакве "стручњаке", елита менаџера не ствара темељне претпоставке за успостављање здраве економије. Креативна суштина економије заробљена је конформизмом и немогућношћу истинског изражавања. Сол учача да слободно тржиште ствара "несвјесну цивилизацију" која спутава развијање свијести о јавном интересу, свеопштом добру, вриједностима провјераваним вијековима. Криза вапи за мишљу, а она није "управљачка функција". С обзиром да менаџерска елита доминантно утиче на образовни систем - људи се уче (обучавају) да управљају, а не да мисле. Мисао бива кажњавана као непрофесионална.

Тешко је маркирати значајну разлику између менталног стања оних који припадају елитама и оних који су изван њих. Постоји општа сагласност у порицању стварности. Чак опсесивна вјера да се налазимо на домаку рјешавања проблема. Слабост цивилизације пред идеологијом. "Рекао бих да марксизам, фашизам и тржиште јако личе једни на друге. Сви су они корпоративисти, менаџерски и обоготворавају технологију као своје нарочито златно теле", наглашава у свом дјелу предсједник Међународног ПЕН центра. Наравно, он није усамљен у критици запад-

ног друштва, али су дуго одрицани и занемаривани они који су благовремено трагали за непријатним истинама на које нас упућује "Несвесна цивилизација". У њој је поновљена стара кинеска изрека да људи губе слободу када ријечи изгубе значења, а да се народ квари када му се квари језик. Парадокс у којем живимо огледа се у томе што нас знање није учинило свјеснима. Сол тврди да уточиште тражимо у свијету илузија у којем је језик "одсјечен од реалности". Неопходно је да разјаснимо шта подразумевамо под демократијом, шта под индивидуализмом, дакле да вратимо ријеч у реалност, препознамо идеологије како бисмо коначно овладали њима и преобликовали "равнотежу" свијета. Подсјећа нас да само пажљиво истражен живот слави сумњу, а од неизвјесности ствара врлину. Таква врлина, наравно, није угодна - али омогућава да се грађанин изграђује на учешћу. Уравнотежени индивидуализам који је условљен посвећеношћу грађанина заједничком добру нуди путоказе од илузије према стварности. Удобно је живјети у обманама идеологије. "Корпоративистички систем зависи од жеље грађанина за унутрашњом лагодношћу. Равнотежа зависи од нашег препознавања стварности, што значи прихватање сталне психичке нелагодности. Прихватање психичке нелагодности, пак, значи прихватање свесности".

Моћ менаџера је без одговорности. "Они који владају или имају моћ не могу да са једне стране намећу обавезу, а да са друге стране поричу постојање општег добра и стварни легитимитет грађанина", поручује Сол. Цивилизација је утамничена у идеологију корпоративизма. У тој тамници појединац не може да постоји као грађанин демократског друштва. Појединцу је остављена могућност да се "слободоумно" понаша у неважним областима, док је у оним значајним и судбоносним, осуђен на пасивност и конформизам. Ако се грађани искључују из одређене области, то значи да у њој јавно добро више не игра никакву улогу. "Ако грађани не користе силе које проистичу из њиховог легитимитета, остали ће то учинити". На крају, неуспјех демократије је пораз грађана, а не политичара. Они ће наћи прибјежиште у неком од центара моћи. Џ. Р. Сол упозорава да међу владајућим елитама нема спремности да се подстичу реформе. Њих може да иницира само посвећено грађанство. Ако такво, додајмо, још постоји!

Ђорђе Вуковић

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЕКОЛОГИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

/ Лариса Коломејцева-Јовановић, *Принципи одрживог
развоја у решавању глобалних еколошких проблема,
„Ecologica“*, Београд, 2011., стр. 126 /

Процеси глобализације не доводе само до економских, политичких, социјалних и културних промјена и проблема, него доводе и до глобалних еколошких промјена и проблема. Има доста књига које указују на ту међусобну повезаност, а једна од њих је и ова под називом *Принципи одрживог развоја у решавању глобалних еколошких проблема* Ларисе Коломејцеве-Јовановић.¹

Поред *Предговора* и *Увода*, књига садржи десет поглавља, те *Закључна разматрања* и *Литературу*.

Први дио носи назив *Ефекат стаклене баште и глобално загревање*. У њему аутор децидно истиче да је смањивање емисије гасова који производе „ефекат стаклене баште“ и климатских промјена „главни проблем у заштити животне средине и опстанка човечанства на Платети“ (стр. 7).

Концентрација гасова која доприноси стварању „ефекта стаклене баште“ (угљен диоксида, метана и оксида азота) је удвостручена у односу на период прије индустријализације. Ако би се такав тренд наставио до 2100. године, температура би се на Земљи повећала за 1,4-5,8 степени Целзијусових што би за последицу довело до топљења леда на половима а онда и до пораста нивоа вода океана од 0,3-1 метар. Пораст

¹ Од када се званично почео употребљавати назив *одрживи развој* (од стране *Свјетске комисије за животну средину и развој – World Commission on Environment and Development* – а познате и под називом „Brundtlandova komisija“ – *Brundtland Commission* која је 1987. године објавила познати извјештај Уједињених нација под називом *Наша заједничка будућност – Our Common Future*), на српском језичком подручју се појавило неколико књига на ту тему, као што су: М. Ђукановић, *Животна средина и одрживи развој*, ”Елит”, Београд, 1996; Љ. Пушић, *Одрживи град: ка једној социологији окружења*, „Слободан Машић“, Београд, 2001; М. Андевски, *Екологија и одрживи развој*, „ЦЕКОМ“, Нови Сад, 2006; И. Ковачевић, *Екологија и одрживи развој*, „Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања“, Бања Лука, 2011.

нивоа мора би довео до ерозије приобалне земље, смањено би површину копна, довео до салинизације вода за пиће, појаву олуја и поплава на једним подручјима, а суша, масовне дефорестизације, деградације екосистема и губитка биодиверзитета, нестанка биљних и животињских станишта, угрожености биљних и животињских врста, миграција животињских врста и људске популације.²

Полазећи од тог сасвим реалног сценарија остварења будућих проблема Уједињене Нације су предложиле концепт *одрживог развоја* који, без обзира на своју привлачност и неопходност, тешко може бити реализован с обзиром на доминантност постојећег економистичког и профитабилног начина производње који доприноси увећању ових проблема.

Према ауторовом мишљењу, *Међународна конференција УН о климатским промјенама*, одржана у Копенхагену (децембра 2009. године), представља прекретницу „у свјетским политичким токовима“. На Конференцији је речено да је неопходно смањивање емисије гасова који доводе до „ефекта стаклене баште“ у мјери која не би смјела довести до повећања глобалне температуре за 2 степена Целзијуса.

Али, без обзира на ту „прекретницу“ у начину размишљања, ипак владе најразвијенијих земаља не показују неопходну спремност да промијене економску политику у корист заштите животне средине, мада су се договориле да финансијски потпомогну земље у развоју за пројекте о обновљивим изворима енергије.

Друго поглавље носи назив *Смањење дебљине озонског омотача*. У овом поглављу аутор истиче да је то „један од најважнијих глобалних еколошких проблема“ који је настао као посљедица загађења атмосфере фреонима и халонима.

Познато је да је озонски омотач битан за човјека, флору и фауну, и да је важан за одржање живота на Земљи. Он штити површину Земље од ултраљубичастих зрачења, а поремећај доводи до „ефекта стаклене баште“ и глобалног загријавања, деградације и смањења плодности земљишта и пољопривредних приноса, проблема са храном здрављем људи

Повећање киселости киша – назив је трећег поглавља у којем, прије свега, аутор истиче да је тај феномен „киселих киша“ први пут примјећен у Шведској 60-тих година прошлог столећа што је био повод

² Потуније о феномену климатских промјена и њиховим посљедицама видјети у: Е. Gidens, *Klimatske promene i politika*, „CLIO“, Beograd, 2010.

за организовање *Прве конференције о животној средини* (у Штокхолму, 1972. године). Утврђено је да „киселе кише“ (чију хемијску основу чине сумпордиоксид и азотни оксиди) могу падати веома далеко од извора загађења, и да утичу на поморе риба у језерима, „умирању шума“, итд. Те „киселе кише“ уништавају шуме, ријеке и језера, пољопривредно земљиште и пољопривредне производе, паркове, архитектуру објеката, флору и фауну. Под разарајућим утицајем дејства „киселих киша“ 4000 језера је у Канади проглашено мртвим, а 12000 се налази у фази умирања. У Јужној Норвешкој је у половини језера ишчезла риба, итд.

Назив четвртог поглавља је – *Проблем недостатка чисте воде за пиће*. У њему аутор истиче да је проблем чисте *воде* стварни „проблем приоритета“. Овај проблем посебно погађа земље Западне Азије, Блиског Истока, Африке, великих градова и урбаних агломерација. На почетку трећег миленија 1,3 милијарде људи пати због недостатка воде за пиће, а 2 милијарде људи због недостатка канализационе мреже. У ХХИ вијеку ће здравствено исправна вода постати главни стратешки циљ већине земаља у свијету. Ивјештају УН истичу да недостатак воде за пиће може представљати већи проблем од глобалног загађивања. Предвиђа се да ће 2050. године у 50 земаља свијета 3 милијарде људи бити суочено са проблемом недостатка здравствено исправне и хигијенски безбједне воде за пиће. Недостатак воде за пиће доведиће до економских, социјалних и политичких проблема – сиромаштва, економског заостајања у развоју, миграција, политичких нестабилности, криза и конфликта. Уочавајући значај воде за пиће за стабилни развој УНЕСКО је формирао *Међународни хидролошки програм* чији је основни задатак планирање и управљање водним изворима.

Проблем отпада – је назив петог поглавља у којем аутор истиче да се у свим земљама наставља раст комуналног отпада, а да посебан проблем представља опасни отпад (радиоактивни, нафтни, аерогени, медицински, хемијски) који садржи канцерогене супстанце. Зато је неопходно разрадити концепт „одрживог управљања отпадом“ који „омогућава смањење броја депонија и ослобађа површине за рекултивизацију пољопривредног земљишта. Рециклажа спада у методе које доприносе максималном искоришћењу сировина из отпада. Већина земаља одлучује се за ове методе: компостирање органских компонената, рекултивацију енергије и рециклажу секундарних сировина, јер у њима поред елиминације отпада виде и економску рачуницу. Рециклажом се чувају сировине и енергија. Од одбачених и бескорисних производа добијају се сировине које би се у другачијој ситуацији морале црпсти из природног извора“ (стр. 26).

Шесто поглавље носи назив *Уништавање шума, ширење пустиња и угрожавање биодиверзитета*. Интензивно уништавање шума доводи до ерозије земљишта, смањења површина за испашу стоке и ширењу пустиња. Као посљедица тих појава треба поменути угрожавање биолошке разноврсности и равнотеже између врста. Антропогени утицај је довео до губитка многих врста биљног и животињског свијета тако да се списак ишчезлих врста стално проширује. Деструктивни процес ишчезавања врста посебно је изражен у посљедњих 150 година, а под утицајем индустријализације, урбанизације и развоја саобраћаја. У периоду од 1600-1700. године је сваких 10 година долазило до ишчезавања једне врсте сисара, али већ у периоду од 1850-1950 године се то дешавало годишње. Данас је ситуација још гора, тако да се сматра да је преко 11.000 врста биљака и животиња уписано у списак угрожених врста, а да их је око 5.000 на путу да уђу у ту листу. Свака осма врста птица, свака четврта врста сисара и свака трећа врста риба су већ угрожене. Научници сматрају да масовно изумирање врста није забиљежено 65 милиона година, од када су изумрли диносауруси.

Основни узроци глобалних еколошких проблема – је назив седмог поглавља. У њему аутор најприје истиче да су анализе еколошке ситуације показале да су почетком трећег миленија на земљи најзагађенији атмосфера и хидросфера, па чак и дио космичког простора који се налази у близини наше планете. Најчешћи облик загађења је *хелијско загађење* које контаминира све сфере земаљске кугле: атмосферу, хидросферу, литосферу, педосферу, биосферу у цјелини.

Један од узрока глобалних еколошких проблема односи се на утицај индустрије, урбанизације, саобраћаја, енергетике, туризма. Показало се да се дугорочни економски и социјални циљеви жртвују краткорочним финансијским циљевима, али да је то недопустиво јер је постало сасвим очигледним да еколошки безбједна производња није луксуз већ потреба. Еколошка политика мора у процесе производње укључити нове чисте технологије и технологије које умањују загађење смањујући потрошњу сировина и енергије. Зато аутор и истиче да еколошки свијештено и иновативно друштво са снажном технолошком производном основом може и мора проширити избор еколошки безбједних технологија и тако довести до унапређења квалитета живота и здравља људи.

Осмо поглавље носи назив *Принцип одрживог развоја у функцији решавања глобалних еколошких проблема*. У њему се указује на постојање основног проблема друге половине прошлог столећа, а који се односио на дилему између *технолошког прогреса* који је довео до повећања обима производње и профита, на једној страни, и неопходности

очувања природне средине, на другој страни. Иако су профитабилна производња и заштита животне средине непомирљиве супротности, ипак се оне, сматра аутор, могу разријешити кроз поступак примјене концепције – *одрживог развоја*.³

Економски ефекти примене мера за заштиту животне средине – је назив деветог поглавља у којем се истиче да су економске мјере инструменти којима држава, у оквиру тржишних механизма, подстиче жељени начин развоја. Еколошки трошкови морају бити утемељени на начелима „корисник плаћа“ и „загађивач плаћа“. Увођење трошкова превентиве загађења животне средине у инвестиционе трошкове се може процијенити помоћу модела *CBEE (Cost-Benefit-Efficiency-Effectiveness)*, односно *Трошкови-Користи-Ефикасност-Ефективност*.

Афирмисање „зелене“, одрживе економије, подразумејева конструисање економског система који задржава висок степен стабилности и ефикасности с циљем стварања додатне вриједности као реалног извора подржавања свих циљева па, према томе, и еколошких.

Обновљиви извори енергије - је назив десетог и посљедњег поглавља. У обновљиве и алтернативне изворе енергије спадају: Сунчева, геотермална енергија, енергија вјетра, водених таласа, плиме и осјеке, хидроенергија, контролисана фузија, горивне ћелије. Обновљиви извори енергије су битни за рјешавање проблема глобалног загађивања и смањења емисије гасова који доводе до ефекта „стаклене баште“.

Колики је значај обновљивих извора енергије, довољно је рећи да је и Европска унија донијела *Стратегију развоја у наредних десет година (2010-2020)* гдје, поред осталих, као значајне стратешке тачке развоја истиче и слиједеће:

- раст професионалних активности становништва до 75%;
- повећање нивоа образовања и броја особа са факултетском дипломом до 40% укупног становништва;
- повећање буџетских расхода на научна истраживања до 3% БНД;

³ Не сматрамо да је тај сукоб уопште могуће разријешити на тај начин и та нам констатација дјелује занимљивом, али и иделистичком. Доиста, могу се дјелимично ублажити проблеми и увести већа економска и еколошка дисциплинованост када је у питању заштита природне околине, али никако и разријешити те проблеме који представљају културне и цивилизацијске проблеме чије је рјешење једино могуће у оквиру развоја неке друге економске филозофије и филозофије живота, а не ове постојеће, профитабилне и конзумеристичке.

- повећање економског раста од 2%;
- смањење броја сиромашних са 80 на 60 милиона;
- повећање удјела *обновљиве енергије* и повећање искориштености постојећих капацитета.

У *Закључним разматрањима* аутор истиче да је на почетку трећег миленија постало јасно да је наша планета – планета ограничених ресурса и да је човјечанство суочено са постојањем глобалне еколошке кризе. Зато се основни захтјев садашњице односи на анализу и рјешавање „еколошких проблема у циљу заштите еколошких система и људског здравља, обезбеђења квалитета живота садашњих и будућих генерација у складу са концепцијом одрживог развоја“ (стр. 113).

Књига *Принципи одрживог развоја у решавању глобалних еколошких проблема* Ларисе Коломејцеве-Јовановић је писана веома разумљивим и једноставним језиком и стилем, а својом структуром употпуњује литературу посвећену веома битном проблему данашњице, а то је – *одрживи развој*.

Ирина Ковачевић

СИМПЛИФИКОВАНО О САВРЕМЕНОЈ ТУРСКОЈ

**/ Зоран Милошевић, *Турска и неоосманизам*, Завод за
уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево,
2010., стр. 176 /**

Колико је потписнику овог текста познато, а не може се рећи да је необавијештен о издавачкој продукцији у Републици Српској, Србији, Федерацији БиХ – напротив, литература на српском језику о савременој Турској, без обзира о којој научној дисциплини или сфери истраживања се ради, а посебно уколико је ријеч о новијим публикацијама (књиге, зборници радова, часописи, документарна грађа и сл.) из области наука о друштву: политикологија, историја, социологија, међународни односи и др., није бројна. Шта-више, могло би се чак рећи и чињенично лако поткријепити такав исказ: и недовољна, сиромашна. У посљедње двије деценије, које коинцидирају како са процесом разбијања бивше нам заједничке отаџбине, СФР Југославије, тако и са, еуфемистички казано, појачаним присуством турске државе на просторима ех Југославије, па онда и простору српским земаља, једва да је објављено пет-шест књига које, из било које перспективе и са становишта и проседеа ма које науке, говоре о Турској, свеједно да ли у перфекту или презенту.

Глад за литературом и/или ма каквим текстовима у којима се говори о процесима, односима, догађајима и личностима у данашњој турској држави, а посебно о њеним односима са оновременим државама на Балкану, па тако и са државама српског народа, неће бити лако утажити. Другим ријечима, интелектуална знатижеља да се спозна шта се данас збива, шта предузима и куда смјера држава потомака оних који су срушили српске средњовјековне државе, владали српским етничким простором и народом више од четири вијека, који су заправо били сурови окупатори, а не онаквим каквим су их својевремено насликали нпр. Волтер и други европски просвјетитељи, либерали или данас мондијалисти, протагонисти глобализације и НАТО демократизације, глорификујући тобожњу толеранцију спрам иновјераца у Турској царевини, а с обзиром на овдашње научно-стручне и публицистичке резултате, тешко је остварива.

Тим прије је очекивана и оправдана велика радозналост коју демонстрирају читаоци у намјери да што прије отворе књигу Зорана Ми-

лошевића *Турска и неоосманизам*, која се, у издању Завода за уџбенике и наставна средства (Републике Српске) из Источног Сарајева, појавила поткрај прошле, 2010. године, и прелистају њене странице не би ли на њима пронашли оно што их занима у вези са појмовима и оним на што се они односе, шта супсумирају и изражавају, а који су садржани у самом наслову дјела. Као што се види, наслов књиге је сасвим једноставан и разумљив. Макар онима који пажљивије прате савремена политичка кретања на свјетској сцени и који су бар у медијима информисања чули или прочитали да се у посљедњих неколико година држава Турска повезује са појмом неоосманизам. С обзиром на такву духовну ситуацију времена, нормалним се онда поставља питање и потражује одговор на њега: шта то потенцијални читалац може наћи и прочитати у Милошевићевом манускрипту?

Овај текст је скромни покушај одговора на то или неко њему слично питање и, истовремено, приказ садржаја књиге, који може послужити и као препорука онима који су радознали духом и истражитељи истине, а-рго-роо одређене садржаног у дилеми: читати или не дјело насловљеног садржаја, које је предмет ових објекција.

Прво неколико основних информација о књизи коју приказујемо. *Турска и неоосманизам* је обимом невелика књига – „само“ 176 страница, А5 формата, тврдог повеза. Осим кратког увода и, ипак (о чему ћемо још понешто рећи у тексту који слиједи), скромног списка коришћене литературе, књигу чини пет неједнаких поглавља и закључак. Поглавља имају сљедеће наслове: **1. Политички систем и идеолошке традиције у Турској;** **2. О најважнијим политичким партијама у Турској;** **3. Спољна политика Турске;** **4. Турска армија и политика,** и **5. Курди и турска држава.** Закључак је насловљен са: *будућност Турске?* И након површног читања види се да ни лектор ни коректор свој дио посла у вези са штампањем ове књиге нису завршили како треба. Наиме, публикацијама просто врви од штампарских, коректорских и лекторских грешака и пропуста, да о стилу и композицији реченица и не говоримо. Можда је, с обзиром на тај, споредни квалитет, ефекат и значење књиге најтачније за њу рећи да је алкава. А то ваљда понешто говори и о њеном аутору.

Кад је, пак, о самом садржају едиције ријеч, онда нам се чини сувислим и неопходним о њој казати сљедеће. Као што смо на самом почетку овог текста навели, треба поздравити сваки мисаони и публицистички напор који резултује ма којим и каквим рукописом на српском језику о савременој Републици Турској, а посебно уколико је неоосманизам тема која се у њему обрађује. То исто мислимо и за Милошевићеву књигу. Аутор се храбро - видјећемо да ли и успјешно, корисно, научно плодотворно и сл. - упустио у подухват да читаоцима представи ос-

новне карактеристике савремене турске државе, њен политички систем, друштвене, политичке, идеолошке односе и струјања у њој, неке економске процесе и резултате, њену спољну политику, те унутрашње проблеме са којима се суочава данашња Турска, а посебно феномен курдског питања, његову генезу, суштину и манифестације. Књига даје неколико корисних и нових информација о данашњој Турској, прије свега о посљедњих десетак година њене историје, које се подударају са периодом владавине Партије правде и развоја садашњег турског премијера Рецепа Тајипа Ердогана. Такође, аутор је солидно, додуше понекад и непотребно, нефункционално, преопширно, представио биографију самог Ердогана, али и још неких савремених турских политичара, прије свега новог лидера тренутно водеће опозиционе странке у Турској, Народно-републиканске партије, Кемала Киличдароглуоа. Међутим, баш на примјеру тог турског ововременог политичара најбоље се види сва ауторова алкавост и непрецизност која недовољно упућене читаоце може довести у забуну. Наиме, на једном мјесту Милошевић име поменутог политичара пише Киличдароглу (стр. 68 и на више других мјеста), затим Киличдраоглу (стр. 70), али и као Киличдарогу (стр. 76), а исто вриједи и за његову функцију: једном се помиње као председник, а други пут као генерални секретар странке. Бар се то могло провјерити и тачно навести. Слични превиди су присутни и код назива неких данашњих политичких странака или код имена оних партија (некадашњих, од стране војних диктатура својевремено забрањених партија) из којих данашње воде поријекло.

Али, ако би се претходне примједбе могле, евентуално, ставити на душу лектору, коректорима и рецензентима (а тројица доктора наука су се тако потписали) манускрипта и њима приписати одговорност за наведене и сличне промашаје и неконзистентности које отежавају читање и рецепцију садржаја ове књиге, дотле изостанак помињања неких битних актера турске политичке сцене током 20. вијека и прве деценије нашег, 21. вијека, односно неадекватна и недовољна елаборација њиховог мјеста, улоге и значаја у тој историји, иде у „заслуге“ само и искључиво аутору књиге, Зорану Милошевићу. Још би се некако могла разумјети, па можда и оправдати, чињеница да је аутор тек узгред поменуо име Кемала Мустафа-паше Ататурка, некадашњег генерала, реформатора турске државе, оснивача Народно-републиканске партије и њеног првог предједника, као и предједника Републике Турске у периоду од 1923. до 1938. године. Наше је мишљење да разматрање посвемашњих, а не само политичких, процеса, односа и збивања у савременој Турској, мора нужно започети елаборацијом значаја лика и дјела Ататурка и друштвених промјена које је он инаугурисао и имплементисао у оновременој Турској. Јер, само тако се може разумјети нпр. суштина турског секула-

ризма и оовремено настојање неоосманистичких фактора да га делегитимишу и социјално маргинализују, позиција исламске религије и њена ренесанса итд. Такође, тешко је наћи оправдање за факт да се други по реду предсједник Републике Турске, Исмет Инени (и његово презиме је погрешно наведено, стр. 68), заслужан, између осталог, за увођење политичког плурализма у тој држави и њено касније укључивање у НАТО, помиње само једном, и то у небитном контексту. Исто тако је прошао и генерал Кенан Еврен, организатор војног удара из 1980. и потоњи предсједник Републике. За разлику од њих, који су макар једном поменути, Милошевић уопште не помиње турског премијера у периоду 1950-60. године, Аднан Мендереса, који је најдуже владао у континуитету, а немоли да се елаборише социо-политички контекст у којем је он дјеловао и резултати које је постигао, односно због чега је његов мандат насилно прекинут првим војним ударом у савременој Турској. Такође, име свјетски познатог турског политичара друге половине 20. вијека, Сулејмана Демирела, уопште није поменуто, а његов „исписник“ и вјечити конкурент, Булент Ецевит, тек је мало боље прошао, тј. само више пута је поменут, али се из тог помињања не може ни наслутити, а камоли егзактно (у)видјети у чему је његов значај за турску политику и државу, ни у његово вријеме, а поготово не за данашњу Турску. Такође, цијела плејада других политичара из актуелизованог периода се не помиње ни у фус-нотама. То је већ озбиљан недостатак овог манускрипта.

Наравно, о савременој Турској, inclusive и њену политичку сцену и неоосманизам као њен носиви, али и контроверзни појам и праксу, а то је управо период посљедњих двије или чак и три деценије, се може писати и без претходне валидне елаборације највећег дијела турске историје 20. вијека. Међутим, за сувислу, акрибичну и комплексну политиколошку анализу - за шта се издаје Милошевићева студија – друштвених, политичких, економских, културних, религијских, безбједносних итд. процеса, односа, збивања и резултата у данашњој турској држави, а посебно кад се тај период именује, дефинише као неоосманизам, као настанак и развој идеологије неоосманизма и имплементација те доктрине у конкретним политичким дјелима у унутрашњој и спољној политици, актуелизовање и промишљање политичке личности и дјел(овања)а Тургута Озала, премијера и предсједника Турске, човјека који је обиљежио цијелу једну деценију на челу те вишемилионске државе (1983-1993.), је *conditio sine qua non* модерног, одговорног и научно потребног истраживања. Јер, мање-више, оно што данас жање турска политика, нарочито на међународној сцени, чији су главни промотори происламски лидери Ердоган, Гул, Давутоглу, Чавошоглу и др., посијано је управо за вријеме владавине Тургута Озала, који је први јавно промовисао идеју и амбицију Турске, парафразирамо, од Јадранског мора до Кинеског зида,

односно утемељио идеологију „турско-исламске синтезе“, као својеврсног контрапункта кемалистичком секуларизму, национализму (туркизму) и аутархичности, па и изолационизму. Ту инспирацију и линију развоја, која је несумњиво неоосманистичка, односно доказ да је неоосманизам срчика саме те политике, да он није никаква фатаморгана или измишљотина противника савремене Турске, није успио зауставити ни њен краткотрајни застој изазван посљедњим, за сада, војним ударом 1997. г. Од Озала до Ердогана политичком ареном Турске, било на мјесту предсједника, било премијера, или, пак, лидера странака продефиловало је више личности, али изузев већ поменутог предсједника Републике Сулејмана Демирела и краткотрајног премијерског мандата радикалног исламистичког политичара Неџмедина Ербакана, којег је због нетактичне, тј. преурађене и одвећ транспарентне исламизације, државним превратом уклонила војска, ни једна није оставила дубљег трага у њеној историји. Због тога је Ердоган, а уз њега ту се „шлепају“ и Абдулах Гул, актуелни предсједник Турске (од 2007.), а прије тога и министар спољних послова, и Ахмет Давутоглу, садашњи министар иностраних послова од 2009., на неки начин симбол неоосманистичке политике данашње турске државе, и спољне и унутрашње. И добро је што му је Милошевић посветио значајан простор у својој књизи, дајући низ корисних информација из његове биографије и досадашње политичке каријере. При томе је пажње вриједно и објашњење улоге коју у савременој Турској има исламска религија и поједини њени институти и субјекти, а посебно вјерски редови, какав је нпр. суфијски ред накшабендије који је пресудно утицао на вјерско образовање и идеолошко усмјерење и самог Ердогана. Исто тако, сматрамо значајним то што је аутор у књизи о којој пишемо подастро низ факата важних за разумијевање контекста, политичког амбијента, економских услова и резултата Ердоганове владавине, на основу којих је могуће израдити његов „профил“, те наслутити његову улогу у историји државе чији је премијер. Иако Милошевић износи и неколико непотребних, бизарних епизода из Ердогановог животописа, ипак на крају даје релативно прихватљиву „дефиницију“ тог политичара: „... можемо рећи да је Ердоган идеални, типични неоосманлија – јаничар. Није етнички Турчин, али је попут многих не-турака за време Османске империје веома много урадио за Турску и посебно за ислам.“ (стр. 66)

Међутим, елаборација феномена неоосманизма, који се експлицитно наводи у наслову књиге, је заиста незадовољавајућа. Требало би нам пуно више простора од уобичајеног за један обични приказ нове књиге да експлицирамо само неке слабости и недоречености тог дијела Милошевићеве студије која, у квалитативном погледу, „добацује“ до нивоа просјечног магистарског рада. Аутор је прилично неконзистентан

у коришћењу појма неоосманизам, а у појединим пасажима књиге он из садржаја тог појма искључује његову битну компоненту и одредницу: исламизам. Шта-више, под утицајем неких руских политиколога и публициста – које, узгред речено, одвећ често и сасвим некритички цитира (нпр. Сотиченка, Мурадјана и др.) – он чак на више мјеста (нпр. на стр. 41., 47. итд.) тврди да актуелни турски политичари и државници, заправо, и немају намјеру проводити политику исламизације, а познато је да без ње нема ни неоосманизма. До таквог закључка наш аутор је дошао цитирајући изјаве самих тих политичара (Гула, Ердогана и друигх), као да су у политици пресудне ријечи, а не дјела. Иначе, с чуђењем констатујемо да аутор готово уопште не цитира водеће домаће аутор(итет)е о било којем питању у вези са Турском, османском (даља прошлост) или кемалистичком (ближа прошлост), свеједно, а посебно о феномену неоосманизма (савремена Турска): нпр. већ тад објављену студију др Дарка Танасковића *Неоосманизам*, наводи само једном, више реда ради, на сасвим ирелевантном мјесту, а свјетски познату књигу А. Давутоглуа *Стратегијска дубина – Међународни положај Турске* (до јесени 2011. године доживјела је већ 69 издања, а до тренутка кад овај приказ буде објављен вјероватно ће их бити више од 70) само помиње, понегдје и парафразира, али ју експлицитно не цитира. Ставовe тог аутора, који је не само имплементатор неоосманске политике, него и њен водећи идеолог, теоретичар, апологет и међународни промотор, Милошевић својим читаоцима сервира цитирајући његове изјаве за медије информисања и повремене интервјуе. Стиче се утисак да аутор уопште није (про)читао ту Давутоглуову књигу, која је кључ за разумијевање неоосманизма, посебно његове спољнополитичке димензије. Наш писац једва да и помиње значење синтагме историјска дубина, без које је тешко ваљано схватити неоосманистичко утемељење у староосманском политичко-културно-духовном наслеђу, те оновремене манифестације неоосманских претензија на простор, државе и народе који су некад били у саставу Османског Царства. Чак и кад говори о географској дубини, тј. конкретним гео-политичким областима према којима је усмјерена и дјелимично отјелотворена неоосманистичка спољна политика данашње Турске, садржана у Давутоглуовој максими: нула проблема са сусједима, Милошевић то симплификује, посветивши једино нешто више пажње Блиском истоку и односима са појединим арапским државама. Балканско подручје је само овлаш поменуто, а о кавкаским и/или средњоазијским државама и народима као правцу и циљу дјеловања неоосманистичке дипломатије и простору реализације те доктрине, нема ни толико. Отуда и не чуди што је у књизи о којој пишемо тема о посљедицама неоосманистичке спољнополитичке доктрине и праксе по српски народ и српске државе скоро сасвим изостала, или је недостатно третирана, за што нема

ни научног ни друштвеног, а посебно политичког оправдања. У једну ријеч: дио књиге посвећен неоосманизму је примјер како се тако актуелна, битна а неистражена тема, симплификованим приступом и научно недораслом експликацијом може упропастити.

Као што смо већ наговијестили, поред навођења конкретних чињеница и показатеља о економском развоју Турске у посљедњих осам (8) година, тј. за мандата Ердоганове Партије правде и развоја, што се може оцијенити као користан прилог познавању савремене Турске, вриједност је Милошевићеве књиге и у томе што је у њој по први пут на српском језику, колико-толико систематизовано, изложено курдско питање, чија апоретичност, најблаже казано, оптерећује турску државу од Ата-турка до наших дана. Управо је политички заокрет у третирању проблема курдског народа који демонстрира актуелна власт у Анкари, једна од највидљивијих манифестација, и доказа истовремено, њене неоосманитичке инспирације и постигнутих резултата новог курса унутрашње политике, тј. политике спрам припадника не-турских народа као што је и курдски. Данашњи неоосманисти, којима је политички прагматизам, па и утилитаризам, једно од врховних и дјелотворних начела, су, руковођени управо тим критеријумима, напустили кемалистички национализам, један особени пантуркизам по којем су сви они који живе у Турској заправо Турци, без етничке разлике, по западњачком моделу државе-нације, који је Курдима био неприхватљив и није пацификовао њихову побуну против централизоване секуларистичке турске власти у Анкари, и врло опрезно почели да шире простор права и слобода за припаднике курдске националне мањине који изражавају лојалност турској држави, удовољавајући тиме европским стандардима и обрасцима понашања у НАТО државама, али се (још) не супротстављају интервенцијама војске против оних који су окарактерисани као курдски терористи, а то су сви они који слиједе главну политичку снагу курдског народа, илегалну Радничку партију Курдистана, инаугуришући нови идентитет на традицији османске државе и њених поливалентних инсигнија, али сада у новим околностима, тј. неоосманизму као амалгаму и амбијенту који не ништи националне, религијске, језичке, културне и друге посебности, него их, кад их већ не може елиминисати, држи у својеврсној коегзистенцији. Из Милошевићеве књиге је развидно колико су актуелни неоосманитички политичари успјели у својим пројектима. Такође, заинтересовани читалац може са страница ове књиге довољно спознати о генези, историјском развоју и меандрима курдског народа, особеностима њихове традиције, религије (нису сви Курди муслимани, има међу њима и хришћана и припадника старе, само њихове религије, језидизма), територија на којима живе (осим у Турској, у којој чине више од 20% њеног становништва, Курди живе и у Ирану, Ираку и Сири-

ји), тј. Курдистану, њиховом политичком организовању и тактици борбе за своја права у савременим условима и још којечему што треба знати о једном народу.

На крају, стиче се утисак да је аутор књиге *Турска и неоосманизам*, Зоран Милошевић, у њој себи поставио циљ, за чије остварење је лествица била одвећ високо постављена, који он са својим методолошко-гносеолошким и акрибично-хеуристичким капацитетом и искуством, поготово кад се тај циљ жели постићи на брзину, без довољно самокритичности, није најбоље остварио. Тема је искала већег ерудиту.

Немања Стефановић

КЊИГА ИСТИНЕ И ОТРЕЖЊЕЊА

/Сачувати мир у Босни – митови, изазови, шансе
(зборник радова), превела и предговор написала Тијана
Кецмановић, „Чигоја штампа“, Београд, 2011., стр. 164 /

Ни мање државе, ни више књига и других публикација о њој или повод ње. Ова изјава/оцјена се, наравно, односи на Босну и Херцеговину. И заиста, у посљедњих двадесет година о поменутој држави, која по величини, а прије свега по броју становника и површини, као највидљивијим индикаторима тог својства или димензије, спада у посљедњу четвртину данашњих свјетских држава, објављена је александријска библиотека појединачних и групних књига, монографија, зборника радова, различите експланаторне вриједности, научног домета, провенијенције итд., да не помињемо број новинских чланака, коментара, полемика, стручних и (квази)научних есеја, расправа и сл. Библиографија тих радова, нпр. само на енглеском језику, испунила би простор више томова.

Тој галаксији модерне литературе о Босни и Херцеговини придружила се књига, зборник радова, коју је изворно, на енглеском језику, у Америци објавила Фондација лорда Бајрона за балканске студије 2010. године, а на српском језику – у преводу Тијане Кецмановић - се појавила у издању агилне „Чигоја штампе“ из Београда, 2011. Ријеч је о зборнику радова насталих у САД и у другим дестинацијама изван њих, на којима је поменута фондација организовала трибине мањевише посвећене приликама у Босни и Херцеговини, а након разговора у Бутмиру код Сарајева (октобра 2009. г.) о могућим промјенама Устава БиХ, кад је тзв. међународна заједница, а прије свега САД, покушала својеврсну ренесансу грубог, директног а ником одговорног, мијешања у политичке односе у БиХ, с циљем њене даље централизације и унитаризације путем преноса надлежности на институције БиХ, а на штету ентитета, посебно Републике Српске, дерогирањем њених изворно дејтонских прерогатива аутономије и суверености, односно државотворних капацитета, упркос недвосмисленим реал-политичким и експертским упозорењима да је то ретроградни, незаконит процес у БиХ и да се стање у њој може одржавати релативно стабилним само примјеном „института“ деволуције, тј. система високо и широко децентрализоване власти, по узору на В. Британију, Шпанију или Белгију, о

чему у свом есеју – који је само један од текстова у публикацији пред нама - пише нпр. Роналд Хачет, тексташки универзитетски професор међународних односа и некадашњи савјетник за безбједност у америчкој администрацији. Америчко издање, али и својеврсну редакцију за штампу на српском језику, приредио је хиперактивни др Срђа Трифковић, историчар, политиколог и „гео-политичар“, те зналац много чега из других области сазнања, иначе „наше горе лист“ на дужем „привременом раду“ у Чикагу, САД. Наравно, кључна заслуга за појављивање ове публикације на српском језику, осим издавача, припада и преводиоцу текстова на српски језик и писцу предговора, млађаној Тијани Кецмановић, која је свој посао, уз мање непрецизности /нпр. на стр. 8, па 70 (Федерација Босне и Херцеговине, а треба Федерација Босна и Херцеговина), 77 (влада, а треба власт), 78 (турски Кипрани, а мисли се ваљда на кипарске Турке, тј. Турке из Кипра) итд./, углавном добро обавила.

С обзиром на специфичну структуру књиге о којој пишемо, те значај који она има или може да има на свеколику српску јавност, тачније казано: јавност у српским земљама, а не само на политички самосвјесне, односно макар елементарно образоване читаоце, чини нам се сувислим да наведемо све текстове и њихове ауторе. Тим прије што се ради о заиста респектабилним именима, теоретичарима и публицистима у најљепшем смислу те ријечи, од којих су неки и угледни универзитетски професори политикологије, међународних односа, безбједносних студија, историје, затим бивши дипломати, политички аналитичари и сл., а сви одреда су непатворени зналци процеса, односа и збивања на западнобалканском простору у посљедњих неколико деценија, а специјално свега онога што се збивало на ех југословенским дестинацијама и амбијентима. Тих једанаест радова који, поред предговора и поговора, чине садржај наше књиге - а који у жанровском смислу ријечи углавном припадају политиколошкој есејистици, односно, у модернистичкој класификацији научних радова, тзв. претходним саопштењима - су: Стивен Е. Мејер, *Да ли је Босни потребан нови Дејтон?*; Срђа Трифковић, *Зелена трансверзала: неоосмански контекст следеће босанске кризе*; Џејмс Бисет, *Нова босанска криза?*; Даг Бандау, *Оставити Балкан народима Балкана*; Роналд Л. Хачет, *Питање граница: Босна и ЕУ*; Џејмс Ц. Џампрас, *Последња америчка авантура на Балкану*; Вилијем С. Линд, *Рат четврте генерације и балканска лудост Америке*; Џон Лохланд, *„Гено-цид“ у Сребреници: тотем новог светског поретка*; Дајана Џонстон, *Крсташки поход малоумника*; Грегори М. Дејвис, *Империјална де-мократија и глобални њихад*. Као посебан додатак претходним текстовима, штампан је рад оснивача Бајронове фондације, сер Алфреда Шермана, *Косово као круна америчког столећа (2006)*. Кецмановићева је свој предговор насловила

са *Ипак има смисла и нисмо сами*, док је поменути С. Трифковић поговору, који је вјероватно написао још за америчко издање овог зборника, дао наслов *Узроци и наслеђа рата у Босни*. Ту је још и непотписани *Увод*, мада пажљивом читаоцу овог манускрипта неће бити тешко да детектује и његовог аутора.

Већ из летимичног погледа на садржај и ауторе прилога у књизи јасно је да се у њој не ради само о Босни, и Херцеговини наравно, него да је у фокусу пажње већине писаца и њихових елаборација, укоричених у јединствену цјелину, зборник радова, далеко шири геополитички простор, ако не цијели тзв. западни Балкан, онда најмање и подручје, миље и атуелна историјска, социо-политичка, војно-безбједносна и културно-духовна кретања у Србији (са Косовом и Метохијом), због чега могућа примједба *a-pro-pos* наслова публикације уопште није неоснована – напротив! С друге стране, у епицентру разматрања већине аутора чланака у овом зборнику јесу садржај, мотивација, разлози, стратегија и тактика, медијско-информативно представљање, затим остала средства и механизми, интензитет и сл., политике коју је Запад, прецизније казано: Сједињене Америчке Државе, водиле према, тачније речено – против, српског народа и српских држава, па би се наслов комотно могао извести посматрано и из тог угла, тематског приступа, проседеа и семантике. Наслов са којим ова књига излази на „тржиште“, тј. међу читаоце у српским земљама, не чини нам се најбољим и најсрећније ријешеним, односно у много чему није адекватан/подударан њеном садржају.

Али, од наслова ма које публикације, па тако и од оvdје актуелизоване књиге, далеко је важнији сам њен садржај. А књига пред нама ће се по њему памтити. И због садржаја, а не наслова смо и одлучили да ју прикажемо и препоручимо читаоцима, прије свега код нас у Републици Српској и Србији, али и другима који могу читати и разумјети литературу писану или преведену на српски језик. У поменутој књизи заиста има неколико сјајних политиколошких, историографских, геополитичких, дефендолошких, иренолошких и сл. Анализа, есеја, расправа, дескрипција, процјена и „прорицања“ будућности. Уз то, сви публиковани текстови су писане бриљантним стилем, сажето (најдужи чланак не прелази обим, „старинским“ језиком казано, једног ауторског табака), јасно и разговјетно, с тезом која не оставља било какве дилеме у погледу вриједносних опредјељења њихових аутора, односно, како би казала ауторка предговора „изузетно стручно, комуникативно и убедљиво, аналитички продорно и теоријски надахнуто, одмерено и динамично, сажето и ефектно, уз мноштво занимљивих података и аутентичних навода“. (стр. 9) То, међутим, не значи да у

њима надвладава идеолошки дискурс, пропаганда за рачун истине. Не, они се управо снажно одупиру сваком идеолошком дискурсу о кризи на ех-у простору; они разобличавају лажи о српском народу, демаскирају његову сатанизацију која је касније послужила западном империјализму, на челу са САД, да и војно интервенише против Србије и српског народа, што се и десило у форми НАТО бомбардовања положаја Војске Републике Српске 1994. и 1995., односно бомбардовањем Војске СРЈ, као и бројних цивилних и инфраструктурних циљева у вријеме кризе на Косову и Метохији 1999. године. Или, како то концизно каже Џејмс Бисет у свом тексту: „Америка је демонизацијом Срба настојала да оправда своје поступке на Балкану. То је остварено систематском и веома успешном медијском кампањом да се одговорност за све трагичне догађаје који су уследили пре и након распада Југославије припише Слободану Милошевићу и Србији.“ (стр. 54). Слични ставови се могу прочитати и у радовима осталих аутора заступљених у овом зборнику. Такође, ови текстови у себи не садрже било какву јефтину апологију српства и некритичког величања потенцијала и/или евентуалних историјских заслуга Срба и њихових држава, које би их амнестирале од одговорности за ма која непочинства да су их они из чиста мира некеме (народу, држави, другом колективитету и сл.) урадили, а што се, на жалост, дешава(ло) са неким политичким и/или војним интервенцијама западних држава или савеза спрам српског народа и његових држава. Многи злочини почињени на припадницима српског народа и данас су остали не само некажњени, него су и даље табу-тема, изван јавног дискурса, а камоли процесуирани, тако да правда и даље трага за кривцима. *Iustitia*, кад су Срби у питању, као да још није прогледала.

Наравно, у једном кратком тексту као што је овај приказ није могуће, а можда ни потребно детаљније елаборисати све прилоге да би се потенцијални читаоци наговорили и увјерили у добит читајући публикацију о којој је овдје ријеч. Умјесто тога само ћемо овлаш назначити два фрагмента, из два рада, која су, по нашем мишљењу, довољно илустративна за доказ не само оригиналности идеја презентованих у текстовима које збирно промовишемо овдје, него и факта о непотребности, неутемељености и бескорисности ововремене српске самокритичности, схисходљивости, самопонижења, самопорицања и преузимања одговорности за кривице које нису њихове, а таквог мњења и потеза који су његова последица има данас у појединим слојевима српског друштва и код неких припадника политичке и интелектуалне елите и медија информисања. Другим ријечима, ма шта да су (у)чинили Срби на почетку југословенске кризе, а нарочито у току њеног разгара у грађанском рату у БиХ (1992-1995.) и у вријеме НАТО бомбардовања

СРЈ 1999., исход по српски народ тешко да би био другачији. Српска је несрећа у томе што им је, да парафразирамо Јована Цвијића, кућа, била и још увијек јесте, на сред пута, на простору на којем се сусрећу и сукобљавају интереси и аспирације великих (свјетских сила), због чега је тај простор тако често и био ратно попреште у историји и само стицај изузетно повољних историјских силница може сачувати државе и народе, који се нађу на таквим вјетрометинама, на мјестима на којима се укрштају и преламају гео-политички и гео-стратешки планови империјалних држава, од пропасти и катастрофа. А како каже Грегори М. Дејвис у свом чланку *Империјална демократија и глобални џихад*, против интереса српског народа на размеђу вијекова (20. и 21.) удружила су се два мајмоћнија модерна свјетска „Левијатана“: империјална западна демократија и ислам. И један и други покрет, идеологија и силе које стоје иза њих, су глобални и глобализујући; и исламски џихад и империјална демократија савременог запада „имају за циљ уништење старог система националних држава који се заснива на суверенитету држава и нација дефинисаних по етничком, лингвистичком, културном и територијалном критеријуму.“ (стр. 127) Поменути циљ - који је резултат чињенице да „постоји извесни идеолошки афинитет између савременог Запада и ислама“ (стр. 126) је „омогућио Западу и исламу да раде у рукавицама против заједничког непријатеља“, а разумијевање тог синергичног, идеолошког афинитета „представља кључ за разумевање мотива Запада на Балкану и трајног антируског, антисловенског, антиправославног става који преовлађује на Западу, нарочито у Сједињеним Државама“ (стр. 126) – је ипак само средство за „докрајчење“ историје, за њено неолиберално финансирање и доспијевање у стадијум и зону у којој нема више ниједног противника, па ни обичног опонента, а то је могуће уколико се „из седла“ (и)збаци главни и једини противник достојан респекта: Русија. Другим ријечима, српски народ и обије његове данашње државе: Србија и Република Српска, нису, што је на први поглед парадоксално и политички инконзистентно, примарни политички и војно-безбједносни интерес и предмет атаковања нпр. САД и Сјеверно-атлантског војног савеза, него је то Русија. На неки начин, Србија, а уз њу и Република Српска, је колатерална штета западњачких аспирација према Русији, због тога што, по „пројекцијама“ и „демократској теорији и пракси“ савременог Запада, на челу са САД, „Судбина Србије јесте судбина коју би Запад радо проширио на актуелну перјаницу система националних држава и историјску савезницу Срба – Русију.“ (стр. 132) Русија се сматра пожељним и крајњим плијеном, политичким субјектом који треба да постане објектом западњачкодемократских војних атака, који су, наравно, потпуно „леgitимни“, зато што је Русија, данашња Путинова Русија, национална

држава која показује вољу и способност да се (од)брани, „захваљујући својој величини и снази“ (стр. 136) По Дејвисом мишљењу, кажњавање Србије и цијелог српског народа током посљедње деценије прошлог вијека, као и данас, мотивисано и „леgitимисано“ је неком врстом превентивног дјеловања, егземпларног поступања: Срби и Србија, осим што су то и сами „заслужили“, кажњавају се и због Руса и Русије, којој лоше искуство Србије треба да буде опомена. „Актуелно кажњавање Србије под вођством САД у складу је са упорним антируским ставом који је главни ослонац стратегије Запада.“ (стр. 133). Тешко Србима између Сциле и Харидбе, тј. између интереса радикалног ислама и империјалне западне демократије, је закључак који се сам по себи намеће након читања поменутог текста.

Други текст на који желимо да скренемо посебну пажњу, не због неких изузетних открића која се у њему први пут објављују или ексклузивне интерпретације познатих чињеница, него због јасноће и лапидарности основне поруке садржане у њему, јесте чланак докторке политичких наука и публицисткиње Дајане Џонсон, под насловом „*Крсташки поход малоумника*“. Ова списатељка, која је не само добар познавалац балканских прилика, него и суштине политике која се обликује и води из САД према државама и народима који су означени као „прокажени“ (стр. 113) - а Срби су на самом почетку грађанских ратова на ех-у простору 1991. г., дефинисани и проглашени таквим, а рат, који им је наметнут и у којем су учествовали из легалистичко-дефанзивних разлога, у духу свеопште вестернизације савременог свијета и симплификације сложених социјалних, историјских и политичких односа и процеса, узрока и посљедица, окарактерисали као „борбу добра против зла. Срби су били зли, упоређивани су са нацистима и Хитлером. Несрби су били невине жртве.“ (стр. 108) – заправо показује ко и како данас влада Америком. То, по њеном мишљењу, дакако, а она врло пластично и филигрански прецизно аргументује своје поставке, није ни Бијела кућа, ни Пентагон, ни ЦИА или неке друге сличне арканске силе и фактори, него војноин-дустријско-конгресни комплекс, што је - на трагу промишљања и својевремених упозорења бившег предсједника САД, Д. Ајзенхауера - њен политиколошки допринос дефинисању центра моћи у САД данас и, истовремено, актуелног *spiritus-a movens*-а глобалних промјена, посебно оних које се иницирају и проводе насиљем према сувереним националним државама и малим народима, све под кринком „хуманитарних интервенција“, „заштите људских права“, „унапређења демократије“, „обезбјеђења стабилности“, „смјене деспотских режима“, а понекад чак и „борбом против тероризма“. Џонсонова ту политику назива једноставним, у основи тачним именом: „крсташки поход лудака“ (стр. 115.). У политици коју

формулише и води војно-индустријски-конгресни комплекс САД, више нема мјеста за актере склоне дипломатији и преговорима (то су „вештине које изумиру“, стр. 111), јер су пријетње силом, а посебно њеном неселективном имплементацијом од стране НАТО-а, постале ефикасније. С обзиром на институционалну инерцију која одржава тако успостављен „систем“ артикулисања, доношења и провођења одлука, тешко је очекивати да се он брзо трансформише, замијени, чак и кад би то неко, нпр. неки предсједник САД, хтио. Због тога се ни српски народ нема чему добром надати у скорије вријеме – најмање из два разлога: прво, он се историјски налази на вјетрометини сукоба гео-стратешких интереса великих сила, при чему данас Срби у „колективно несвјесном“ Западу фигурирају као једини европски, односно балкански војно-безбједносни савезник Русије, и уз то политички сукцесор комунистичке и несврстане Југославије, те због тога он ничим не може придобити симпатије и повјерење Запада и, друго, Срби су систематски сатанизовани као неке оовремене парије, дивљаци које је „света“ дужност култивисати, привести демократији, а то значи кооперативности (нпр. учлањењем у НАТО), тј. послушности. На једноставно питање „Шта могу Срби да ураде да би превладали свој статус прокажених?“, Џонсонова одговара лаконски прецизно, језиво болно, сурово чак, али истинито: „Брз и кратак одговор гласи: ништа. Истина је сурова. Срби не могу ништа да ураде зато што су велике силе закључиле да су им у том региону потребни прокажени, да би друге држали под контролом, а за прокажене су изабрани Срби.“ (стр. 115)

Колико год дијагноза коју успоставља Џонсонова *vis-a-vis* шанси српског народа и њихових држава да, у догледној будућности, поправе свој државни статус и промијене перцепцију свјетских сила, била тешка, непријатна и непроболна (дивне ли и семантички пуне старе српске ријечи (у) којом(ј) се сажима, зрцали и изражава свеколико искуство историјског сапостојања и трагичност његове филозофије духовности), она је истинита, морално одговорна и – отрежњујућа. Она је валидна и респектабилна, али и апликативна, као што су и увиди и дијагнозе аутора скоро свих елаборација у овој невеликој публикацији, како истиче млађана Кеџмановићева, и „с обзиром на сурово реалистичне процене и местимично суморне прогнозе које су у њима записане.“ (стр. 16)

О односима (политичким, економским, безбједносним, културним, медијским итд.) у савременом свијету, а посебно о неким чврстим принципима, правди, истини, толеранцији и другим политичким и моралним, хуманистичким идеалима, не треба имати никаквих илузија. То је збирна порука свих текстова у овом зборнику. И у томе је његова

вриједност и опортуност превођења на српски језик. Наша јавност од тога има најмање двоструку корист. С једне стране, гносеолошку, тј. сазнајну: у зборнику су презентоване неколике fine анализе и дате уравнотежене интерпретације појединачних детаља и факата, релација и феномена, послије чега се лакше, брже, потпуније и прецизније склапа и чини рељефнијим мозаик друштвеног живота на овој геополитичкој дестинацији, што значи да о томе знамо више и дубље и, с друге стране, вриједносну, морално-политичку: осим патриотски оријентисаних научника, истраживача и публициста у српским земљама који не прихватају идеологију српског самопорицања и „самоскривљене незрелости“ (Кант), тј. српске кривице за све несреће које су задесиле ex-у просторе и народе - чему су склони неки постмодерни мислиоци и списатељи и са ових наших координата - него упорно трагају за Аријаднином нити не би ли нашли излаз из лавиринта и мрака у који су српски народ, а ни многи други народи нису пуно боље прошли у ововременом распореду фигура на „великој шаховској табли“ (З. Бжежински) свјетске политичке позорнице, гурнули разно-разни „извозници“ савремене западне империјалне демократије, на тој истој, ововременој свјетској политичкој, интелектуалној и информативној сцени, па још к томе у тим истим западним некадашњим-демократским државама, постоје и такви појединци, научни, интелектуални и списатељски аутор(итет)и, који не мисле хорски, грегарно, који не мисле главама, „габаритима“ и интересима својих влада, па чак не нужно ни оних који их плаћају, него мисле и дјелају „против струје“ (Д. Пејовић), који нису писали о оном што је конјуктурно, тј. пристрасно, неистинито, антисрпски и сл. – напротив, супротно од тога, као прави истинотражитељи, држећи се старог правила „*adiatur et altera pars*“, у овом случају и српске стране истине, промовишући тако и српско виђење онога у чему су невољно учествовали, тј. у ратовима за разбијање Југославије, односно грађанском рату у БиХ и рату НАТО-а против СР Југославије због кризе на Косову и Метохији. Та чињеница представља охрабрење и скромни „хонорар“, макар „мелем на рану“ за све оне овдашње јавне посленике, научнике, истраживаче, аналитичаре, политичаре, умјетнике и публицисте који су до сада, а имају намјеру и убудуће, истрајно бранили право српског народа на вриједности и тековине које су другим народима одавно дате и (биле доскоро) загарантоване, односно да се према њима не примјењују двоструки стандарди.

С обзиром на све наведено, оцјени о оправданости превода ове књиге на српски језик тешко је супротставити сувислу аргументацију. Напротив, издавачу ваља честитати и захвалити на труду уложеном у публикување актуелизоване публикације. Надамо се да ће и други

српски издавачи слиједити примјер „Чигоја штампе“ и ускоро овдашњу јавност обрадовати неком новом публикацијом сличног садржаја. За такву „робу“ увијек ће бити довољно „купаца“.

Милутин Црнчанин

ФИЛОЗОФСКО КОНТЕКСТУИСАЊЕ (ПОСТ)ХАШКЕ ИСТИНЕ

*/ Зоран Арсовић, Оно што након Хага остаје, Арт принт,
Бања Лука, 2010. /*

Невелика књижица Зорана Арсовића (80-так страница), *Оно што након Хага остаје*, поетичног наслова - насталог по узору и креативној парафрази, реплици познатог филозофског списа Ђ. Агамбена, *Оно што остаје од Аушвица* - прва је публикација тог, филозофског проседеа, инспирације, провенијенције, садржаја и домета у Републици Српској. Такође, она је прва студија филозофске нараве нарације о проблему контекста хашких критеријума и мјерила истине и правдености о ономе што (је) Хагу претходи(ло) и што након њега остаје, неког аутора из Републике Српске, изузму ли се нека појединачна и парцијална, фрагментарна, понекад симплификована, дневно-политичка и одвећ апологетска остварења из подручја права, виктимологије, безбједности, демографије, историје, међународних односа, публицистике, пуке статистике и сл. Из те чињенице рашчитава се њен несумњив пионирски, пропедутички, али и гносеолошко-етички значај. С друге стране стоји чињеница, која додатно потврђује претходну оцјену о квалитету и значају дјела о којем, а због које му у овој скромној глоси желимо изрећи малу похвалу, а то је да је оно истовремено публикувано и на енглеском језику. То је вишеструко опортун и добар издавачки подухват једног малог издавача из Бање Луке. Надамо се да ће се на њега угледати и друге издавачке куће код нас, као и други аутори који промишљају нашу недавну турбулентну прошлост и актуелну повијест у мултиплицитету њеног бивања и семантике, и тако и овдашњу, „нашу“ истину, зато што су „потребне пуне а не фрагментарне истине“ (стр. 74), или макар виђење ствари и догађаја о којима се мније и мисли, учинити презентним и доступним свима који то желе.

Арсовићев текст, који је у жанровско-композиционом смислу ријечи најближи филозофском есеју, једној слободнијој форми исказа, лишен је оне метафизичке студени, ледене атмосфере апстракција и категоријалних конструкција, мудрословног „распојмљивања“ (Арсовићев израз), који су тако карактеристични за постмодерни филозофски дискурс, него напротив, одише људском топлином, појмовном прецизношћу и значењском пуноћом, смислом, историјско-повијесним, правно-политичким и личносно-амбијенталним конкретизацијама и

препознатљивошћу која мало кога не дотиче и оставља равнодушним, али без лажног, наивног оптимизма уз којег најчешће пристају они који су колико духовно-интелектуално лијени, инертни и импотентни, толико и они који су у стању перманентног егзистенцијалног страха и дрхтања због тога. Наравно, на овим нашим гео-политичким и вриједносним координатама и традицији, свиклој на производњу вишка историје и тешкоћа у конзумовању исте. Тешкоће те врсте, једна је од могућих рецепција Арсовићевог списка, не настају нужно због нас самих, него више што нам их други приписују и причињавају.

Ово „ми“ односи се, дакако, на Србе, али и не само на њих. Исту, или бар сличну, судбину дијеле и остали народи на Балкану, посебно његовом западном дијелу, који све више поприма оквир, димензије, инсигније и садржај једног гео-политичког, безбједносног, потенцијално-интеграцијског, идеолошког, културног, менталног и сл. идентитета, посебно у некритичкој постмодернистичкој квазифилозофској и псеудо-научној рецепцији и дискурсу. Еуфемистички казано, носиоци моћи у савременом свијету балканским народима и државама, па тако и српском народу и његовим политичким заједницама, институцијама и организацијама, не допуштају ни да слободно мисле о себи, да се саморефлектују, да сами идентификују, оспоље и искажу своје интересе и потребе, као и средства за њихово задовољавање, да се макар самоопишу и својим рукописом упишу у историју. Умјесто тога, о балканским народима и идентитетима суде (и буквално: нпр. Међународни кривични суд за злочине у бившој Југославији или, колоквијално, Хашки трибунал) и пресуђују други. „Не-моћ Балкана долази од вањске моћи која га прописује.“ (стр. 48) Ти други, а то су они који су данас јачи, богатији, развијенији, моћнији, углавном државе западне (Европе и САД) империјалне демократије и њихови војни савези, нпр. НАТО, народима западног Балкана „откривају“ и уписују истину о њима они сами, задају и октроишу садржаје и обрасце допустивог понашања и говорења – обавезна је тзв. политичка коректност, а забрањен је тзв. говор мржње – и то је тај балканистички дискурс, којим се више скрива, него открива, у којем се Балкан конструише, у којем се допушта само један Балкан, и то онај „који је одустао од себе, од свог идентитета и побјегао у наручје пројекција моћи. Моћ га пише, тј. уписује му идентитет у који већ уграђује своју доминацију над њим.“ (стр. 51) У таквој филодоксији Балкан се увијек балканизује (на њему је свако брдо балканито, као што је и сваки Балкан брдовит, нераван), банализује, о њему се не говори критички, озбиљно; он је за многе данас само „полигон на коме се одвија *час анатомије* моћи“ (стр. 61), *topos* на којем се „етничка, територијална и било која друга консолидација може само сањати. Status quo постаје нормалност“. (Исто) И зато су, између

осталог, ратови на Балкану, inclusive и серију посљедњих, за сада, грађанских ратова на ex-у просторима, заправо ратови Запада, наметнути, „екстраполирани“, „потпаљени“, октроисани, а не „аутентични“, самоникли, иако су у њима страдали искључиво домаћи актери. Није филозофски несувисао и неутемељен, а социјално и политички нелегитиман закључак да ће тако бити и убудуће. Клице будућих сукоба су посијане на крају претходних ратова, а баштовани мира их ревносно заливају и свестрано оплемењују. Не успостави ли се нека друга(чија) гносеолошко-аксиолошка и херменеутичка парадигма (западног) Балкана, не престану ли се његови становници и народи третирати као претполитичке сподобе, до самосвијести не дозрели појединци и дивља племена чији сукоби и ратови служе за забаву доконих, богатих, просвијећених и цивилизованих западњака, он ће и даље бити „буре барута“, остаће „чвор, напетост и заплетнеост, али увијек различитих поредака и процедура истине“ (стр. 50) и доказ ваљаности Хобсове тезе о рату свих против свију (*bellum omnium contra omnes*) као природном нормалном стању у њему. У најмању руку. Јер, и претходни сукоби на (западном) Балкану, у којем су као страна која (се) брани, одбрамбено, невољно дакле, учествовали и Срби, окончани су тако што се пацификовање „потписало бомбама а запечатило стварањем Хашког трибунала.“ (стр. 65) Тај поглед на и такав доживљај, третман и евалуацију Балкана од многих преко Саве и Дунава и даље са Запада, као вишеструко дефицијентан, непримјерен, неповијесан, идеолошко-дискриминаторски заснован и импрегниран, Зоран Арсовић критичко-филозофски „раскринкава“, „обогалује“, демитологизује, десупстанцијализује, превладава, етички надилази, навјешћује нужност и евангелизује могућности друг(ачиј)их приступа Балкану и нама самима у/на њему.

Тако се Арсовић придружује, више и не тако малој „секти“, кругу и школи п(р)освећених и одговорних мислилаца (не само филозофа, него и социолога, политиколога, економиста, генетичара, правника, историчара и др.), умјетника, публициста, новинара и осталих искатеља и тражитеља истине, попут нпр. Н. Чомског, П. Хандкеа, Е. Хермана, А. Бадјуа, М. Чосудовског, А. Дугина, В. Енгдала, Д. Џонстон, Ј. Елзесера, Џ. Бисета, Џ. Џатраса, В. Тарплија, али и М. Тодорове, Б. Шијаковића, М. Екмечића и других за које балканистички дискурс није (више, а за неке никад није ни био) непрозиран, који знају да је он само врх леденог бријега, иза и испод којег се крије, провирује и кези Мефистофелов(ск)о лице Моћи, Зла, новог свјетског поретка, новог тоталитаризма, лажи, профита, новца, рекламе, обмана, демократије која је на смрт болесна итд. Он као мислилац зна, на трагу и Бадјуове мисли, да кад би „филозофија пристајала на владајући појам очевидности она никад не би ни почињала.“ (стр. 52) и због тога и (почиње да) „декон-

струише“ и реконструише пројектовану, извана прописану и конструисану збиљу у коју смо сатјерани и натјерани да живимо у њој, да се боримо за „животни простор“ и „голи опстанак“ у ово доба „краја историје“ (Ф. Фукујама) или разисторије (Д. Ћосић); он филозофски обесмишљава или распојмљује очевидност, емпиријску (за)датост, оно што се тек чулима надаје, привид, феноменологију, која претендује да супституише саму онтологију; њему не промиче да „слика свијета“ није што и његова бит, срчика; да нису исто истина бића и биће истине; да је очевидност једна баналност, партикуларитет, који се задовољава мњењем, здраворазумским домишљањем, софистеријама, а не мишљењем; која је лишена загледања у Небо, у више, божанске сфере спознаје, теорије дакле, која није с ону страну свакодневног искуства, праксе и интереса, без чијег трансцендирање се не може дохватити, спознати истина, а то значи појмити (у појмове „сабити“, привести ју к њима) и разумјети, како наша недавна прошлост и историја, тако и повијест, наше вријеме и искуство. Посебно у посљедних 20 година наше повјеснице, доба грађанских ратова, Хашког суд(овањ)а, нестабилног мира и свеколике транзиције, ма шта то значило.

То је контекст, координатни систем епохе, „духовна ситуација времена“, у коју Арсовић смјешта постхашки период наше егзистенције и историјског, политичког и моралног (пре)траја(ва)ња, рефлексију и истину о њему. Из тог контекста, из тог хоризонта и са тих стајних тачака он разумијева оно што је након Хага остало, ако је било шта још (пре)остало од инсигнија националног, људског, политичког идентитета, субјективитета и достојанства, кад су усуд и удес Срба у питању. Додуше, наш аутор је крајње резолутан, јер „На питање шта након Хага остаје одговор је један: нула.“ (стр. 79) – и он то разумијева као тачку новог почетка. Због тога се и прихватио незахвалног посла једног новог филозофског самоосвјешћивања, без којег нема разумијевања и ситуирања наше, српске позиције на Балкану и шире, данас и убудуће. Тек кад се тако поредају ствари, кад се почну „попуњавати“ бјелине мозаика између апцисе и ординате другачије онтолошки и аксиолошки фундираних и изведених, онда основни појмови, процеси, односи, модуси бивања итд., о којима Арсовић расправља, добијају сасвим другачију конотацију. Онда рат на просторима бивше Југославије, одговорност за његов почетак, трајање и окончање, питање агресије, сецесије, ратних злочина, геноцида, процесуирање и кажњавање ратних злочинаца, право и правда, успостављање Хашког трибунала, процедуре и критеријуми по којима он ради и пресуђује, извињење због почињених злочина, помирење народа и др., што су све питања која отвара и проблематизује наш филозоф, имају другачије сазвучје, семантику и консеквенције. Показује се да они нису очевидни, неспорни,

етаблирани на пиједестал истине са којег их може скинути само онај ко их је ту поставио, да за рат нису одговорни (само) који су за њега оптужени и због њега осуђени, укључујући и пресуде Хашког суда, које су такве какве јесу управо зато што су истргнуте из контекста, што се измишљају; да истина није оно што нам је сервирано путем манипулација у медијима информисања од стране Моћи, него оно што тек теба открити (истина је изворно, заправо, разоткривање), освијестити и прихватити као своје.

Арсовићев кратки манускрипт аналоган је, на свој начин, ономе што је својевремено Фихте, у форми писама њемачкој нацији, постављао као предмет, садржај и циљ рефлексije. И овај филозофски трактатус треба разумијевати и третирати као писмо српској нацији и њеним државама да не пристају на истину о њима која је скројена мимо и против њих, по „шниту“ империјалне западне демократије која и лаж и истину инструментално мисли и практикује. Овај Арсовићев филозофски оглед требао би се наћи у рукама и пред очима сваког оног ко је на било који начин и у било којој мјери позван и легитимисан да промишља и одлучује о српској судбини, данас и овдје, и треба га акцептовати као позив на промоцију „ортопедије усправног хода“, једну ре-афирмацију српског националног достојанства.

Оно што након Хага остаје на енглески језик превео је професор Петар Пенда, што је, такође, својеврсни подвиг у нашим условима, којег за то ваља хонорисати макар овом обичном похвалом. У једну ријеч: српска филозофска мисао је овом Арсовићевом књижицом добрано „профотирала“ и постала незаобилазна у простору јавног дијалога.

Слободан Наградић

IN MEMORIAM

In memoriam: Михаило Ђурић (1925–2011)

УДК 1:929 ЂУРИЋ М.

МИСАО И ЧАСТ КАО СУДБИНА

Људи долазе на овај свијет и одлазе са њега, а Михаило Ђурић се преселио у непролаз, гдје обитава оно у шта је цијелога својега вијека био загледиан, чиме се предано и без посустајања бавио, настојећи да своје увиде преточи у докучујућу ријеч. Но, 25. новембра 2011. он није само оставио за собом Живот већ је и *његов* живот *остао* иза њега, да нам буде заоставштина – ништа мање и ништа мања од његовога писаног дјела. Често је случај да људи сјајнога духа, ствараоци, за собом оставе велико дјело, док се у њиховом животу мало шта нарочито истичало, тако да се о њему не зна много – будући да је сав био окренут стварању. Има, неријетко, и случајева да су људи бриљантнога духа и још већег дјела себи допуштале разне недостојности. Професор Михаило Ђурић нам, међутим, оставља у узорно наслеђе, за које тек треба да се изборимо као за *наше*, и оно што ја написао, али и оно што је говорио, чинио, ријечју – то како је живио, јер је и његов живот био образац, образац узорности.

Није случајно што за њим *остају* и велико дјело и узоран живот, јер он се вазда трудио око онога трајнога, *остајућега*. Зато је његово писано дјело произлазило из његовог животног дјела, свједочило је о њему, али је било и позив свима онима који су га познавали или који су макар нешто поближе чули о њему – да живе дјелајући и одјеловљујући, тј. остављајући за собом нешто достојно сјећања и очувања, нешто довољно вриједно да се на његовој основи може и смије надаље живјети, градити и стварати. Баш због те непролазне усмјерености ка трајноме, тако тешко достишне човјековој пролазности и непостојаности, он једва да је правио разлику – и тоном и тематиком – између говора у јавним наступима, и приватних разговора чак и са најближим људима и сарадницима. Увијек је узимао ријеч са достојанственим тоном, углађено, са свијешћу да и то, наизглед само пролазно, појединачно, свакодневно, такорећи „необавезно“, има смисла само ако се доведе у везу са општим и обавезујућим. При свему томе та његова свечана озбиљност и

романтичарска занесеност никада нијесу ишле на уштрб способности да сачува искрену и пријатељску емоцију. За њега је и то што је другима дјеловало само као *необавезно* имало смисла једино ако се посматрало под видом *обавезујућега*, ако му је на неки начин припомагало и служило; у супротном, било би тривијално, банално, за професора Ђурића, једва вриједно презривог одмахивања руком. Оно идеално, узородавно њему чак није служило само као средство одмјеравања свакодневно-реалнога, него и као „оруђе“ с којим се непосредно упуштао у живот, чије су околности, наравно, вазда биле толико далеке од идеала, да је то било извор његових, понекад величанствених неспоразума са овим свијетом, тако удаљеним од „најбољега од свих могућих свијетова“.

Јединство живота и дјела – дјела које проистиче из сопственог живота, али и стварања чија је највластитија и крајња тема човјек и његов живот – испољавало се кроз његову интелектуалну, али и моралну усмјереност, које су, у ствари, обје потекле из његовог јединственог, једноизворног ноетичко-дијаноетичког ероса. Он је промишљао, и управо стога кренуо путем философије, зато што су га невоље и зле коби Другог свјетског рата, како сâм не једном говораше, навеле на разумијевање савременог свијета и сила нихилизма које су га дубоко, а можда неповратно биле обузеле. Сама судбина свијета навела га је да промишља, а његов живот је представљао одговор на то, одговор који ће постати његова лична, и животна и стваралачка судбина. Он, дакле, такав какав бијаше, није имао друге но да слободно изабере то што је изабрао, то јест да тим животним избором изађе на видјело оно што је он у ствари већ био. Његов карактер је, наиме, био тај који га је „приволио“ да слободно изабере пут мишљења. Са друге стране, његова душевна тананост, морална осјетљивост и ужасавање од зла никада нијесу попустили да би га учинили неосјетљивим на патњу и неправду, без обзира на сва бројна храбра животна и интелектуална суочавања са несклоним свијетом. Он се, као човјек, питао о Човјеку, односно о реалном човјеку, мислио је да би сазнао, а сазнавао је да би још ваљаније и, у смислу грчке *калокагатије*, боље – живио. Уобличеношћу својег духа, те неутаживом, тако грчко-европском вољом за знањем као да је унапријед био предодређен за мишљење, једнако као што га је његова племениташка природа усмјерила умјетности, у којој је у младости био изванредан, те моралном старању и истрајавању. Зато су и морално угледање, непосустајање и, на концу, узоровање, али и интелектуално прегнуће за Ђурића постали његова *судбина*, а не нешто до чега је стигао тек пуким стицајем животних околности, а што је можда могао да не одабере и заобиђе.

Михаило Ђурић није само био изузетно моралан човјек, него је и носио у себи несвакидашњи *морални дар*, због чега је, ваљда, и на себи својствен, а у односу на друге етички исправне људе унеколико другачији начин заслуживао тај часни епитет. Он се није тек придржавао моралних норми, до којих би долазио умовањем или некаквим моралним осјећајем, већ је моралност напросто обитавала у њему. Зато у њему није било никакве етичке хетерономије, он себе није морао да присиљава на оно за шта је знао да је морално обавезно, будући да сâм, сазданошћу своје душе, није ни могао другачије; није чак могао ни да замисли нешто неподобно, а камоли да поступи у складу с тиме. Због тог својег дара, који су они који су познавали доживљавали као запањујућу неспособност да се мисли и чини зло, из чега је произлазила неупоредива чврстина у његовом многодеценијском истрајавању при добру, он је успијевао да и друге инспирише на ваљаност. И не само, већ је понекад и препознавао оно што је морално обавезно и тамо гдје га је мало ко од његових савременика претходно учовао, док га Ђурићев глас, или чешће – чин, на то није упозорио, показујући тиме да свијет моралних идеала има већу дубину и мању прозирност за сваког човјека него што се обично мисли. Он због тога неће остати упамћен само као неко ко је на високом академском, а по инспирацији, мјерилима, дометима и препознатљиво њемачком нивоу писао о Аристотелу, Платону, Канту, Ничеу, Веберу или Хајдегеру, тиме неповратно саприсвајајући ове тековине европскога духа српској култури, већ ћемо га се сјећати и као *моралног учитеља цијеле нације* у невеселим временима њеног трајања. У духу тога он је прије готово петнаест година изјавио и ово:

Мој кратак одговор на Кантово друго питање „Шта треба да чиним?“, гласио би овако: Треба чинити добро, у свакој прилици и на свакоме месту, а добро је оно што увек већ некако унапред знамо и што у основи увек већ уистину хоћемо, тако да прећутно пристајемо и на сваку цену која се за то мора платити.

Иза ових ријечи не стоји само најтврђе убјеђење да тако треба чинити, већ је њихов темељ и оно што је онај ко их изговара током својега живота и радио. Зато ове ријечи нијесу никакав ангажовани апел, већ једноставно и смирено *свједочење*.

Професор Ђурић се, дакле, никада није „ангажовао“, ако то значи залагање за ову или ону посебну, друштвено релевантну ствар, некакво настојање да се одбрани овај или онај принцип, појединац, да се спроведе у дјело нека своја идеја или да се у неком обзиру побољша друштвена стварност. Споља гледано, он све то јесте радио, али његова мотивација, приступ, иступ и циљ – а то значи суштина његовог дјелања – нијесу били они који одликују „ангажованог интелектуалца“ 20. сто-

љећа, опсег и хоризонт чијих напора стоје у знаку једног посебног, можда остварљивог, евентуално оправданог, али не нужног и општебавезујућег, сваког напора и жртве достојног добра. Међутим, ту је могућ и другачији приступ: када из блискости са васељеном идеално-нормативнога, из срођености с њоме, из, такорећи, непосредног захватања састојака и заповијести тога свијета, проистиче налог за дјеловањем, који није ангажовање, будући да се оно тада више не може избјећи. Ту је ријеч о *свједочењу*, *служењу*, које се за онога који је духовно настањен у таквом свијету – неизбјежно. Тако је поступао Михаило Ђурић и зато је дјеловао као јединствен и недостижан чак и онима чијим се поступцима није имало шта замјерити. Зато, ако је „ангажовани интелектуалац“ имао потребу да „има мишљење“ – а у ствари мњење – да „заузме став“ и када се то није морало, и када ствар за коју се залагао није била довољно јасна, дотле је Ђурић говорио – а у складу са тиме, наравно, и поступао – само када су ствари биле довољно чисте и када се није имало куд, осим ако се ћутањем и нечињењем не желимо огријешити о добро. Он је зато иступао у јавности само када је, како је сам више пута говорио – „имао шта да каже“, када је осјећао заповијест неопходности да проговори, како он збораше, „о самој ствари“. Налози духа су другачији, а његови ритмови спорији од диктата и потреба јавности.

Ђурић је необично важан за српску културу и зато што је, скупа са још неколицином пробраних, у њу унио самосвојни, а не тек механички препочети, глас хеленством инспирисаног неохуманизма. Но, умјесто некритичких заносења старином, чега је европска рецепција антике препуна још од своје обнове од Препороду, његов промишљени доживљај старих Грка, неријетко праћен нескривеним дивљењем, увијек је стајао под будним надзором критичког става; јер ако се антиком бавимо не због неке живописне антикварофилије, већ због нас самих и онога „истога што се нас и старих Грка“, како изговори за вјечност Хајдегер, „судбински тиче“, тада би свако отварање „бреше“ некритичког дивљења древном народу морало довести и до неаутентичне, погрешне процјене нас и наше савремене ситуације.

Коначно, у Ђурићу смо добили још једног важног свједока, чије је свједочење од непролазног значаја за нашу културу – и то овога пута у лику философије, а не само књижевности – да је могуће бити и Србин и Европљанин, да су те двије ствари неодвојиве и да је оно у чему се оне преплићу – духовне нарави. Најприје, он је био аутентични саучесник општеевропскога промишљања драме заснућа европског идентитета путем философирања, у којој су, међутим, учествовали само малобројни, духом изабрани. На другом мјесту, његово учествовање у присвајању у српски културни контекст многих значајних тековина европске

културе, а ништа мање и његов *културно родољубље*, показали су и нераздрживост судбине српскога духа од духовне *Европе*, али и неутемељеност, чак лажност сваког „европејства“, ако је његова цијена вјерност сопственом, праведношћу задојеном народу. *Аутентично* српство и *аутентично* европејство никада нијесу били у сукобу. Ипак, почетком деведесетих, Европа нас је најприје одбацила, да би крајем исте деценије и дигла руку на нас. За Ђурића није било никакве сумње – о чему је у два наврата (1993. и 1999) убједљиво бесједио потрешеној нацији жељној искупљења истином своје патње и страдања – да то не бијаше посљедица одвраћања српског народа од европског пута његовог духа, већ да се радило о самоотуђењу Европе од својих тековина које почиваху на слободи, уму, сјећању, а коначно и части. Проказујући Србе, реална Европа краја 20. стољећа блатила је духовну, суштинску *Европу*, коју српски народ, живећи након збацивања азијатско-исламског ига непуна два стољећа у слободи, и проналазећи себе управо на путевима поновног европеизовања, није могао да презре чак и да је то икада пожелио.

У времену када је савремена, дезоријентисана, омлитавјела, отужна Европа, која показује одлучност само када треба да се обрачуна са сопственим наслеђем – нарочито ако га препозна на својим источнохришћанским „маргинама“, чврсто ријешила да Србима избије из главе њихово „дивљаштво“ и „неевропејство“ – можда и по цијену нестанка народа Видовдана, годинама удостојавани и на значајна европска мјеста позивани и цијењени Професор без двоумљења је изабрао част, служење истини и правди, које су у том спору стајале ближе нама него икоме. У ствари, част, образ и увид у њему само су у спољашњим приликама препознале оно што им бијаше најсродније у вртлозима тога времена страдања. Другачије није ни могао да уради неуморни послушаник правде, господин врлине и заточник ума.

Одлази син једнога од 1300 каплара, полази на свој посљедњи пут један борац – и ријечју, и пером и мишицом – а са њиме одлази једна епоха овога народа, да се упокоји, надамо се не и да умре.

Часлав Д. Копривица

УПУТСТВО АУТОРИМА И РЕЦЕНЗЕНТИМА

1. Упутство за слање и опремање радова

Свјесна „духа времена“ и нових стремљења и стандарда у часописној продукцији, нарочито у оним димензијама које се односе на опремање текстова и формалне, графичко-техничке компоненте уређивања периодике, који су нормирани и имплементирају се углавном како би се обезбиједила пројектована и/или жељена јавна репутација часописа и одређени број бодова на одговарајућим, недавно уведеним (ранг)-листама, редакција „Политеије“ максимално ће акцептовати и имплементисати прописе и правила која уређују ту материју. То се у првом реду односи на Правилник о научним публикацијама Министарства науке и технологије Републике Српске.

Ипак, редакција ће, имајући на уму и неколике специфичне темпоралне и амбијенталне околности у којима дјелује, демонстрирати и одговарајућу, опортуну флексибилност а-про-рос уређивања и објављивања текстова у „Политеије“, али само у изузетним случајевима. Тај флексибилни приступ редакција ће имплементисати у сљедећим ситуацијама.

Држимо да није против прописа, садржаја, смисла, научних и истраживачких домета и потоњих утицаја на научну свијест и праксу, које објављени прилози могу имати, да се у истовремено, у истом броју часописа, али у различитим радовима, примијене два принципа, односно стандарда цитирања: 1. „класични“, тј. онај по коме се сав садржај референци налази директно у fus-notама или напоменама испод текста, на истој страници на којој се налази и цитирани дио текста, односно број fus-note, и 2. нумерички систем навођења референци – подсистем fus-nota, и оба та принципа или стандарда редакција „Политеије“ ће практиковати по избору самих аутора.

Флексибилности ће бити и у погледу структуре текста. Иако се данас и овдје препоручује тзв. IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion) критеријуми „рељефа“ текста, редакција неће унапријед дисквалификовати ниједан текст који нема апстракта/сажетка, кључних ријечи, увода, осврта на претходна истраживања и литературу, аплициране методологије истраживања, дискусије о резултатима или главној тези рада, закључка или закључних разматрања (резимеа) и списка коришћене литературе, иако бисмо вољели да их има сваки прилог који добијемо.

Дакле, од наших сарадника очекујемо да нам своје радове достављају имајући на уму и подразумијевајући сљедећа правила и категоризације, а до њих је редакција дошла креативним сажимањем и функционалним парафразирањем и имплементацијом појединих одредби реченог Правилника.

Опремање текстова. Текстови који претендују да буду објављени требају бити обликовани и опремљени на следећи начин:

а) **Рукопис** треба припремити рачунарски у новинском прореду 1 тачка - Line Spacing (1). Тип слова треба бити Times New Roman у ћириличном или латиничном кодном распореду (редакција не искључује ниједно писмо), на српском језику, као и на језицима конститутивних народа и националних мањина у Републици Српској, БиХ и бившој Југославији, те страним језицима. Фонт слова текста 12, а величина слова текста fus-nota 10.

б) **Обим рада** треба бити, оквирно, до једног ауторског табака или 16 куцаних страница (око 500 редака, односно 6000 ријечи, или око 40 000 карактера са размаком).

в) Текст треба бити **лекторски** и коректорски обрађен.

г) **Начин цитирања** треба бити јединствен (члан 41 став 2 Правилника о научним публикацијама Министарства науке и технологије РС), а редакција сугерише Нумерички систем навођења референци – подсистем fus-nota, иако ће се прихватити и текстови са класичним напоменама, односно fus-notama.

д) **Наслов чланка** треба да буде јасан и сажет. Наслов треба да обавезује текст и да што вјерније описује садржај чланка. У интересу је и аутора и часописа да се користе ријечи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих ријечи нема у наслову, пожељно је да се наслову придода поднаслов.

ђ) Уз наслов чланка треба да се наведе **име и презиме аутора**, научни и/или стручни степен, научно–наставно, научно–истраживачко, научно или стручно звање, те пуни назив и мјесто установе у којој аутор ради.

е) Уз чланак треба бити приложен **апстракт** или **сажетак**, између наслова рада и кључних ријечи, који, у обиму од 100 до 250 ријечи, треба да има кратак пресјек садржаја о којем се у раду говори, а његови дијелови су, или могу бити, циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Осим на српском језику, апстракт или сажетак треба да буде написан и на енглеском језику или неком другом страном језику (француски, њемачки, руски, арапски, шпански итд.) раширене употребе у научним областима из које је поменути рад. Апстракти на страним језицима морају претходно бити граматички и правописно обрађени.

ж) Поред апстракта, треба навести **кључне ријечи** (члан 52), такође на српском и страном језику. Кључне ријечи су термини или фразе које најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их одређивати и с обзиром не неки међународни извор (попис, рјечник или тезаурус) релевантан за научне области социологије, политикологије, социјалног рада, комуникологије и новинарства. Број кључних ријечи треба да буде **око 10**. Кључне ријечи се пишу на језицима на којима су написани и апстракти. У чланку се дају непосредно након апстракта, односно сажетка.

з) **Резиме** (није обавезан) треба да буде у структурисаном облику. Дужина резимеа не треба да буде већа од 1/10 дужине чланка. Резиме се, ако га има, даје на крају чланка, након обавезног одјељка о литератури.

и) **Литература** (члан 57). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе и даје се искључиво у засебном одјељку чланка, односно рада друге врсте, у виду листе референци (Литература). Референце се наводе на досљедан начин сходно стандарду навођења у тексту. Референце се не преводе на језик рада. Цитирање докумената преузетих с Интернета мора садржавати тачну и пуну електронску адресу са које је документ преузет, пуни назив документа и аутора као и датум преузимања.

ј) **Претходне верзије рада** (члан 53). Ако је чланак, у претходној верзији, био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка.

к) Рукопис треба предати искључиво у **електронском** облику.

Напомена: Достављањем рукописа аутор потврђује да је сагласан са преносом ауторских права на часопис (члан 41. став 1 Правилника о научним публикацијама).

2. Упутство рецензентима

Рецензент (члан 62. став 2) треба да буде компетентан за научну област социологије, политикологије, комунологије, социјалног рада, филозофије, права, историје, међународних односа и других научних дисциплина и области сазнања и истраживања, којима ће се „Политеиа“ бавити. Компетенција ове врсте доказује се научним и наставним звањем и библиографијом рецензента. Рецензент треба да буде једнаког или вишег, а само у изузетним случајевима може бити и нижег, научног или наставног звања у односу на аутора рада.

Рецензија (члан 62 став 1) треба да садржи имена, афилијације и звања свих рецензентата, а минимално (члан 61, став 2) мора имати:

- Оцјену оригиналности, односно научног доприноса рада;
- Оцјену актуелности рада;
- Оцјену примијењене методологије;
- Приједлог за категоризацију научног рада;
- Оцјену коришћене литературе;
- Сагласност за објављивање рада.

Сваки прилог (оригинални научни рад, прегледни чланак, претходно саопштење, превод) оцјењује **најмање један**, а пожељна су и **два реце-**

нзента, а могуће је и више (члан 61 став 3). Одлуку о томе доноси ужи састав редакције (главни, одговорни и извршни уредник)

3. Инструкција за категоризацију научних радова

Да бисмо сарадницима и рецензентима, али и читаоцима нашег часописа, олакшали опремање, вредновање/оцјењивање и разумијевање текстова који ће бити публиковани у „Политеи“, дајемо сљедећу оквирну и сажету категоризацију научних радова, изведену парафразирањем члана 47 Правилника о научним публикацијама, уз напомену да може бити и другачије, а да не буде против важећих прописа у овој области:

а) **Оригиналан научни рад** је онај у коме се први пут публикују резултати сопственог истраживања оствареног примјеном одговарајућих научних метода. Текст треба да омогући и подстакне да се истраживање може обновити, а утврђене чињенице провјерити. Рад у правилу треба да буде организован по шеми IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussi-on).

б) **Прегледни рад** доноси нове синтезе настале на основу прегледа најновијих дјела о одређеном предметном подручју, изведене сажимањем, анализом, синтезом и евалуацијом са циљем да се прикаже закономјерност, правило, тренд или каузални однос у вези са истраживаним феноменима – рад који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос.

в) **Кратко или претходно саопштење** јесте научни рад пуног формата али мањег обима или прелиминарног карактера, у коме неки елементи IMRAD-а могу бити испуштени – ради се о сажетом изношењу резултата завршеног изворног истраживачког дјела или дјела које је у току.

г) **Научна критика/полемика/осврт** јесте расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији, у којој аутор доказује исправност одређеног критеријума/мишљења, односно потврђује, побија или приказује налазе, ставове и интерпретације других аутора, објављених било у њиховим самосталним књигама, било у оригиналним научним радовима, прегледним чланцима или претходним саопштењима.

Списак рецензената

- Антонић Слободан*, социолог, ванр. проф. Филозоф. факул. у Београду
- Арсовић Зоран*, филозоф, ванредни професор Филозоф. факул. у Б. Луци
- Богданић Александар*, комуниколог, ванредни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Влајки Емил*, политиколог и комуниколог, професор емеритус Универзитета у Бањој Луци
- Врањеш Александар*, комуниколог, виши асистент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Вујадиновић Жељко*, историчар, виши асистент Филозоф. факул. у Б. Луци
- Вуковић Ђорђе*, политиколог, доцент Факултета политич. наука у Б. Луци
- Галијашевић Цевад*, политиколог, експерт за међународ. тероризам ФБиХ
- Ђукић Немања*, социолог, виши асистент Факул. политич. наука у Б. Луци
- Ђукић Остоја*, филозоф, редовни професор Филозоф. факул. у Б. Луци
- Зубер Љубомир*, комуниколог, доцент Филозоф. факултета у И. Сарајеву
- Керовић Радивоје*, филозоф, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци
- Кецмановић Ненад*, политиколог и социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци и Факултета политичких наука у Београду
- Ковачевић Брацо*, социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Куљанин Бранимир*, филозоф, ванред. професор Филозоф. факул. у Б. Луци
- Микић Ђорђе*, историчар, професор емеритус Независног универзитета Бања Лука
- Наградић Слободан*, социолог и политиколог, стручни сарадник Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Поплашен Никола*, социолог и политиколог, редовни професор Факултета политичких наука у Б. Луци и Филозофског факултета у И. Сарајеву
- Ристић Лазо*, филозоф и социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Б. Луци и Филозофског факултета у И. Сарајеву
- Ромић Миодраг*, социолог, доцент Факултета политичких наука у Б. Луци
- Савановић Александар*, филозоф и политиколог, доцент Факултета политичких наука у Бањој Луци
- Шијаковић Иван*, социолог, редовни професор Факултета политичких наука у Бањој Луци

Шолаја Милош, политиколог, доцент Факултета политич. наука у Б. Луци

Шућур-Јањетовић Весна, доцент наука о социјалном раду Факултета политичких наука у Бањој Луци

Танасковић Дарко, филолог, исламолог, политиколог, редовни професор Филолошког факултета у Београду и Факултета полит. наука у Б. Луци

Трамошљанин Боро, социолог, ванредни професор Факултета политичких наука у Б. Луци

Трифковић Срђа, историчар и гео-политиколог, изврш. дирек. у Фондацији лорда Бајрона за балканске студије и гостујући професор ФПН у Б. Луци